

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№3-4 (7-8), 2017

Маҷалла 17 декабри соли 2015 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст ва дар як сол чор маротиба нашр мешавад.

Муассис: Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Абдучаббор Раҳмонзода, Талбак Назаров, Мӯсо Диноршоев, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пӯлод Бобочонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikir.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

ОЯНДАШИНОСИИ РАВАНДҶО ВА ХАТАРҶОИ ҶАҶОНИ МУОСИР

- Ёрмаҳмад Ниёзӣ.** *Ховари Миёна - минтақаи нигаронкунандаи ҷаҳон.....*
- Нозим Нурзода.** *Сарнавишти фарҳанги миллӣ дар шароити ташианнучи бархӯрдҳои сиёсӣ ва тамаддунӣ.....*
- Назрӣ Асадзода.** *Нақши дастгоҳи идеологӣ дар ташаккули рӯҳияи миллӣ.....*
- Меҳр Собирӣён.** *Ҷаҳони маҳдудиятҳо дар иқтисодиёт ва роҳҳои интиҳоб дар он.....*
- Анвар Бабаев.** *Роль демографической науки в развитии человеческого капитала и гражданского общества.....*
- Дидавар Бекзода.** *Путешествие в мир клонов.....*
- Саримсаков И.К.** *Фаргона – водии масъалаҳои ҳалталаб.....*

ҶАҶОН АЗ НИГОҶИ ДИГАР

Дар партави идеологияи миллӣ (суҳбати ихтисосӣ бо файласуф ва исломшиноси тоҷик, устод Қамаруддини Нурулҷақ).....

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ҶАҶОНБИНИИ АЛТЕРНАТИВӢ

- Фирдавс Мирзоёров.** *Муносибати босалоҳият дар таълим ва технологияҳои таълимӣ.....*
- Илҳом Қурбоншоев.** *Автохтонные истоки натурфилософских концепции Насира Хусрава.....*
- Юсуфи Шодипур.** *Нақши муассисаҳои таълимиву маърифатӣ дар руиҳи ҳаёти фарҳангии Бухорои Шарқии охири асри XIX – ибтидои асри XX (тибқи маълумоти “Таърихи ҳумоюн”-и Гулшанӣ).....*
- Исомиддин Шарифзода.** *Тақдиргарой ва осебиносии иҷтимоӣ.*

БОЗӢФТ ВА КАШФИӢТ

- Зикриё Акрамӣ.** *Феномен (надидаи)-и Эмомалӣ Раҳмон.....*
- Карим Ҳайдаров, Исмаиулло Раҳимов.** *Унгерния ви́ктора - ungernia victors wed “Амонҷаро”.....*

Аброров Хусейн. *Фазилатҳо ва мушкilotи об*.....

Номвар Қурбонov. *Усулҳои нави мутобиқишавӣ ба тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон*.....

Қоҳирова Г.И., Раҳматуллоева Ф.Ҷ. *Мушоҳидаҳои объектҳои гайриоддӣ дар Расадхонаи астрономии байналмилалӣ “Санглох”*.....

АДАБ ВА ҲУНАР

Комил Бекзода. *Шеър чист?*.....

Ҳабибулло Раҷабов. *Амбеткар - намояндаи табақаи пойин дар мақоми баланд*.....

Абдуҳолик Зухуров. *Ашъори мадҳию инзивой ва андешаи иҷтимоӣ (Мулоҳизоти кулӣ)*.....

ТАҲИЯ ВА ТАДВИН

Мирзонасриддин. *Китобе аз рӯзгори тирагиҳо ва хомӯшиҳо (такриз)*.....

Мулоҳизоте дар торихи Ирон (таҳияи Меҳр Собирӣ).....

**ОЯНДАШИНОСИИ РАВАНДҶО ВА ХАТАРҶОИ ҶАҶОНИ
МУОСИР**

Ёрмаḥмад НИЁЗӢ
файласуф

**ХОВАРИ МИЁНА - МИНТАҚАИ
НИГАРОНКУНАНДАИ ҶАҶОН**

Ховари Миёна ё ба истилоҳи геополитикии шарқшиносони аҳди Иттиҳоди Шуравӣ, Шарқи Миёна ва Наздик яке аз марказҳои тамаддуни башарист, ки чи дар замони устуравии ривоятии башарӣ ва чи дар замони таърихнигории илмӣ бештар мавриди даргирихову носуботиҳо, ихтилофоту зиддиятҳои тунди иҷтимоӣ ва ҳамзамон хостгоҳи асли тамаддун ва адёни бузурги тавҳидӣ, то ба имрӯз шинохта шудааст.

Зери истилоҳи Шарқи Наздик (ё Миёна) дар ҳуҷҷатҳои расмии ҳукумати кишварҳои пешбари ҷаҳон ва ҳамчунин дар саҳифаи муросилоти дипломатӣ, адабиёти илмӣ ва публитсистӣ тибқи анъана минтақаи ҷуғрофие фаҳмида мешавад, ки мавқеи ҷойгиршавии он дар маҳалли пайвастагӣ бо Аврупо, Осиё ва Африқо воқеъ гардидааст. Минтақа қаламрави давлатҳои Исроил, Лубнон, Сурия, Урдун, Ироқ, Эрон, Туркия, Миср, Яман, Арабистони Саудӣ, Судан ва баъзе кишварҳои дигарро дар бар мегирад. Мафҳуми мазкур тахминӣ буда, ҳоло ҳам ба таҳлили густурдаи илмӣ эҳтиёҷ дорад¹.

Барои он ки ба мушкилоти имрӯзаи минтақа тавачҷуҳ карда бошем, дар ин мақола кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки ба таҳлили

¹ Балашов Ю. А., Вагин М.В., Колобов О. А., Корнилов А. А. Международные отношения на Ближнем Востоке в XX веке. Нижний Новгород: ФМО ННГУ, 2002. – С. 5.

заминаҳо ва паёмадҳои мушкилоти мавҷудаи минтақа расидагӣ кунем.

Заминаи асосии мушкилоти имрӯзаи Ховари Миёна, ба назари бархе аз коршиносони соҳа, аз солҳои 1970 ба баъд оғоз мешавад. Гарчанде пештар аз ин ҳам бо шурӯи ҷанги сард ин минтақа низ ҳамчун майдони муборизаҳои идеологӣ аз тарафи СССР ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка қарор дошт, аммо ҳоло дар ин минтақа манфиатҳои абарқудратҳо ба таври ошкоро пуштибонӣ шуда, барои амалишавии манфиатҳои худ мубориза мебаранд.

Омили дигари тавачҷуҳи ин ду абарқудрат ин захираҳои нафт мебошад, ки дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва системаи муносибатҳои байналмилалӣ ва дар умум, вазъи геополитикии минтақа саҳми муҳим дорад. Баъди озод гаштан аз мустамликаҳои Британияи Кабир ва рафтани он аз Халиҷи Форс дар минтақа иттиҳодияҳо ва ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҳамгирии онҳо ташаккул ёфт. Дар ин солҳо субъекти муносибатҳои байналмилалӣ дар минтақа, ғайр аз давлатҳои мавҷуда, инчунин дар дохили давлат ва берун аз низомҳои давлатӣ, пеш аз ҳама, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, гурӯҳҳои террористӣ, ҳаракатҳои қавмию динӣ ва баъдан иттиҳодияҳои байнидавлатӣ-минтақавӣ, мисли Лиги давлатҳои араб (ЛАГ), Созмони конференсияи исломӣ, Созмони давлатҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК), Ҳаракати пайвастанашаванда (Движения неприсоединения), Шӯрои ҳамкориҳои давлатҳои арабии Халиҷи Форс (Совет сотрудничества арабских государств персидского залива (ССАГМЗ) ва Иттиҳоди ҳамкориҳои иқтисодӣ (ОЭС) ташкил шуданд.

Дар солҳои 1970 то 1990 нақши созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун фарогирандаи раванди ҷаҳоншумулият боло рафт ва ин тамоюл дар Ховари Наздик хусусияти хоси худро дошт. Дар минтақа ҳамгирии иқтисодӣ мисли Иттиҳоди Аврупо дар Аврупо, НАФТА дар Америкаи Шимолӣ ва ЕврАзЭС дар ИДМ ва дар Ховари Миёна бошад, ОПЕК ташкил шуд, ки қарорд ва истеҳсолгарони нафт аз тарафи давлатҳои Халиҷи Форс ба роҳ монда шуда, натавонанд мудирияти сиёсии аъзои он дар баҳши нафт

ва иқтисоди он, балки таъсири зиёде ба бозори нафти ҷаҳонӣ ва иқтисоди ҷаҳон низ мерасонанд.²

Бозингарони дигари минтақавӣ, ки хусусиятҳои миллигарой дар онҳо мавҷуд буд, мисли «Ихвон - ул – муслимин», «Ҳаракати милли-озодихоҳии курдҳо», хизбҳои умумиарабӣ, амсоли носирӣ, боасирӣ ва созмони озодихоҳии Фаластин ва инчунин зиддиятҳои дохилӣ ва эҳёи исломӣ ва гурӯҳҳои террористӣ дар ин минтақа ғаёла гаштанд.

Омили дигари ин раванд падидаҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ дар минтақа мебошад. Гарчанде давраи истеъморӣ бисёр анъанаҳо ва расму ойинҳоро маҳдуд месохт, аммо мероси фарҳангии онҳоро аз байн набурд. Дар қатори хусусиятҳои суннатии (анъанавии) шарқии низомии сиёсӣ, унсурҳои муносибатҳои иҷтимоӣ (мисли муносибатҳои гуногуни пӯшидаи падарсолорӣ ё мардсолорӣ), ҳолати хоҷагидорӣ суннатӣ (мисли бозор), хусусияти фарҳангӣ ва ҳувиятии қавмӣ, махсусан нақши боризи дин ҷойгоҳи вижаро дошт.

Бо вуҷуди гуногунии динҳо дар Шарқи Наздик, дини асосӣ ислом аст. Ислом бо доштани ду мазҳаби бузург-суннӣ ва шиа, инчунин аз дохили ин мазҳабҳо ақидаҳо, таълимот, бахш ва ҷараёнҳои (махсусан, шиа) зиёде низ мавҷуданд. Ислом ҳамчун институти сиёсӣ, мисли калисои масеҳиён, ки дорои суннатҳои ягона бошад, дар тӯли таърихи мавҷудияти худ ташаккул наёфта буд. Муҳимтарин нақш дар ҳаёти динӣ - фарҳанги ирфони исломӣ то ибтидои асри 20 давом дошт, ки таъсири муайяни суннатӣ ба сиёсат ва инчунин ба ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ гузошта буд. Аз ду даҳсолаи асри 19 ва ибтидои асри 20 исломи сиёсӣ (исломизм) бо шакли дигар зухур карда, хостори таҷдиди назар ба таълимоти исломӣ шуд. Ин ном бештар аз тарафи муҳаққиқони Ғарб ҳамчун таълимоти иҷтимоӣ-сиёсӣ маъруфият пайдо кард ва ҷараёнҳои исломии муосир исломро ҳамчун як ҷузъи идеология ё идеологияи сиёсии худ қабул карданд.

Ислом ҳамчун ҷараёни динӣ – сиёсӣ дар Шарқи Наздик вижагиҳои гуногуншакл дошта, наметавон онҳоро ба таври механикӣ ба ҳам пайванд сохт. Ба таври умум, ҳаракатҳо ва

² Балашов Ю. А., Вагин М.В., Колобов О. А., Корнилов А. А. Международные отношения на Ближнем Востоке в XX веке. Нижний Новгород: ФМО ННГУ, 2002. – С.96-97.

гурӯҳҳои исломӣ дар Ховари Миёна ба ғайр аз модели исломӣ дигар моделҳои рушдро қабул надоранд. Идеологияҳои исломгароёни сиёсӣ ба ҳам ихтилоф дошта, дар бештари маврид зидди ҳамдигар мубориза мебаранд. Албатта таҷдидҳои исломӣ мехостанд исломро ба замони муосир мутобиқ созанд. Аммо чи тавре, ки имрӯз мебинем онҳо дар ин самт муваффақ нагаштанд, ва фирқаҳои бунёдгароиву ифротӣ тавсеа ёфтанд, ки таҳлили ин мавзӯ баҳси дигарро металабад.

Дар поёни қарни 20-ум дар равобита байналмилалӣ ҷудоии дин аз сиёсат ба назар гирифта нашуд ва дар натиҷа аз ҳаракатҳои наҳзатҳои динӣ сиёсатмадорон барои амалишавии ҳадафҳои худ истифода карданд. Таъсири омилҳои динӣ дар ҷангҳои дохилӣ ва шаҳрвандӣ дар Лубнон (даргириҳои фирқавӣ), муноқишаву низоъҳои байни арабҳои Исроил, нигариши мазҳабӣ-ирфонии Яҳудиён ба самти Иерусалим, сиёсати хоричии Эрон пас аз инқилоби исломӣ, мавриди истифода қарор гирифтани созмонҳои сиёсии динӣ ва гурӯҳҳои террористӣ барало мушоҳида мешуд. Дар ин марҳила мақоми иҷтимоии «эҳёи исломӣ» барои ташкил ва мудирияти сиёсии исломӣ ва ҳарчи бештар пуштибонӣ намудан аз мановфеи хоси иқтисодии гурӯҳҳои давлатӣ ва ҳадамоти махсуси амниятӣ дар кулли кишварҳои Ховари Миёна истифода мешуд. Бояд дарёфт, ки дар ин давра «терроризими исломӣ» ба таври мушаххас муайян набуд ва ҳамзамон гурӯҳҳои террористии ғайрӣ дар минтақа дар ин солҳо мавҷуд набуд ва ҳеҷ кас аз онҳо ба таври умум аз пайи амалишавии ҳадафҳои дунявӣ худ (ҳадафи миллигарой, ҷапонгарой, исломгарой ва ғайра) ба худкушӣ ва даҳшатафканӣ рӯ намеовард. Бештари гурӯҳҳои ифротгарои исломӣ мисли террористони протестантӣ ва католикӣ марбут ба фирқаҳои худ буданд.

Ин раванд, то инқилоби исломии Эрон назаррас набуд ва дар раванди инқилоби исломии Эрон чунин ҳаракатҳои ифротиву даҳшатафканӣ ташаккул ёфтанд. Ба гуфтаи Д.В.Ольшанский, Рухуллоҳ Хумайнӣ «аввалин нафарест, ки ошкоро аз равишҳои даҳшатафканӣ барои ҳифзи на мановфеи миллӣ ва ё манфиатҳои дигар, балки махсусан, барои ба даст овардани ҳадафҳои

арзишҳои динӣ- сиёсӣ истифода кардааст³. Дар идомаи ин ҳодисот баъди солҳои 2001 ва ҳодисаи сентябрӣ дар ИМА чунин амалҳо идома пайдо карда, фидоӣни исломӣ ба худкушӣ ва даҳшатафканӣ даст заданд. Ин раванд то ба имрӯз густариш ёфта ва ба тамоми ҷаҳон ҳамчун як омили хатарзо паҳн мегардад.

Вазъи имрӯзаи Ховари Миёнаро мо дар гуфтаи яке аз муҳаққиқони масоили ин минтақа Муҳаммад Қарогузлу, ки ҳамачониба таҳқиқ кардааст, хулоса мекунем. Ӯ таъкид мекунад, ки Шарқи Миёна ва Наздик ба далели вижагиҳои геополитикӣ ва геостратегӣ қобилияти онро дорад, ки аз нуқтаи чунин бухронҳо низ бигзарад ва ҷаҳонро бар гирдобе ҳавлноқ аз хуну чунун фуру бикашад..., зеро дар ҳоли ҳозир дар ин минтақа вучуди қудратҳои кӯчаки атомӣ, ҳузури тамаддунҳо ва фарҳангҳои мухталиф ва мутаазод, тамаркузи баҳши азиме аз манбаъҳои нафту газ, ҳузури режимҳои бесубот ва маҷарочӯ, таҳриқи ҷунбишҳои бунёдгари, убури рағҳои ҳаёти иқтисодии Ғарб ин минтақаро ба гузаргоҳи хатарноки асри ҳозир мубаддал кардааст. Тақрибан камтар кишвар ё давлат-миллатеро дар ин минтақа метавон дарёфт, ки бесуботӣ дар он суботи ҷаҳониро ба хатар наҷфканда бошад. Фурупошии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯрави, зуҳури блокҳои гуногуннавъ ва зиддиятноқ дар Осиёи Марказӣ ва Қарғоз, давлати Туркия, ки ба ҳар ҳол ҷабҳаҳои пӯшидае ва то худде ҳузури ғайрирасмии НАТО алайҳи Россия ба шумор меравад ва дар ҷанги нафт ба унвони яке аз муттаҳидони Йёлоти Муттаҳидаи Амрико алайҳи Ироқ ифои нақш кардааст..., давлати Сурия, ки ба навъе калиддори бухрони Лубнон аст ва ҳоло худ ба бухронҳо гирифта аст. Шайхниншинҳое, ки ҳарчанд дар канори Мисру Сурия дар паймони Сурӣ 6+2 гирд омадаанд, ихтилофоти марзии гиреххӯрдае бо ҳамдигар доранд ва имрӯз мо шоҳиди низоъҳои Қатар бо Арабистони Саудӣ ва дигар Амирниншинони минтақа низ ҳастем. Дар канори мушкилоти баъзе аз ин Амирниншинҳо (Аморот) бо ҳамсоаҳои бузурги шимолии худ Эрон ва давлати Исроил, ки худ як пайи аслии муноқишоти Ховари Миёна низ ба ҳисоб меоянд.

³ Ольшанский Д.В. Психология терроризма. Издательство Питер, 2002. С. 165.

Оброҳи (гулӯгоҳи) Халичи Форс ва дарёи Уммон танҳо роҳи иттисоли бисёре аз ин кишварҳо ба укёнуси Ҳинд ва обҳои озод аст. Масъала ё мушкилоти Кашмир ва ихтилофоти амиқи миёни ду қудрати атомии Ҳинду Покистон, транзити маводи мухаддир ва ҷанги қудрат дар Афғонистон, бесуботӣ дар равобити Ироқ бо Кувайт ва дар терроризм қарор гирифтани Ироқ, даъвои лафзии Эрону Амрико, муноқиша дар Чечен ва Ингушет, гарчанде ин мушкилот роҳи ҳалли худро ёфтааст, лекин заминаҳои бисёр саҳти бунёдгароӣ ва ифротӣ ҳануз ҳам боқист, ҷанги ниматамоми Арманистон ва Озарбойҷон, иттисоли Озарбойҷон бо Туркия (Боку-Тифлис-Ҷайҳон) ва ба хатар андохтани манофеи миллии Эрон, ҳузури ором ва тадриҷии Амрико дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, муноқишаҳо ба хотири ҳуқуқи дарёи Хазар ва ... бисёре аз мочароҳо ва ҳаводиси резу дурушти дигари ин минтақа аз ҷаҳонро табдил ба як муаммои бузург кардааст; набояд фаромӯш кунем, ки ду қудрати бузурги дигар дар Шарқу Шимоли ин сарзамин ҳобидаанд: аз як тараф, Чин ва аз тарафи дигар, Россия. Ва ин ҳама ҷудо аз қудрати рӯзафзунӣ иқтисодии Япония ва бабрҳои Шарқ (Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия) аст, ки ба навъе дар мочарои Ховари Миёна манфиатдоранд⁴.

Дар воқеъ, шояд ҳамин гирдоби ҳавлноки бухрони Ховари Миёна аст, ки Збигнев Бжежинскийро ба пешниҳоди ин назария водор сохтааст, ки пас аз Нагасаки ва Ҳиросима ин минтақа аз ҷаҳон (Ховари Миёна) нахустин маҳалле хоҳад буд, ки барои ҳомӯш кардани ҷангҳо аз бомбаи атомӣ истифода хоҳад шуд.

Ҷ мегӯяд: «Наздик ба сӣ кишвар дар ин минтақа қарор доранд ва тақрибан 400 млн нафар дар онҳо зиндагӣ мекунанд. Ағлаби ин кишварҳо дар марҳилаи аввалияи «кишварсозӣ» қарор доранд. Дар ин минтақа ҳамакнун ҳушунатҳои асосёфта бар ихтилофи мазҳабӣ ва қабилӣ оғоз шудааст ва интизор меравад, ки ин ҳушунатҳо шиддат ёбад. Ба ҳар рӯй бедории вичдони сиёсии мардум ва таби мазҳабӣ ин минтақаро ба гирдоби ҷуғрофӣ бархӯрди тамаддунҳо табдил кардааст. Тасодуфӣ нест, ки нима аз давлатҳои соҳиби (силоҳи ядрӣ) ё хоҳандагони онҳо дар минтақаи Авроосиё қарор доранд. Ба ин

⁴ Қарогузлу Муҳаммад. Зухур ва сукути бунёдгароӣ. Техрон, 1386= 2007.-232 с. С 17.

тартиб, иртиботи таслиҳотие бо минтақаи мазбур бисёр нигаронкунанда аст ва ман фикр мекунам, ки ин минтақаест, ки эҳтимолан истифодаи баъдии бомбаи ҳастаиро дар он шохид хоҳем буд».⁵

Гарчанде баъзе мушкилот дар ин минтақа шаклу моҳияти худро иваз карда бошад ҳам, аммо бештари ин мушкилот, то ба ҳол боқӣ мондаанд, ки боиси нигарониву ташвишҳо, чи дар сатҳи минтақа ва чи дар сатҳи ҷаҳон мебошад.

Паёмад ва интиқоли ин мушкилот, махсусан ба Осиёи Марказӣ, ки дар ҳамҷаворӣ бо Ховари Миёна қарор дорад, ногузир буда, қисмати зиёди ин мушкилот кайҳо боз ихтилофоти иҷтимоиро дар бадаҳои чомеаи ин кишварҳо ба вучуд овардаанд. Махсусан, яке аз омилҳои бӯҳрони иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ин интиқоли исломи сиёсӣ ва маводи муҳаддир, ки носуботии иҷтимоиву сиёсии моро дар ибтидои солҳои 90-уми садаи гузашта замина гузошта ва сабаби даргирихову носуботии кишвар гардид ва минбаъд низ дар печида шудани мушкилоти чомеаи мо таъсиргузор мебошад.

Роберт Дрефос дигаре аз муҳаққиқони Ховари Миёна дар китоби «Бунёдгарии мазҳабӣ» чехраи исломи сиёсиро басароҳат ифшо мекунад:

«Ошкоро исломгароӣ (исломи сиёсӣ, исломгароӣ) таҳрифе аз боварҳои суннатии ислом ва идеологияи дигаргуншудае аст, ки гурӯҳҳои мафиёии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, чи молӣ ва чи маънавӣ ба созмондихӣ аз он Ҳимояти ҳамасӯя (ҳамачониба) кард. Масоқиди (тасдиқи) пуштибонии Амрико инчо ва ончо дар кишварҳои ҷаҳони севум метавон дид. «Ихвон-ул-муслимин» дар Миср, «Анҷумани ҳуччатия» дар Эрон, «Ваҳҳобиюни ростин» дар Арабистони Саудӣ, «Ҳаммос» ва «Ҳизбуллоҳ» дар Фаластин, «Муҷоҳидин» дар Афғонистон ва дасти охир Усома ибни Лодан. ИМА ба кор гирифтани исломи сиёсӣ дар Ховари Миёнаро муассиртарин ва дар айни ҳол саҳлтарин шева дар раванди пиёда кардани пружаи импературии хеш ёфт».⁶

⁵ Қарогузлу Муҳаммад. Зухур ва сукути бунёдгароӣ. Техрон, 1386= 2007.-232 с. Гуфтугӯ бо Натан Гардлис ваЗбигнев Бзежинский (1368-1989). Иттилоот: 1. Дай. - С. 15-17.

⁶<http://www.rahetudeh.com/rahetude/baziye-sheyhani/html/aghaz-baziye-sheyhani.html>

Махсусан, дар Осиёи Марказӣ бо таъсири ин идеологияҳои динии интиқолёфта аз Ховари Миёна, Ҳизби наҳзати исломӣ дар Тоҷикистон ва дар Узбекистон ва Ҳаракати исломии Узбекистон ташкил гардид. Тамоюли бунёдгароии интиқолёфта, рӯз то рӯз шакли худро тағйир карда, тарвиҷ мешавад ва дар кишварҳои Осиёи Марказӣ чараёнҳои динӣ-ифротӣ охира-охира фаъол гашта, ин хизмати хирсонаи худро бар зидди ислом идома медиҳанд, ки дар оянда метавонад нигарониҳо ва воқеаҳои дар Осиёи Марказӣ дар пай дошта бошад.

Дар ҳалли мушкилоти Ховари Миёна муҳаққиқон назарҳои гуногун дошта, мо дар доираи ин мақолаи худ роҳҳои яке аз ин муҳаққиқонро зикр мекунем.

Роберт Дрефос дар китоби худ «Бунёдгароии мазҳабӣ» роҳи ҳалли низоми ин мушкилотро чунин пешниҳод мекунанд: «Роҳи наҷоти миллатҳои Ховари Миёна рушди ҷунбишҳои секулор (дунявӣ) барои боло бурдани сатҳи огоҳӣ, омӯзиши мардум ва модерн (ҳозирзамон) кардани дидгоҳи мардуми кишварҳои асир дар ҷанбаҳои исломгарой аст. Ин кӯшише аст, ки ҷандин даҳа хоҳад пойид ва ҳамин имрӯз бояд бад-он ҷунбишҳои дунявиятро оғоз кард. Ҳаргиз мантиқӣ нест, ки ислом бо боварҳои Қуръонии мутааллиқ ба қарни ҳафтум бар ҳамаи соҳаҳои зиндагӣ аз қабилӣ сиёсат, омӯзишу парвариш, улум ва фарҳанг ҳокимият дошта бошанд. Ин бад-он маънист, ки ҷунбиши секулор бояд битавонад ин таваққуеро, ки посухи масоили қарни 21 - умро дар нигоҳи воқеаҳои бунёдгарона меҷӯяд, тағйир диҳад. Бунёдгарой дар ҳар шаклу шевае, чи дар навъи ифротии исломӣ ё масеҳии он ва ё навъи ростойини ифротии яҳудӣ ҳаракате воқеаҳои бунёдгарона аст. Даҳҳо миллион аз муъминони ҷаҳон, ҷун мусулмонон, масеҳиён ва яҳудиёни Иёлоти Муттаҳида метавонанд мазҳабро амри хусусӣ ва ҷудо аз сиёсат бидонанд. Аксарият хомӯш аст, ки ибтиқори амалро аз бунёдгароён бигиранд ва дар ин росто аз ҳимояти ҷавоми ғарбӣ, созмонҳои ғайридавлатӣ, донишгоҳҳо ва марокизи таҳқиқотӣ ва созмонҳои пажӯҳишӣ ва ғайра ёрӣ бихоҳанд.

Мардуми Ховари Миёна натавонанд бояд дар роҳи сохтани кишвари худ бикӯшанд, балки бояд даст ба «навсозии динӣ» низ бизананд. Бо фурӯкаш кардани оташи танишҳо ва муноқишаҳои сиёсӣ дар Ховари Миёна муҳаққиқон, файласуфон ва пажӯҳишгарони дини ислом бо ҳамкории мутақобил ва аз

хилоли мубоҳиса ва мунозара хоҳанд тавонист исломи мудерн ироа кунанд ва онро аз инҳисори рӯҳониюни вопасгаро берун оваранд. Инчунин «хиради чамъӣ»-е падида хоҳад омад, ки тафсире дигаргуна аз матнҳо ва китобҳои суннати динӣ, ҷаҳонбинии рӯшанбинона ва мутараққиреро падида орад. Ин «хиради чамъӣ» метавонад бо оғоз аз шаҳрҳои бузург – Истамбул, Қоҳира Бағдод, Карочӣ, Чакарта-ба ҳар русто ва деҳ густариш ёбад. Бегумон, чунин навосозие бо анҷоми ислоҳоте дар системаи омӯзишӣ ва костан аз мадориси мазҳабӣ ва ҳавзаҳои илмия дар кишварҳои исломӣ ҳамроҳ хоҳад буд ва ин худ ниёзманди ҷойгузинӣ бо расонаҳои иртиботи чамъӣ, аз қабилҳои радио, каналҳои моҳвораӣ ва интернетӣ барои дастрасии ҷамагон ва дар ҳар макон мумкин аст. Чунин зерсоҳте солҳо ба тӯл хоҳад анҷомид ва ин мумкин нахоҳад шуд, магар ин ки пеш аз ҳар гоме ибтидо ба ҳузури нерӯҳои низомӣ ва ҳар нерӯе, ки дар Ховари Миёна танишзо аст, поён дода шавад ва иқтисод сайри беҳбуд ва тараққии пайваста пайдо кунад. Навсозии динӣ низ ҳамчун бозсозии миллӣ замон мебоҳад».

Ин иқтибос гарчанде тӯлонист, аммо шояд роҳи ҳаллест ва мо муътиқидем, ки метавонад таниши ин бухронҳоро кунд намуда, дарҳоро барои хушбахтии мардуми ин минтақа боз кунад. Чунин ташаббусҳо аз тарафи донишмандон ва зиёӣони кишвари мо солиёни дароз аст, ки нисбат ба ояндаи минтақаи мо пешниҳод гардида ҳамакнун, дар пайи меъмори як кишвари дунявӣ кӯшишҳо ва ҳаракатҳои хастанопазир дар якҷоягӣ бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ ва пуштибонӣ мешаванд. Агар ин ташаббус дар тамоми манотиқи Осиёи Марказӣ ва Ховари Миёна ҳамгирой пайдо кунад ва дар сатҳи сиёсатҳои байнидавлатӣ ҳамчун концепсияи ягона матраҳ шуда, дар амалияи он кӯшиш шавад, ҳамзамон фазои гуфтугӯи байни тамаддуниро ба вучуд оварад, дур нест, ки ин манотиқ метавонанд бо ин иқтидори бузурги моддӣ дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми худро гузоранд. Албатта, ин фарзия гарчанде дар ояндаи наздик амалишаванда нест, аммо ҳамчун ормони минбаъдаи ин мардумони манотиқ дар ояндаи дур татбиқшаванда хоҳад буд.

Нозим НУРЗОДА
фарҳангшинос

САРНАВИШТИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАННУЧИ БАРХӢРДӢОИ СИЁСӢ ВА ТАМАДДУНӢ

«Низоъҳои фарҳангӣ тадричан таҳким ёфта, назар ба дигар
давраҳо имрӯз хавфноктар мешаванд»

Ватслав Гавел

Асри бисту як, чуноне ки донишманди аврупоӣ Артур Кларк гуфта буд: «асри муколамаи инсон ва кайҳон аст», вале, мутаассифона, дастандаркорону зимомдорони сиёсати ҷаҳонӣ ин нуктаро, аслан фаромӯш карда, дар пайи ба вучуд овардани низоъҳои нав ба нави динӣ-мазҳабӣ, миллию наҷодӣ ва идеологию ақидатӣ ҷаҳду талош намуда, вазъияти сиёсӣ фарҳангӣ ва иқтисодӣ иҷтимоиро дар қарни бисту як низ муташанниҷ сохтаанд. Воқеан, дар асри нав мушкилоти фарҳангӣ ақидатӣ на кам, балки афзун шуда, имрӯз мушкилоти мавҷуда тадричан боиси саргардонӣ гирифториҳои зиёди мардуми сайёра мегардад.

Мусаллам аст, ки муқобилгузори Шарқу Ғарб аз тарафи сиёсатмадорон ва донишмандони пешину пасин боиси сард шудани муносиботи тарафайн гардида, дар тӯли таърих мардуми сайёраи инсонӣ, иҷборан ва шартан ба ду кутб: шарқӣ ва ғарбӣ мунқасим шуда, фарҳангу тамаддуни ин ду кутби сохтаю ҷаълӣ андозагирӣ мешуд ва имрӯз низ ин раванд ба таври худогоҳ ва нохудогоҳ идома ёфта истодааст.

Ҳукуматҳои тоталитарӣ ва яккатоз дар тӯли таърихи инсонӣ мардумро ба гурӯҳҳо, мазохибу равияҳои мухталиф ҷудо намуда, тухми нобоварию нифокро байни онҳо коштанд ва таҷрибаи дерину муассир --дасисакорӣ ва найранги сиёсӣ то имрӯз мавриди корбурди менечменти сиёсии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ (қудратҳои сиёсии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар назар аст) қарор гирифта истодааст. Мардум, ки аз моҳияту табиат ё ба истилоҳ, политтехнологияи навин огоҳ нест, ногузир ба бозиҳои ҳашин қашида мешавад ва дар натиҷа, низоъҳои тӯлонӣ ва ҷангҳои

хунин дар сатҳи ҷаҳонӣ сураат мегиранд, ки бевосита ё бавосита манфиатҳои гурӯҳҳо - авторитарҳо ва тоталитарҳо бароварда месозанд. Дар зимн, мусаллам аст, ки ҳукуматҳои худкомаи асри бист боиси сар задани ду ҷанги ҷаҳонӣ шуданд, ки ба асари онҳо қони миллионҳо аз даст рафта, ҳазорон нафар ба вартаи ҷаҳрӯ ноумедӣ афтиданд.¹ Ба назари донишмандон, тамаддун бояд ҷангу низоъро маҳдуд кунад. Аммо, дар муқобили он, ҷаҳолату нодонӣ сарчашмаи ҷангу даргириҳо дар ҳар даври замон мебошад. Маҳз ҷаҳолату нодонист, ки решаҳои зулму истибод ва нофаҳмию ноҷуриро дар баданаҳои иҷтимоӣ амиқ карда, мунтаҳо ангезаи кашмакашу даргирӣ мегардад. Аз ин ҷост, ки дар давоми садаи бистум қатлу куштор ва истибоду мучозоти одаме ба ҳадде афзуд, ки барои ифодаи онҳо вожаю истилоҳоти нав сохтанд. Аз ҷумла, истилоҳи «генотсид» (соли 1944 сохта шуд ва минбаъд дар гардиши фикрию сиёсӣ қарор гирифт) ба маънои маҳвусозии насли одаме мавриди истифодаи фаровон қарор гирифт.² Худпарастӣ ва худкомагии ҳукуматдорони ҷаҳонӣ боиси аз байн рафтани ҳаёти мардумони зиёде сайёраи инсонӣ гардид. Ҷанги Якуми Ҷаҳон (солҳои 1914-1918) **26 миллион** ва Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (солҳои 1939-1945) **53 миллиону 547 ҳазор** куштаре ба бор овард. Тибқи омили расмӣ, агар дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон **50 дар седи** аҳолии осоиштаи мамолики ба ҷанг даргир ҳалок шуда бошад, дар ҷараёни Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ин рақам ба **60 дар сад** расид.³ Ба сухани дигар, дар раванди ҷангҳои якуму дуюми ҷаҳонӣ аҳолии ғайринизомӣ низ саҳт талаф ёфтааст. Омиле расмӣ шоҳиди **54 миллион** куштаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар ҷабаҳот мебошад.⁴ Акнун таваҷҷуҳ намоед, ки чӣ қадар мардуми бегуноҳ қурбони хоҳишу ҳавасҳои бемаънии ҷангҷӯёну фитнагарон гардидаанд ва ин раванд баъди ду ҷанги ҷаҳонӣ дар байни абарқудратон идома ёфта, то имрӯз домани аҳолии осоиштаи баъзе мамолики сайёрае сар надода истодааст.

¹ Арент Х. Тоталитаризм. Тарҷумаи Муҳсин Салосӣ. Техрон: Созмони интишороти «Ҷовидон», 1366. -С. 6-7.

² Состояние мира 1999. Москва: Издательство «Весь мир», 2000. -С. 224.

³ Состояние мира 1999. Москва: Издательство «Весь мир», 2000. -С. 225.

⁴ Состояние мира 1999. Москва: Издательство «Весь мир», 2000. -С. 226.

Таърихи башар, ба назари муҳаққиқон, таърихи тамаддуни инсонӣ маҳсуб меёбад. Давра ва мароҳили гуногуни ташаккули таҳаввули тамаддуни инсониро муаррихон, чомеашиносон, сиёсатшиносон ва инсоншиносон (антропологҳо), амсоли Макс Вебер, Эмил Дюркгейм, Осавлд Шпенглер, П. Сорокин, Арнолд Тойнби ва дигарон мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд. Яке аз муҳаққиқони урупой Гейр Лундестад вазъи мавҷудаи сиёсии ҷаҳонро мавриди омӯзиш қарор дода, ба натиҷаи зайл расидааст: «Дар ҳоли ҳозир мо қудрати бузург ва рақобати мутақобили қудратҳои бузургро мебинем, ки дар як дақиқа вҷудияти тамоми инсониятро қатъ карда метавонанд».⁵ Г. Лундестад ба он ишора мекунад, ки дар шароити имрӯзаи бархӯрди қувваҳои абарқудратҳо мумкин аст, тавассути даргириҳои хашин дар як дақиқа инсоният ва ҷаҳони инсонӣ аз байн равад. Бар ин асос, вазъи куллии ҷаҳонӣ, ки бар мабнои сиёсатҳои ғаразнок ва ба таври сунъӣ сохтани хаос ё бетартибҳои оммавӣ дар манотиқи мавриди тавачҷуҳ рӯ ба нооромӣ ва бесуботӣ дорад, ҳамчунон ноустувор боқӣ мемонад ва «дар як дақиқа» ба ҷангу бетартибӣ кашидани ин ё он минтақа ва ё умуман, ҷаҳон аз эҳтимол дур нест.

Ҷаҳонишавӣ ё ба истилоҳ, «глобализатсия» тарафи мусбат ва ҳам ҷанбаи манфӣ дорад. Дар фазои пасошӯравӣ, ки Тоҷикистон низ дар ин фазо қарор дорад, ин ҷараён бо тарзу усулҳои гуногуни сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ сурат мегирад. Чи хеле ки ишора кардем, дар ҷаҳони муосир вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҳамеша муътадил нест. Қувваҳои ҳастанд, ки хоҳони аз байн бурдани фарҳангу маънавиёти мардуми мазлуманд. Онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки мардуми манотиқи гуногунро тавассути фишорҳои иттилоотӣ, фикрӣ-идеологӣ, динӣ-мазҳабӣ аз фарҳанги миллии дур сохта, дар доираи тафаккуроту таҳаюлотӣ аҷнабӣ нигоҳ доранд. Аз ин кор тарроҳони сиёсӣ ҷаҳонӣ бурд мекунанд. Дар ҷаҳолати саросарӣ нигоҳ доштани мардумӣ ҳадафи стратегии тарроҳони сиёсӣ мебошад, яъне, вақте ки мардум аз асолати миллии дур шуд, ба

⁵ Лундестад Г. Восток, Запад, Север, Юг. Основные направления международной политики. – Москва: Издательство «Весь мир», 2002. -С. 12.

вартаи мафкураи бегона меафтад ва саранҷом «дар ҳавои оҳанги нақораи бегонагон» рақс мекунад.

Мубориза дар шароити имрӯза на танҳо бо силоҳу сиёсат, балки бо фарҳангу маънавиёт низ ҷараён мегирад. Муқовимату муборизоти фарҳангӣ яке аз роҳу усулҳои нафъовари раванди ҷаҳонишавӣ мебошад. Дар натиҷаи ташаннуҷи бархӯрдҳои сиёсӣ ва тамаддунӣ танҳо фарҳанг ва тамаддуне пирӯз мегардад ва худро ҳимоя карда метавонад, ки асолати бунёдӣ, мантиқӣ, илмӣ ва билохира инсонсолорӣ дошта бошад. Албатта, идеологияҳои пурқудрат бар он меқӯшанд, ки фарҳангу маънавиёти худро ба таври ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ, огоҳона ва нохудоғоҳ таҳмил намоянд. Танҳо фарҳанге дар ин раванди ҳатарзо – бархӯрдҳои сиёсӣ-идеологӣ ва тамаддунӣ эмин мемонад, ки асолат ва таҷрибаи таърихӣ сиёсӣ дошта бошад ва дорандагону соҳибонаш ба саҳлангорию бепарвоӣ ва фурсатталабию бетарафӣ роҳ надиханд.

Бояд тазаккур дод, ки бархӯрди тамаддунҳо дар ҳоле даргири ҷавомеи асри бисту як шудааст, ки мардум бо ҷангу низоъҳои рӯзафзунӣ иттилоотӣ сиёсӣ ва фарҳангӣ иқтисодӣ мувоҷеҳ шудаанд ва ин раванд, бешубҳа, ба фарҳангу сиёсатҳои заиф таъсири амиқ расонда, бисёр миллият ва халқиятҳоро, новобаста аз ин ки собиқа ва пешинаи таърихӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ доранд, аз саҳнаи зиндагии сиёсӣ фарҳангӣ берун меандозад. Дар шароити нави глобалӣ сиёсати абарқудратони ҷаҳонӣ ҳар лаҳза, бо назардошти манофеи сиёсӣ фарҳангӣ ва фикрию иқтисодӣ тағйир меёбад. Ба қавли сиёсатшинос, ҷомеашинос ва геополитики муосири амрикоӣ ва муаллифи китоби машҳури «Бархӯрди тамаддунҳо» Самюэл Хантингтон: «сиёсати глобалӣ ин сиёсати тамаддунҳост. Рақобати давлатҳои абарқудрат дар пояи бархӯрди тамаддунҳо сурат мегирад».⁶ Аз ин ҷост, ки бархӯрдҳо шаклу намудҳои гуногунро ба худ касб мекунанд. Мухаррикони асосии ин раванд, асосан миллату наҷодҳо ва дину идеологияҳо мебошанд. Бархӯрдҳои хунӣ байни наҷоду халқиятҳои гуногун, дину мазоҳиби мухталиф дар манотиқи гуногуни ҷаҳон метавонанд боз ҷиддитар шиддат пайдо намоянд. Назар ба қавли муҳаққиқи муосир Ватслав

⁶ Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. –Москва: АСТ, 2006. –С. 7.

Гавел, имрӯз низоъҳои фарҳангӣ дар ҳоли густариш буда, аз дигар давраҳо дида хавфноктар шуда истодаанд⁷ ва вазъияти бавучудомада аз фарҳангии тақозо менамояд, ки дар роҳи ҷилавгирӣ аз чунин низоъҳои бемаънӣ, ки таҳти назорати сиёсатмадорони худбохта дар амал татбиқ шуда истодаанд, саҳми бориз бигиранд.

Мардум ба таври нохудоғоҳ (бар асари ҷаҳолату таассуб), одатан бо «ҷонибдорӣ нерӯҳои манфиатдор» бар он тамаъ меварзанд, ки худ ва дигаронро ҷудо кунанд ва натиҷатан, ҷаҳон дар ду буёд: Шарқ – Ғарб, Шимол—Шарқ, Марказ—Музофот қарор дода шуда, мавриди таҳлили таҳмилию сунъии сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ қарор мегирад.⁸ Ҳоло ки ҷаҳон даргири чунин низоъҳо аст, мардум ба ҳоли танги иқтисодӣ иҷтимоӣ гирифта шуда, имкони беҳбуд бахшидани вазъи зиндагиашро надорад.

Дар ин ҳол пурсише моро домангир мешавад ба ин мазмун: Оё мо имкони дар ин раванд муқовимат карданро дорем? Ба ин пурсиш посухи сатҳию бетааммул додан мумкин нест, балки ин масъала ҷавоби мулоҳизакарда ва тааммуломезро тақозо менамояд. Албатта, мо бо фарҳангу тамаддуни бостонии худ ифтихор мекунем (мутаассифона, аксаран ифтихори сатҳию рӯякӣ ва шиоргуна), аммо имрӯз танҳо ифтихор кардан роҳи хатарноки мушкilotи ҷаҳонишавӣ ва бархӯрдҳои сиёсӣ тамаддуниро гирифта наметавонад. Нахуст вазъияти ҷаҳонишавиро аз дидгоҳи илмӣ ва мантиқӣ бозшиносӣ бояд кард, мушаххасот ва манофеи миллию мардумӣ ва ахиран, расидан ба ҳадафи олий - ҳувиятшиносӣ, инсонсозӣ ва инсонсолориро, ки дар фарҳанг ва тамаддуни милли собиқаи тӯлонӣ доранд, ҷиддӣ бояд донист ва дар ҳикмати сегонаи бумӣ - пиндору гуфтору кирдори худ татбиқ кард. Ин кори осон нест, бахусус дар шароити имрӯза, ки дар гирдобҳои гуногуни афкори аҷнабӣ ва экстремистӣ гирифтаем. Мусаллам аст, ки бозигарони сиёсати ҷаҳонӣ мехоҳанд ҷомеаи ҷаҳониро дар қолаби иттилооти дурӯғину муғризона қарор дода, ба ин васила онҳоро назорат намоянд. Донишманди муосири рус Владимир

⁷ Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. –Москва: АСТ, 2006. –С. 7.

⁸ Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. –Москва: АСТ, 2006. –С. 10.

Истархов дар ин робита хеле хуб таъкид мекунад: «Ҳадафи онҳо (бозигарони сиёсати ҷаҳонӣ – Н.Н.) ҳамеша як дурӯғро ба дурӯғи дигар иваз кардан буда, мекӯшанд, инсон аз фазои иттилоотии онҳо, ки худашон омода кардаанд, берун набарояд».⁹ Гурӯҳҳои муғризу дурӯғкор аз манобеи зарурии иттилоотӣ бархӯрдоранд ва ҷузъиёти ҷавомеи заъфандеши ҷаҳониро таҳти контрол-назорати доимӣ қарор медиҳанд. Дар чунин шароит танҳо миллате метавонад бухронҳоро паси сар кунад, ки огоҳии комили сиёсӣ фарҳангӣ ва мутаносибан, иттилоотӣ дорад.

Муҳаққиқи урупой Жак Делор ҳушдор дода буд, ки низоъҳои оянда аз шуълаи авомили миллӣ аланга мегиранд, на аз омилҳои иқтисодӣ идеологӣ.¹⁰ Бо тақия ба ин, миллатро мебояд, ки дар бархӯрд бо тамаддунҳои ҷаҳонӣ аз хотираи таърихӣ ва таҷрибаи ҳазорсолаи фарҳангӣ сиёсии хеш дақиқ, дар доираи илм ва мантиқ истифода кунад, то аз ин вазъи хатарзо – ҷаҳонишавӣ ва бархӯрдҳои сиёсӣ идеологӣ ва тамаддунӣ беосеб бадар ояд.

Дар минтақаи мо, қабл аз ҳучумҳои дигари идеологӣ фарҳангӣ, таҳҷуми пантуркистӣ собиқа дорад ва пантуркизм, ки аз оғози садаи бистум ҷомеаи тоҷикиро таҳти таъсири шадид қарор дода буд, то имрӯз ҳамчун хатари ҷиддӣ боқӣ мемонад. Ба назари муҳаққиқон, дар ибтидои садаи бистум ҳадафи пантуркизм таҳрифи хувият ва чехраи миллии тоҷикон буд ва ба бар кардани чехраи сохтаю ҷаълӣ ва фаромӯш кардани чехраи воқеии миллӣ асли идеологияи пантуркизмро ташкил меод.¹¹

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла идеологияи пантуркистӣ ин сусту заиф сохтани забони миллӣ аст. Бо махлут ва дигар кардани забон имкони тағйир додани тафаккур низ даст медиҳад ва натиҷатан, миллат аз сахнаи фарҳанги миллӣ бадар омада, ба ҳавзаи фарҳангу сиёсати аҷнабӣ ворид мегардад.¹² Бинобар ин, лозим аст, ки аз ин хатари ҷиддии фарҳангӣ ва идеологӣ низ, ки тавассути идеологҳои берунӣ ва

⁹ Истархов Владимир. Удар русских богов. - Москва, 2004. -С.4.

¹⁰ Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. -Москва: АСТ, 2006. -С. 7.

¹¹ Шакурӣ М. Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон. -Душанбе: Адиб, 2010. - С.97.

¹²Шакурӣ М. Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон. -Душанбе: Адиб, 2010. - С.78.

гумоштаҳои дохилӣ дар минтақа интишор ёфта истодааст, пешгирӣ намоем. Хатари пантуркизм (ва дар доираи он гуленизм) на танҳо чомеаи мо, балки ҷавомеи мамолики ҳамҷавори мо, мисли Узбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистонро низ таҳдид мекунад ва фарҳангиёну сиёсатмадорони баъзе мамолики номбурда, минҷумла Узбекистон дар ин замина тадобири мушаххас андешида истодаанд. Аз ин рӯ, мо низ бояд барои рафъи ин мушкилоти хатарзо чораҳои мушаххас андешем, то минбаъд ин бемории ҷиддӣ – пантуркизм тамоми иҷтимоъро сироят накунад.

Бояд дар назар дошт, ки забони миллӣ ба сифати аслиҳаи неруманди идеологию фарҳангӣ метавонад таҳҷуми фарҳангҳои бегонаро пешгирӣ кунад. Забони миллии мо – забони тоҷикӣ ин имкониятро дорад ва онро аз доираи маҳдуди филологӣ берун овардан ва ба иҷтимоъ пайвастан рисолати фарҳангиёну рӯшанфикрони миллӣ аст. То забони тоҷикӣ аз доираи маҳдуди забоншиносию адабиётшиносӣ берун бароварда нашавад ва ба доираи улуми фалсафӣ – фалсафа, чомеашиносӣ, инсоншиносӣ, ахлоқшиносӣ, зебоишиносӣ, равоншиносӣ ва амсоли инҳо ҷиддан пайваст нагардад, имкони беҳбуд бахшидани вазъ дар гумон аст. Хушбахтона, дар ин самт кор ҷараён дорад ва бовар дорем, ки фарҳангиён ё ба истилоҳ, интеллигенсияи миллӣ фаъолияти худро дар ин самт гутурдатар карда, дар муассир сохтани унсури забони миллӣ ба унвони аслиҳаи пурқуввати сиёсӣ идеологӣ ва фарҳангӣ саҳми асосӣ мегиранд.

Воқеан, дар замони бисёр душвор зиндагӣ карда истодаем ва ҳамеша хатарҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, табиӣ фарҳангӣ моро аз ҳар тараф дунболагирӣ мекунад. Ин ҳолати ногувор моро водор мекунад, ки бо истифода аз имконоти мавҷудаи фарҳангӣ ва иттилоотӣ барои дифоъ аз фарҳангу маънавиёти худ садде бисозем ва дар пайи ҳифзу ҳимояи арзишҳои миллӣ гомҳои мустаҳкам бардорем, вагарна дар баҳри ҳуҷумҳои идеологию иттилоотӣ ва фарҳангӣ, ки ҳар рӯз тариқи Интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар васоити муосири иттилоотӣю техникӣ интишор меёбанд, ғарқ мешавем. Дар ин раванди хатарзо чӣ гуна метавон фарҳанги миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва инсониро, ки тайи таърихи тӯлонӣ дар зехну ҳувияти мардуми як қаламрав шакл гирифтаанд, ҳифзу ниғаҳдорӣ кард? Ин пурсиши муҳим ба дунболи худ чанд мушкилоти муштаракро мекашад: а) омӯзиш

ва шинохти дурусти фарҳанги бумӣ ва вижагиҳои он; б) касби омӯза, мушоҳида ва таҷрибаҳои илмию фарҳангӣ ва сиёсӣю мафкуравӣ дар муносибат ва бархӯрд бо фарҳангу тамаддунҳои бегона, ки решаи таҳочумӣ ва ғасбнамоӣ доранд; в) пур кардани кӯлвори донишҳои муосири сиёсӣ ва фалсафӣ тавассути мутолиоти адабиёти илмӣ-таҳқиқии ватанию хориҷӣ, аз ҷумла осори ба мавзӯоти муҳими геополитикӣ ва геостратегӣ бахшидашудаи Ҳангтингтон, Бжезинский, Фукуяма, Комский, Тоффлер ва дигарон; г) шинохти илмию адёну мазоҳиби ҷаҳонӣ, минҷумла динҳои сомӣ—яхудӣ, масеҳӣ ва ислом ва қиёси тафаккурати динӣ-мазҳабӣ бо теорема, аксиома ва гипотезаҳои илмӣ-фалсафӣ; ғ) омӯзиш ва истифодаи усулу методҳои улуми табиӣ-риёзӣ дар таҳлили падидаҳои табиӣ ва ҳаводиси иҷтимоӣ; д) ҳамшироки ва ҳамшарикӣ миллию мардумӣ дар муқовимат бо мафкураи хувиятшикани аҷнабӣ ва таблиғи хурофоти динӣ-мазҳабӣ. Қисмати охири мушкилоти дастабандишуда – ҳамшарикӣ миллию мардумӣ дар раванди муқовимат бо мафкураи хувиятшикани бегона марҳилаи ҷамъбастию мубориза махсуб меёбад. То он даме ки чомеа ва фарҳангиёни миллӣ ба ин марҳила нарасанд (расидан ба ин марҳилаи ниҳой ба сатҳи баланди огоҳӣю иҷтимоӣ ва миллӣ вобаста аст), гуфтугузор дар мавриди хувият ва асолати миллӣ бенатиҷа мебошад. Аз ин лиҳоз, омӯзиш ва шинохти арзишҳои миллӣ ва мардумӣ дар марҳилаи аввал зарурат дорад.

Асри мо, ба қавли файласуфи муосири тоҷик Комил Бекзода, аз ҳама мардуми ҷаҳон огоҳӣ, бедорӣ, худшиносӣ, фарҳанг, илму дониш ва равшанфикрӣро тақозо мекунад¹³ ва дар ин ҷода миллати тоҷик низ бояд қадамҳои устувор бардорад. Имрӯз вақте расидааст, ки ниҳодҳои фарҳангӣю маърифатӣю чомеаи тоҷик ба ҳам муттаҳид шаванд ва дар раванди бархӯрдҳои империяҳои қудратманд ва низоъҳои сиёсӣ, динӣ-мазҳабӣ ва миллӣ ҷаҳони андешаи миллию ватанӣро нигоҳ доранд.

Гузориши мазкурро метавон дар чанд нуқта хулоса ва натиҷагирӣ кард:

¹³Бекзода К. Таърихи равшанфикрӣ аз даврони Ҷамшед то замони Фирдавсӣ. – Душанбе: Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи академик А.М. Баҳоуддинов, 2012. –С.389.

1. Вазъи кунунии фарҳанги миллӣ дар шароити ташаннуҷи фазои сиёсӣ ва гуногунрангии муҳити иттилоотии ҷаҳонӣ то андозае нигароникунанда аст. Фарҳанги ҳар чомеа (қавм, тоифа ё миллат) натиҷаи фаъолиятҳои фикрӣ ва зеҳнии чомеа аст. Миллатҳо, ақвом ва тоифаҳо бо фарҳангашон аз якдигар фарқ мекунанд ва хувияташон дар фарҳанг нухуфтааст.¹⁴ Аз ин рӯ, мо, соҳибон ва меросбарони фарҳанги миллӣ дар шароити бархӯрди тезутунди сиёсатҳо ва тамаддунҳо бояд ба сахлангорӣ, бемасъулиятӣ, бепарвоӣ ва таассуб роҳ надихем ва дар партави мутолиоти гуногунсоҳа, қору фаъолияти содиқонаю самимона, донишу биниши ба талаботи замон ҷавобгӯ дар муқобили раванди хатарзои ҷаҳонишавӣ ва бархӯрдҳои тамаддунӣ истодагарӣ карда тавонем.

2. Фарҳанги миллӣ ба унсурҳои асосӣ – забони миллӣ бастагӣ дорад ва забони муқтадир дониши муқтадир ва натиҷатан, фарҳанги неруманди миллиро ба вучуд оварда метавонад. Забони тоҷикӣ дар тӯли таърих таҷриба ва савобиқи зарурӣ касб карда, шебу фароз, бурду бохт, тариқоти мураккабу печидаи рӯзгорро аз сар гузаронида, имрӯз, бо истифода аз имконоти мавҷуда метавонад фарҳанги миллиро қуввати тоза бахшад.

3. **Дар таърихи зиндагии башарӣ ягон соҳаи фаъолияти маънавӣ он таъсироту таҳаввулотеро, ки илм ба инсон ва чомеа ато фармудааст, накардааст.**¹⁵ Танҳо бо нури андешаи амиқи фалсафӣ, илмӣ ва хувияти фарҳангӣ мо имкони дар баробари ҷаҳони иттилоотӣ ва ҳамалоти гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ фаъолият намудан, ҷараёни осебпазирии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро коҳиш дода метавонем (имрӯзҳо дар фазои ВАО-и мустақили ватанӣ ва хориҷӣ баъзан матолиби баҳсбарангезу хангомасозии сиёсӣ, илмӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доман паҳн карда, муҳити фарҳангии моро аз ҳар ҷиҳат носолим гардонда истодаанд). Роҳи ин раванди хатарзоро танҳо коршиносони варзида, донишмандони сарсупурда, фарҳехтагону нухбагони миллӣ, ки дар маҷмӯъ, дар қолаби «интеллигенсияи миллӣ» инсиҷом меёбанд, гирифта метавонанд.

¹⁴ Ҳасан Малик. Идеология ва фарҳанг. Фарҳанг ҳастаи муқовимат дар баробари таҳҷуми бегонагон аст. <http://Kavehroom.Com/>–С.145.

¹⁵ Самиев А.Х. История и философия науки. –Душанбе: РТСУ, 2014. -С.7.

4. Зиёиён ва фарҳангиён ҳамчун ниҳоди муассири иҷтимоӣ ва фикрӣ дар масири бедории фикрӣ ва огоҳии иҷтимоӣ нақши калидӣ доранд. Донишони ҳақиқати таърихи миллӣ ва ватанӣ ва дарки воқеии гузашта барои ҳалли мушкилоти имрӯзӣ, махсусан дар шароити соҳибистиклолӣ ҳаётан муҳим буда,¹⁶ иқтидори зарурии зехнӣ, ақлонӣ, фикрӣ, мафкуравӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии моро таъмин карда метавонад.

5. Омӯзиши ҷиддии «Шашмақом» ва «Фалак», ки мероси арзишманди мусиқии бумӣ маҳсуб мешаванд, дар шароити имрӯза зарурати таърихӣ ва фарҳангӣ мебошад. Шашмақом ба унвони достони муҳташами назму наво¹⁷ дар замони имрӯзӣ метавонад ҳалои фарҳангӣ ва ҳунарии бумиро комил созад ва пайванди маънавӣ ва ҳунарии наслхоро таъмин намояд. Дар замоне ки санъати овозхонӣ ва мусиқии сатҳии бегона, сарехан вориди фазои фарҳангии мо шудааст, ҳифзу нигахдошт ва ташвиқу тарғиби мусиқии миллӣ моро аз бӯҳрони амиқи фарҳангию ҳунари эмин медорад. Мушоҳида мекунем, ки имрӯзҳо, ба сабаби саҳлангорию бетарафӣ ва бемасъулиятии мо – соҳибони фарҳангу ҳунари миллию ватанӣ, тадричан мусиқии асил саҳнаҳои моро тарк карда истодааст. Ҳамин вазъи ногуворро дар самти ҳунари театрӣ низ ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Ба тамошои намоишномаҳои театрӣ рафтани аҳли чомеа, билхусус аҳли зиё кайҳо аз ёд рафтааст ва муҳассилини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумию олии баъзе созмонҳои расмӣ-идорӣ, иҷборан ба театр ҷалб мешаванд, ки ин вазъи касби огоҳӣҳои гуногунро аз тариқи тамошои намоишномаҳои зинда ночур месозад. Гурӯҳи хеле маҳдуд ба театр мераванд, толорҳои театр аз ҳисоби ҷавонони макотиби таҳсилоти мутавассита ва олии, кормандони баъзе муассисаҳои иҷборан пур карда мешаванд. Ин ҳолат чанд омилро ба дунбол дорад:

а) асарҳои ҷиддӣ ва доғи рӯз кам ба саҳна гузошта мешаванд;

¹⁶ Самиев А.Х. Историческое сознание как самопознание общество (социально-философский анализ). – Душанбе: РТСУ, 2009. – С.390.

¹⁷ Низомӣ Аслиддин. Шашмақом ва назми форси тоҷикӣ (Пайвандии шеърӯ мусиқӣ дар фарҳанги тоҷик). – Душанбе: «Дониш», 2016. – С.270.

б) драматургони мо, ба сабаби касодии молиявӣ иқтисодӣ дар бисёр маврид имкони таълифи асарҳои ба талаботи рӯз ҷавобгӯро надоранд;

в) коҳиш ёфтани ва паст шудани завқи бинанда, шунаванда ва хонанда ба воситаи асарҳои мазмунан хароб ва моҳиятан музаҳраф, суруду мусиқии беҳадафу бемаънӣ, филмҳои сатҳи паст. Ба сухани дигар, дастандаркорон ва масъулин, аксаран аз пайи завқи омма мераванд ва натиҷатан, ба вартаи безавқӣ, ки марги ҳунару санъат ва илму фарҳанг аст, меафтанд;

г) қасдан форигболӣ намудани аксари фарҳангиёни кишвар;

ғ) ҷиддӣ нагирифтани вазъи мавҷудаи бухронӣ дар самти фарҳанги миллӣ.

6. Рушди фарҳангу тамаддун ҳамзистӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи давлатҳои дар сатҳу тавозуни гуногун қарордоштаро мушаххас мекунад.¹⁸ Фарҳанг мафҳуми куллиест, ки дар худ санъат, ҳунар, маърифат, адабиёт, ахлоқ, зебоишиносӣ ва амсоли инҳоро ғунҷонида, механизми татбиқи он дар самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа тавассути забони миллӣ сурат мегирад. Забони миллию давлатӣ ба сифати механизми зиндаю воқеӣ фарҳанги миллиро дар ҳама сатҳҳои иҷтимоӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ танзим месозад. Ин аст, ки ба забони давлатӣ ҳамчун унсури асосии фарҳангсоз муносибат бояд кард.

7. Барои ҳифзу нигоҳдошти расму **ойинҳои арзишманди миллӣ**, ки дар ҷараёни таърихӣ ташаккулу инкишоф ёфта, то замони мо бо тағйироти каму беш расида, тафаккуру хувияти миллӣ созмон додаанд, ҷаҳду талош бояд кард. Миллат ва фарҳанги моро танҳо бо расму ойинҳои камназираш, ки аз дарёи таҷриба ва хотираи таърихӣ миллӣ сарчашма гирифтаанд, мешиносанд, вале, мутаассифона, ҳуди мо дар муаррифии огоҳонаю илмӣ арзишҳои гузашта саҳми ночиз дорем. Ин бетаваҷҷуҳӣ, ки ба одати хеле бад табдил ёфтааст, сарнавишти минбаъдаи фарҳанги миллиро дар шароити бархӯрдҳои сиёсӣ тамаддуни норӯшан месозад.

8. Шароити имрӯз аз мо тақозо мекунад, ки:

- ҳарчи бештар омӯзем ва таҷриба андӯзем;

¹⁸ Тузиков А.Р. Основы геополитики. –Москва: КНОРУС, 2013. -С.83.

- ба мутолиоти саросарӣ пардозем ва мутолиаро ба сифати арзиши миллӣ тарғибу ташвиқ намоем;

- мероси гузаштаи фарҳангиро аз назари илмӣ ҷиддӣ омӯзем ва дар муаррифии беғарозаи он дар шароити ҷаҳонишавӣ саҳми арзанда бигирем;

- таассубу хурофотро дар сатҳҳои гуногуни фарҳангу маънавиёт коҳиш диҳем, зеро ки таассуб ҷаҳолат аст ва чун бемории саратон ақлу зеҳни ҷомеаро аз дарун меҳӯрад ва оқибат ба биоробот бадал мекунад;

- аз безавқӣ, ки чандин сол аст иҷтимоъро дунболагирӣ мекунад, парҳез кунем ва омма ва табақоти гуногуни иҷтимоиро ба масири тозаӣ зебоиписандӣ, илм, ҳунар, санъат, мусиқӣ, адаб, рақс, наққошӣ раҳнамун созем.

9. То замоне ки мустақилона фикр карданро наомӯзем ва дорои мавқеи мустақили фикрӣ ва мавқеъ(позитсия) -и мушаххаси миллӣ нагардем, дигаргун шудани вазъи куллии фарҳангиро дар ҷомеа мунтазир шудан мушқил аст. Ин аст, ки бояд бо андешаи созанда ва орь аз таассубу хурофот ҷомеаи навинро бисозем ва дар ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо ҷомеаи мутамаддини башарӣ роҳи бунбасту бухронҳои ахлоқӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро ҷилавгирӣ намоем. Ба қавли шоир:

*Ҷуз ақл ҷаҳон розкушоянда надорад,
Иқболи наку, бахти физоянда надорад,
Он қавм, ки худ тухмаи зоянда надорад,
Дар арсаи фарҳанг намоянда надорад,
Неруи қавӣ, қудрати поянда надорад,
Оянда надорад!*

Назрӣ АСАДЗОДА
ҷомеашинос

НАҚШИ ДАСТГОҶИ ИДЕОЛОҶИ ДАР ТАШАККУЛИ РҶҶИЯИ МИЛЛӢ

Мавқеи идеология дар ташаккул ва тақомули рӯҳияи миллӣ хеле муҳим аст. Идеологияи миллӣ рӯҳияи миллиро тақвият дода, дар ин замина устувориву мондагории давлатро ҳамчун дастгоҳи ҳифзи манофеи миллӣ ба вучуд меоварад.

Идеология дар амри давлатдорӣ ҳамчун меҳварест, ки агар он собиту устувор набошад, пойдории дигар аркони давлатро наметавон умедвор дошт. Ҳақ ба ҷониби Саймумин Ятимов аст, ки доир ба ин масъала фармуда: «... аз байн рафтани идеологияи миллӣ аз миён рафтани давлати миллиро дар назар дорад. Таърих инро борҳо исбот кардааст».

Идеологияи миллӣ мисли вакцинаи ангезандаи масуният ба хотири пешгирии сирояти ақидатӣ бояд ба таври муташаккилонаву мунтазам ва фарогир ба шарёи андешаҳои афроди миллат интиқол дода шавад, вагарна ҳастии ҷомеаи мо осебпазир хоҳад буд ва ба мондагориву бақои миллату давлат хавфи қиддӣ таҳдид хоҳад кард. Аз ин рӯ, тавассути ниҳодҳои марбутаи давлатӣ барои ташаккулу тақомули идеологияи миллӣ ҳамчун як низоми мукаммали ақидатӣ феврал ва қиддан машғул шуда, бо истифода аз тамоми василаҳои тарғиботиву таълимӣ ва таъсиррасонӣ онро чун омилҳои тақвияти рӯҳияи миллӣ дар зехни аҳли ҷомеа ва махсусан, ҷавонон бояд ҷой дод. Ин иқдом барои таҳкими асосҳои истиқлолияти давлатӣ ва бақои миллат ноғузир аст.

Вазъи пурмочарои ҷаҳони муосир ва раванди тезутунди глобализатсия, бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат баҳри дастбӣ ба минтақаҳои аз лиҳози стратегӣ ва геополитикӣ муҳим омилҳои онд, ки мавқеи идеология ва муҳимияти қорҳои идеологиро бамаротиб афзудаанд, хосса дар кишвари мо, ки дар сарҳади бархӯрди манофеи чунин давлатҳо қарор дорад ва ҳар яке аз ин давлатҳо меҳонд дар Тоҷикистон он нури сиёсиеро

ба сари қудрат оранд, ки ба манфиати онҳо амал хоҳад кард. Чунонки Саймумин Ятимов таъкид кардаанд: «Вазифаи субъектҳои офаринандаи идеология маҳз дар ҳамин аст, ки бо роҳҳои гуногун ҳарчи бештар ақлу ҳуши мардумро ба даст гиранд. Ба даст гирифтани бо мақсади мутеъ сохтан. Мутеъ сохтан барои идора кардан. Идора намудан барои расидан ба мақсадҳои сиёсии дахлдор. Амалӣ кардани амбитсияҳои сиёсӣ барои расидан ба захираҳои иқтисодӣ. Аз ин рӯ, субъектҳо ба иқдоми воқеӣ – парвариши идеяҳо умед мебаранд, зеро бар он боваранд, ки «идея замоне ба қувва мубаддал мегардад, ки омро фаро гирад». Бо ин мақсад онҳо нерӯҳои дигарандешӣ сиёсӣ мазҳабӣ ва саркардаҳову намояндагонӣ ин гурӯҳҳо дастгирӣ мекунанд. Намояндагонӣ ин гурӯҳҳо дар навбати худ бо силоҳи идеологӣ ворида майдони муборизаи сиёсӣ шуда, ба хоҳири заиф кардани рӯҳияи милливу тира кардани фазои иттилоотӣ чомеа ва барангехтани низоъу норозигӣ ҳама гуна василаҳои имконпазирро мавриди истифода қарор медиҳанд. Нерӯҳои манфиатҷӯи минтақа ва байналмилалӣ ба хоҳири таҳияи омилҳои ташаннуҷ ва нооромӣ дар чомеаи мо ҳамеша саъй мекунанд, ки тафриқаи диниву мазҳабиро ба вучуд оваранд, то ба ин васила имкони осони даҳлат дар умури дохилии моро зери ниқоби ниҳодҳои зиддитеррористии сулҳҷӯ ва башардӯст дошта бошанд. Ин нерӯҳо ба воситаи ниҳодҳои таҳлиливу тадқиқотӣ худ на танҳо омилҳои ташаннуҷу низоъ, балки тамоми омилҳои ваҳдатсози чомеаи моро низ мавриди омӯзиш ва таҳти таъсир қарор медиҳанд. Ҳадафи гурӯҳҳои мазкур аз ин кор он аст, ки омилҳои ташаннуҷу низоъро тақвият дода, омилҳои ваҳдатсоз, аз ҷумла рӯҳияи миллии моро заиф бисозанд.

Баъди сукути давлати Шӯравӣ ва безътибор шудани арзишҳои идеологӣ он дар фазои андешаву ақидатӣ чомеаи мо ҳамаи идеологӣ ба вучуд омад, ки мутаассифона, мо то ҳанӯз онро пур накардаем ва ҳатто барои пур кардани ин фазои холии зеҳнӣ идеологияи муназзаму мукамал ва дастгоҳи идеологӣ муқтадир ҳам наофаридаем. Ба ҷойи анҷом додани ин кори хеле муҳим ва тақдирсоз нерӯи дастгоҳи давлатиро фақат баҳри ҳифзи ин фазои холи мавриди корбурд қарор медиҳем ва талош мекунем, ки ба ин васила аз вуруди

ақидаҳои ифротиву тундгарои диниву мазҳабӣ ва ахлоқиву ақидатии таҳрибкори хориҷӣ ҷилавгирӣ карда бошем. Ин як заҳматест, ки ба танҳои натиҷаи дилхоҳ ба бор нахоҳад овард. Холигии фазои идеологӣ мисли ҳама гуна хало (вакуум) ҳамеша ва аз ҳар сӯ омодаи ба худ фуру кашидан ва ҷабидану балъидан аст. Аз ин рӯ, мо бояд бетаъхир дар пайи он бошем, ки идеологияи миллиро ҳамчун як низоми мукаммали ақидатӣ ташаккул дода, дар зехни аҳли ҷомеа ва хосса, насли наврас ҷой диҳем. Ин асоситарин ва беҳтарину муассиртарин василаи ҷилавгирии интишори ақидаҳои ифротиву тундгарои динӣ ва ахлоқии таҳмилии таҳрибкори хориҷӣ ва ҳамчунин ҳифзи амнияти иттилоотии кишвар хоҳад буд.

Якпорчагии давлату ваҳдати миллат маҳз дар заминаи якандешиву якмаромӣ нисбати асоситарин масъалаҳои умумидавлатӣ ва арзишҳои милли ба вучуд меояд. Бигзор, атрофи масоили ҷузъӣ дар самти иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсиву эътиқодӣ гуногунандешӣ дар байни афрод ва ниҳодҳои ҷомеа ҷой дошта бошад, ин албатта, ба нафъи кор аст ва аз омилҳои асливу муҳими рушду пешрафт маҳсуб мешавад. Аммо ҳамаи афрод ва ниҳодҳои ҷомеа, минҷумла аҳзобу гурӯҳҳои сиёсӣ, ки талоши ба даст овардани ҳокимиятро мекунанд, бояд доир ба масъалаҳои умумидавлатӣ ва арзишҳои манофеъи милли, аз қабилҳои истиклолияти сиёсӣ, давлати милли, забону фарҳанг, якпорчагии Ватан ва бақои миллат ҳатман тавофуқи назар ва диди ягона дошта бошанд. Ҳаргиз ба хоҳири дастбӣ ба ҳадафҳои гурӯҳиву манфиатҳои шахсӣ ва савдоҳои сиёсӣ ин арзишҳоро дар баробари манфиатҷӯӣ дохиливу хориҷӣ ба паҳлуи тарозу набояд гузошт. Маҳз ҳифзи арзишҳо ва манфиати милли бояд ҳадафи оливу аслӣ ва ниҳоиву бебадали кулли афрод ва ниҳодҳои ҷомеаи мо бошад, на чизи дигар.

Барои то ин сатҳи тафаккур рушд кардани андешаи ҳар фарди миллат ва тақомул ёфтани ахлоқи гурӯҳҳои сиёсии ҷомеаи мо таъсири мунтазам ва фарогири идеологияи ягона ва тақвияти рӯҳияи милли ногузир аст.

Идеологияи милли муҳимтарин василаи ҳифзи бақои миллат ва давлат аст. Дар муқобили ифротгароӣ, аслан на бо силоҳ, балки бо нуруи зехнӣ ва андеша мубориза бурдан мебошад. Ҳар қадар ки дидгоҳи мардум фарохтару андешаи аҳли ҷомеа

фарогиртар бошад, ба ҳамон андоза зери таъсири таассубу хурофоти динӣ ва мазҳабӣ қарор гирифтани афрод маҳдудтар хоҳад буд. Ба он андозае, ки сатҳи худшиносиву худогоҳии миллӣ ва маърифати ҳуқуқиву сиёсии шаҳрвандон баландтару рӯҳияи миллӣ қавитар бошад, ба он андоза сатҳи таъсири ақидаҳои ифротгароёна дар чомеа поёнтар хоҳад рафт.

Маълум аст, ки заминаи рушду пешрафти ҳар давлату миллат, аслан на захираҳои моддиву табиӣ, балки захираҳои зеҳниву интеллектуалии он аст. Маҳз ба василаи тарбияи мутахассисони варзида, ки аз донишҳои замонавӣ бархӯрдоранд ва ҳамзамон дорои рӯҳияи милливу эҳсоси ватанпарастӣ мебошанд, метавон рушди минбаъдаи давлатро таъмин кард. Ин рисолати бузург ба зиммаи зиёиён ва махсусан, қишри аз ҳама асосии он, яъне аҳли маориф вогузошта шудааст. Саймумин Ятимов дуруст таъкид мекунад, ки: «Табиатан маҳз ҳамин қишри аҳоли, неруи пешбарандаи тамоми инкишофи маънавият, барои он ки «вазифаи зиёиён ҳамчун табақа – сарҷамъ кардани миллат дар асоси тасаввуроти ягона... мебошад. Ба ибораи дигар, зиёиён бояд принципҳои муҳим ва асосии характери миллиро ошкор ва аниқ намоянд» ва ба ваҳдати қудратмандии миллат мусоидат намоянд».

Соҳаи маориф дастгоҳи такмили захираҳои зеҳнии миллат аст. Ин дастгоҳ, ки ба василаи давлат ба вучуд оварда шудаву ба василаи давлат нигаҳдорӣ ва маблағгузорӣ мешавад, бояд хидмати давлату миллатро ба таври шоиста анҷом диҳад ва аз нерӯҳои зеҳнии чомеа мутахассисони варзида ва ҳамзамон шахсиятҳои ватанпарастеро, ки ба арзишҳои давлативу милли содиқанд, тарбия кунад.

Маориф ду чанба дорад, ки яке, таҳсилот аст ва дигаре, иршоду рӯшангарӣ. Шояд ин ду истилоҳ ва махсусан, истилоҳи рӯшангарӣ ва рисолати он барои ғайриихтисосмандон чандон фаҳмо набошад. Мухтасаран метавон тавзеҳ дод, ки ба василаи таҳсилот мо ба тарбиягиранда илму маърифат омӯхта, аз ӯ бояд як инсони донишманд ва хушахлоқ созем. Ба василаи иршоду рӯшангарӣ бошад, мо дар ниҳоди ӯ бояд ангезаи талошу саъю кӯшиш варзиданро баҳри ба даст овардани мақсадҳои муайян бедор кунем ва тарбиягирандаро ба як инсони ҳадафманд ва кӯшо табдил диҳем.

Бояд гуфт, ки мо ба таҳсилот ва илму маърифат омӯхтани насли наврас (образование), ки аз муҳимтарин рисолатҳои аҳли маориф аст, то андозае таваҷҷуҳ зоҳир менамоем, аммо мутаассифона, рисолати рӯшангарии (просвещение) худро қариб, ки фаромӯш кардаем. Моро ҳатман мебояд, ки ангезаи талошу саъю кӯшиш варзиданро баҳри ба даст овардани ҳадаф дар зехни ҷавонони таълиму тарбиятдида таҳрик диҳем - ангезаи талош варзиданро барои рушду шукуфоии Ватани азиз, ки баҳри ҳифзи марзҳои аздастрафтаву кунунии он дар тӯли ҳазорсолаҳо ҳазорон ҳазор аҷлоди мо ҷоннисорӣ кардаанд, ангезаи тавонмандиро дар баробари эҳсоси нотавониву аҷз, ки зехнҳои моро харобу заиф ва эътимоди моро ба худ шикастааст, ангезаи худгароиро дар баробари бегонагарӣ, ки моро ҳатто дар назари миллатҳое, ки тамоили гироиш ба онҳоро дорем, хору залил кардааст, ангезаи эътимоду итминон ба худро, ки рӯхҳои моро тавонову муқтадир мекунад ва зарурати ҳамгароиву ҳамбастагӣ ва ваҳдатро барои мо ошкор месозад, ангезаи ҳештаншиносиву меҳанпарастӣ ва эътиқод ба арзишҳои миллиро, ки моро пайи ҳифзи марзу буми Ватан ва манофеи милли ҷоннисору фидокор месозад.

Мутаассифона, алалхусус, дар самти рӯшангарӣ фаъолияти мо хеле нокифоя аст. Барои ҷӣ дигарон аз фарзандони мо метавонанд тундгарову мутаассиб ва ифротиву худкуш созанд ва мо наметавонем аз ӯ як нафар донишманд ва ё соҳибхунаре, ки ватанпарасту миллатдӯст аст, тарбия бикунем? Агар мо дар самти рӯшангарӣ ба таври боиста ва шоиста корҳои заруриро анҷом диҳем, он гоҳ ҳаргиз шаҳрвандони мо таҳти таъсири гурӯҳҳои ифротгаро қарор нахоҳанд гирифт, балки ҳар як фарди ҷомеаи мо худ ҷомии манфиатҳои милливу давлатӣ ва муҳофизи амну суботи сиёсӣ хоҳад буд.

Чигунагии ояндаи мо ба чигунагии тарбияву таълими насли имрӯзи мо марбут аст. Ба ҳар тарзе, ки мо насли имрӯзи худро тарбия кунем, ба ҳамон тарз ояндаи худро месозем. Агар тарбияи нек кардем, моро ояндаи нек ва агар тарбияи нохуб кардем, моро ояндаи нохуб интизор хоҳад буд.

Мо бояд ҳамқадами замон бошем ва ҷомеаи мутамаддин бунёд намоем. Барои расидан ба ин ҳадаф зарур аст, ки ба дастовардҳои навтарину охиринаи илмиву технологӣ дастрасӣ

дошта бошем. Гузашта аз ин, на танҳо истифодабарандаи фаъоли маҳсули зеҳни миллатҳои аз лиҳози технологӣ пешрафта, балки истехсолкунандаи чунин технология низ бошем. Барои ин моро зарур аст, ки ҳатман захираҳои зеҳнии миллатро дар рӯҳияи омӯзиши улуми табиӣ ва дақиқ тарбия кунем. Мутаассифона, дар ин росто саъю талоши мо чандон ҷиддиву созанда ва муташаккил нест. Аммо айнаи замон масъалаи аз ҳама муҳимтар ва тақдирсози мо, ки дар сатҳи давлатӣ бояд матраҳ карда шавад, масъалаи ташаккулу тақомули рӯҳия ва ғояи миллист, зеро маҳз рӯҳияи миллӣ пешзаминаи рушди устувори миллат аст.

Таблиғу талқини ғояҳои миллӣ бояд фарогир бошад. Он бояд тамоми уфуқҳои чомааро фаро гирад, аммо дар мавриди таблиғот бо мардуми одӣ набояд чун бо иштирокдорони ҷаласаҳои толорҳои мақомоти давлатӣ ва муҳассилини синфхонаҳои донишгоҳҳо муносибат дошта бошем. **Пешбурди таблиғот дар ин самт бояд бо усулу шаклҳои муосиру муассир роҳандозӣ шавад. Таблиғи ақидаҳои ватанпарастонаву талқини ғояҳои миллӣ ва пешбурди корҳои идеологӣ дар сатҳи омма, ба вижа, дар сатҳи миллионҳо нафар агар чун шарҳи як мавзӯи илмӣ ва ё маърузаи хушкӣ минбарии як ҷаласа доир шавад, натиҷаҳои дилхоҳ нахоҳад дод.** Ғояҳои миллиро дар сатҳи омма бояд бо усули марғубу матлуб талқин кард. Ин доруро бояд чун пизишки хушкору хушсалиқа бо ангубин омезем ва дар коми чомаи навзоди худ резем, вагарна корбурди мунтазами ин дору дар шакли холис боиси нороҳатӣ ва даступоафшониву беъътиноии мариз хоҳад буд.

Антивируси идеологӣ дар ҳама манбаъҳои иттилоотие, ки мардум аз он истифода мекунад, бояд рехта ва омехта шавад, аммо ин омезиш бояд бадеӣ ва бисёр нозуконаву номаҳсус сурат гирад. Дар сатҳи омма хушкӯ дурушту ғайрибадеӣ ва дилгиркунанда истифода шудани идеология мувофиқи матлаб нест ва метавонад воқунишҳои равонӣ ба вучуд орад.

Яке аз василаҳои бисёр муосиру фарогири пешбурди кори идеологӣ бо услуби омезиши дору дар ангубин, ки дар чомаҳои ҷаҳонӣ васеъ истифода мешавад, ТВ, кино ва соҳаи кинематография аст. Бо ин васила арзишҳо ва ҳадафҳои умумимиллиро метавон ба таври бадеиву номаҳсус, вале ҳамзамон муосиру фарогир таблиғ кард. Миллионҳо нафар дар дохилу

хориҷ метавонанд ихтиёран зери таъсири маънавӣ ва идеологӣ қарор гиранд. Ҳамарӯза ҳар як хонавода ва афроди он, чи хурду чи бузург ба таври дастҷамъона ва ё инфиродӣ чанд соат вақти худро хангоми фароғат ва дигар машғулиятҳо назди телевизион мегузаронанд. Ин микдор вақт, ки дар сатҳи як чомеа миллионҳо соатро ташкил мекунад, бояд пурсамар истифода шавад.

Мо бояд шабакаҳои телевизионӣ ва барномаҳои гуногун ташкил кунем, ки мутобиқи завқи аксарият бошад ва дар ангубини ин барномаҳо доруи идеологиро ҳам илова намоем. Илова ба ин, чихати фароғир шудани амвоҷи шабакаҳои телевизионии кишвар на зоҳиран, балки амалан ва таъҷилан қорҳои заруриро анҷом диҳем. Интишори амвоҷи баъзе шабакаҳои телевизионии кишварҳои ғайрро бояд маҳдуд ва ё куллан қатъ намоем. Расонаҳои интернетӣ низ бояд таҳти назар ва назорат бошанд.

Дар шароити кунунӣ услуби ба даст овардани мавқеъ дар сатҳи байналмилалӣ ва ҷаҳонкушоӣ нисбати чанд қарн пеш тафовут дорад. Имрӯз ҷангҳо, аслан иттилоотист, аз ин рӯ, дастрасии чомеаи мо ба маъхазҳои иттилоот, аз як сӯ, агар чихатҳои хуб дошта бошад, аз сӯи дигар, хавф низ дорад. Истифодабарандаи ноогоҳ, ки антивируси идеологӣ надорад, дар мавриди аз ин маъхазҳо дастрас кардани иттилоот ғолибан гумон мекунад, ки он айна ҳақиқат аст, аммо мутаассифона, маъхазҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои телевизионии ғайр ҳамеша иттилоотро бо таҳрифҳои манфиатҷӯёна интишор медиҳанд.

Маҳз ҳамин гуна услуби истифодаи иттилоот ва дастрасӣ ба маъхазҳо хатарзо аст. Имрӯз аҳли чомеаи мо бояд аз қори ҷаҳон огоҳ бошад. Зудбодвариву хушбодварии бидуни таҳлил ва ояндабинӣ барои миллат оқибатҳои нохуш хоҳад дошт.

Идеология неруест, ки метавонад артишҳои бузургу абарқудратро бе ҷанг ва бе талафот шикаст диҳад. Идоракунии идеологӣ ин идоракунии фосилавӣ (дистансионӣ) аст.

Дар баробари истифодаи расонаҳои интернетӣ ва бархӯрдорӣ аз шабакаҳои телевизионӣ ҳамчунин аксари мардум қисмати бештарини вақти холӣ ва фароғати худро сарфи тамошои филмҳои мухталиф мекунанд. Ин филмҳо бидуни истисно ҳама хориҷианд. Мардум дигар чора ҳам надорад, зеро

дар дӯконҳои фиттафурӯшӣ филмҳои ватаниро, умуман наметавон пайдо кард.

Тамошои бардавоми филмҳои хориҷӣ низ метавонад тадричан фазои андешаи аҳли чомеаро тағйир диҳад, аз ин рӯ, имтиёз ва афзалият додан ба интишори филмҳои истеҳсоли ватанӣ барои тарбия ва иршоди аҳли чомеа амри зарурист. Аммо дар ин маврид бояд ба эътибор гирифт, ки филмҳои мавҷудаи истеҳсоли ватанӣ оё масъулият ва рисолати иршоду тарбияи аҳли чомеаро, ки бар дӯш доранд, анҷом дода метавонанд ё не? Агар мутобиқи ин меъёр ва аз ин дидгоҳ ба мухтавою мундариҷаи филмҳои ватанӣ нигарем, мутаассифона, маҷбур мешавем, ки бо камали рӯҳафтадагӣ ба суоли боло аксар маврид ҷавоби рад диҳем. Аксари филмҳои ватанӣ, аз ҷумла филмҳои, ки дар замони Шӯравӣ наворбардорӣ шудаанд ва ҳатто филмҳои, ки баъд аз соҳибистиклол шудани кишвар таҳия гардидаанд, дар робита ба самти тарғибот ва иршод ба самти кунунии сиёсат ва идеологияи миллӣ ҳамоҳанг нестанд. Масалан, филми 6 сериягии «Ҷӯра – шикорчӣ аз Мин - Архар», ки соли 1987 таҳия шуда, дар сатҳи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар кӯтоҳтарин вақт ҳамчун дастоварди кинематографистони «Тоҷикфилм» унвон гирифт, на танҳо аз дидгоҳи идеологияи кунунии Тоҷикистони соҳибистиклол, балки ҳатто бо назардошти ҷойгоҳи таърихӣ ва обрӯву иззати мардуми тоҷику тоҷикистонӣ дар замони Шӯравӣ низ ғайри қобили қабул ва таҳаммул буд. Ҳар касе, ки дар бораи сарзамини таърихӣ ва тамаддунофар будани Осиёи Марказӣ ва аз ҷумла ҳудуди кунунии Тоҷикистон маълумот надошта бошад ва ин филмро тамошо кунад, ба чунин хулоса меояд, ки 90 сол қабл аз ин гӯё сокинони диёри мо на дар зинаи ташаккули муносибатҳои ҷамъиятиву истеҳсолии сармоядориву феодалӣ ва ҳатто ғуломдорӣ, балки маҳз дар шакли ҷамъияти ибтидоӣ зиндагӣ мекарданд. Ҳаёту мамоти қабилаҳои одамони ин сарзамин гӯё аз барору нобарории шикор вобастагӣ дошт. Ба ёд оред он лаҳзаҳои филмро, ки Ҷӯра ва Қучқор ба шикор мераванд ва ҳаёти тамоми қабила ба натиҷаи шикори онҳо марбут аст. Бо заҳматҳои зиёд Ҷӯра ва Қучқор бузи кӯхиеро сайд мекунанд ва ҳангоми бозгашт, вақте ки аз баландии назди истиқоматгоҳи ҳамқабилаҳояшон намудор мешаванд, аҳли қабила, ки ҳама саҳт гуруснаанд, баробари дидани сайду

сайёдон ҳама сару садо баланд карда шодмонӣ мекунанд, аз он ки аз марг начот ёфтанд.

Чойи дигар филмсозон чунин сахнаеро офаридаанд: Чӯра ва Зайнаб, яъне қаҳрамонҳои филм, ки дар умри худ шакар ва қандро надидаанд, ҳангоми аввалин маротиба дидан ва чашидани ин маҳсулот яке аз дигаре мепурсад, ки инҳо чистанд? Дигарӣ шакарро «реги ширин» (сладкий песок) ва қандро «яхи ширин» (сладкий лёд) меномад.

Ба ин васила офарандагони филми мазкур кӯшиш кардаанд, ки сатҳи андеша ва тарзи баёни содаи одами ҷамъияти ибтидоиро нишон диҳанд. Нишон диҳанд, ки ин одамон ба сабаби ҷаҳонбинии маҳдуде, ки доранд, ашро танҳо дар алоқамандӣ ба ҷисмҳои табиат ва муҳити атрофи худ метавонанд номгузорӣ намоянд.

Дар чойи дигар филми мазкур чунин воқеа тасвир шудааст: Шахси ношиноси захмишуда ба истиқоматгоҳи қабила наздик мешавад. Вақте ки “аҳли” қабила ўро мебинанд, ба чунин хулоса меоянд, ки вай шайтон аст, аз ин рӯ, тасмим мегиранд, ки ўро сангсор кунанд. Ҳангоми сангсор кардани «шайтон» оқсақоли қабила меояд ва ҳамқабилаҳояшро аз сангсор кардан бозмедораду ҳамчун пешво чунин суханони «хирадмандона» мегӯяд: «Ўро назанед, чунки ў шайтон нест. Шайтон шохҳо ва дандонҳои оҳанин дорад!» Худ қазоват кунед, оё мо ҳақ дорем, ки мардуми соҳибфарҳангу тамаддунофари худро, ки таърихи қадимтар аз Мисру Бобулу Юнон дорад ва ҳанӯз 3000 сол қабл осори хаттиву фалсафai хирадгароёна дошт, то ба ин ҳад дар назари миллатҳои дигар бефарҳангу хурофотпараст ва хору залил нишон диҳем? Муғулҳо аз Чингиз, ки хунхортарин чехраи таърих аст ва даҳҳо миллион нафар одамон, махсусан сокинони минтақаҳои маданиро қатли ом кардаву ҳазорон шаҳрҳоро ҳадафмандонаву бадҳоҳона ба харобазорҳову чарогоҳҳо табдил дод, «қаҳрамон» месозанду ўро чун «пайвандгари тамаддунҳо» муаррифӣ мекунанд ва дар ин росто то андозае муваффақ ҳам шудаанд. Аз ин чехраи хунхор ва душмани тамаддун тавонистаанд ҳадди ақал барои насли имрӯзи чомаи худ қаҳрамон ва мояи ифтихор офаранд, лекин мо бо дасти худ мехоҳем мардуми худро ҳақир нишон диҳем. Пас оё метавон гуфт, ки мо ворисони сазовору номбардори гузаштагони барӯманди худ ҳастем? Худшиносии миллӣ кучост? Рӯҳияи

милливу ғурури ватандориро оё бо чунин усул тарбия метавон кард?

Дуруст аст, ки ин филм дар замони Шӯравӣ офарида шуда буд ва он замон барои ба аҳли чомеа таъсири идеологӣ расонидан ва афзалияти «дунёи нав»-ро бар «дунёи кӯҳна» нишон додан аз санъати муқобилгузории сафеди мутлақ ва сиёҳи мутлақ истифода карда мешуд. Аммо новобаста ба ин ҳатто дар он замон ҳам, махсусан дар мавриде ки бозсозӣ шурӯъ шуда буд, бояд равшанфикрони кишвар намегузоштанд, ки мардуми мо ба воситаи ин филм то ба ин андоза хору залил нишон дода шавад.

Аз ин ҳам бештар тааҷҷубовар ва таассуфангез он паҳлӯи масъала аст, ки ҳатто баъди соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин филм аз тариқи бонуфузтарин шабакаҳои давлатии телевизионӣ ҳамасола пурра намоиш дода мешавад. Бо намоиш додани ин филм, ки муҳтавою мундариҷаи он куллан бо идеологияи миллӣ муҳолифат дорад, мо чӣ ҳадаф дорем? Монеа эҷод кардан дар роҳи худшиносии миллӣ? Ё костани мақому манзалати чомеаи кишвар дар назди чомеаи башарӣ? Агар ҳадаф ин аст, пас кӣ онро пайғирӣ мекунад? Ё шояд масъала то ба ин ҳад чигил нест ва ҳадаф аз намоиш додани ин филм танҳо пур кардани эфири холии телевизион бошад? Агар чунин аст, пас бояд аз масъулин пурсида шавад, ки оё барои пур кардани эфири холӣ афкори чомеаро хароб кардан мӯҷоз ва мумкин аст?

Аз тариқи шабакаҳои телевизионӣ ва хосса аз тарафи шабакаҳои телевизионии давлатӣ бояд мавод ва иттилооте интишор дода шаванд, ки барои давлат ва чомеа манфиатовар бошанд ё ҳадди ақал зараровар набошанд.

Аксари филмҳои мавҷудаи истехсоли ватанӣ ба истиснои теъдоди андаки онҳо на фақат ба дарди имрӯзи чомеа намехӯранд, балки аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво бо самти сиёсати давлатӣ ва идеологияи миллӣ муҳолифат доранд.

Ҳатто филмҳои машҳуре аз қабиле «Гуфтор дар бораи Рустам», «Рустам ва Сухроб», «Коваи оҳангар», « Гуфтор дар бораи Сиёвуш» ва амсоли инҳо, агарчанде муҳтавою мазмуни баланд дошта бошанд ҳам, аммо бинобар сабаби дар замони Шӯравӣ ва бо назардошти идеологияи муборизаи синфӣ офарида шуданашон дар шароити кунунии муносибатҳои ҷамъиятӣ метавонанд таъсири номатлуби идеологӣ ҳам дошта

бошанд. Ҳамзамон вобаста ба сатҳи рушди соҳаи кинематографияи ҷаҳонӣ ва санъати наворбардорию дараҷаи мураккабии филмофарӣ он ҷангномаҳо дар қиёс ба ҷангномаҳои кинематографистони кишварҳои пешрафта, аз ҷумла кишварҳои Аврупо дигар наметавонанд ба тамошобин таассуроти амиқу хотирмон бахшанд ва ҳатто тавачҷуҳи ўро ҷалб намоянд. Оё санъати баланди филмофарихову қаҳрамонсозихоро дар ҷангномаҳои Юнону Мақдуния ва Рими қадим, ки бисёр воқеиву ҷаззоб ва шигифтангезу ҳайратовар наворбардорӣ гардидаанд, метавон бо услубҳои маъмуливу муқаррарии тасвири саҳнаҳои муҳорибахое, ки дар филмҳои мазкур бисёр одиву сода офарида шудаанд, муқоиса кард. Бояд иқрор шуд, ки филмҳои мазкур бо ҳама арзиши волое, ки доранд, натавонистаанд бузургиву шаҳомати воқеии қаҳрамонҳои мардумиеро чун Рустаму Сухроб, Коваю Сиёвуш ва амсоли инҳо ба таври боиставу шоиста инъикос кунанд. **Бояд таъсире, ки кино тавассути саҳнаҳои аёни ва образи тимсолҳои зинда ба тамошобин мебахшад, нисбат ба таъсире, ки китоб тавассути матни ори аз аёнӣ ба хонанда медиҳад, ҷанд маротиба бештар бошад, зеро дар кино василаи таъсиррасонӣ ҳам лафзӣ асту ҳам тасвирӣ, вале дар китоб василаи таъсиррасонӣ танҳо лафзист.** Ҳар касе, ки «Шоҳнома»-ро хондааст, бидуни тардид иқрор хоҳад шуд, ки Фирдавсӣ дар мавриди баёни корномаҳои қаҳрамонҳои мардумии мо фақат бо истифода аз таъсиррасонии лафзӣ ва сеҳри сухан хонандаро метавонад бамаротиб бештар аз он мутаассир кунад, ки коргардонҳо дар филмҳои мазкур бо тасвири ин саҳнаҳо тамошобинро мутаассир мекунанд. Ва низ ҳар касе «Шоҳнома»-ро хондааст, медонад, ки ин филмҳо шукӯҳу шаҳомати саҳнаҳои қаҳрамонии гузаштагони моро натавонистаанд воқеӣ ва муассир инъикос кунанд.

Бояд симои қаҳрамонҳои ватанпарастии мардумӣ ва корномаҳои онҳо ҷунун ҷаззоб ва таъсирбахш офарида шаванд, ки насли ҷавони мо онҳоро идеали худ ҳисобанд ва дар пайравӣ ба эшон омодаи фидокориҳо барои Ватан ва миллати хеш бошанд.

Баъзе миллатҳо ба хотири дар рӯҳияи ватанпарварӣ ва ифтихори миллӣ тарбия кардани афроди ҷомеаи худ аз ривоятҳо ва ҳатто афсонаҳо филмҳои қаҳрамонӣ месозанд, вале мо ҳанӯз дар бораи шинохтатарин чехраҳои таърихиву қаҳрамонҳои

воқеии бостонии худ, ки дар арсаи таъриху фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонӣ табаддулоту таҳаввулоту бузург ба вучуд овардаанд, ҳатто як филми кӯтоҳмуддате наофаридаем. Лозими тазаккур аст, ки аслан ин бузургмардон ба арҷгузории мо эҳтиёҷ надоранд, балки моём, ки ханӯз ба онҳо эҳтиёҷ дорем. Ба василаи муаррифии корномаҳои бузурги меҳанпарастона ва қаҳрамоноҳову фидокориҳои беназири ин абармардон мо метавонем ба таври малеху нозук, вале ҳамзамон бисёр ҷаззобу муассир эҳтироми самимонаи мардумро нисбат ба арзишҳои милливу давлатӣ ба вучуд оварда, аҳли ҷомеаро дар рӯҳияи ифтихори ватандорӣ тарбия намоем. Ин васила яке аз фарогиртарин ва муҳимтарину муассиртарин василаҳои талқини идеологияи миллӣ ва ифтихори ватандорӣ дар сатҳи омма аст. Дар бораи корномаҳои ниёғони барӯманду тавонманди мо ҳатто хориҷиён ханӯз дар замони бостон асарҳо офарида, услубу сабқҳои вижа ва таҷрибаҳои муваффақонаи давлатдориву ҳукмронии онҳоро ба хотири таҳкими аркони давлатдорӣ миллатҳои хеш таблиғу талқин кардаанд. Асари «Курушнома» («Киропедия»)–и Ксенофони юнонӣ китобе аст, ки бузургтарин ҷаҳонгирони замони бостон ва асрҳои миёнаи Аврупо, аз қабили Искандари Мақдуниву Юлий Сезар ва Наполеон бо истифода аз он услуби барпо кардани давлати абаркудратро омӯхтаанд ва таҷрибаи умури идориро дар миқёси ҷаҳонӣ андӯхтаанд.

Офаридани силсилафилмҳои таърихӣ дар бораи ин абармарди арсаи таърих ва дигар қаҳрамоноҳову давлатмардон ва сиёсатмадорони бузурги миллӣ, аз қабили Спитамону Ардашери Бобакон, Анушервону Бобаки Хуррамдин, Шох Исмоилу Амир Мунтасири Сомонӣ ва амсоли инҳо, ки баҳри ҳифзи марзу буми аҷдодиву арзишҳои миллӣ, таҳкими ҷойгоҳ ва мақому манзалати миллати корномаҳои бемисл нишон додаанд, айни муддаост ва барои дар рӯҳияи меҳанпарастӣ тарбия кардани ҷавонони мо метавонад муассир бошад.

Ҳар як филми хуб мисли мураббиест, ки метавонад дар муҳлати кӯтоҳи вақт ҳазорон нафарро тарбият кунад, дар ҳазорон дил эҳсосоти саршори меҳр ва пур аз отифаро барангезад, дар ҳазорон зеҳн андешаҳои созандаро бедор созад, аммо ин гуна филмро касе метавонад офарад, ки худ эҳсосоти саршор ва андешаи бедор дошта бошад.

Дар сатҳи миллат андешидан мебояд, то дархӯри миллат филм офарид. Таҳиягари филм бояд дар мавриди интихоби мавзӯъ ва сюжа аз дидгоҳи давлат нигариста тавонад ва аз мавқеи давлат муҳимияти масъаларо муайян кунад. Филмҳо бояд ҷолиб бошанд, аммо фақат ҷолиб будан набояд ҳадафи аслии бошад. Мавзӯҳои муҳим ва маъниҳои баланд бояд дар шакли ҷолиб манзури тамошобин карда шаванд. Дар шароити муосир мақом ва рисолати кино дар раванди чомеасозӣ бисёр муҳим ва муассир аст.

Ба василаи кино ҳадафҳои ғояҳо, ҷаҳонбиниву меъёрҳои ахлоқӣ, мавқеъгириҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, диниву фалсафӣ ва ҳатто иртиқои ифротгароиро метавон таълиф кард. Афзалияти кино ҳамчун воситаи таълиқи ғоя аз дигар воситаҳои таълиқотӣ дар ин аст, ки он метавонад маъниро ба таври номаҳсусу пӯшида, вале ҷаззобу муассир ифода кунад, аз ин рӯ, тамошобин ханӯз ҳадафҳои филмофаронро пайҳас накарда метавонад ғайриинтихобӣ ва ноогоҳона зери таъсири ғояҳои муайяне қарор гирад. Бинобар ин аксар маврид тамошобинон ҳатто дар мавриди тамошои филмҳое, ки ғояҳои номатлубро ба тариқи номаҳсусу пӯшида таълиқи мекунанд, воқунише нишон намедиханд.

Ҳар як филм бори маънии мушаххасро мекашад ва ҳадафи муайяне дорад, аз ин рӯ, тамошои мунтазами филмҳои хориҷӣ аз ҷониби аҳли чомеаи мо, албатта, наметавонад барои ба вуҷуд овардани фазои ягонаи ақидаҳои мусоидат намояд. Ҳатто филмҳои хориҷие, ки маъниҳои баланди ахлоқӣ ва ғояҳои умумибашарию таълиқи мекунанд, ҳадди ақал бинобар сабаби дар қолабҳои идеалҳои арзишҳо ва ба воситаи қаҳрамонҳои ғайр ифодаву инъикос шудани мазмун наметавонанд ба таври кулӣ ба талаботҳои маънавӣ ва идеологии чомеаи мо ҷавобгӯ бошанд.

Илм исбот кардааст, ки ҳамаи равандҳо ва падидаҳои чомеаи инсонӣ, аслан идорашавандаанд. Таҳти таъсир қарор додану идора кардани равандҳо ва падидаҳои чомеаи инсонӣ бо истифода аз василаҳои гуногун анҷом дода мешаванд. Яке аз василаҳои муосиру муассир ва хеле фарогири таъсиргузори ба равандҳо ва падидаҳои чомеаи инсонӣ воситаҳои иттилоотӣ ва аудио-видеой аст. ВАО, интернет, кино ва ҳатто таронаҳову клипҳову дигар навъҳои санъат ба ахлоқ ва маънавиёти мардум таъсир гузошта, ба ин васила андешаи шахсӣ дидгоҳи

ичтимоии онҳоро шакл медиҳанд. Аз ин рӯ, ҳатто шабакаҳои ба ном фароғативу шавқангез ҳам ҳаргиз холисонаву бетарафона ва бидуни ҳадафҳои идеологиву сиёсӣ фаъолият намеkunанд. Онҳо ба таври хеле моҳирона ва пардапӯшу ноаён идеологияи муайянеро тарғиб намуда, ҷаҳонбинии тамошобини худро таҳти таъсир қарор медиҳанд.

Бинобар ин ба хоотири тақвияти кор дар самти пешбурди умури идеологӣ бояд аз имконот ва иқтидори ин василаҳои таъсиргузор пурсамар истифода намоем. Ҳамзамон тамоми маводи ВАО, интернет, ҳамчунин маводи тамошой, аз ҷумла филмҳои намоишномаҳо ва таронаҳо, ки ба афкори ахлоқи мардум метавонанд таъсир гузоранд, пеш аз он ки дар сатҳи омма интишор гарданд, бо назардошти мутобиқат ба арзишҳо ва манфиатҳои миллӣ мавриди арзёбӣ қарор дода шаванд. Беназорат гузоштани ин самти кор, бегумон дар кӯтоҳмуддат фазои ақидативу ахлоқӣ ва батадриҷ фазои сиёсии ҷомеаро тира хоҳад кард.

Филмҳо ва таронаҳову рақсҳо ба ҷаҳонбинӣ ва ахлоқи аҳли ҷомеа, ба вижа ҷавонон таъсири амиқ мерасонад. Аксари василаҳои номбаршуда аз ҷониби гурӯҳҳои муайян зоҳиран ба хоотири тичорат ва воқеан, ба хоотири шикастани меъёрҳои қолабҳои маъмулии ахлоқиву маънавии ҷомеаҳои мавриди назар интишор дода мешаванд. Ин василаҳои таъсиррасониҳои иттилоотӣ ва фарҳангӣ боиси дигар шудани меъёрҳои рафтор ва ахлоқи мардум мегарданд, аниқтар гӯем, ба аморализм, яъне бадахлоқӣ ва лоуболи роҳ мекушоанд, ки ин албатта, муносибатҳои иҷтимоиро дар сатҳи як ҷомеа метавонад тадриҷан вайрон кунад. Нафароне, ки нисбат ба риояи меъёрҳои ахлоқиву суннатӣ безътиной мекунанд, дар гумон аст, ки нисбати риояи меъёрҳои қонуният қиддият дошта бошанд.

Бояд иқрор шуд, ки филмофарони мо аз бозори истеъмолии мавҷудаи кишвар ва талаботи рӯзмарраи мардум ба кино, ки хеле зиёд аст, ҳанӯз наметавонанд на аз лиҳози идеологӣ ва на аз лиҳози иқтисодӣ пурсамар истифода кунанд. Аз ин аст, ки мардум ниёзҳои худро дар ин росто ба василаи харидории фиттаҳои филмҳои хоричӣ ва тамошои шабакаҳои телевизионҳои

бурунмарзӣ қонеъ мекунанд. Ба таъбире, филмофарони мо ҳанӯз дар майдони ҳолӣ асп тохта наметавонанд.

Филмҳо бояд мунтазам офарида шаванд ва наворҳо чун дарё бояд қорӣ бошанд, зеро ки мардум чун ташна интизори филмҳои хуб аст. Талабот ба кино ҳамарӯза вучуд дорад. Аслан, филмофарӣ худкифоя аст. Филмофарӣ ҳам идеология асту ҳам санъат ва ҳам тиҷорат асту ҳам саноат. **Боиси тааҷҷубу таҳайюр аст, ки филмофарон, аксаран сюжаи филмро худ «меофаранд», дар ҳоле ки он сюжа на арзиши адабӣ дорад ва на арзиши фарҳангӣ. Гузашта аз ин, чӣ зарурат аст ба «офаридани» чунин сюжаҳои беарзиш, дар мавриде ки адабиёт ва таърихи миллати мо ҳазорон ҳазор сюжаҳои зебою қорномаҳои воқеии арзишманде дорад, ки аз он филмҳои хуб ва дархӯри дарди чомеаро метавон офарид?**

Филмҳои нохуб боиси костагии завқи мардум, таҳриби ахлоқи чомеа ва заъфи рӯҳияи миллӣ мегарданд. Аз ин рӯ, ҳаргиз набояд гузошт, ки кино ҳамчун абзори рӯҳиясозӣ ба абзори рӯҳиясӯзӣ табдил дода шавад...

Меҳр СОБИРИЁН
иқтисодшинос

**ҶАҲОНИ МАҲДУДИЯТҶО ДАР
ИҚТИСОДИЁТ ВА РОҶҶОИ ИНТИҶОБ
ДАР ОН**

*“Иқтисод як метод аст, то як таълимот. Як асбоби мағз
ва як техникаи андешидан аст, ки ба дорандаи он имкон медиҳад
хулосаи дуруст барорад.”*

Ҷон Мейнард Кейнс (1883-1946)

Иқтисод истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои маҳдуд аст. Дар ҳама замон ва дар ҳама сатҳ захираҳо доимо маҳдуд ҳастанд. Шахсони алоҳида, оилаҳо, ширкатҳои хурду бузург ва давлатҳои созмонҳои гуногун захираҳои муайян ва маҳдуд доранд, ки вазифаи иқтисодшиносон истифодаи дуруст ва гирифтани манфиати бештарин аз онҳо мебошад. Вазифаи иқтисод ҳам дарёфти пули бештар набуда, дарёфти роҳи усулҳои истифодаи дурусту босамари имконоти мавҷудае ҳаст, ки дар ҳама ҳолат маҳдуд ҳастанд. Илми иқтисод чи тавр фикр карданро меомӯзад, на чи фикр карданро. Тарзи фикрронии дурустero, ки дар сохтани моделҳои иқтисодӣ барои кишварҳои гуногун кумак мекунад ва дар ҳар шароити хос модели муайян барои истифодаи дурусту босамари захираҳои мавҷуда сохта мешавад.

Яке аз принципҳои бунёдии иқтисодиёт ин аст, ки ҳар як интиҳоб арзиши имкониятии худро дорад. Яъне дар сатҳи захираҳои маҳдуд, агар аз як коло истифода кардед, шумо имкони истифодаи яке дигарро аз даст хоҳед дод. Ё дар миёни ду коло як миёнҷиро интиҳоб бояд кард. Яъне як миқдори муайян аз ин маҳсулот истеҳсол ва истеъмол мешавад ва манбаъҳои боқимонда барои истеҳсоли миқдори муайяни дигар мол равона карда мешаванд. Агар шумо хаста бошед ва ба хоб ниёз дошта

бошеду дар конфронс хоб рафтед, аз дониستاني мавзӯи матраҳшуда маҳрум мешавед. Ё агар даромади худро сарфи бозиҳои компютерӣ кардед, дигар китоб харидани наметавонед. Вазифаи иқтисодшинос дар ин ҷо он аст, ки муайян кунад, дар ҳоли ҳозир арзиши имкониятии кадом як интиҳоб баландтар аст. Дониستاني мавзӯи конфронс заруртар аст ё хоб, бозии компютерӣ ё китоб. Ва ё дар миёни ду чиз интиҳоб бояд кард, ки аз кадомаш бояд зиёдтар харидорӣ ва истеъмол шавад ва аз кадомаш камтар. Хондан дар Донишгоҳ ҳам арзиши имконотии худро дорад. Шумо на танҳо харҷи пули шартнома, китобу дафтар, утоқ ва хӯроку либосро мекунад, балки аз панҷ сол кор кардан ҳам маҳрум мешавед. Яъне агар маоши моҳона тақрибан 1000 сомони бошад, дар баробари харҷҳои номбаршуда имконияти ба даст овардани 60 ҳазор сомони (дар 5 сол) ҳам аз даст медиҳед. Ҳар як интиҳоб дар ҷаҳони пур аз маҳдудиятҳо арзиши худро дорад. Ин масъалаи интиҳоб миёни ду чиз тамоми инсониятро иҳота кардааст ва як қисмати зиндагии моро ташкил мекунад. Чунки маҳдудиятҳо дар ҳама ҳолат ва барои ҳама вуҷуд доранд. Бою камбағал ва ширкатҳову давлатҳо ҳам мувофиқи ҷойгоҳи худ бо маҳдудиятҳо рӯ ба рӯ ҳастанд ва ҳама маҷбур аст дар доираи ин маҳдудиятҳо, миёни молу маҳсулоти истеҳсолшаванда ва истеъмолшаванда интиҳоб кунанд. Вақт як мисоли равшани захираҳои маҳдуд аст, ки барои ҳама, бе истисно, маҳдуд аст ва ба “соҳибони вақт” истифодаи дурусти он лозим аст. Гузаштан аз баҳри як чиз, ба хотири дастрас кардани чизи дигар, ногузир аст. Чунки инсон дар ҷаҳони маҳдудиятҳо зиндагӣ мекунад ва наметавонад ҳама вақт пул, дорой ва таҷрибаву кор ва фароғатеро дастрас кунад, ки орзу мекунад. Чомеа ҳам ҳамчунин аст.

Новобаста аз сатҳи даромад, шахсони алоҳида дар асоси буҷаи маҳдуди худ тасмимгирӣ мекунанд. Ҳар як истеъмолкунанда ҳаҷми маҳдуди даромади худро дорад, ки дар асоси он маҳсулот ва хизматрасонии мавриди ниёзашро харидорӣ менамояд. Инро маҳдудияти буҷа (*budget constraint*) меноманд. Интиҳоб миёни ду чиз дар ҳудуди буҷаи шахсии худ дар асоси муайян кардани арзиши имкониятӣ (*opportunity cost*) сурат мегирад. Маълум аст, ки ҳангоми хариди як маҳсулот

имкони хариди дигар аз даст меравад. Бояд муайян кард, ки хариди кадоме аз ин маҳсулот манфиати бештар меорад ва ҳамонро интиҳоб кард. Яъне инсонҳо доимо дар пешорӯи интиҳобу гузаштҳо қарор мегиранд ва маҷбуранд аз баҳри як маҳсулот қисман ё пурра гузаранд, то маҳсулоти дигарро харид кунанд, ки ба он ниёзи бештар доранд. Дар бисёр маврид, пурра сарфи назар кардани як маҳсулот барои дастрасӣ ба дигараш дида намешавад. Бештар интиҳоб сари камтар истеъмоли як маҳсулот ва зиёдтар истеъмол кардани дигаре мешавад, ки айни замон манфиати бештар дорад. Албатта, дар воқеият як шахс танҳо ду маҳсулот истеъмол намекунад ва шумораи маҳсулотҳои мавриди ниёз хеле зиёд ҳастанд. Аммо интиҳоб ҳамеша вуҷуд дорад ва дар миёни маҳсулотҳои бешумор ҳам дар доираи буҷаи худ инсонҳо интиҳоб хоҳанд кард, ки кадом маҳсулотро харидорӣ ва истеъмол кунанд ва аз баҳри кадомаш гузаранд. Ё аз кадом маҳсулот камтар харидорӣ кунанд ва шумораи кадоми дигарашро зиёдтар кунанд.

Марзи имконоти тавлид ва интиҳобҳо дар чомеа.

Ҳамон гуна, ки шахсони алоҳида наметавонанд ҳама он чизе, ки мехоҳанд, дастрас кунанд ва бо гузаштҳои интиҳоб рӯ ба рӯ мешаванд, чомеа ҳам бо ин гузаштҳои интиҳобҳо рӯ ба рӯ аст ва наметавонад дар як вақт дастрасӣ ба ҳама чизҳои дошта бошад, ки мавриди ниёзаш қарор доранд. Ҳудудҳои имконоти буҷа ва интиҳоб дар сатҳи чомеа бо модели Марзи имконоти тавлид (*production possibilities frontier*) тасвир карда мешавад. Аз сабабе, ки чомеа дар ҳар давраи муайян манбаҳои маҳдуд дорад (замин, сармоя, қувваи корӣ, ашёи хом ва ғ.), ногузир аст дар ҳудуди он интиҳоб кунанд, ки чи ва дар кадом миқдор бояд истеҳсол шавад, то истифодаи самаранок ва пурраи захираҳои мавҷуд ба роҳ монда шавад.

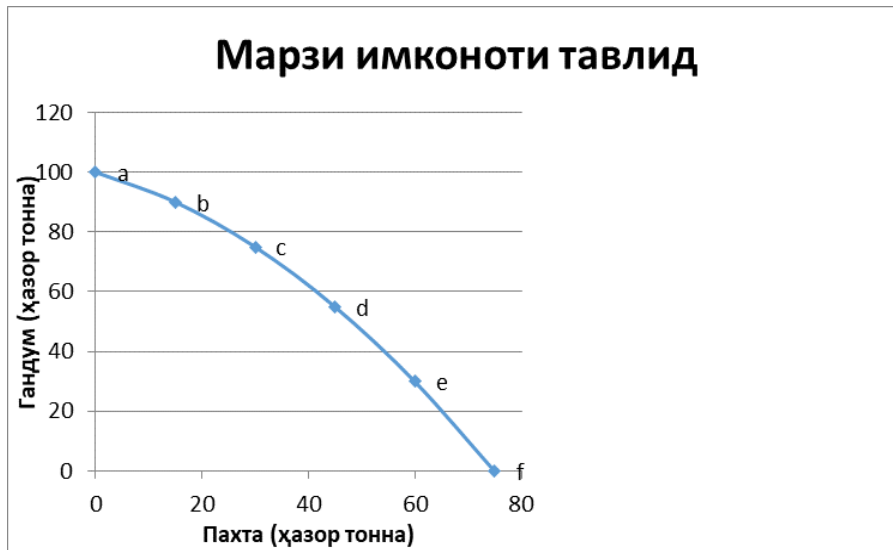
Марзи имконоти тавлид графיקи ҳамшаклест, ки ҳамаи имконоти максималии истеҳсоли ду колоро, бо дарназардошти манбаҳои дастрас ва факторҳои таъсиррасон, дар худ тасвир мекунад. Шахсони тасмимгиранда ин графикро омӯхта, хулоса мекунад, ки кадом маҳсулот бо кадом миқдор истеҳсол шавад, ки самаранокӣ максималӣ аз захираҳои маҳдуди айни замон мавҷудбуда ба роҳ монда шавад.

Дар мисоли истеҳсоли пахта ва гандум агар тақрибан имконоти як кишвар пурра истифода карда шавад ва дар технологияҳо ягон тағйирот набошад, чадвали зерин гузинаҳои гуногунро барои истеҳсоли ин ду маҳсулот нишон медиҳад:

Гузи наҳо	Пахта (ҳазор тонна)	Гандум (ҳазор тонна)
a	0	100
b	15	90
c	30	75
d	45	55
e	60	30
f	75	0

Агар ҳамаи имконоти мавҷуда барои истеҳсоли гандум истифода карда шаванд, 100 000 тонна истеҳсол карда метавонанд. Агар ҳамаи имконот барои истеҳсоли пахта сафарбар шавад, пас 75 000 тонна пахта истеҳсол карда метавонанд. Инҳо ду интихоби ҳошиявие ҳастанд, ки онҳоро гузинаҳои a ва f меномем ва ҳангоми интихоби ин гузинаҳо танҳо як маҳсулотро истеҳсол мекунанд. Дар миёни онҳо гузинаҳои дигари b , c , d ва e ҳастанд, ки ҳар кадом як миқдор аз ҳарду маҳсулотро истеҳсол мекунанд. Дар гузинаи c агар 30 тонна пахта истеҳсол шавад, пас бо имконоти боқимонда метавонанд 75 тонна гандум истеҳсол намоянд, дар гузинаи e бошад ин таносуб баробари 60 бар 30 аст.

Марзи имконоти тавлидро дар графики зерин дида мебароем:

Гузинаҳои дар график нишондодашуда ва ҳар гузинаи дигаре, ки дар ҳамин хат ҷойгир мешавад, интихобҳои миёни истеҳсоли ду маҳсулот ҳастанд, ки дар онҳо ҳама имконоти мавҷуда самаранок истифода шудаанд. Ҳар гузинаи дигаре, ки берун аз ин хат дар қисмати дохилии ин график ҷойгир мешавад, маънои пурра истифода накардани имконотро дорад. Нуқтаҳои берун аз ин хат дастнарас ҳастанд, чунки барои расидан ба онҳо манбаи бештар даркор аст, ки айни замон вуҷуд надоранд. Аз ҷониби дигар самаранокӣ тақсими манбаҳоро бо муайян кардани талаботи воқеии ҷомеа ба ду моли мавриди истифода қарор дошта, муайян мекунанд. Истифодаи самараноктарини манбаҳо он вақт ба даст меояд, ки тақсими дурусти мувофиқи талаботи ҷомеа ба роҳ монда шавад. Яъне истеҳсоли ҳар маҳсулот ба андозаи талаботи он бояд ба роҳ монда шавад.

Бо вуҷуди он ки ҷомеа маҷбур аст, интихоб кунад, ки кадом маҳсулотро бо кадом андоза истеҳсол кунад, муҳим нест, ки тамоми молу маҳсулот ва хизматрасоноҳоро ҳатман бояд худ истеҳсол кунад. Кишварҳо дар истеҳсоли молу маҳсулоти муайян бартариҳо доранд, ки вобаста ба иқлим, захираҳои табиӣ, шароитҳои географӣ, технологияҳо ва маҳорати мутахассисони худ имкон доранд молу маҳсулоти муайяноро бо нархҳои нисбатан арзон истеҳсол намоянд. Инро бартариҳои нисбӣ

(*Comparative Advantage*) меноманд, ки дар тасмимгириҳо нақши муайянкунадаро дорад. Барои ба роҳ мондани истеҳсоли як маҳсулот арзиши аслии онро муайян карда, бо арзиши ҳамон мол, ки аз дигар кишвар ворид карда мешавад, муқоиса мекунад. Агар моли воридшаванда арзон бошад, ба роҳ мондани истеҳсоли он дар дохил нодуруст ба ҳисоб меравад ва маъноӣ истифодаи камсамари манбаҳоро дорад. Бояд муайян кард, ки кишвар дар истеҳсоли кадом молу маҳсулот бартариҳои нисбӣ дорад ва ҳамон молу маҳсулотро бояд истеҳсол кард. Ба ҷойи мисол метавон ду кишвар Тоҷикистон ва Қазоқистонро дар истеҳсоли ду маҳсулоти кишоварзӣ, пахта ва гандум, қайд намуд. Шароити Тоҷикистон барои истеҳсоли пахта бартариҳои худро дорад ва Қазоқистон барои истеҳсоли гандум бартариҳои худро дорад. Тоҷикистон метавонад бештари имконоти худро барои истеҳсоли пахта сафарбар намояд ва Қазоқистон дар навбати худ барои истеҳсоли гандум. Ин ҷо савдои байналмилалӣ кори боқимондари иҷро карда, дар расонидани гандуми Қазоқистон ба Тоҷикистон ва пахтаи Тоҷикистон ба Қазоқистон мусоидат мекунад. Дар натиҷа ҳам талаботи ду кишвар ба пахта ва гандум таъмин мешавад ва ҳам имконоти ду кишвар самаранок истифода карда мешаванд. Истеҳсоли маҳсулот дар маҷмуъ метавонад ба таври назаррас зиёд шавад, агар кишварҳо ҳамон маҳсулотро истеҳсол кунанд, ки дар он бартариҳои нисбӣ доранд ва қисме аз онҳоро дар бозори ҷаҳонӣ барои ба даст овардани маҳсулоти боқимондаи мавриди ниёзи худ ба савдо бароранд.

Маҳдуд будани захираҳо дар ҳама сатҳ як воқеияти раднопазир аст ва масъалаи асосӣ дар пеши иқтисодшиносон ва сиёсатмадорони тасмимгиранда, на бартараф кардани ин маҳдудиятҳо, балки интиҳоби дурусти гузинаҳо дар ҷаҳони интиҳобҳо аст. Дар ҷаҳони маҳдудиятҳо интиҳобҳои бешуморе вучуд доранд, ки чи тавр бояд захираҳои маҳдуди айни замон дастрас истифода шаванд, то аз онҳо манфиати бештарин ба даст ояд. Интиҳоби дуруст, истифодаи аз ҳама самараноки захираҳо, боиси пешравӣ ва шукуфоии ҳар як кишвар мегардад. Ва баръакс, интиҳобҳои нодуруст, маъноӣ истифодаи камсамари

захираҳоро дошта, сарчашмаи ақибмондагиҳост ва мушкилоти зиёдеро ба бор меоварад.

Сарчашмаҳо

1. OpenStax, Principles of Economics.
OpenStax. 19 March 2014. <http://cnx.org/content/col11613/latest/>
2. Production Possibility Frontier – PPF.
<http://www.investopedia.com/terms/p/productionpossibilityfrontier.asp>
3. Production Possibility Frontier.
<https://www.tutor2u.net/economics/reference/production-possibility-frontier>
5. Production Possibility Curve (Explained With Diagram)
<http://www.economicdiscussion.net/production/production-possibility-curve-explained-with-diagram/1563>
6. Граница производственных возможностей.
<http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/granica-proizvodstvennyh-vozmozhnostey.html>
7. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ. Экономический выбор.
Граница производственных возможностей. Альтернативные издержки. http://www.aup.ru/books/m98/1_3.htm

Анвар БАБАЕВ
кандидат экономических наук

РОЛЬ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Академия наук Республики Таджикистан уделяет важное значение развитию демографической науки Таджикистана, и в целях популяризации данной сферы, в первом полугодии 2017 года была опубликована книга «Демографическая политика Республики Таджикистан на 2003 – 2015 годы», которую подготовил к изданию основоположник демографической науки Республики Таджикистан, известный в республике и за рубежом ученый современности, член - корреспондент Академии наук Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор Исламов Саъдулло Ибодович.

В изданной книге, по аналогии важности принятия соответствующих нормативно-правовых актов, указаны постановления Правительства Республики Таджикистан от 6 мая 2002 года, №201 «О Концепции государственной демографической политики Республики Таджикистан на 2003 – 2015 годы» с приложением текста Концепции, и от 31 декабря 2002 года, №501 «О Программе реализации государственной демографической политики Республики Таджикистан на 2003 – 2015 годы», также с приложением текста выше названной Программы. Кроме этого, в содержании книги приведены Паспорт Программы, Предисловие, Координационный Совет, Проблемы и приоритеты демографического развития Республики Таджикистан, Планы мероприятий по реализации Программы.

Государственная демографическая политика является составной частью социальной политики Республики Таджикистан, при внедрении которой государство сможет решить проблемы урегулирования демографических процессов с учетом меняющихся социально-экономических и социально-культурных условий в стране. Именно такой подход и отношение к выполнению

поставленных задач, даст возможность реализовать один из основных пунктов рекомендаций Международной конференции по влиянию населения и развитию (Каир, 1994) относительно включения демографического фактора во все сферы развивающегося общества и его жизненного применения.

При подготовке настоящей национальной Концепции было учтено, что происходящие внутренние демографические процессы имеют медленную тенденцию изменения, и поэтому она предусмотрена на дальнейшую перспективу. Вопросы урегулирования демографических процессов направлены на принятие комплекса административных мер, информационно - воспитательной и социально - экономической обеспеченности населения, которые способствуют ограничению темпов роста населения с повышением их правовой грамотности, то есть отвечающих настоящим и будущим требованиям Республики Таджикистан в области демографии.

Концепция государственной демографической политики Республики Таджикистан основывается на определенных принципах, которые гласят, что использование всячески принудительных форм для достижения цели и решения вопроса, не могут быть средством по управлению демографическими процессами. Это считается негуманным и противоречит Международным Конвенциям ООН «О правах ребенка» и «О прекращении всех форм ограничения прав женщин», которое также не соответствует основным принципам демократического права людей. С этой точки зрения, демографическая Концепция Республики Таджикистан отвечает принципам и нормам международного права, Конституции Республики Таджикистан, Законам и другим нормативно-правовым актам республики.

Если проанализировать демографическую ситуацию в стране, то можно определить значительное уменьшение количества абсолютной рождаемости и коэффициент общей рождаемости. Так, если до 1990 года численность населения в среднем за один год увеличивалась на 3 – 4 %, то в период 1990 – 2000 годы увеличение составило всего лишь 1,5 – 1,8%. Общий коэффициент рождаемости с 38,8% показателя 1990 года уменьшился до 27,0% в 2000 году, но этот показатель по международным меркам все равно считается

высоким и за последние годы в стране наблюдается тенденция увеличения.

Основными факторами, которые создали существующую демографическую ситуацию в Таджикистане, наравне с прошедшей в 90-е годы гражданской войной являются: ухудшение жизненных условий населения, восстановление рыночных отношений, частично нарушившийся половозрастной состав населения, ослабевшая социальная защита многодетных семей, изменение национальной структуры населения, уменьшение той части населения, которые склонны к малодетности, активизация населения по упорядочению семьи, и т. д.

Уделяя важное значение вопросам охраны материнства и детства, можно утверждать, что высокая рождаемость и применение некалорийной пищи приводит к истощению организма женщин, ухудшения общего состояния здоровья и увеличения заболеваемости и смертности среди женщин и детей. Многодетность в условиях необеспеченности и низкого уровня жизни семей приводит к нездоровому образу жизни и недостаточности к общему развитию детей. Многие дети в целях оказания материальной помощи своим родителям, занимаются разной работой и не ходят в школу. Среди таких детей наблюдается продолжительное голодание, которое ухудшает их здоровье и вынуждает прибегать к противозаконным действиям в виде краж, грабежа и других правонарушений. Такое положение, к сожалению увеличивает количество преступлений и преступников из числа детей, жизнь которых просто ломается и не имеет светлого будущего. Нездоровое до определенной степени молодое поколение, таким образом лишаются духовной и интеллектуальной ценности в этой жизни, знаний и необходимых профессиональных навыков, трудоустройства в промышленные предприятия с высокой технологией, и ряда других жизненно необходимых достижений не по своей воле и не по своей прихоти, что создает горький осадок и неблагополучие в обществе.

Период 90-х годов прошлого столетия ознаменовал новую форму деятельности в жизни таджикистанцев, которая называется «трудовая миграция». Граждане Таджикистана в целях трудоустройства выезжают в основном в те зарубежные государства, которые близки по этническим и экономическим признакам. Это

прежде всего Российская Федерация, куда ежегодно выезжают более 90% трудящихся мигрантов Таджикистана, а также Казахстан, Кыргызстан, Беларусь, Узбекистан и некоторые другие. Выезд большого количества граждан страны за рубеж из числа высококвалифицированных специалистов и ученых, оказывает заметное отрицательное влияние на научный и экономический потенциал страны. За все годы независимости Таджикистан имеет отрицательное сальдо в миграционном балансе, и это неутешительный фактор в плане социально-экономического развития государства и человеческого капитала в целом, что нарушает основополагающие принципы демографической политики.

По предварительным оценкам, в ближайшие годы темпы среднего роста населения Таджикистана составят 1,9 – 2,1%. Несмотря на проведение серьезных мероприятий в области упорядочения семьи, уровень высокой рождаемости в будущем сохранится. Это подтверждает необходимость изменения подходов работы по уменьшению тенденции рождаемости, и в этом направлении только лишь информационная работа с населением считается недостаточной.

Поэтому, прежде всего целесообразно решить комплекс мероприятий экономического, социального, культурного, воспитательного характера, которые создадут новые образовательные ценности по упорядочению семьи. Таким образом определено, что без активного государственного управления демографической ситуацией, Таджикистан в будущем может столкнуться с серьезными экономическими, социальными и политическими последствиями. Исходя из этого и в целях предупреждения рисков в данной сфере, своевременным считается вопрос проведения фундаментального исследования по изучению демографической ситуации в стране, и принятия по нему кардинальных мер развития демографической науки Таджикистана. Ведь целью государственной демографической политики Таджикистана является создание благоприятных условий для решения проблем в области демографии, а также повышения уровня и качества жизни населения страны.

Программа реализации государственной демографической политики Республики Таджикистан на 2003 – 2015 годы

предусматривает основные механизмы по решению задач в данной сфере, например:

- совершенствование правовой основы в области демографических процессов;
- разработка и подписание межгосударственных и межправительственных соглашений в области миграции населения;
- создание научно-исследовательского Института вопросов демографии и развития с совершенствованием структуры институционального управления;
- разработка и реализация общегосударственных и региональных программ развития демографии, а также разработка планов социального развития коллективов в предприятиях и организациях;
- разработка экономических и инвестиционных проектов;
- упорядочение рождаемости населения и определение разумных пределов, и ряд других мероприятий.

Выше названная Программа определяла свою деятельность по следующим направлениям: 1. Государственная Стратегия демографической политики и развития семьи. 2. Исследование влияния демографического развития на окружающую среду. 3. Миграционная Стратегия, урбанизация и проживание в условиях рыночной экономики. 4. Человеческое развитие.

В соответствии указанных направлений были проведены следующие научно-исследовательские работы по темам:

- рождаемость населения и факторы влияющие этому процессу;
- здоровое потомство женщин и мужчин;
- внутренняя и внешняя миграция, экономическое положение семей мигрантов;
- трудовая миграция за рубеж и социально-экономическое положение мигрантов;
- задачи семьи и ее дальнейшее развитие;
- брачность и разводимость семей, факторы влияющие на них, примерные браки и дальнейшие их рекомендации;
- факторы в процессе старения населения и положение престарелых в обществе;
- пребывание и городская жизнь населения;

- влияние демографического развития на экологию и его социально-экономические последствия.

По итогам проведенных исследований, в Правительство страны были представлены обоснованные научные выводы, которые далее использовались на практике заинтересованными министерствами и ведомствами республики. Впервые предложено и используется научное понятие «Неформальный рынок труда женщин в виде мардикорства», на основе которого 4 сотрудника защитили кандидатскую и еще 1 докторскую диссертацию. Всего за период реализации демографической Программы, кандидатами наук стали 20 человек и 1 доктором наук.

Также, впервые в истории Центральной Азии, член-корреспондент Академии наук Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор Исламов Саъдулло Ибодович на Международной Конференции Московского Государственного Университета имени М.В. Ломоносова, за развитие демографической науки был удостоен золотой медалью. Такое высокое внимание со стороны плеяды зарубежных ученых, подняло имидж таджикской науки в глазах мирового сообщества, и это является честью для всех таджикистанцев.

Научное сотрудничество Института демографии АН РТ с демографическим центром МГУ имени М.В. Ломоносова, Центром влияния населения Германии, Каирским демографическим центром, Парижским институтом демографии, Международным институтом старения населения Мальты, Институтом демографии города Мумбай (Индия), Демографическим центром Англии, и другими было поставлено на деловом уровне и такой принцип сотрудничества необходимо поддерживать в целях обмена положительным опытом работы, совместных научных исследований, повышения квалификации научных кадров сторон и т.д.

В заключении необходимо отметить особую заинтересованность в развитии национальной демографической науки со стороны Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, который всегда поддерживает новые инициативы по эффективному использованию умственного потенциала и человеческого капитала ради благополучия населения страны и всего гражданского общества.

Дидавар БЕКЗОДА
психолог

ПУТЕШЕСТВИЕ В МИР КЛОНОВ

Клонирование (англ. **cloning** от др.-греч. κλών — «веточка, побег, отпрыск») — в самом общем значении — точное воспроизведение какого-либо объекта. Объекты, полученные в результате клонирования, называются клонами. **Клон** — **точная генетическая копия другого организма**¹.

Термины клон, клонирование первоначально использовались в микробиологии² и селекции,³ после — в **генетике**, в связи с успехами которой и вошли в общее употребление.

¹ <http://lurkmore.to/%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%BD>

² Микробиология (греч. mikros малый + Биология наука о микроорганизмах, изучающая их систематику, строение, физиологию, биохимию, генетику и изменчивость, распространение и роль в природе, в жизни человека, а также разрабатывающая способы управления их жизнедеятельностью, методы их выявления и распознавания.

Наиболее успешным из методов клонирования высших животных оказался метод «переноса ядра». Именно он был применён для клонирования овцы Долли в Шотландии, которая прожила шесть с половиной лет и оставила после себя 6 ягнят, чтобы можно было говорить об успехе эксперимента. По мнению учёных, эта техника является лучшей из того, что мы имеем сегодня, чтобы приступить к непосредственной разработке методики клонирования человека⁴.

Введение в истории клонирования

Сейчас уже нельзя с уверенностью сказать, кому первому пришла мысль клонировать живой организм. Главным остается то, что эта идея прочно засела в головах сотен или даже тысяч ученых во всем мире.

В 1943 г. в журнале «Science» появилось сообщение о первом успешном оплодотворении яйцеклетки в пробирке.

В 40-е гг. XX в. опыты по клонированию начались в СССР. Первым начал экспериментировать советский эмбриолог Г. В. Лопашов, который провел исследования, в основе которых находился метод пересадки (трансплантации) ядер в яйцеклетку лягушки....

³ Селекция (лат. *selectio* «выбирать») — наука о методах создания новых и улучшения существующих пород животных, сортов растений, штаммов микроорганизмов, с полезными для человека свойствами.

⁴https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%...

В 1948 г. Г. В. Лопашов отправил результаты своих исследований в «Журнал общей биологии».

Существует мнение, что именно российским ученым удалось разработать метод клонирования, который впоследствии применил Я. Вильмут, клонировавший овцу Долли (метод соматической гибридизации).

В 1977 г. ученые Оксфордского университета заинтересовались клонированием организмов, и под руководством профессора зоологии Дж. Гердона методом клонирования было получено более 50 лягушек. Ученый разработал следующий метод клонирования: он стал удалять из яйцеклетки собственное ядро и трансплантировать в нее разные ядра, взятые из специализированных клеток.

В более поздних экспериментах Гердон попытался пересаживать ядра из клеток взрослого организма. Некоторые опыты проходили довольно успешно вплоть до достаточно поздних стадий развития организма. Несколько экспериментов привели к тому, что особи проходили стадию метаморфозы и превращались во взрослых лягушек.

В 1984 г. весь мир потрясло известие о том, что в лаборатории Стеена Вилладсена родился клонированный ягненок, полученный из эмбриональных клеток не созревшей овцы. Ученый не остановился на достигнутом и впоследствии в своих экспериментах использовал кролика, козу, обезьяну, свинью и корову. Основой метода было изъятие ядра и перемещение его в яйцеклетку....

Мало кто знает, что первое клонированное животное было получено Николаем Стрельченко, гражданином России, работающим в США.

В 1994 г. Неаль Ферст успешно провел клонирование более зрелых эмбриональных клеток. Ему удалось клонировать эмбрион телят, состоявший из 120 клеток. В ходе эксперимента также было изъято ядро и пересажено в яйцеклетку.

В 1996 г. ученый Ян Вильмут попробовал повторить опыт Неаля Ферста. В этот раз клонировать он стал не телят, а овцу. Возраст животного был около 6 лет. Учитывая опыт своего коллеги, Ян Вильмут не сразу изъят ядро, а сначала дождался момента прекращения деления клеток. После этого он изъят ядра и пересадил их в яйцеклетки. В эксперименте участвовало более 270 яйцеклеток.

Из них только одна дала жизнь новому организму. Впоследствии эмбрион был имплантирован в матку овцы.

Через некоторое время в институте Рослин в Эдинбурге родилось первое клонированное животное. Это была знаменитая овца Долли....

27 февраля 1997 г. на обложке журнала «Nature» появилась первая фотография клонированной овцы.

В феврале 1997 г. появилось еще одно сообщение об удачно прошедшем эксперименте клонирования. На этот раз в Орегонском Центре Приматов удалось клонировать 2 обезьян.

В декабре 1997 г. в журнале «Science» было напечатано сообщение о рождении 6 овец, полученных по методу ученых из Эдинбургского университета. Причем половина клонированных животных (в том числе и овца Полли) несли человеческий ген «фактора IX».

В мае 1999 г. появились сообщения о том, что в Южной Корее удалось клонировать корову.

Японские ученые осуществили клонирование животного, которое также появилось на свет в результате клонирования. Это был первый в мире клон клона.

В институте Одюбона в Новом Орлеане были проведены эксперименты, в результате которых обычная домашняя кошка выносила и родила животных, принадлежащих другому биологическому виду.

В марте 2000 г. ученые биотехнологической компании PPL Therapeutics заявили о том, что генетические опыты в их исследовательском центре прошли успешно, и в результате им удалось получить 5 клонированных поросят.

В последних числах марта 2000 г. японские ученые сообщили об удачном завершении опытов по клонированию отдельных органов. Им удалось клонировать глаза и уши лягушки.

В Австралии группа ученых попыталась клонировать тасманского тигра, вымершего много лет назад. После нескольких неудачных попыток им это удалось.

В начале 2001 г. прошла совместная пресс-конференция, в которой приняли участие Брижит Буаселье, президент компании Clonaid, основанной сектой разлитов, и ее итальянский партнер, врач Северино Антинори. Ученые заявили о решении

объединиться и создать клон человека, рождение которого они запланировали на середину 2003 г.

В начале 2002 г. ученые PPL Therapeutics сообщили о том, что им удалось создать несколько клонов свиней, органы которых идеально подходят для пересадки человеку.

27 декабря 2002 г. Брижит Буаселье провела в Голливуде пресс-конференцию, на которой заявила, что первый в мире клонированный ребенок уже родился. Якобы девочку родила 30-летняя жительница США. По мнению президента компании Clonaid, девочка родилась абсолютно здоровой. Б. Буаселье заявила, что течение беременности и сами роды были сняты на видео и независимая экспертиза может засвидетельствовать генетическую идентичность матери и ребенка. Тем не менее ни женщину, ни родившегося клона общественности так и не показали, а вскоре их местонахождение вообще стало неизвестным.

В январе 2003 г. вновь появилось сообщение о рождении еще одного клонированного ребенка. На этот раз эксперимент провел доктор Северино Антинори⁵.

Клонирование животных

На фотоснимке один из "создателей" в итоге клонированной овцы Долли – английский ученый Ян Вилмут. Долли "родилась", как уже было сказано, 5 июля 1996 года, но только 27 февраля 1997 года (то есть 16 лет назад) мир узнал о ней из статьи в популярном журнале Nature. Усыпили Долли 14 февраля 2003 года из-за тяжелого артрита, которым овечка хворала, так как ее выпускали гулять весьма редко – легендарную овцу очень оберегали. Через месяц чучело Долли выставили в Королевском музее Шотландии. (Фото: Джефф Дж. Митчелл / Reuters)

⁵http://www.tinlib.ru/medicina/sekretnye_rezultaty_opytov_klonirovanija_skolko_ih_sredi_nas/p2.php

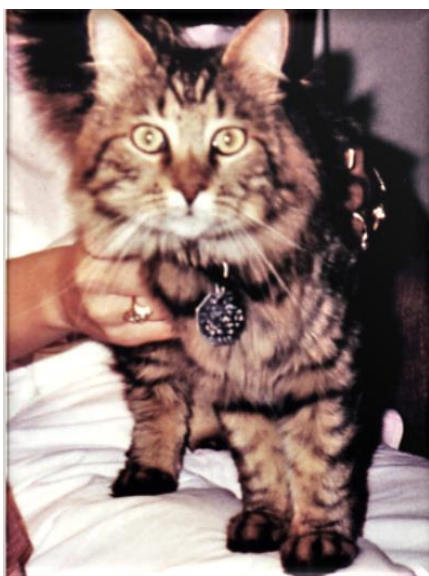
Эта фотография "реклонированного" телянка сделана в январе 2000 года в Японии. Ученые испытатели заявили, что клонировали скотину из клетки кожи взрослого быка, который в свою очередь и сам был клонированным. Это был первый успех и достижение науки в двойном клонировании крупного домашнего млекопитающего. (Фото: AFP)

Первым домашним животным-клоном стала короткошерстная кошка по кличке **Сиси** (**СС** это сокращенно от **Сорусат – копировать кошку**), которая "родилась" 22 декабря 2001 года в ветеринарном учебном заведении при Техасском университете сельского хозяйства и механики (США). Хотя сама донор ДНК, кошка по имени Радуга (Rainbow) имела трехцветный окрас, Сиси народилась с черепаховым окрасом. Дело в том, что на стадии оплодотворения исходной материнской яйцеклетки случился, характерный для клеток самок млекопитающих, процесс, называемый инактивацией X-хромосомы, – впоследствии фенотип, то есть внешний вид, кошки стал отличаться от фенотипа Радуги, вопреки общему генотипу. В 2006 году кошка-клон Сиси принесла четырех котят, зачатых природным путем, став при этом одним из первых клонированных домашних животных, которые дали потомство. (Фото: Техасский университет А&М)

Мейн-кун (это аборигенная порода кошек) по кличке **Литл Ники (Little Nicky)**, появившийся на свет 17 октября 2004 года, стал первым котом-клоном, воспроизведенным в качестве платной услуги. Донором ДНК был 17-летний кот Ники, который умер всего за год до появления своего клона. По данным ВВС (Би-би-си), хозяйка обоих, так сказать, котов Ники, Джулия, выложила за клонирование почти 50 тысяч долларов. Общественные организации по охране животных, в том числе Общество защиты животных в США, подвергли жесткой критике подобную услугу со стороны ученых, при этом заявив, что такое количество средств стоило бы израсходовать на спасение существующих животных, которых миллионами усыпляют ежегодно. Сама же процедура клонирования была произведена калифорнийской фирмой **Genetic Savings and Clone (Генетическое Сбережение и Клонирование)**, закрывшейся двумя годами позднее. Хозяйка утверждала, что младший Ники унаследовал характер своего кота-донора, в частности, необыкновенную тягу к водным купаниям. А вообще, схожие нравы свойственны всем кошкам породы мейн-кун. (Фото: Генетическое Сбережение и Клонирование, Inc.)

По версии американского журнала Time, клонирование собачки Снуппи явилось самым удивительным достижением науки в 2005 году. Первая клонированная собака была "сотворена" из клетки уха собаки, породы афганская борзая. А Снуппи был рожден в мир благодаря "славноизвестному" Хван Усоку из сеульского национального университета. Тем не менее, достоверность Снуппи была засвидетельствована ученым сообществом. В 2008 году Снуппи принял участие в первом известном удачном размножении клонированных собак, в результате коего от двух искусственно оплодотворенных сучек-клонов появились десять щенков, из которых девять выжили. (Фото: Жоу Йонг-Хак / Reuters)

Илм ва Чомае

В 2008 году японские генетики представили двух волов, клонированных из замороженных клеток этих животных, которые умерли еще в 1993 году. (Фото: Reuters)

На службе с 2009 года в южнокорейской таможне состоят шесть успешно клонированных собак-ищейек. Как это ни странно, но всех клонов зовут **Топпи** (**Торру** – это два слова, сложенных от английских **tomorrow** – "завтра", и **puppy** – "щенок"). Экспериментирование по клонированию, в данном случае служебной собаки, которая занималась обнаружением наркотиков, обошлось бюджету страны почти в 240 тысяч долларов. По мнению экспертов, хорошая собака-ищейка – редкость, и только лишь у одной из трех собак можно развить требуемые навыки и умения. Но среди клонов натренированных опытных собак, достаточной степени подготовки достигают уже 90% животных. (Фото: Ли Хун-Ку)⁶

⁶ <http://photolium.ru/science/360-kakih-jivotnih-klonirovali-photo.html>

В конце надо отметить что все эти учёные трудились для того чтобы помочь человечеству . Чтобы люди не были разочарованы от жизни. Они дали человечеству надежду на вечную жизнь. Теперь мы уверены в будущем в результате развития науки приостановления процесс умирания станет возможным. Именно данный вопрос является объектом исследования философии в 21-вом веке.

Саримсақов И.К.
*ходими илмии Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИҶТ*

ФАРҶОНА – ВОДИИ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБ

Ҳарчанд нисбати водии Фарғона корҳои зиёди илмӣ анҷом дода шудаанд, вале то имрӯз ин водӣ ҳамчун “замини асрорангез” (terra incognita) боқӣ мемонад. Водии Фарғона яке аз қисматҳои куҳантарини таърихӣ ва этнографии Осиёи Марказӣ ба шумор рафта, он дар қисмати ҷанубу шарқии минтақа ҷойгир шуда, бо кӯҳҳои сарбафалаки Тянь Шин дар шимол ва шимолу шарқ ва Помиру Алай дар ҷануб печида шудааст. Танҳо дар қисмати ғарбӣ ин водӣ ба дигар ноҳияҳои Осиёи Марказӣ баромадгоҳи на он қадар калон дорад, ки дар адабиёт он бо номи “дарвозаҳои Хучанд” машҳур аст¹.

Дар замонҳои гузашта тариқи водии Фарғона яке аз масирҳои Роҳи бузурги абрешим мегузашт, ки Шарқро бо Ғарб мепайваст. Дар натиҷа бо ин масир қорвонҳо аз Самарқанду Бухоро, Тошканду дигар шаҳрҳо ба Туркистони Шарқӣ раҳсипор мешуданд. Тариқи ағбаҳои кӯҳии шимолӣ ва шимолу шарқӣ Фарғона бо Талас, **Прииссиқул**, Семиречие, бо ҷанубӣ – Мастчоҳ, Қаротегин, Бадахшон, Кӯлоб, Ҳисор ва дигар кишварҳои қуҳии Помиру Алай алоқаманд мешуд.

Ҷойгиршавии мусоиди ҷуғрофӣ водии Фарғона на танҳо пешрафти босуръати иқтисодӣ ва фарҳангии онро таъмин кард, балки сабаби омадани элементҳои гуногуни этникӣ гашт. Ба

¹ Абашин С.Н., Бушков В.И. Ферганская долина: этничность, этнические процессы, этнические конфликты.

ғайр аз ин, бо ҷой доштани маҳдудияти чуғрофӣ, водии Фарғона мутаносибан минтақаи ором ва баъзан вақт берун аз воқеаҳои сиёсӣ, ки дар дигар вилоятҳои Осиёи Марказӣ рух меод, боқӣ мемонд. Ҷой доштани ҷангу низоъҳо, исёну балвоҳо дар дигар минтақаҳо, ки дар натиҷаи онҳо гуруснагӣ, бесуботӣ ва нодорӣ ба миён меомад, инчунин таъқиби одамон аз нигоҳи сиёсӣ ва динӣ ба он оварда расонд, ки нафарони зиёд аз ҷойҳои дуру наздик ба водии Фарғона омаданд. Дар охири асри XIX ва аввали қарни XX водии Фарғона ба минтақаи сераҳолитарини Осиёи Марказӣ ва аз ҷиҳати этникӣ гуногун табдил ёфт.

Дар ин ҳудуди нисбатан хурд - 22 ҳазор километри мураббаъ се вилояти Ҷумҳурии Ўзбекистон, се вилояти Ҷумҳурии Қирғизистон ва вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тақрибан 14,5 миллион нафар аҳоли доранд, зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо сеяки аҳолии Ўзбекистон ва Тоҷикистон ва нисфи аҳолии Қирғизистон умр ба сар мебаранд. Ба ҳисоби миёна дар як километри мураббаъ зиёда аз 650 нафар зиндагӣ мекунад, ки ин дар муқоиса бо ноҳияҳои сераҳолии Ҳиндустон ва Чин баробар аст. Дар бисёре аз ноҳияҳои водии Фарғона зичии аҳоли то 2000 нафар дар километри мураббаъ мерасад.²

Мушкилоти водии Фарғона мунтазам ва дар сатҳҳои гуногун омӯхта мешавад, вале бо вучуди ин низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ин минтақа хеле зуд тағйир меёбад ва талабгори мониторинги доимӣ мебошад. Сатҳи камбизоатии аҳолии баъзе аз вилоятҳои водии Фарғона (аз нишондодҳои расмӣ камтар) ба 40% ва зиёда аз он мерасад.

Паст шудани сатҳи зиндагӣ дар давраи баъд аз Шӯравӣ, пеш аз ҳама, ба он вобаста буд, ки сохтори давлатдорӣ тағйир ёфт. Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба он оварда расонд, ки иқтисодиёти ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ поён рафт, ки ба яку

² <http://www.dialog.tj/news/dolina-problem-fergana>

якбора афзоиш ёфтани сатҳи бекорӣ оварда расонид. Оморҳои расмӣ кишварҳои минтақа инъикосгари воқеии сатҳи бекорӣ шуда наметавонанд. Дар ВАО пайдо шудани омор дар бораи кушодани дахҳо ҳазор ҷойҳои нави корӣ таъсири худро дар паст кардани сатҳи бекорӣ намегузорад, чунки шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ аз кишварҳои Осиёи Марказӣ то ҳол кам нашудааст.

Мушкилоти бекорӣ ва то як дараҷа нигоҳ доштани сатҳи зиндагии мардуми водии Фарғонаро муҳоҷирати аҳолии он ба Руссия, кишварҳои дигари ИДМ ва хориҷи дур ҳал менамояд. Дар баробари ин, агар муҳоҷирати меҳнатӣ ба таври назаррас дар паст кардани шиддатнокӣ дар бозори меҳнат саҳм гузошта бошад, вале он, дар маҷмӯъ, барои аҳолии давлатҳои Осиёи Марказӣ ба як проблемаи дигар мубаддал шудааст.

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар қаламрави кишварҳои минтақа ва водии Фарғона падидаҳои нав ба вучуд омадааст. Аз ҷумла, зиёд шудани вайроншавии оилаҳо, афзоиши оилаҳои нопурра бо ноболиғон ва кӯдакон, нобаробарии гендерӣ, зиёд шудани шумораи занони муҳоҷир аз ҳисоби шаҳрвандони муқими кишварҳои минтақа аз ҷумлаи мушкилотеанд, ки минтақаро таҳти таъсир қарор додаанд.

Афзоиши ҳарсолаи аҳоли боз як мушкилоти дигари водии Фарғонаро ба миён овард, ки ин норасоии заминҳои қорам ва таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Маҳз зиёдшавии босуръати аҳолии минтақа метавонад дар оянда мушкилотҳои нав эҷод кунад. Дар ҳолати болоравии шумораи аҳолии водии Фарғона (қариб 2% дар як сол) баъд аз 15 сол аҳолии он на камтар аз 4,4 миллион нафар зиёд шуда, тақрибан 20 млн нафарро ташкил хоҳад кард³.

Яке аз сарчашмаҳои асосии шиддатнокӣ дар водии Фарғона ин масъалаи милли аст. Дар асри гузашта ин қаламрав байни се

³ <http://www.dialog.tj/news/dolina-problem-fergana>

давлати минтақа тақсим карда шуд. Қисми зиёди ҳамвориҳо бо чунин шаҳрҳо чун Андичон, Ассаке, Қуқанд, Кувасой, Марғелон, Намангон ва Фарғона, воҳидан ба Ҷумҳурии Ўзбекистон дохил мешаванд. Қисмати шарқии Фарғона, ки дар он шаҳрҳои Ҷалолобод, Ош ва Узген, инчунин кӯҳхӯе, ки аз шимол, шарқ ва ҷануби ин водиро дар оғӯш мегиранд, ба Ҷумҳурии Қирғизистон тааллуқ доранд. Қисмати ғарбии Фарғона бо шаҳрҳои Исфара ва Конибодом (қисман Хучанд) –ро низ ба он дохил менамоянд, ки ба вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд.

Дар натиҷаи чунин тақсимои маъмурӣ, гурӯҳҳои этникие, ки солҳои зиёд дар паҳлуи якдигар дӯстона зиндагӣ мекарданд, баъд аз соли 1991 ба ҳайати давлатҳои гуногун дохил гардида, бо марзҳо, сарҳадбонон, гумрук, равонид аз ҳам ҷудо карда шуданд.

Агарчи тоҷикон, узбекҳо ва қирғизҳо дар қаламрави кишвари худ соҳиби имтиёзҳои сиёсӣ ва мақоми ҳуқуқии “миллати ҳоким” гашта бошанд, пас намояндагони ҳамин гурӯҳҳо дар қаламрави кишвари бегона аксар вақт ба мақоми “майдомиллат”, ки ҳуқуқҳоишон поймол мешавад, табдил ёфтанд.

Қаламрави Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дар водии Фарғона ба ҳам омада, системаи мураккаби марзиро дар миёни кишварҳо ба миён меоранд, ки он бо ҷойи доштани анклавҳо дар қаламрави якдигар боз ҳам душвор мегардад. Анклав – ин қаламрав ё қисме аз қаламрави як давлат мебошад, ки аз ҳама тараф бо қаламрави давлати дигар ихота шудааст. Агар анклав ба баҳр роҳи баромад дошта бошад, пас он ниманклав номида мешавад.⁴

Маҳз анклавҳо сабаби нофаҳмӣ байни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мегарданд. Дар водии Фарғона анклавҳо, ки аз қаламрави асосии давлатҳои худ ҷудо карда шудаанд, барои

⁴ <http://slovariki.org/bolsoj-enciklopediceskij-slovar/>

аҳолии маҳаллӣ душвориҳои зиёдеро ба миён меоранд. Аз ҷумла, нофаҳмиҳо ва муноқишаҳо дар мавриди қитъаҳои замин, чарогоҳҳо барои чаронидани ҳайвоноти хонагӣ, дастрасӣ ба об, буридани дарахтон барои ҳезум, гузаронидани молу ашё ва амсоли инҳо ба сифати мушкилоти асосӣ маҳсуб меёбанд. Дар сурати муноқиша ҳар яке аз ҷонибҳо метавонад роҳи ҷойдоштаро банд намояд ва ин амалро бо он маънидод кунад, ки ин қитъаи замин ба онҳо тааллуқ дорад.

Бо пош хӯрдани ИҶШС дар водии Фарғона ҳашт анклав ба вуҷуд омад. Дар қаламрави Қирғизистон чор “ҷазираи” Ўзбекистон (Сох, Шоҳимардон, Ҷон-Ғара, Ҷангайл) ва ду аз Тоҷикистон (Ворух, Қалъачаи ғарбӣ) қарор доранд. Дар қисми водии Ўзбекистон бошад, ду анклав – Барак ва Сарвак, ки ба Қирғизистон ва Тоҷикистон мансуб мебошанд, қарор дорад.

Яке аз чунин анклаваҳои машҳури тоҷикон дар вилояти Боткенти Қирғизистон – ин Ворух мебошад, ки ба вилояти Суғди Тоҷикистон мансуб аст. Дар ин анклав тақрибан 40 ҳазор аҳоли зиндагӣ дорад, ки қисми зиёди онро тоҷикон ташкил мекунанд. Ворух дар ягона шоҳроҳе, ки яке аз ноҳияҳои Қирғизистонро бо тамоми кишвар мепайвандад, ҷойгир шудааст. Ва маҳз ҳамин ҳолат дар бисёр мавридҳо сабаби нофаҳмиҳо байни аҳолии маҳаллӣ ва қирғизҳо мегардад.

Қалъачаи ғарбӣ - яке аз ду (дар қатори Ворух) эксклавҳои Тоҷикистон, ки дар қаламрави вилояти Баткенти Қирғизистон ҷойгир аст, мебошад. Маъмуран, ин эксклав ба ноҳияи Исфараи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад.⁵ Сарвак (Сарваксой, Сарван) -- анклави Тоҷикистон дар ҳудуди ноҳияи Попи вилояти Наманғони Ҷумҳурии Ўзбекистон буда, воҳидан ба ноҳияи Ашти вилояти Суғди Тоҷикистон мансуб аст. Маркази анклав - қишлоқи Сарвак буда, дар як вақт дар марзи ҳар ду

⁵ <http://ru-wiki.org/wiki/>

ҷониби Тоҷикистону Ўзбекистон қарор дорад. Он тақрибан 14 километр дарозӣ ва 600 метр паҳноӣ дошта, қад-қади дарёи Сарваксой дар баробари роҳи Камчик байни шаҳрҳои Ангрэн ва Коканди Қў ҷойгир аст. Аз танг будани анклав, махсусан масъалаи чаронидани чорво ба миён меояд, ки аксар вақт ба чарогоҳҳои қаламрави Ўзбекистон мебарад. Масоҳати анклав тақрибан 8,4 км мураббаъ буда, масофаи камтарин байни Сарвак ва боқимондаи Тоҷикистон - 1,2 км ташкил медиҳад.⁶

Калонтарин анклавҳои Ўзбекистон дар Қирғизистон ин Шохимардон ва Сох мебошанд. Дар майдони 352 ҳазор км мурабба 19 маҳалҳои аҳолинишин бо аҳолии 60 ҳазор нафар ҷойгир аст. Зимнан, 99% аз онҳо тоҷикони этникӣ мебошанд. Анклави Сох мисили Ворух дар шоҳроҳҳои магистрالي қисмати ғарбии Қирғизистон ҷойгир аст.

Дар Ўзбекистон анклави хурди Қирғизистон бо номи Барак дар масоҳати 4 км мураббаъ қарор дорад, ки дар он асосан, қирғизҳо зиндагӣ мекунанд. Қисми зиёди мушкilotҳои сарҳадии минтақа маҳз бо анклавҳо алоқамандӣ доранд. Онҳо аз қаламрави асосии кишвар канда шуда, проблемаҳои зиёдеро ба миён меоранд.⁷

Муносибатҳои байни Қирғизистон ва Ўзбекистон дар гузашта беш аз беш дар масъалаҳои гидроэнергетикӣ ва сарҳадӣ тезутунд мешуд. Баъди расидани Шавкат Мирзиёев ба мансаби президенти Ўзбекистон гуфтушунидҳо оид ба муқаррар ва муайян кардани хатти сарҳади давлатии байни ду кишвари ҳамсоя фаъол шуд. Дар давоми соли гузашта Қирғизистон ва Ўзбекистон аллакай силсилаи мулоқотҳоро оиди мувофиқаи марзҳо гузаронида, инчунин ташрифи ҳайатҳоро ба кишварҳои яқдигар ташкил намуданд. Дарозии умумии сарҳади байни Ўзбекистон ва Қирғизистон 1370 километрро ташкил медиҳад.

⁶ https://ru.wikipedia.org/wiki/Сарвакский_экслав

⁷ http://www.ng.ru/courier/2016-10-17/11_triangle.html

Тибқи суханони ходими илмии Мактаби тадқиқотҳои шарқӣ ва африқоии Лондон - Алишер Илҳомов, яке аз дастовардҳои асосии Шавкат Мирзиёев на танҳо нармшавии муносибатҳои мутақобилаи Ўзбекистон бо ҳамсояҳо, балки музокирот байни сарони Ўзбекистон ва Қирғизистон мебошад. Тарафҳо даҳ шартнома имзо карданд. Оид ба масъалаҳои марзӣ ҳамагӣ 15 % қитъаи сарҳади давлатӣ ҳамоҳанг нокарда монд. Вале ин 15% аз ҳама қитъаи душвортарин мебошанд. Тарафҳо тафсилоти шартномаро оиди марзҳо ошкор намекунанд, вале аз эҳтимол дур нест, ки онҳо анклавҳои Сох, Барак, Шоҳимардон, обанбори Андичон ва баъзе дигарҳо мебошанд. Яке аз натиҷаҳои асосии гуфтушунидҳо ин намоиши иродаи сиёсӣ, мунтазам ва пайваста кушодани гиреҳҳо дар муносибатҳо байни ду давлат мебошад.⁸

Бояд гуфт, ки Тошканд ва Бишкек ба марҳилаи ниҳоии муқаррар намудани сарҳади давлатӣ шурӯъ карданд. Ҷонибҳо дар рафти музокирот ихтилофоти ҷойдоштаро ҳал намуданд ва танҳо 28 қитъаи байнидавлатӣ боқӣ мондааст, ки ҳалли худро металабад. Тибқи суханони Содиқ Сафоев (муовини Раиси палатаи болоии Парлумони Ўзбекистон), амалҳои президент Шавкат Мирзиёев ба он равона шудааст, ки аз масъалаҳои ҷойдошта дур нашуда, балки онҳоро дар якҷоягӣ ҳал намоянд. Имрӯз Ўзбекистон сиёсати пурсамари минтақавиро амалӣ мекунад ва барои муколама оиди масъалаҳои тезу- тунд омода аст.⁹

Бо ақидаи баъзе аз коршиносон, (чи минтақавӣ ва чи хоричӣ), водии Фарғона ҳамчун як қуттии борут хавфи бузурге барои минтақа дорад ва ин ақида то имрӯз дар ҷомеа ҷой дорад. Вале бояд таъкид кард, ки даргириҳои охири асри 20 ва аввали асри 21 нишон дод, ки ҳамаи масъалаҳои ҷойдошта ва

⁸ www/ca-news.org/news:1403492?f=cp

⁹ <https://eadaily.com/ru/news/2017/08/04/uzbekistan-i-kirgiziya-delyat-prigranichnye-anlav>

баҳсталабро, пеш аз ҳама, бояд бо иштироки тарафҳо дар гуфтушунидҳо бе истифода аз силоҳ ва қувваи ҷангӣ ҳал намуд.

Масъалаҳои баҳсталаби минтақа, аз ҷумла водии Фарғона, ки қаламрави се кишвари минтақаро дар бар мегирад, бояд бе даҳлати кишварҳои дигар, ки бо урфу одат ва арзишҳои миллии аҳолии Осиёи Марказӣ ошно нестанд, ҳал шаванд. Аҳолии водии Фарғона дар муддати қарнҳои зиёд дар паҳлуи якдигар зиндагӣ карда, риштаҳои хешутаборӣ пайдо карданд. Нофаҳмиҳои марзӣ набояд сабаби ҷудо шудани ин пайвандҳо гардад. Дипломатияи халқӣ низ бояд дар ҳалли масъалаҳои ҷойдошта нақши арзанда ва муҳими худро бозад.

ЧАҲОН АЗ НИГОҲИ ДИГАР

ДАР ПАРТАВИ ИДЕОЛОГИЯИ МИЛЛӢ

(сухбати ихтисосӣ бо файласуф ва
исломшиноси тоҷик, устод Қамаруддини
Нурулҳақ)

Нозим Нурзода:

Устод Қамаруддин, шуморо барои ин нишаст ва гуфтугӯи фалсафӣ тахти унвони “Чаҳон аз нигоҳи дигар” хайри мақдам меғӯем ва бидуни ироаи муқаддамот сухбатро шуруъ мекунем.

Комил Бекзода:

Қамаруддини Нурулҳақ, чомеаи фарҳангии имрӯза Шуморо яке аз чанд нафар файласуфони муваффақи даврони Шӯравӣ мешиносад ва эътироф мекунад. Ба андешаи шахсии Шумо, созиш додани идеологияи марксистӣ ба сиёсатҳои давлати миллӣ ва демократӣ мушкиле надорад?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Чавҳари идеологияи марксистиро гуманизм (инсонгароӣ) ташкил медиҳад. Гуманизмро донишмандони мо бештар ба маънои инсондӯстӣ фаҳмида, онро бо истилоҳи “одамият”, ки моҳияти афкори иҷтимоии бузургмарде чун Саъдии Шерозиро ташкил медиҳад, айният медиҳанд. Вале дар назарияи марксистӣ гуманизм маънои васеъ дорад ва ба ҷуз маънои инсондӯстӣ, маънои инсонии созанда, бунёдкор ва эҷодкорро низ дорад, ки бо нуруи ақлонии худ ва олами инсониро, ки то ҳол ба нобаробарии беадолатӣ асос ёфтааст, тағйир медиҳанд ва барои кулли башар зиндагии шоистаро на дар он дунёи ҳаёӣ, балки дар ин дунёи воқеӣ таъмин месозад. Ҳадафи давлати миллие, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон вазифаи онро

имрӯз аз бунёд намудани зиндагии шоиста барои ҳамаи мардумонаш ибрат меонад ва ҷавонашро ба илмомӯзию бунёдкорӣ даъват менамояд, бо идеологияи марксистӣ ягон ихтилоф надорад. Афкори гуманистию иқтисодии марксизм имрӯз аз ҷониби бисёр мактабҳои фалсафии муосир, бахусус дар кишварҳои аврупоӣ бо назардошти шароити нави таърихӣ ривочу такмил дода мешаванд. Имрӯз ҳар маротибае, ки кишварҳои аврупоӣ гирифтори бухрони иқтисодӣ мегарданд, рӯ ба “ Капитал”-и Маркс меоранд ва дар Аврупою ИМА мактабҳои омӯзиши назарияи марксистӣ ҳанӯз қатъ нагардидаанд. Назарияи диалектикаи марксизм бошад, ҳамчун методологияи ҳақиқати илмӣ ҳеч гоҳ аҳамияти худро намекунад. Вақте ки қорҳои илмии олимони ҷавони тоҷикро мехонӣ, зуд дарк мекунӣ, ки сатҳи назариявии таҳқиқотҳои онҳо на ҳамеша ба талаботҳои илмӣ ҷавобгӯ буда, ҳатто дар баёни фикр мантиқ риоя карда намешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки муҳаққиқ бо методологияи таҳқиқоти илмӣ мусаллаҳ нест. Ба таври нигилистӣ инкор кардани идеологияи марксистӣ ба манфиати қор нест. Махсусан, дар замоне ки дар ҷаҳонбинӣ ва шуури чомеа ҷойи илму фалсафаро таассубу хурофоти динӣ ишғол мекунад.

Комил Бекзода:

Чаро ҳамкорон ва насли файласуфони даврони Шӯравӣ дар чомеаи имрӯза ба андозаи чашмас фаъл ва ҷасур нестанд? Тарсуянд? Мазҳабиянд? Сухани гуфтани надоранд? Аз қофилаи фалсафа ақиб мондаанд?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Як қисми файласуфони даврони Шӯравӣ дар ҳамон вақт ҳам мазҳабӣ ва мурсоқор буданд, вале мазҳабӣ будани худро ошкор намекарданд, ба мисли як қатор коммунистҳо. Мурсоқорӣ бошад, як шакли тарсуӣ аст. Дар даврони Истиқлолияти давлатӣ дар натиҷаи ғайриидеологиясозии низоми давлатдорӣ ва якбора дар шакли таассубгарой эҳё шудани дин ба файласуфони мазҳабӣ шароити мусоидро барои ошкор кардани худ муҳайё сохт. Дигар ин ки чомеае, ки хусусияти суннатӣ-мазҳабӣ дорад ва ҳатто аксарияти зиёиёнаш мазҳабӣ мебошанд, файласуфон низ наметавонанд аз ин раванд берун бошанд. Сониян, фаромӯш

набояд кард, ки тоҷикон тӯли садсолаҳо истиқлолияти сиёсӣ надоштанд, хизматгори ҳукуматдорони бегона буданд ва бо усулҳои мухталифи муроскориро мутобиқшавӣ арзи ҳастӣ кардаанд.

Ин тарзи зиндагӣ дар онҳо муроскориро тарсуиро ҳачун як хусусияти этникӣ ташаккул дод ва он имрӯз ҳам аз мавҷудияти худ дарак медиҳад. Барои ислоҳ кардани он 25 сол кифоя нест. Бинобар он сабаби камфаъолияти файласуфон ва умуман, зиёиёнро бояд дар ҳамин падидаи таърихӣ-иҷтимоӣ ҷуст. Дар айни замон, албатта, тағйири идеологӣ ва шикасти арзишҳои низоми Шӯравӣ низ ба ин камфаъолияти таъсир расонд. Вале як чизро набояд фаромӯш кард, ки нақши низоми Шӯравӣ низ дар ташаккул додани сифатҳои муроскорӣ ва тарсуии зиёиёни тоҷик низ кам нест. Афзалияти давлати Шӯравӣ барои мо, тоҷикон ҳамин аст, дар ҳар сурат аз ин низом барои як давлати миллӣ бо унвони Ҷумҳурии Тоҷикистон мерос монд ва акнун мо имконият дорем, ки орзуи ормонҳои миллии худро, ақаллан дар як гӯшаи хурди Хуросони бузург пиёда созем ва дар ин самт нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон кам нест. Он чизе ки ман, шахсан дар симои ӯ аз ҳама бештар мушоҳида мекунам, ин ҷасорату миллатгароии ӯст, ки бояд зиёиён низ аз ин пайгири намоянд, бахусус файласуфон чуръат дошта бошанд ва он хислати муроскориро тарсуиро шикананд. Файласуфон бояд дар эҳёи устувор кардани арзишҳои муқаддасоти миллӣ дар паҳлуи Пешвои Миллат Эмомалӣ Раҳмон бошанд.

Меҳр Собирӣ:

Сабаби ин камфаъолиятиро дар тағйири идеологӣ мебинед ва ё дар шикасти арзишҳои пешинаи низоми Шӯравӣ? Дар ин фароғ ва холигии идеологӣ мо ҷойгузине ва ё алтернативаи дигаре пайдо карда метавонем?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Ҷойгузини холигии идеологияро пайдо кардан мумкин аст, вале он кори сахл нест. Он ба заҳмати муштаракӣ мансабдорони масъули самти идеологӣ ва зиёиёни зираку ҳушёр бастагӣ дорад. Имрӯз холигии идеологии моро дину хурофот пурра месозад, ки раванди хатарнок аст. Аз ин холигӣ ҳизбу ҳаракатҳои динӣ ва ифротии ғайрисуннатӣ, ки асосан аз берун интиқол меёбанд,

истифода мебаранд. Яке аз ҷойҳои заифи ин холигии идеологӣ ин афзалият доштани худшиносии динӣ бар худшиносии миллӣ мебошад, ки барои ҳаракатҳои динии ифротӣ ҳамчун заминаи маънавӣ хизмат мекунад. Чуноне ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон пайгирона таъкид месозанд, мо бояд роҳҳои алтернативиеро пайдо намоем, ки худшиносии миллӣ мо бар худшиносии диниамон афзалият пайдо кунад, мисле ки дар халқҳои арабитабор ва турктабор ҳаст. Сарчашмаҳои таърихӣ, илмӣ, адабӣ ва мушоҳидаҳои зинда нишон медиҳанд, ки онҳо бо вучуди исломро ҳамчун эътиқоди мусалмонони худ парастидан, на аз мусалмонии худ, балки аз арабӣ ва туркӣ будани худ мефаҳранд. Ин халқҳо ҳамеша як “мани арабӣ” ва як “мани туркӣ” доранд, ки дар онҳо идеологияи панарабизм ва пантуркизмро ташаккул дод ва ҳамчун сипар барои ҳифзи манофеи миллиашон хизмат кард. Мо ҳам бояд дар ҷойи “мани мусулмонӣ”, аввал “мани тоҷикӣ-ориёӣ” дошта бошем. Ин “ман” сатҳи худшиносии моро муайян мекунад ва ба эътиқоди динии мо ягон ихтилоф надорад, чуноне ки дар арабу турк аст. Бинобар он, ба андешаи ман, ҷойи холигии идеологияи моро имрӯз дар ҳамин зинаи тараққиёт ва давраи гузариши мо бояд “пантоҷикизм” пурра созад. Пантоҷикизм бояд ҳамчу аслиҳаи идеологӣ дар муқобили маҳалгароӣ ва тоҷиксизии рақибони аз гӯшти худамон бархоста, қарор гирад.

Нозим Нурзода:

Ба андешаи Шумо, сабабҳо ва омилҳои шикасти идеологияи Шӯравӣ дар Тоҷикистон чиҳӯ буданд?

Қамаруддини Нурулҳак:

Идеологияи Шӯравиро мо тоҷикон шикаст надодаем. Мо тақлидгарони ҳамон идеология будем. Ин идеологияро ба Тоҷикистон ҳизби коммунисти рус овард ва он худ боз шикаст дод, вагарна аз дасти мо чизе наомадаст ва намеомад. Агар касе гумон кунад, ки дар Тоҷикистон ин идеологияро ҲНИТ шикаст дод, куллан хатост. Тазоҳуроту ошӯбҳои ҲНИТ маҳсули ҳамон сиёсати ошкорбаёнӣ ва демократикунонӣ дар тасвири ойинаи қаҷ буд.

Исомиддин Шарифзода:

Омилҳои исломиро дар ин шикастҳои идеологӣ чӣ гуна баҳогузори мекунед?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Истиқлолияти фикрӣ, ки дар Тоҷикистон натиҷаи Истиқлолияти давлатӣ буд, аз истиқлолияти эҳёи динӣ оғоз ёфт. Албатта, эҳёи фикри миллӣ (дар мисоли “Растохез” ва ғ.) низ ҷой дошт, вале дар муқоиса бо эҳёи динӣ заиф буд. Зиёда аз ин, эҳёи динӣ дар Тоҷикистон бо айби ҲНИТ дар шакли эҳёи динӣ-фарҳангӣ не, балки динӣ – сиёсӣ зоҳир гашт, ки хусусияти ифротии он ба ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳаёти маънавӣ-идеологӣ таъсири бад гузошт.

Комил Бекзода:

Оё Ислом дар ҷомеаи имрӯзаи тоҷик ҷой ва мақоми суннатии хешро пурра барқарор намудааст ва дар ҷомеаи имрӯзаи мо дар ояндаҳои наздик чӣ мушкилоте хоҳад дошт?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Ислом дар ҷомеаи имрӯзаи мо дар оянда ягон мушкилоте надорад, зеро давлати дунявӣ Тоҷикистон ҳама гуна заминаҳои ҳуқуқиро барои рушди дин ҳамчун падидаи фарҳангӣ муҳайё сохтааст. Баръакс, ман метарсам, ки дар оянда ислом барои ҷомеаи мо чун солҳои 90-уми садаи XX мушкилоте ба бор наоварад. Зеро дар зери омилҳои гуногун, аз ҷумла дар бисёр мавридҳо хусусияти таассубӣ касб карда истодааст. Дар байни ҷавонон баъзан аз тавачҷуҳ ба донишҳои илмӣ дида ба дин бештар мароқ зоҳир мегардад. Ҳарчанд имрӯз як зумра ҷавонони фаъолу ҳушёр ба воя мерасанд, вале ин ҳанӯз кифоя нест. Қисми зиёди ҷавонон дар деҳоту муҳоҷират фаъолияти зиндагӣ дошта, корҳои идеологии мо онҳоро пурра фаро намегирад. Мо бояд дар партави дастуроти Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи ҷавонон барномаҳои мушаххаси идеологиро дошта бошем, ки ҳамаи гурӯҳҳои ҷавон, умуман шахрвандони кишварро фаро гирад.

Номвар Қурбон:

Чаро ҷомеаи имрӯзаи мо аз қабули идеологияи расмӣ давлатӣ сар боз мезанад?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Ҳарчанд ислом имрӯз шууру ҷаҳонбинии мардуми мусалмони кишварро ташкил медиҳад, вале наметавонад ба ҳайси идеологияи миллӣ хизмат намояд. Зеро ҷавҳари исломро

хамчун падидаи динӣ-сиёсӣ андешаи космополитикии араб барои бунёди хилофат ташкил медиҳад, ки ҳатман хусусияти зиддимиллӣ дошт ва онро имрӯз бисёр ҳаракатҳои сиёсӣ-диниӣ ифротии муосир шиори худ кардаанд. Мусаллам аст, ки давлатдории миллии мо баъди истилои араб ва сукути дуасра на дар заминаи ислом, балки дар асоси ҳифзу эҳё кардани арзишҳои миллии бостониамон дубора зинда гардид. Бубинед, ҳатто он давлатҳое, ки ба мисли Сурия, Ироқ, Миср ва ғайра баъди истилои араб эҳё гардиданд, бо унвони арабӣ (Сурияи араб, Ироқи араб, Мисри араб) арзи вучуд карданд, на бо номҳои миллии худ. Дар ин масъала мо бояд аз ҳаракати “Шуубия” миннатдорӣ ва ифтихор кунем ва хотираи онҳоро сола як бор пос дорем. Аммо мо бо ҳидояти “зиёиёни миллатшиносамон” аз онҳо қариб ёд намекунем, онҳоро қариб ба фаромӯшӣ додаем ва ҷашни онҳоеро барпо мекунем, ки бо осори динӣ худ, аслан хизмати бегонагон кардаанд ва бегонапарастиро дар мо ташаккул дода, аз гиребони шоиру донишмандони миллии мо, ба мисли Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синою, Носири Хусрав ва дигарон гирифтаанд. Дар масҷидҳо бошад, маросими “Ошӯро”-ро пайгири менамоем ва аз ин қабил мисолҳо зиёданд, ки моро ба сӯи беҳувиятӣ мебаранд. Ҳоло он ки ба сабабҳои аз байн рафтани давлатдории миллии мо, ки дар як вақт тадриҷан ба маҳдуд гаштани доираи ҳастии тоҷикон дар минтақаи Осиёи Марказӣ таъсири манфӣ расонида буд, ҳамин андешаи космополитикии исломӣ-арабӣ дар мафкураи мо ҷойгоҳ пайдо карда, тавассути иддаи бузурге аз рӯҳоният ва уламои тоҷикӣ дар зеҳниёти миллӣ нуфуз намуда, то ҳанӯз мо аз инҳисори тафаккуроти бегона озод нашудаем. Аз ин рӯ, мо ба идеологияи миллии ғайримазҳабӣ ниёз дорем, ки дар асоси он бояд идеяи “пантоҷикизм” қарор гирад ва ислом (мазҳаби ҳанафӣ) бигзор, вазифаи эътиқодию ахлоқии худро дар чомеа иҷро карда, ба ҳувияту худшиносии миллӣ ихтилоф наварзад. Рӯҳонияти мо на танҳо бо арзишҳои миллиамон бояд зиддият нишон надиҳад, балки баръакс, чун рӯҳонияти миллатҳои дигар дар эҳёю тараққиёти онҳо саҳми арзанда бигирад.

Комил Бекзода:

Масъала ва мавзӯи рисолаи илмии Шумо дар даврони Шӯравӣ робитаи Миллат бо Ислом буд. Ин ду мавзӯъ барои он замон дорои ҳассосияти хосе буд. Интиҳоби мавзӯъ иқдоми шахсии Шумо буд ва ё маъмурият ё устодони роҳнамо пешниҳод намуданд?

Қамаруддини Нурулҳак:

Дар интиҳоби ин масъала ҳамчун мавзӯи рисолаи номзадӣ на маъмурият ва на каси дигар ба ман раҳнамоӣ накардааст. Мавзӯро ман худ интиҳоб кардам, зеро ба назари ман бисёр муҳим ва шавқовар намуд. Маъмурият на танҳо муҳолифат накард, ҳатто устод Ғаффор Ашӯров бо хушнудӣ тасдиқ карданд ва ишора намуданд, ки бояд ба мавзӯёҳое даст бизанед, ки аҳамияти миллий дошта бошанд. Падари ман як шахсияти хунарманд ва рӯҳонимаоб буданд, аз хурдӣ ба мо “Ҳафтияк” ва “Ҷаҳоркитоб”-ро меомӯзонданд. “Ҷаҳоркитоб” таълим медиҳад: агар пурсанд, ки дар миллати кӣ мешавӣ, ҷавоб бигӯ, ки “дар миллати Иброҳими Халилуллоҳ” мешавам. Умуман, таълими динӣ дар оилаҳои тоҷикон аз хондани “Ҷаҳоркитоб” оғоз меёбад ва хурдсолон аз айёми наврасӣ дар рӯҳи миллати Иброҳим тарбия меёбанд, на тоҷикият ва ин яке омилҳои идеологии заиф будани худшиносии мо ва зуҳури ошкорои ҷанбаи арабгарой доштани андешаи космополитикии ислом аст, ки имрӯз низ аз ҷониби муҳаққиқони ислонии тоҷик таҳқиқу тарғиб меёбад. Вақте ки ман донишгоҳро хатм кардам ва худро ҳамчун тоҷик шинохтам, дақиқ дарк кардам, ки идеяи “миллати Иброҳим”, воқеан, ба араб барои бунёд намудани хилофат ва минбаъд устувор нигоҳ доштани он чун обу ҳаво ниҳоят зарур будааст. Таҳқиқи ин мавзӯъ имрӯз дар шароити давлатдории навини миллии тоҷикон нисбат ба замони Шӯравӣ даҳчанд аҳамияти хосса касб кардааст ва масъалаест, ки бевосита ба масъалаи худшиносии миллий робитаи ногусастанӣ дорад. Ин масъалаҳоро ҳаматарафа таҳқиқ накарда, муносибати давлати миллиро дурусту дақиқ ба дин муайян кардан ғайриимкон аст. Вале аксарияти файласуфон имрӯз ба масъалаҳои мубраме, ки ба соҳаи фаъолияти идеологии давлати миллий мансуб буда, яке аз ғояҳои муҳими давлатдорӣ маҳсуб меёбад, кам аҳамият медиҳанд.

Комил Бекзода:

Аз ҳалли масъалаҳои ин мавзӯ то ҳол розӣ ҳастед ва бароятон қонеъкунандаанд? Агар на, чӣ чизи нава ба он мавзӯи куҳна илова намудаед?

Қамаруддини Нурулҳак:

Аз ҳалли масъала дар маҷмӯъ розӣ ҳастам. Зеро ҳангоми таҳқиқи мавзӯ, дар баробари баррасии ин масъала аз нигоҳи ислом ва манфиатҳои миллӣ ба масъалаи пантуркизм, ки бо истифода аз эътиқоди динии тоҷикон масъалаи тақсимои ҳудудӣ-миллии Осӣи Миёнаро ба манфиати худ ҳал намуда буд, низ диққат дода шудааст. Дар айни замон, лаҳзаҳои қонеъкунанда низ ҳастанд. Зеро андешаи космополитикии коммунистӣ, ки хусусияти русгарой касб карда буд, ба таҳлили ҳамаҷонибаи масъала аз нигоҳи манфиатҳои миллӣ ҳалал мерасонид. Дар асл, идеяи космополитикии коммунистӣ баробарии воқеии миллатҳоро талаб менамуд, вале онро Москов на ҳамеша риоя мекард.

Меҳр Собирӣ:

Фикр намекунед, ки мавзӯи рисолаатон бештар тобиши сиёсӣ дошт, то мушкилоти илмӣ?

Қамаруддини Нурулҳак:

Мавзӯи рисола, албатта, тобиши сиёсӣ дорад, вале он бештар тобиши илмӣ дошт, ягон илми ҷомеашиносӣ бе тобиши сиёсӣ нест, вале кадоме аз ин тобишҳо афзалият пайдо мекунад, ба маҳорату масъулияти муҳаққиқ низ вобаста аст.

Дидавар Бекзода:

Агар ин мавзӯро имрӯзҳо барои рисолаи докториатон шарҳ диҳед, андешаҳои нави илмиатон чанд дар сади ҳалли пешинаро дар бар мегирад?

Қамаруддини Нурулҳак:

Қариб нисфи рисолаи номзадиро фаро мегирад, зеро ин масъала дар ҳар даври замон аҳамияти хос дорад. Зеро на муносибати ислом ба миллат тағйир ёфтааст ва аҳамияти миллат коста шудааст, балки дар раванди ҷаҳонишавӣ ин масъала аз нав аҳамияти муҳим касб намудааст.

Фирдавс Мирзоёров:

Чомеаи имрӯзаи тоҷик фаъолиятҳои матбуоти Шумо (тадрис, мақола, радио, телевизион, китоб, гузоришот, маҳфилҳо...)-ро чӣ тавр арзёбӣ менамояд? Хоҳишмандем, дар ин мавзӯ бештар суҳбат кунед. Ба назар чунин мерасад, маҳз Шумо дар чомеаи имрӯзаи мо бештар мавриди таваҷҷуҳ ва гуфтугӯ қарор доред. Муаммои ин шуҳрати иҷтимоии Шумо дар чист?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Дар чомеаи имрӯзаи тоҷик фаъолияти матбуотӣ ва илмии маро ҳар кас аз нигоҳи ҷаҳонбинии худ арзёбӣ мекунад. Бинобар он арзёбиҳо мухталифанд ва дар низоми давлатдорӣ дунявӣ ҳамин тавр ҳам бояд бошад. Ман то чӣ андоза мавриди таваҷҷуҳ ва гуфтугӯ ҳастам, росташро гӯям, намедонам ва ба ин масъала махсус таваҷҷуҳ зоҳир накардаам. Ман худро як шахрванди муқаррарӣ медонам, ки чун дигарон аз рӯи имконият вазифаи худро иҷро карда меоям. Фақат ҳаминашро хуб медонам, ки дар кадом корхонае, ки кор карда бошам, касе маро барои ноухдабарӣ, бемасъулиятӣ, хушомадгӯӣ, тамаллуқкорӣ ё камбудии дигаре сарзаниш накардааст. Гумон намекунам, ки ман шуҳрати иҷтимоие дошта бошам. Ҳаминашро медонам, ки қобилияти нотиқам бад нест ва ман баринҳо зиёданд.

Дидавар Бекзода:

Аз рӯи баҳогузориҳои шахсӣ, Шумо худро бештар файласуфи марксист мешуморед ё файласуфи сиёсӣ? Фикр мекунад, ки барои чомеаи имрӯзаи мо бозгашт ба фалсафаҳои илмӣ ва махсусан, фалсафаи марксистӣ бештар зарурат дорад?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Ҳамаи онҳое, ки аз мактаби фалсафаи Шӯравӣ гузаштаанд, дар зерин таъсири фалсафаи марксистӣ қарор доранд ва ин бад нест, баръакс, онҳое, ки тадриси марксистӣ гирифтаанд, бештар ашхоси равшанфикр буда, дар таҳқиқотҳои худ он осори илмиро истифода мекунанд, ки зерин таъсири фалсафаи марксистӣ эҷод шудааст. “Навоварӣ”-и файласуфони нав ҳамин аст, ки аксар маврид ҳамон идеяҳои марксистиро дар шакли каме дигар баён карда, вале ба марксистон истинод намекунанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки марксизм зинда аст, вале дар шакли вулгарӣ.

Исомиддин Шарифзода:

Имрӯзҳо таъбири “исломи сиёсӣ” ҳама ҷо вирди забонҳо гаштааст. Бардошти шахсии Шумо аз ин истилоҳ чист? Ва ба дунболи ин, ояндаи исломи сиёсиро дар Тоҷикистон ба чӣ шаклу намуд тасаввур мекунед?

Қамаруддини Нурулҳак:

Аслан, таъбири “исломи сиёсӣ” ягон чизи комилан нав нест. Ислом аз ибтидо як дини сиёсӣ буд ва дар ҳар давра он вобаста ба шароит ва талаботҳои нави ҷомеа ва манфиатҳо дар шаклҳои ба худ хос зуҳур меёбад ва ин анъана минбаъд низ вобаста ба бархӯрди манфиатҳо давом хоҳад кард, зеро ислом, табиатан падидаи динӣ-сиёсӣ аст.

Ояндаи исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон ба сатҳи таносуби маърифати дунявӣ ва динии шахрвандонаш вобаста аст. Исломи сиёсӣ дар ҷое реша мегирад, ки холигии маънавӣ – идеологӣ фароҳам бошад.

Комил Бекзода:

Алтернативаи ислом дар ҷаҳони муосир кадом ҷараёнҳо ва идеологияҳои динӣ ва сиёсӣ ҳастанд?

Қамаруддини Нурулҳак:

Алтернативаи дин ҳамеша ҷаҳонбинии илмӣ буд ва мебошад. Вале дар ҷомеаҳои суннатӣ, ки ҳанӯз ҷаҳонбинии динӣ дар сатҳи авом нақши муҳим дорад, ба сифати алтернатива қарор гирифтани ҷаҳонбинии илмӣ хеле душвор аст. Дар айни замон, ҳамин низоми дунявии давлатдорӣ алтернативаи мувофиқ аст. Танҳо механизми ҳуқуқии низоми дунявиро пурзӯр кардан лозим мебошад. Ҳамчунин исломи суннатӣ дар ҷомеаи мо ниёз ба ислоҳҳои дорад. Алтернативаи дин қарор гирифтани ҷаҳонбинии илмӣ масъалаи оянда аст.

Меҳрдод Қурбониён:

Низои анъанавии суннӣ ва шиа барои ояндаи ҷомеаи мо чӣ оқибатҳое дар пай хоҳад дошт? Имкониятҳои муқовимати ҷомеаи моро чӣ тавр арзёбӣ менамояд?

Қамаруддини Нурулҳак:

Низои анъанавии суннӣ ва шиа дар сатҳи байналмилалӣ дар оянда метавонад афзоиш ёбад. Зеро ду давлати меҳварии ҷаҳони ислом -- ҚИЭ ва Арабистони Саудӣ барои даст ёфтан ба қудрати сиёсии минтақавӣ бо истифода аз ин ду фирқа мубориза

мебаранд. Вале, ба гумонам, на ин ва на он ба пиёда сохтани ин ормони худ мушарраф намешаванд. Чунки он ба манфиати давлатҳои қудратманде, ки дар ҷаҳони ислом манфиатҳои геополитикӣ доранд, муҳолиф нест. Ба ин давлатҳо низои ин ду қудрати минтақавӣ дар заминаи шиаю суннӣ зарур аст, то ки ба ин восита заиф шаванд ва ғалабаи яке аз тарафҳо ба манфиати қудратҳои ҷаҳонӣ нест.

Дар Тоҷикистон бошад, фарқҳои шиа, махсусан шиаи исноашарӣ заминаи иҷтимоӣ надорад. Исмоилиҳо бошанд, як гурӯҳи динии маҳдуд буда, бо шиаи исноашарӣ ихтилофи ақидавӣ доранд ва аз онҳо пайғирӣ намекунанд. Зиёда аз ин, исноашариҳо исмоилиҳоро нағз набинанд. Исноашария бештар хусусияти арабгарой дорад, ки хоси исмоилиҳо нест. Ягона хавфи бархӯрди шиаю суннӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби ҲНИТ имконпазир буд, ки имрӯз мардуми кишвар фаҳмиданд ва ҲНИТ низ дигар имконияти тарғиби шиагароиро надорад.

Комил Бекзода:

Устод Қамаруддин, чанд савол шахсӣ дорам. Дар ҷавоби ин саволҳо озод ҳастед. Агар нахоҳед, ҷавоб надихед.

Барои мисол, ин саволҳо:

Дӯстии Шумо бо файласуфи шодравон ва ҳамкори Шумо дар шуъбаи таърихи фалсафаи Академияи илмҳои Тоҷикистон Моҳирхӯҷа Султонов ангезаҳои илмӣ дошт ё маҳаллӣ?

Қамаруддини Нурулҳак:

Дӯстии ман бо шодравон Моҳирхӯҷа Султонов ангезаи миллӣ ва баъд илмӣ дошт. Моҳирхӯҷа як шахсияти миллатдӯст буд, дар ҳамкорию дӯстӣ одамонро ба маҳалҳо ҷудо намекард, чуноне ки баъзеҳо ҳамин тавр мекарданд ва ҳоло ҳам мекунанд. Сониян, ӯ як шахси ниҳоят беғараз, олиҳиммат, бекина ва меҳрубон буд, ҳатто бади инсонҳоро зуд фаромӯш мекард. Бо ҳамин хислатҳои бо ман хеле унс гирифта буд. Илова ба ин, мо ҳамкориҳои илмӣ низ доштем. Забони модарашро хуб медонист. Забони фалсафааш низ сайқал ёфта буд. Ӯ муҳаррири китоби ман “Ислом ва муносибатҳои миллӣ” буд.

Саволи дигар: Мақоми илмӣ ва иҷтимоии дӯсти шодравонатонро аз нигоҳи фалсафӣ чӣ гуна арзёбӣ менамояд?

Қамаруддини Нурулҳак:

Мақоми илмии Султонов Моҳирхўча дар байни файласуфон дар сатҳи баланд қарор дошт, бо донишмандони ин соҳа ҳамеша ҳамкорӣ мекард. Ӯ аз файласуфони мазҳабӣ набуд, балки як шахсияти хеле равшанфикр ва миллӣ буд, ки таваччуҳи дигаронро ба худ ҷалб мекард. Ӯро аз тариқи матбуот ҳама мешинохтанд. Мақоми иҷтимоиаш боз ҳам баландтар буд. Ӯро муҳаққиқони соҳаҳои гуногун мешинохтанд ва эҳтиром мекарданд. Дар конференсияҳои илмӣ доим баромад мекард. Қобилияти ташкилотчиғиаш низ хеле хуб буд. Давраҳои, ки дар вазифаҳои гуногун кор мекард, дар байни коллектив тез эҳтироми баланд касб менамуд. Бо атрофиён ва зердастон хеле хушмуомила ва меҳрубон буд ва аз ҳамин сабаб ӯро ҳама дӯст медоштанд. Ӯ якчанд асарҳои илмӣ худро ба нашр расондааст. Осори ҷопшудаи ӯ низ вуҷуд доранд. Вале афсӯс, ки дар айни камолоти илмиаш аз дунё рафт. Рӯҳаш шод бод.

Дигар:

Устои шодравон М. Султонов гули сари сабади маҳфилҳои Институти фалсафа буд. Завқи шоирӣ дошт. Ҳама ӯро дӯст медоштанд. Шахси кордон ва хушмуомила буд. Матбуоти он рӯзҳо бардавом мақолаҳои ӯро ба ҷоп мерасонд. Ба истилоҳ, як шахсияти намунавии фалсафавӣ Шӯравӣ дар Тоҷикистон буд. Аз ҷе бошад, ки дар ҷомеаи мо аз ӯ дигар номе дар миён нест. Муҳтавои китобҳои ӯ кӯҳна шудаанд ва ё сидқу вафои дӯстон ва ҳамзамонон камранг ва коста шудааст?

Қамаруддини Нурулҳак:

Муҳтавои китобҳои Моҳирхўча Султонов арзиши илмӣ-таърихӣ доранд. Онҳо кӯҳна намешаванд. Муҳаққиқони таърихи фалсафа дар ҳар давраи замон ба ин асарҳо рӯ меоваранд. Гап дар он аст, ки доираи муҳлисони осори илмӣ худ маҳдуд аст. Ба он, асосан касоне рӯ меоваранд, ки фаъолияти илмиашон бевосита ба ҳамон масъалаҳо робита дошта бошад. Сониян, пӯшида нест, ки имрӯз бо сабабҳои гуногун эътибори илму олим коста шудааст, ки ин сабабҳои иқтисодию иҷтимоӣ дорад. Он муносибате, ки нисбати осори илмӣ Моҳирхўча Султонов ҷой дорад, дар нисбати осори дигарон ва умуман, осори илмӣ эҳсос мегардад.

Суоли навбатӣ:

Мақоми фалсафии насли Шӯравии тоҷикро дар оянда чӣ гуна арзёбӣ менамояд? “Нишастанду гуфтанду бархостанд”! (Фирдавсӣ). Ва ё Шумо назари хоси худро доред?

Қамаруддини Нурулҳақ:

Фалсафаи насли Шӯравии тоҷик дастовардҳои хуби зиёде дорад, ки дар муқоиса бо баъзе ҷамоҳири замони Шӯравӣ дар сатҳи баланд қарор мегирад ва чанде аз ин дастовардҳо ҳанӯз дар замони Шӯравӣ аз ҷониби донишмандони хориҷӣ пазируфта шудаанд ва аҳамияти онҳо ҳанӯз коста нашудааст. Мо имрӯз дар бораи ташаккули ҳувияти худшиносии миллӣ бисёр сухан мегӯем. Ин масъала як самти кори идеологии давлати миллии имрӯзаи тоҷикон мебошад, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон пайгири таъкиди месозанд. Омӯзишу тарғиби таърихи фалсафа як омили муҳими ташаккули худшиносии миллӣ мебошад. Ҷамҷунин таърихи фалсафа ва осори илмие, ки дар ин соҳа донишмандони тоҷик анҷом додаанд, имрӯз дар пурра сохтани холигии фазои маънавии ҷомеа ва пешгирӣ кардан аз ҳар гуна таассуби динию ифротгароии динӣ нақши муҳим мебозанд. Таърихи фалсафа як ҷузъи муҳими таърихи миллат аст, ки дар худ таҷрибаи иҷтимоӣ ва малакаю дониши наслҳои гузашта инъикос кардааст. Ин фалсафа дар оянда чӣ мақом касб мекунад, ба сатҳи маънавияти миллати тоҷик ва ба муносибати давлати миллӣ ба ин арзишҳо низ вобаста аст. Имрӯз ҳамин чиз барои мо мусаллам аст, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аз ҳамаи мо арҷ гузашта ба мероси гузашта ва ба арзишҳои миллиро мудом таъкиди месозанд.

Саволи охирин:

Муҳтавои маҷаллаи навтаъсиси “Илм ва Ҷомеа”-ро чӣ гуна арзёбӣ менамояд: Аҳмади порина; такрори муқаррарот; мавзӯҳои дарборӣ; мақолоти обшуста; иқдоми ҷиддӣ; кӯшишҳои навгонӣ...

Қамаруддини Нурулҳақ:

Ростаҷро гӯям, маҷаллаи навтаъсиси “Илм ва Ҷомеа” барои равшанфикрони тоҷик як тухфаи арзанда шуд. Ман ҳамаи маҷаллаҳоро хондам. Вал дар ин маҷалла ҳамеша як назари нав доир ба масъалаҳои мухталифи доғи рӯз нашр мешаванд. Дар он такрори мавзӯҳои обшуста ё дарборӣ вуҷуд надорад.

Принсипҳои озодии вичдон хуб риоя мешавад. Маҷалла хусусияти миллӣ дорад ва метавонад дар тарбияи илмӣ ҷавонони равшанфикр, миллатдӯст ва тарғиби донишҳои илмӣ саҳми босазое дошта бошад. Андешаҳои нав дар маҷалла бисёр ба ҷашм мерасад. Ба муассис ва ҳайати таҳририяи маҷалла муваффақиятҳо орзумандам.

Нозим Нурзода:

Устод Қамаруддини Нурулҳақ, арзи сипос ба Шумо, ки даъвати моро пазируфтед ва ба суҳбати маҷаллай ташриф овардед. Мутмаинем, ки изҳори назари холисонаи Шумо ба хонандаи маҷалла дар ҳалли мушкилот ва муаммоҳои сиёсӣ, мафкуравӣ, динӣ, мазҳабӣ, фикрӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мусоидат мекунад. Масъулини маҷалла ҳамкориҳо бо Шумо дунбол хоҳанд кард ва бо ҳузуратон сари масоили муҳими илмӣ ва фалсафӣ суҳбатҳо хоҳанд орошт. Ташаккури зиёд, сиҳатманду муваффақ бошед.

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ҶАҶОНБИНИИ АЛТЕРНАТИВӢ

Фирдавс МИРЗОЁРОВ
номзади илмҳои филология

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҶИЯТ ДАР ТАЪЛИМ ВА ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ТАЪЛИМӢ

Маҳаки асосии муносибати босалоҳият ба таълимро фаъолият ва таҷрибаи маърифатии хонанда ташкил медиҳад. Ин омил шаклҳои нави таълиму омӯзиш ва истифодаи технологияҳои нави педагогиро талаб мекунад. Фаъолияти амалии таълимӣ тақозо мекунад, ки хонанда проблемаи асосии таълимиро дарк кунад, барои ҳалли проблемаи таълимӣ мақсад гузорад, роҳу воситаҳои гуногунро барои ҳалли масъала ба нақша гирад, бо роҳбаладии омӯзгор ё мустақилона проблемаи таълимиро ҳал кунад, раванд ва натиҷаи корашро мушоҳида ва арзёбӣ кунад. Барои такмил ёфтани донишу малакаи азхудкардаш масъулиятро ба дӯш гирад. Яъне, фаъолияти хонанда дар раванди таълим асос ҳисобида мешавад.

Амалияи таълим аз субъектҳои раванди таълимӣ (омӯзгор ва хонанда) талаб мекунад, ки малакаи навро тавассути машқи зиёд то дараҷаи таҷриба (салоҳият) расонанд. Аз ин рӯ, барои татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим технологияҳои педагогие, ки ба хонандагон имконияти иҷрои фаъолиятҳои зерини маърифатиро фароҳам меоранд, заруранд.

Барои ташаккули салоҳиятҳо дар раванди таълим фаъолиятҳои зеринро дуруст ба роҳ мондан зарур аст:

- таҳқиқ ва муайян кардани проблемаи таълим – хонандагон бояд ба фаъолиятҳое, ки барои муайян кардани проблемаи таълимӣ ёрӣ мерасонанд, ҷалб гарданд.

– *мақсадгузорӣ* – дар асоси проблемаи таълимӣ, хонандагон мақсад мегузоранд. Яъне, онҳо кадом донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳоро барои ҳалли проблемаи таълимӣ бояд аз худ кунанд.

– *банақшагирии фаъолиятҳои таълимӣ* ба мақсади ноил гаштан ба мақсадҳои гузошташуда. Чиро аз худ кунам? Чӣ корҳоро анҷом диҳам? Барои иҷрои амалҳо чӣ қадар вақт лозим аст?

– *худназоратӣ ва худидоракунии*. Хонандагон бояд воситаҳои худназоратӣ ва худидоракуниро ҳангоми иҷрои фаъолиятҳои таълимӣ донанд ва истифода баранд.

– *худбаҳодиҳӣ ва ба ҳамдигар баҳо додан*. Хонандагон бояд воситаҳои ба фаъолияти худ ва натиҷаҳои таълимии бадастовардашон баҳо доданро донанд ва истифода бурда тавонанд.

– *пешниҳоди натиҷаҳои кор* (муаррифӣ кардан). Хонандагон бояд воситаҳои пешниҳоди натиҷаҳои таълимиро донанд ва истифода баранд.

– *рефлексия* (бозтоб, инъикос) – қабул карда тавонистани ақидаи дигарон оид ба амал ё натиҷаи амали таълимӣ ва такмил додани натиҷаи кор, тағйир додани тартиби иҷрои фаъолият.

Ҳар як фаъолияти таълимии боло иҷрои амалҳои мушаххаси хонандагонро талаб мекунад, ки аксари он амалҳо хусусияти таҳқиқотӣ доранд. Дар ҷадвали поён барои фаъолиятҳои таълим намунаҳои амалҳо пешниҳод карда мешаванд, ки ин барои интиҳоби технологияи педагогии мувофиқ имконият медиҳад.

Фаъолияти таълимӣ	Амалҳо
<i>Таҳқиқ ва муайян кардани проблемаи таълим</i>	<i>Гузарондани таҷрибаи аввалия, муайян кардани мушкилот, алоқаманд кардани дониши заминавӣ бо донишҳои нав, таҳияи фарзияҳо ва ғайра.</i>
<i>Мақсадгузорӣ</i>	<i>Муайян кардани нишондиҳандаҳои</i>

	<i>муваффақият, муайян кардани афзалиятҳо, аниқ сохтани шароит ва мавод барои ҳалли масъала ва амсоли он.</i>
<i>Банақшагирии фаъолиятҳои таълимӣ</i>	<i>Муайян ва тартиб додани рӯйхати фаъолиятҳои, ки барои расидан ба мақсад заруранд, банақшагирии вақт, воситаҳои худназорат ва худбаҳодиҳӣ, муайян кардани раванди иҷрои фаъолиятҳои таълим ва ғайра.</i>
<i>Худназоратӣ ва худидоракунӣ</i>	<i>Муқаррар намудани нишондиҳандаҳо барои назорати раванди иҷрои фаъолиятҳои таълим ва мувофиқати онҳо ба мақсадҳои таълим, таҳлили раванди иҷрои фаъолиятҳои таълим, муқоисаи натиҷаҳои кор бо нишондиҳандаҳо ва муайян кардани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо.</i>
<i>Худбаҳодиҳӣ</i>	<i>Муайян кардани мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо ҳангоми иҷрои фаъолияти таълим, муқоисаи натиҷаҳо бо мақсадҳои гузошташуда ва такмил додани натиҷаҳо тавассути тағйири тартиби кор ва иҷрои фаъолият.</i>
<i>Пешниҳоди натиҷаҳои кор</i>	<i>Дар шакли мувофиқ инъикос кардани натиҷаҳои кор, омода намудани муаррифӣ, мувофиқи талаботи навъи кор истифода бурдани воситаҳои мувофиқи муаррифӣ.</i>
<i>Рефлексия</i>	<i>Дарки тавсияҳо, қабули тақризу назарҳои интиқодӣ, ба қайд гирифтани тавсияҳо, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба мақсади такмил додани натиҷаи кор.</i>

Пеш аз интиҳоби технологияи мувофиқ барои татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим зарур аст, ки моҳияти технологияи педагогиро баррасӣ намоем.

Технологикунонии омӯзиш яке аз самтҳои илми педагогика буда, қонуният, принцип, восита ва роҳҳои самараноки

ноилшавӣ ба мақсадҳои таълимиро дар заминаи ба роҳ мондани муносибати технологӣ дар раванди таълим дар бар мегирад. Инкишофи маърифатии хонандагонро кашф ва таҳқиқ мекунад.

Дар адабиёти педагогӣ мафҳумҳои «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим», «технологияи омӯзиш» вомехӯранд. Онҳо ба мисли мафҳумҳои педагогика, таълим ва омӯзиш ба ҳам тавъаманд. Вобаста ба чараёни таълиму тарбия мафҳуми «технология»-ро ҳамчун санъати тадрис ва таълим маънидод кардан бамаврид аст. Бисёр луғатҳои дузабона низ «технология»-ро ҳамчун маҷмӯи роҳу равишҳо барои санъаткорона, моҳирона иҷро кардани коре шарҳ медиҳанд.

Метод – маркази раванди таълим аст. Нақши он дар системаи «мақсад – мазмун – методҳо – шаклҳо – воситаҳои омӯзиш» муайян мебошад.

Тафсири метод дар чандин маврид такрор меёбад, вале бамавқеъ: методҳои тадқиқоти илмӣ, методҳои тарбия, методҳои таълим ва ғайра. Зери мафҳуми методҳои таълим (методҳои дидактикӣ) одатан маҷмӯи роҳ, тарзи ба мақсадрасӣ, ҳалли вазифаи маълумот фаҳмида мешавад. Дар адабиёти педагогӣ фаҳмиши метод баъзан фақат ба фаъолияти педагог ё фаъолияти таълимгирандагон мансуб доништа (ҳисобида) мешавад. Азбаски дар омӯзиш фаъолияти тарафайни омӯзгору талабагон бо ҳам алоқаманд аст, методҳоро ҳам аз ҳамин нуқтаи назар бояд шарҳ дод.

Дар китобҳои дарсии педагогика муаллифон методҳои таълимро асосан бо назардошти фаъолияти муаллиму талабагон таъриф додаанд. Чунончи, таърифи С. П. Баранов: «*Методи таълим роҳи идроки назариявӣ, фаъолияти амалии муаллим ва талабагон аст, ки ба иҷрои вазифаҳои таҳсил нигардонида шудааст*»¹. Таърифи А. К. Громсева: «*Методҳои таълим – ин тарзҳои фаъолияти якҷояи омӯзгору талабагон мебошанд, ки барои ҳалли вазифаҳои таълим равона карда шудаанд*»².

Аммо ин таърифҳои мавҷуда олими шинохтаи тоҷик М. Лутфуллоевро дар шароити кунунӣ барҳақ қаноатманд кунонида

¹ Педагогика (Под ред. С. П. Баранова и В. А. Сластенина). – М., 1986, с. 137.

² Педагогикаи мактаб (бо таҳрири Г. И. Шукина). – Душанбе, 1988, с. 329.

натавонистаанд. Чунки, мактаб дар навбати аввал мувофиқи талаботи Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд, ба сиҳатию саломатӣ, тарбия ва инкишофи фард, тараққӣ ва пешрафти қобилияти шахс машғул шавад. Бинобар ин, ӯ инкишофи қобилияту доираи назари фардро ба таври воқеӣ аввал гузошта, нусхаи нисбатан мақбули таърифи методҳои таълимро ба тариқи зайл овардааст: «*Методҳои таълим ҳамчун чароғи фаъолияти муаллиму талабаҳо илмест дар хусуси роҳ, тарз ва воситаҳои инкишофи қобилияти фардии талабагон, доираи назар, андӯхтани дониш ва ҳосил намудани маҳорату малакаҳо*»³.

Ба назари мо, дар асоси ҳамин маънидод таърифи зайл саҳеҳтар хоҳад буд: *Дар мафҳуми методҳои таълим роҳ, тарз ва воситаҳои самарабахшии фаъолияти омӯзандагии омӯзгору хонандагон нисбати инкишофи қобилияти фардии хонандагон, доираи назар ва дар онҳо ҳосил кунонидани дониш, маҳорат ва малакаҳо фаҳмида мешавад.*

Усулҳои таълим. Методҳои омӯзишро бидуни усулҳои дохилии он тасаввур кардан мумкин нест. Пас усулҳои таълим чист? Усулҳои таълим – ин ҷузъиёти метод, амалиётҳои алоҳидаи тафаккур, лаҳзаҳои таркибии раванди азхудкунии донишҳо, ташаккул додани маҳорату малакаҳо мебошад. Усул вазифаи мустақили таълимӣ надорад, вале ба вазифаи гузоштаи ин ё он метод итоат мекунад, барои ба мақсад ноилшавии метод мадад мерасонад. Масалан, методи машқ, ки асосан вазифаи ташаккул додани маҳорату малакаҳоро дорад, метавонад чунин усулҳоро дар бар гирад: намунаи кори муаллим, дар асоси намуна мустақилона машқкунии талабаҳо, ба пешқадамон супоридани машқҳои иловагӣ, ҳамкориҳои омӯзгор бо кӯдакони донишашон сушт, суштхонҳоро рӯҳбаланд кардани муаллим, натиҷагирӣ, ҳамаи методҳои таълимӣ мувофиқи хусусиятҳои худ усулҳои гуногунро фаро гирифта метавонад.

Вобаста ба шарҳи дар боло зикршуда умумият ва фарқияти ин ду мафҳумро аз адабиёти гуногуни илмию методӣ пешниҳод менамоем, ки дар онҳо ақидаҳои гуногун инъикос шудаанд.

³ Лутфуллоев М. Дарс. – Душанбе, 1995, с. 87.

Фарқи асосии технологияи педагогӣ ва методҳои таълим

Технологияи педагогӣ	Методи таълим
1. Технологияи педагогӣ метавонад ҳамчун як тартиби муайян (алгоритм) тавсиф карда шавад.	Дар методи таълим на ҳамавақт пайдарпаии мушаххаси фаъолиятро ҷудо намудан имконпазир аст.
2. Технологияи педагогӣ мақсадгузори ташхисиро талаб мекунад. Мақсади омӯзиш (таълим) тавассути натиҷаи мушаххас ташаккул меёбад («ташаккули мафҳуми...», «ташаккули қобилияти...», «ташаккули малакаҳои...» ва ғайра).	2. Омӯзгор дар методи таълим аксаран мақсадҳои таълимро тавассути фаъолияти худ ва ё ба воситаи мӯҳтавои омӯзиш пешниҳод менамояд («омӯзонидани хонандагон ...», «омӯхтани мавод ...").
3. Истифодаи технологияи педагогӣ чун қоида, мазмуни коркарди мушаххаси таълимро талаб мекунад. Яъне, маводи таълимӣ сохторбандӣ шуда, аз ҷониби омӯзгор мутобиқи ин технология коркард мешавад.	3. Методҳои таълим одатан ба мазмуни мавод таъсир намерасонад.
4. Технологияи таълимӣ дорои моликияти эҷодӣ мебошад, ки тавсифи он метавонад бомуваффақият аз ҷониби дилхоҳ омӯзгор таҷдид гардад.	7. Методи омӯзиш (таълим) ба хусусиятҳои шахсии муаллиф алоқамандии зич дорад ва аз ҷониби омӯзгор бо мушкилӣ баён карда мешавад (гарчанде баъзе унсурҳои метод технологӣ гардонида шудаанд).

Вобаста ба хусусиятҳо, фарқияти методика аз технологияро дар ҷадвали зерин дидан мумкин аст:

Хусусиятҳо	Методика	Технология
<i>Мушаххас</i>	Самти умумии фаъолият	Амал ё маҳорат
<i>Мазмун</i>	Дар доираи мазмун ва ғояи асосӣ (идеология)	Пайдарпайии қоидаҳо
<i>Натиҷа</i>	Татбиқи методикаро банақша гирифтани ҳамеша душвор аст	Натиҷаи бомуваффақияти истифодаи технологияро пешгӯӣ кардан мумкин аст

Дар робита ба талаботи муносибати босалоҳият ба таълим, дар поён якчанд технологияҳои педагогии мувофиқро пешниҳод менамоем.

Технологияи таълими фаъл

Солҳои тӯлонӣ мақсади асосии таҳсилоти классикӣ, азхудкунии системаи донишҳо асоси илмӣ дошта буд. Хотираи хонандагон бо ахбор, ном, мафҳумҳои гуногун пур карда мешуд. Барои ҳамин сатҳи дониши воқеии хатмкунандаи муассисаҳои таълимӣ хеле баланд буд.

Хонандагони тоҷик дар олимпиадаҳои ҷаҳонӣ ширкат варзида, дониши хубӣ воқеӣ нишон медиҳанд ва ҷойҳои намоёнро ишғол мекунанд. Онҳо дар ҳалли саволу супоришҳои хусусияти тазаккурдошта (репродуктивӣ), ки доштани донишу малақаҳои фаннӣ нишон медиҳанд, хеле муваффақ мегарданд. Аммо дар ҳалли масъалаҳои, ки истифодаи донишҳоро дар вазъиятҳои ҳаётии дар шакли ғайриодӣ (ғайристандартӣ) ва шарҳу таҳлили маълумот, баровардани хулоса ва муҳокимаи натиҷаҳои ин ё он тағйиротро талаб мекунанд, оқибӣ мекашанд.

Хонандагони мо дар иҷрои супоришҳои, ки истифодаи усулҳои таҳқиқотии мушоҳида, гурӯҳбандӣ, муқоиса, пешниҳоди

фарзия ва хулоса, банақшагирии таҷриба, ки ба таҳлили маълумот ва гузаронидани таҳқиқот вобастагӣ доранд, натиҷаҳои паст нишон медиҳанд.

Дар замони муосир сифати таҳсилот ҳамчун сатҳи малакаҳои мушаххаси умумитаълимӣ (байнифаннӣ), ки ба худмуайянкунӣ ва худфаъолияти шахсият вобастаанд, фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат дониш на “барои захира”, балки дар муҳтавои қолаби фаъолияти оянда ва вазъияти ҳаётӣ аз худ карда мешавад.

Мояи ифтихори мо – андозаи бузурги дониши ҳақиқӣ – дар ҷаҳони тағйирёфта арзиши худро гум кардааст, зеро ҳама гуна ахбор ба зудӣ куҳна мешавад. Айни замон на худи дониш, балки чӣ тавр ва дар куҷо истифода бурдани он аҳамият дорад.

Яке аз малакаҳои муҳим “тарзи дарёфти ахбор, таҳлили маълумот ва таҳияи ахбори нав” мебошад. Ҳамаи ин натиҷаи фаъолият буда, фаъолият – ҳалли масъала аст. Ҳамин тариқ барои тағйир додани муносибати таълим аз азхудкунии маълумот (натиҷа – дониш) ба ташаккули салоҳиятҳо (натиҷа – қобилият) мо бояд хусусияти раванди таълим ва тарзи фаъолияти хонандагонро тағйир диҳем. Аз ин лиҳоз зарурати татбиқи технологияи таълими фаёл⁴ ба миён меояд.

Технологияи таълими фаёл – тарзи ташкили раванди таълимест, ки маҳаки асосии онро фаъолияти ҳаматарафа, фаёлгардонӣ ва иҷрои мустақилонаи амалҳои маърифатии хонанда ташкил медиҳад.

Татбиқи технологияи таълими фаёл дар асоси **принсипҳои дидактикии зерин** ба роҳ монда мешавад:

Принсипи фаъолият – яъне дониш дар шакли тайёр ба хонанда пешниҳод нашуда, балки хонанда донишхоро мустақилона ба даст меорад. Ҳамзамон муҳтаво ва шакли фаъолияти таълимро дарк карда, тартиб ва қоидаҳои онро мефаҳмад ва қабул карда, барои такмил додани онҳо фаёлона иштирок мекунад. Ин ба ташаккули фаёли қобилиятҳои умумифарҳангиву фаёлноқӣ ва малакаҳои умумитаълимӣ

⁴ **ФАЁЛ** *a. 1* فعال . бисёр коркунанда, кӯшо, коркун, пуркор. **ФАЁЛИЯТ** *a.* فعالیت кӯшиш, серҳаракатӣ ва ҷиддият дар иҷрои коре, ғайрат ва ҷидду ҷаҳд дар кор.

мусоидат менамояд. Мувофиқи принципи мазкур ба хонанда тарзу усули дарёфтани, коркард ва истифодаи маълумот (ахбор, факту рақамҳо, донишҳо) омӯзонда мешавад. Ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки тартибу усул (стратегияҳо)-ро барои минбаъд мустақилона азхуд кардани донишҳои нав истифода баранд.

Принципи муттасилӣ – алоқамандӣ (пайдарпайӣ) байни ҳамаи зинаҳо ва марҳалаҳои таълим дар сатҳи технологияҳои таълим, мундариҷа ва усулҳо бо назардошти хусусиятҳои инкишофи синну солии кӯдакон.

Принципи яклухтӣ (томӣ) – ташаккули нуқтаи назари яклухти хонандагон оид ба олам (табиат, ҷамъият, ҳуди шахс, олами фарҳангиву иҷтимоӣ, ғайолият, нақш ва мақоми ҳар як соҳаи илм дар системаи илмӣ).

Принципи фарогирии минималӣ ва максималӣ – мактаб бояд ба хонанда имконияти азхудкунии мундариҷаи таълимро дар сатҳи максималии ӯ (минтақаи наздиктарини рушди гурӯҳи синну соли) фароҳам оварда, ҳамзамон сатҳи азхудкунии минимуми бехатарии иҷтимоиро (стандартҳои давлатӣ) таъмин намояд.

Принципи мувофиқати раванӣ – аз байн бурдани тамоми омилҳои фишороваре, ки раванди таълимро халалдор месозанд. Ташкил намудани фазои хайрхоҳ дар мактаб ва дарсҳо, ки татбиқи педагогикаи ҳамкорӣ ва ташаккули муоширати муколамавино тақозо мекунад.

Принципи гунанокӣ (вариативӣ) – ба хонандагон имконияти ташаккули маҳорати таҳлили системаноки гунаҳо ва қабули қарори дуруст дар ҳолатҳои интиҳоб фароҳам оварда мешавад.

Принципи эҷодкорӣ – дар раванди таълим диққати асосӣ ба малакаи эҷодкорӣ ва соҳиби таҷрибаи ғайолияти эҷодӣ шудани хонанда равона карда мешавад. Яъне раванди таълим тарзе ба роҳ монда мешавад, ки эҷод кардан ва ҳосил кардани таҷриба маҳакӣ асосӣ ҳисоб мешавад.

Хусусияти асосии технологияи таълими ғайол дар он аст, ки хонандагон ба таври мустақилона донишҳои навро тавассути ғайолияти таҳқиқотӣ «кашф» мекунанд. Ин имконият медиҳад,

ки дониш ва малакаҳои таълимӣ барои хонандагон аҳамияти шахсӣ пайдо кунад.

Технологияи таълими фаъол воситаи универсалӣ буда, ба омӯзгор имконият медиҳад, ки дарсҳоро мувофиқи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим дар таълим ба роҳ монад.

Кор дар гурӯҳҳо низ имконияти зиёди ба таври самаранок ташкил намудани фаъолияти таълимро фароҳам меорад. Яке аз наъби осони кори гурӯҳӣ ин кори дунафарӣ мебошад. Дар марҳалаи мустақамкунии мавзӯи нав, масалан, аз хонанда хоҳиш карда мешавад, ки барои ҳамнишинаш барои мустақамкунии мавзӯи нав вазифае (супорише) омода намояд. Таъкид мекунем, ки на танҳо ба ҷавоб диққат кунанд, балки ба тарзи иҷрои супориш диққат диҳанд. Яъне, чӣ тавр ҷавобро ёфтанд? Дар ҳолати ба мувофиқа наомадан ба хонандагон имконият медиҳем, ки аз омӯзгор ё хонандагони дигар пурсанд. Барои иҷрои чунин вазифа вақти мушаххас дода мешавад. Панҷ дақиқа кифоя аст.

Дар ин муддат ҳар як хонандаи синф имконият пайдо мекунад, ки донишро нишон диҳад, истифодаи қоидаҳоро аниқ созад ва бори дигар тартиби иҷрои амалро дарк кунад. Инчунин дар нақши эксперт фаъолият кунад.

Вазифаи мазкур таъсири хуб дорад. Ин вазифаро метавонед баъд аз шарҳи омӯзгор ва иҷрои якчанд намунаҳо гузаронед ё дарси оянда. Чунин вазифаро дар омӯзиши мавзӯҳои гуногун истифода бурдан мумкин аст.

Дар ин марҳала назорати қатъии раванди иҷрои вазифа гузаронда мешавад. Яъне омӯзгор ҷавоби хонандагонро интихобан ғӯш мекунад ва натиҷаи корашонро арзёбӣ мекунад. Дар ин марҳала асосан арзёбии ташаккулдиҳанда истифода мешавад. Вазифаи омӯзгор ва хонандагон муайян кардани ғалатҳо ва роҳҳои ислоҳи онҳо мебошад. Яке аз хусусиятҳои хуби кори дунафарӣ дар як вақт машғул шудани тамоми синф аст: хонандагон масъаларо муҳокима мекунанд, ғалатҳоро муайян ва ислоҳ мекунанд, донишҳои худро мустақам менамоянд.

Дар муносибати классикии таълим аксари хонандагон вақти зиёди дарсро ба мушоҳидаи фаъолияти дигарон сарф мекарданд.

Аз ҷумла, нақли омӯзгорро гӯш мекарданд, ҷавоби ҳамсинфашонро, кори хонандаи алоҳидаро дар тахтаи синф мушоҳида мекарданд ва амсоли ин. Мушоҳидаи фаъолияти дигарон ба шахс имконият намедиҳад, ки босалоҳият шавад. Аз ин лиҳоз, хонанда бояд фаъолияти таълимиро дарк кунад, дар ҳалли он иштирок кунад ва хулоса барорад.

Кори дунафарӣ ё гурӯҳӣ ба хонандагон имконият медиҳад, ки бо шариконаш суҳбат кунанд, мафҳумҳои азхудкардаашро гӯянд, маводи азхудкардаашро такмил диҳанд, тавсия ва маслиҳатҳои муфид гиранд, муносибати хуб ба фан ҳосил кунанд ва малакаи иҷрои вазифаҳои гуногунро ҳосил кунанд. Сифати дониши хонандагон баланд шуда, раванди таълим самаранок мегардад.

Ҳамин тавр бо истифодаи усулҳои таълими проблемавӣ, корҳои лоиҳавӣ, шаклҳои кори гурӯҳӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки усули фаъоли таълими хонандагонро ба таври самаранок ба роҳ монад.

Татбиқи технологияи таълими фаъол дар раванди таълим барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас мусоидат мекунад. Таҳлили натиҷаҳои озмоиши стандартҳо ва муносибати босалоҳият ба таълимро баръало нишон медиҳанд. Хонандагон малақаҳои асосии умумитаълимро аз худ мекунанд ва ин имконият медиҳад, ки дар зинаҳои минбаъдаи таҳсилот бо муваффақият (новобаста аз усулҳо ва талаботи таълимию методӣ) идома диҳанд.

Истифодаи технологияи мазкур имконият медиҳад, ки раванди таълим мақсаднок ва босамар ба роҳ монда шавад. Инчунин он ба ҳар як хонанда имконият медиҳад, ки ба раванди “кашф”-и донишҳои нав ворид шавад.

Ба ақидаи олимони соҳаи педагогика⁵ моҳияти технологияи таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашуда, шинохтани хонанда ҳамчун симои (субъекти) асосии раванди таълим мебошад.

⁵ Т. И. Кулипина, Е. В. Бондаревская, В. П. Сериков, И. С. Якиманская

И.С.Якиманская таъкид мекунад, ки барои тархрезии қолаби технологияи таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашуда,⁶ якчанд мафҳумро бояд аз ҳамдигар фарқ кард:

Муносибати тафриқавӣ — чун кардани хонандагон дар асоси фарқияти зоҳирӣ (омехта): сатҳи дониш, қобилият, навъи муассисаи таълим.

Муносибати фардӣ — муттаҳид намудани хонандагон ба гуруҳҳои якхела: сатҳи азхудкунӣ, қобилият, соҳаи иҷтимоӣ (самти касб).

Муносибати субъектӣ-шахсӣ — шинохтани кӯдак ҳамчун шахси беназир, беҳамто, нотакрор. Барои татбиқи муносибати мазкур аввал раванди таълим бояд ба таври системанок ба роҳ монда шуда, ҳамаи зинаҳои таҳсилотро фаро гирад. Сониян, фароҳам овардани шароити махсуси таълимӣ, аз ҷумла нақшаи таълимии махсус, ташкил намудани шароити мувофиқ барои ташаккули малақаҳои интихобкунии ҳар як хонанда ва устувории вазъият. Сеюм барои татбиқи муносибати мазкур омӯзгор бояд омодагии махсус гирифта, ҳадаф, мақсад ва арзишҳои таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашударо пурра дарк ва қабул кунад.

Дар технологияи таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашуда, шахсияти хонанда ва шахсияти омӯзгор ҳамчун субъектҳои раванди таълиме фаҳмида мешавад, ки мақсади таълим ташаккули шахсияти хонанда ва хусусиятҳои фардӣ ва нотакрори ӯ мебошад; дар раванди таълим арзишҳои шахсии хонанда, ақидаи ӯ ба эътибор гирифта шуда, дар асоси ин омилҳо “ҷаҳонбинии шахсии хонанда” ташаккул дода мешавад. Ҳамзамон раванди таълим ва омӯзиш ба ҳам саҳт алоқаманд буда, механизмҳои дарк, хусусиятҳои стратегияҳои фикрронӣ ва рафтории хонандагон ба эътибор гирифта мешаванд. Муносибати омӯзгор ва хонанда дар асоси принципи ҳамкорӣ ва интихоби озод ба роҳ монда мешавад.

Мақсади технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда инкишоф додани қобилиятҳои фардии

⁶ Дар баъзе адабиёт мафҳумҳои “хонандамехвар” ва “кӯдакмарказ” истифода шудааст.

маърифатии кӯдак дар асоси таҷрибаи ҳаётии ӯ (на қобилиятҳои пешакӣ муайяншуда) мебошад. Бояд қайд кард, ки таҳсилоти иловагӣ набояд ягон малакаро ба таври “маҷбурӣ” ташаккул диҳад, балки барои ворид шудани хонанда ба фаъолиятҳои табиӣ шароит фароҳам оварда, барои ташаккули ӯ вазъияти мувофиқ муҳайё месозад. Мундариҷа, усулҳо ва воситаҳои технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда ба кашф ва истифодаи таҷрибаи субъективии ҳар як хонанда равона шуда, тавассути ташкили фаъолияти маърифатӣ шахсияти ӯро инкишоф медиҳанд. Дар муносибати мазкур муассисаи таълимӣ хонандаро барои гирифтани дониш ва ҳосил кардани малака маҷбур насохта, балки барои интихоби мундариҷаи таълим ва суръати азхудкунии он шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда хонанда ба услуби таълимии омӯзгор худро мутобиқ намекунад, балки омӯзгор усул ва воситаҳои гуногуни таълимро ба услуби омӯзишии хонанда мутобиқ мегардонад.

Фарқи асосии дарсҳое, ки дар асоси технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда татбиқ мешаванд аз дарсҳои анъанавӣ дар муносибати “омӯзгор — хонанда” аст. Омӯзгор аз услуби “фармондиҳӣ” ба услуби “ҳамкорӣ” мегузарад ва диққати асосиро на ба таҳлили натиҷаҳо, балки ба фаъолияти маърифатии хонанда равона мекунад.

Мавқеи хонанда низ тағйир меёбад, хонанда аз “ичроқунандаи боғайрат” ба “эҷодкори фаъол” табдил меёбад. Акнун тамоми фикри ӯ ба натиҷаи худ равона мегардад.

Хусусияти муносибатҳо дар рафти дарс низ тағйир меёбанд. Яъне, дар ин раванд омӯзгор на танҳо дониш медиҳад, балки барои ташаккули шахсияти хонанда шароити мувофиқ фароҳам меорад. Фарқ байни дарсе, ки дар асоси технологияи ба ташаккули шахсият нигаронидашуда таҳия шудааст, аз дарсҳои анъанавӣ дар чист?

1. Мақсадгузорӣ. Мақсад ташаккули хонанда, фароҳам овардани шароите, ки хонанда дар ҳар дарс фаъолияти таълимиро азхуд кунад, хонандаро ба субъекти ба таълим ва худинкишофёбӣ ҳавасманд табдил диҳад. Дар дарс муколамаи

доимӣ дар асоси модели омӯзгор — хонанда ба роҳ монда мешавад.

2. Фаъолияти омӯзгор. Ташкилкунандаи фаъолияти таълим, ки дар он хонанда дар асоси супоришҳои мувофиқашуда мустақилона амал мекунад. Хонанда симои марказӣ аст. Омӯзгор дар ин раванд барои муваффақ шудани хонанда, вазъияти мувофиқ ба вучуд меорад, ҳамсафари ӯ мегардад ва ӯро кадр мекунад.

3. Фаъолияти хонанда. Хонанда субъекти фаъолияти омӯзгор аст. Фаъолият на аз ҷониби омӯзгор, балки аз ҷониби хонанда иҷро мешавад. Методҳои проблемавӣ-таҳқиқотӣ ва лоихавие, ки хусусияти ташаккулдиҳанда дорад, истифода мешаванд.

4. Муносибати “омӯзгор — хонанда”. Ҳарду дар раванди таълим баробарҳуқуқанд. Омӯзгор бо вучуди бо гурӯҳ кор карданаш, фаъолияти таълимро барои инкишофи қобилиятҳои шахсии хонанда ба роҳ монда, барои рушди тафаккури таҳлилий ва ақидаи шахсии хонанда шароити мусоид фароҳам меорад.

Ҳангоми таҳияи нақшаи дарс дар асоси технологияи таълими ба ташаккули хонанда нигаронидашуда ва татбиқи он омӯзгор бояд хонандаро дар мадди аввал гузошта, фаъолиятҳои таълимӣ ва мавқеи шахсии худро ба он мутобиқ созад.

Чуноне ки маълум аст, хонандагон гуногунанд, таҷрибаи ҳаётии онҳо нотакрор буда, қобилияти гуногун доранд. Аз ин лиҳоз, омӯзгор дар марҳалаи банақшагирии раванди таълим бояд таҷрибаи субъективонаи хонандагонро донанд ва дар асоси он усул, восита, мавод ва шаклҳои кори мувофиқро интихоб намояд. Таълиме, ки ба ташаккули шахсияти хонанда равона шудааст бояд таҷрибаи субъективонаи хонандаро ба эътибор гирифта, ба ӯ барои интихоби восита ва шаклҳои фаъолияти таълимӣ имконият фароҳам орад. Ҳамзамон на танҳо натиҷаҳои таълим, балки раванди ба даст овардани ин натиҷаҳо арзёбӣ карда мешавад.

Дар раванди дарси ба ташаккули шахсияти хонанда нигаронидашуда, вазъияти таълимие сохта мешавад, ки ба хонанда на танҳо донишҳои нав пешниҳод мегарданд, балки хусусиятҳои фардии хонандагон муайян ва ташаккул дода мешаванд. Дар чунин дарс ҳавасмандии хонанда ба иҷрои

фаъолияти таълимӣ зиёд буда, дарс барои хонанда шавқовар, ҷолиб ва самаранок мегардад. Омӯзгор на танҳо шароити мувофиқи эҷодӣ бунёд мекунад, балки ҳамеша ба таҷрибаи субъективонаи хонанда, яъне таҷрибаи ҳаётии онҳо така мекунад. Омӯзгор хусусиятҳои шахсии ҳар як хонандаро дарк ва қадр мекунад.

Вазифаи омӯзгор “додани” дониш набуда, балки бедор кардани шавқи хонанда ба таълим, кушодани имкониятҳои ҳар як хонанда, ташкил кардани фаъолияти маърифативу эҷодии ҳар як хонанда мебошад.

Мувофиқи технологияи мазкур барои ҳар як хонанда барномаи фардии таълимӣ таҳия карда мешавад. Барномаи мазкур дар асоси хусусиятҳои фардии хонанда тарҳрезӣ шуда, ба имкониятҳои зеҳнӣ ва суръати рушди ӯ мутобиқ гардонда мешавад.

Дар технологияи таълими ба ташаккули шахсияти хонанда нигаронидашуда санги маҳаки тамоми низоми таҳсил – фардияти хонанда аст. Аз ин лиҳоз, дар татбиқи технологияи мазкур истифодаи муносибати тафриқавӣ ва фардикунонии раванди таълим зарур аст.

Дар солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юми дар мактабҳои Шӯравӣ, махсусан Россия, методи лоиҳаҳо барои татбиқи вазифаҳои аз ҷониби хонандагон пешниҳодшаванда, барои рушди қобилияти онҳо, васеъ истифода мешуд. Аммо ин метод ба хонанда имконияти соҳиб шуданро ба системаи донишҳо аз соҳаҳои мушаххаси фанҳои таълимӣ дода наметавонист. Бинобар ин ба зудӣ аз низоми таълим бардошта шуда, баробари он ғояи фалсафии ба хонанда нигаронида шудани он низ, аз байн рафт.

Дар шароити имрӯза ин идея дар низоми маорифи бисёр кишварҳо таваҷҷуҳи омӯзгорони пешқадамро ба худ ҷалб намуд. Саволе ба миён меояд, ки моҳияти омӯзиши лоиҳавиро чӣ ташкил медиҳад?

Мо бештар ин мафҳумро на дар шакли омӯзиши лоиҳавӣ, балки дар шакли методи лоиҳавӣ / методи лоиҳаҳо дучор мешавем. Ин метод соли 1919 дар ИМА дар шакли хеле такмилёфта амалӣ карда шуд. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1925

пас аз интишори китобчаи В.Х. Килпатрик “Методи лоихаҳо. Истифодаи мақсаднок дар ҷараёни таълим”⁷ мавриди истифодаи васеъ қарор гирифт.

Асоси ин низомро ақидаҳои Ч. Дюи, Лай, Торндайк ва муҳаққиқони дигари амрикоӣ ташкил медиҳад. Ҷавҳари асосии ин ақидаҳо дар ин аст, ки кӯдак бо тамоми шавқ ҳамон фаъолиятро иҷро мекунад, ки худаш озодона интихоб кардааст; фаъолият аз рӯи самти фанни таълимӣ интихоб карда намешавад; ба шавқи ҳамонлаҳзаинай кӯдак тақия карда мешавад; омӯзиши ҳақиқӣ ҳеҷ гоҳ яктарафа намешавад, маълумотҳои дар асоси таъсири беруна бавуҷудномада низ муҳиманд.

Шиори аслии асосгузори ин низом чунин ин аст: “Ҳама чиз аз зиндагӣ ва ҳама чиз барои зиндагӣ”. Бинобар ин методи лоихаҳо аз оғоз истифодаи муҳити зистро чун озмоишгоҳе, ки ҷараёни маърифат (фаҳмиш) дар он сурат мегирад, пешбинӣ менамуд. Карл Фрей дар китоби худ “Методи лоихаҳо” (Олмон, 1997) дар баробари ин фаҳмишро роҳро дар мадди назар дорад, ки таълимгирандагон лоихаҳои худро таҳия намуда, бо ҳамон роҳ пеш мераванд. Муҳаққиқ 17 хусусияти фарқкунандаи методи лоихаҳо, ба мисли “хонандагон ташаббуси лоихаро дар пайравӣ ба ягон нафар аз зиндагӣ дармеёбанд (мегиранд)”, “иштирокчиёни лоиха шакли омӯзишро бо ҳам маслиҳат мекунанд”, “таълимгирандагон лоихаи интихобкардашонро инкишоф медиҳанд ва ба самъи дигарон мерасонанд”, “иштирокчиёни лоиха аз рафти кор ҳамдигарро хабардор мекунанд”, “иштирокчиёни лоиха ба мубоҳиса ворид мешаванд”.

Ин намунаҳо далолат бар он мекунанд, ки муаллиф зимни методи лоихаҳо низоми фаъолияти омӯзгор ва хонандагонро дар ҷараёни коркарди лоиха дар назар дорад. Ба андешаи мо ин то андозае шарҳи васеи метод аст, ки ба технологияи омӯзиши лоихаҳо оварда мерасонад. Шояд дар шароити имрӯза аз бунёди таълими лоихавӣ сухан гуфтан лозим бошад. Дар ин маврид Н.Г. Чернилова таълими лоихавиро чун “омӯзиши ба иҷрои

⁷ Килпатрик В.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе.-М., 1925.

пайдарпайи лоиҳаҳои комплекси таълимӣ равонашуда бо фосилаҳои маълумотдиҳӣ барои азхудкунии донишҳои базавии назариявӣ”⁸ хеле бамаврид арзёбӣ мекунад. Ин шарҳи муҳаққиқ таълими лоиҳавиро чун навъи таълими инкишофдиҳанда бозгӯ мекунад.

Мақсади таълими лоиҳавӣ ба вуҷуд овардани шароитест, ки дар он хонандагон мустақилона ва шавқмандона донишҳои заруриро аз сарчашмаҳои гуногун ба даст меоранд, истифодаи донишҳои бадастомадаро барои ҳалли вазифаҳои маърифатӣ ва амалӣ меомӯзанд, дар гурӯҳҳои гуногун кор карда, малакаҳои иртиботӣ ба даст меоранд, малакаҳои тадқиқотии худро ривож медиҳанд (малакаи ошкор кардани проблема, ҷамъ овардани маълумот, мушоҳида, гузаронидани таҷриба, таҳлил, таҳияи ақидаҳо, хулосабарорӣ); фикрронии системавиашон ташаккул меёбад.

Мавқеи аввалияи назариявии таълими лоиҳавӣ:

1) дар маркази диққат – хонанда, мусоидат намудан ба инкишофи қобилиятҳои эҷодии ӯ;

2) ҷараёни таълимӣ на дар асоси мантиқи фанни таълимӣ, балки дар асоси мантиқи фаъолияти барои хонанда моҳияти шахсидошта бунёд карда мешавад, ки ҳавасмандии хонандаро зиёд мекунад;

3) суръати инфиродии кор доир ба лоиҳа ба ҳар як хонанда имконият медиҳад, ки ба сатҳи зарурии инкишофи худ ноил гардад;

4) муносибати маҷмӯӣ ба коркарди лоиҳаҳои таълимӣ ба рушди ҳамаҷонибаи функцияҳои физиологияи психологияи хонанда мусоидат мекунад;

5) азхудкунии ҳамаҷониба, бошууронаи донишҳои базавӣ аз ҳисоби истифодаи универсалии онҳо дар вазъиятҳои гуногун таъмин мегардад.

⁸ Чернилова Н.Г. Система проектного обучения как инструмент развития самостоятельности старшеклассников. -Саратов, 1997.

Технологияи таълими интерактивӣ

Ҳама кас ба ин андеша розӣ хоҳанд буд, ки ҷанбаи тарбиявии дарс на камтар муҳим аз ҷанбаи таълими он мебошад, зеро ин ду ҷанба робитаи мустақим доранд. Чи тавр кӯдак ба иҷрои амали худ одат мекунад ва омӯзиш чист? Оё омӯзиш вайро ба худ ҷалб мекунад? Ба фикр кардан, ба таври интиқодӣ андешидан маҷбур мекунад? Ҳамаи ин вобаста ба он аст, ки барои кӯдакон дар дарс чи гуна шароитҳо ташкил карда шудааст?

Моделҳои таълим

Ҷунон ки маълум аст, дар низоми таҳсилоти миёна методҳои зиёди таълимӣ, навъҳои гуногуни дарсҳо, ки як ҳадаф - аз худ намудани дониш аз тарафи хонандагонро пайгирӣ мекунанд, мавҷуданд. Ворид намудани навгонӣ ё ба ибораи дигар инноватсия пазируфта мешавад. Моделҳои таълимро ба ғайрифавол (пассив), фавол (актив) ва интерактив тақсим мекунанд.

Таснифи ба ин монанди модулҳои таълимиро дар таҳқиқоти В. В. Гузеева дидан мумкин аст, аммо бо номҳои дигар: низоми экстрактивӣ (экстрактивный), интрактивӣ ва интерактивӣ.

Хусусияти хоси модели ғайрифавол ё низоми экстрактив фавол будани муҳити таълимӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки талаба маводро аз сухани омӯзгор ё матни китоб меомӯзад, бо ҳамдигар муошират намекунанд ва ягон супориши эҷодӣ иҷро намекунанд. Мисоли ин модели таълимӣ шаклҳои дарси анъанавӣ буда метавонанд, ки он дар намуди лексия ифода мегардад.

Методҳои фавол ва интерактивӣ фаъолияти мурағабӣ даркунӣ ва мустақилияти хонандаро дар бар мегиранд. Методи фавол модели фароғири супоришҳои эҷодӣ ва муоширати ҳатмии хонанда- омӯзгор мебошад. Норасоии ин модел он аст, ки хонанда ҳамчун субъекти таълим барои худ, танҳо барои худаш меомӯхта ва комилан бо дигар аъзоёни раванд ҳамкорӣ намекардагӣ, ба ғайр аз омӯзгор мебошад. Ҳамчунин ин метод бо яқсамта буданаш, яъне барои фаъолияти мустақил, худомӯзӣ ва худтарбиякунӣ фарқ дорад.

Ҳадафи модели интерактивӣ ташкили муҳити фароҳами омӯзиш, ки ҳамаи хонандагон фаволна байни худ муошират

доранд, мебошад. Истифодаи чунин модели таълимӣ аз ҷониби омӯзгорон дар дарсҳо аз фаъолияти инноватсионӣ дарак медиҳад. Ташкили таълими интерактивӣ моделсозии ҳолатҳои ҳаёти, истифодаи бозиҳои нақшофарӣ, ҳалли умумии масъалаҳо дар асоси таҳлили вазъият ва ҳолат, воридсозии ҷараёнҳои иттилоотӣ дар шуур, ки боиси фаъолгардии он мегарданд, дар бар мегирад.

Маълум аст, ки сохтори дарси интерактивӣ аз сохтори дарси маъмулӣ фарқ мекунад ва он касбият ва таҷрибаи омӯзгорро металабад. Аз ин лиҳоз дар сохтори дарс танҳо унсурҳои модели интерактивии омӯзиш-технологии интерактивӣ, яъне усулҳои мушаххас ва методҳои, ки имкон медиҳад дарс ғайриодӣ ва бештар шавқовар мешавад.

Технологияҳои интерактивӣ чист?

Технологияҳои интерактивӣ чунин аст, ки дар он хонанда доимо дар муносибати субъективӣ-объективӣ нисбат ба системаи омӯхташаванда қарор мегирад, давра ба давра унсури худмухтори фаъл он мегардад.

Таснифи ҷанбаҳо

- Асоси фалсафӣ: гуманистӣ, табиатпарастӣ
- Муносибати методологӣ: коммуникативӣ
- Омилҳои пешбарандаи рушд: сотсиогенӣ
- Намудҳои идораи раванди таълимӣ-тарбиявӣ: ҳамроҳӣ
- Шаклҳои идораи раванди таълимӣ-тарбиявӣ:

ҳамдигаромӯзонӣ

- Методҳои бартаридошта: диалогӣ
- Шаклҳои ташкилӣ: дилхоҳ

Муносибат ба кӯдак ва хислати мусоидат дар тарбия: интерактивӣ, демократӣ, ҳамкорӣ

Самти мақсадҳо

- фаългардонии инфиродии равандҳои зеҳнии хонанда.
- Ангезиши гуфтугӯи дохили (монологи)-и хонанда
- Таъмини фаҳмиши иттилоот, ки предмети мубодила мебошад.
- Фардикунонии мусоидати педагогӣ.
- Хулосаи хонанда ба мавқеи субъекти таълим.

– Ба даст овардани робитаи мутақобил, зимни табодули иттилоот миёни хонандагон.

Худи вазифаи умумии омӯзгор дар технологияи интерактивӣ фасалитатсия (дастгирӣ, сабуксозӣ) мебошад, ки ба самт ва кӯмак дар раванди табодули иттилоот мебошад: :

- ошкорсозии гуногунандешӣ;
- рӯ овардан ба таҷрибаи инфиродии иштирокчиён;
- дастгирии фаъолии иштирокчиён;
- пайванди назария ва амалия;
- ғанигардонии таҷрибаи иштирокчиён;
- сабуксозии идрок, азхудкунӣ, ҳамдигарфаҳмии иштирокчиён;
- дастгирии эҷодкории иштирокчиён.

Мавқеъҳои концептуалӣ

- Иттилоот бояд на дар низоми фаъол аз худ карда шавад бо истифодаи ҳолатҳои проблемавӣ, давраҳои интерактивӣ
- Муоширати интерактивӣ барои рушди зеҳнӣ мусоидат мекунад.
- Зимни робитаи мутақобилаи «фиристонанда» ва «қабулқунанда»-и иттилоот нақшҳои коммуникативиро иваз мекунад.
- Робитаи мутақобил барои баландбардории самаранокии табодулии иттилоот мусоидат мекунад (таълимӣ, тарбиявӣ, идоракунӣ).
- Арзёбии дониш бояд маҳорати қабули дониши азхудкардаи амалиро ба инобат гирад.

Махсусиятҳои ташкил

Технологияҳои интерактивӣ аз ҳамкориҳои мустақими хонанда ба муҳити атроф асос ёфтаанд. Муҳити таълимӣ ҳамчун воқеияте, ки дар он хонанда барои худ ҷанбаи таҷрибавиро пайдо мекунад. Таҷрибаи хонанда ин фаъолгар ва такондиҳандаи марказии маърифати таълимӣ мебошад.

Дар таълимоти анъанавӣ омӯзгор нақши «полоишро иҷро мекунад, ки тавассути худ иттилооти таълимиро мегузаронад. Дар интерактивӣ бошад нақши ёвар дар фаъолгардонии кори ҷараёни иттилоотиро иҷро мекунад.

Дар муқоиса бо дарси анъанавӣ дар моделҳои интерактивӣ ҳамоҳангии таълиму омӯзгор тағйир меёбад: фаъолиҳои омӯзгор ҷояшро ба фаъол шудани хонандагон иваз мекунад. Вазифаи омӯзгор – сохтани шароит барои ташаббуси хонандагон мебошад.

Дар технологияи интерактивӣ хонандагон ба сифати иштирокчиёни баробарҳуқуқ баромад мекунанд. Таҷрибаи онҳо на камтар аз таҷрибаи омӯзгор аст, ки на танҳо дониши тайёрро медиҳад, балки хонандагонро водор ба ҷустуҷӯи мустақил месозад.

Омӯзгор дар технологияҳои интерактивӣ дар якҷанд нақшҳои асосӣ баромад мекунад. Дар ҳар кадоме аз ин нақшҳо ҳамкориҳои иштирокчиён дар ин ё он соҳаи фазои иттилоотӣ ташкил карда мешавад.

Дар нақши маълумотдиҳанда-эксперт омӯзгор маводи матнро ҷустуҷӯ мекунад, видеоро пешниҳод мекунад, ба саволҳои иштирокчиён ҷавоб медиҳад, натиҷаҳои раванд ва ғайраро назорат мекунад. Дар нақши ташкилкунанда-дастгирикунанда вай ҳамкориҳои хонандагон бо муҳити воқеӣ ва иҷтимоиро ба роҳ меонад (ба зергурӯҳҳо ҷудо мекунад, хонандагонро барои ҷамъоварии мустақилонаи маълумотҳо водор мекунад, иҷрои супоришҳоро танзим мекунад, хонандагонро барои омода намудани намоишҳои хурд ва ғайраҳо омода менамояд). Дар нақши мушовир омӯзгор ба таҷрибаи касбии хонандагон рӯ меорад, барои пайдо кардани роҳи ҳалли вазифаҳои аллакай гузошташуда кӯмак мерасонад, мустақилона супоришгузориҳои навро меомӯзонад.

Ҳамин тариқ, дар муносибати босалоҳият ба таълим раванди таълим хусусияти таҳқиқотӣ ва ба амалия нигаронидашударо гирифта, дар ин раванд технологияҳои таълимии дар боло зикршуда нақши муҳимро соҳибанд. Аз ин рӯ, дар татбиқи хусусияти амалии таълим технологияҳои таълим нақши калидӣ ва асосиро доранд.

Адабиёт

- 1) Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноқӣ, модули таълимӣ оид ба татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ, Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. Душанбе - 2016 с.– 65 с.
- 2) Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.
- 3) Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004
- 4) Мединцева И. П. Компетентный подход в образовании / И. П. Мединцева // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). — М.: Буки-Веди, 2012.
- 5) Мирсеитова С. Обучение как поиск и поиск для обучения: формы и методы развития критического мышления обучающихся. -КазАЧ, 2011
- 6) Низоми таълими салоҳиятноқӣ, модули таълимӣ барои татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ, Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. Душанбе - 2016.– 36 с.
- 7) Троянская С.Л. Основы компетентного подхода в высшем образовании.Издательский центр «Удмуртский университет». – 2016, 176 с.
- 8) Сафин Д., Мусина Р., Мухторӣ Қ. ва диг. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол. Дастури таълимӣ. -Душанбе, 2007.- 376 с.
- 9) Сокол А.Б. Маҳорати педагогӣ. Маводи курси таълимӣ бо фармоиши ЮНИСЕФ Тоҷикистон, Душанбе -2014. - 117 с.

Сарчашмаҳои интернет

- 10) http://www.ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/8.html
- 11) <http://www.moluch.ru/conf/ped/archive/65/3148/>
- 12) http://pedlib.ru/Books/5/0306/5_0306-1.shtml

- 13) http://makarenkomuseum.narod.ru/Classics/Komensky/Komensky_Yan_Amos_Velikaya_didakt_izbr.htm
- 14) <http://www.literacy-builders.com/free-resources/156-conventions-of-print-literacy-a-z>
- 15) <http://www.readingrockets.org/article/print-awareness-guidelines-instruction>
- 16) <http://www.readingrockets.org/article/seven-strategies-teach-students-text-comprehension> by C.R. Adler

Ильхам КУРБОНШОЕВ
*ассистент кафедры общественных наук
ТТУ.и ак. М.С. Асими*

АВТОХТОННЫЕ ИСТОКИ НАТУРФИЛОСОФСКИХ КОНЦЕПЦИИ НАСИРА ХУСРАВА

Изучение трудов Насира Хусрава показывает, что первым и главным автохтонные истоки натурфилософии является доисламским философским школами и дахритов и суфизама.

Мыслитель в своих трудах - «Джаме'-ул-хикматайне», «Зад ул-мусафирине» и даже Диване стихов часто полемизирует с воззрениями дахритов, как одна из доисламских идейных школ, о происхождении которой в литературе нет точной информации. Насир Хусрав, во-первых, сам дает определение *дахру*, представители которого описывали этот феномен как «абсолютное пребывание (*бакои мутлак*) единичных духов, что не находится под телесным организмам и у него нет разложения и исчезновения»; и также сказали, что «дахр – пребывание хранителя собственной самости, т.е. то, что жизнь истекает из его самости, является неумирающей, а вечное пребыванием того, что не умирает, есть дахр»; и утверждали, что «время есть неограниченное дахром пространство (*дахри мутахаййиз*) и оно [хранитель] вечности тел (*бака*).¹ В другом месте учитывая этот вывод, что поскольку вечность «умирающего, смертного живого» является время, то вечность «неумирающего, бессмертного живого», коим является душа и разум, является вечная непреходящая бытийность под названием *дахр*.

Это означает, что Насир Хусрав опровергает концепцию *дахра* в том смысле, который дан в интерпретации дахритов и приводит его в

¹ Носири Хусрав. Зад ал-мусафирин (Припас путников). Перевод с таджикского (персидского), вступительная статья и комментарии М. Диноршоев. / Н. Хусрав-Душанбе: Адиб,- 2005, 234с.

соответствии со своим исмаилитским учением о душе и разума, далее перенося его на разъяснение своих натурфилософских идей. Он утверждает, что душа и разум субстанционально являются вечными как и дахр: «Доказательством того, что субстанция души не является исчезающей и его пребывание есть дахр, и оно – абсолютное извечное и вечное существование, скажем, что «наша жизнь живучая во времени, в котором она становится таким». Отсюда нам стало известно, что жизнь нашего тела акцидентальна, вследствие чего скажем: любой смысл, который возникает посредством акциденции в какой-то вещи, он в другой вещи является субстанциональным. Та вещь, смысл которой субстанциональный, бытийно предшествует той вещи, смысл которой происходит акцидентально. Например, мы можем наблюдать, что акцидентальное тепло есть в железе. И пока не удаляется от него огонь, акцидентальное тепло продолжает исходить от него, [в то время как] само тепло - субстанциональное.²

Однако, это не означает, что Насир Хусрав соглашается с утверждением дахритов об извечности (*азали*) и вечности (*абади*) мира, отсюда и то, что мир не имеет своего перводвигателя или Создателя. В этом, мыслитель оппонирует дахритам в том, что те приводят свои аргументы в пользу того, что «невозможно, чтобы в мире что-то прибавилось или убавилось: любое возникшее прибавление происходит из него, ибо все порождения и бытийные аспекты осуществляются при помощи четырех стихий; и все что не подается прибавлению и убавлению, является вечным; а вечности не присущи начало и конец.³ Изменчивость мира, как видно, главный аргумент Насира Хусрава против дахритов, и в пользу его убеждения о сотворенности мира. В «Разрешение и спасение» он доказывая это, отмечает, что «если скажут, что он (мир – К.И.) не привержен событийности, то это будет ложным представлением, ибо мы наблюдаем состояние мира, который меняется в зависимости от холода, жары, света, мрака, рождения и тому подобного. А если утверждают, что он привержен событийности, это выявляется только

² Носири Хусрав. Чомеъ-ул-хикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф,2011, 290с.

³ Насир Хусрав. Разрешение и освобождение. /Н. Хусрав.-Душанбе: ЭР- граф, 2016, с.123.

в сотворенном, а извечное не обладает меняющимся состоянием. Следовательно, мир, приверженный событийности, является сотворенным.⁴

Другой вопрос, по которому Насир Хусрав вступает в полемику с дахритами, касается процессу создания и возникновения мира и его элементов. По словам мыслителя, дахриты убеждены в извечности мира, и что все сущее рождено звездами и небесами и противоречивость их взгляда заключается в том, что они в качестве созданного говорят только о рождающихся сущих. Философ писал: «Стало быть, если создателем рождающихся сущих являются небеса и звезды, а мир в целом есть мир со своими рождающимися сущими, то необходимо следует, что некоторая часть мира, согласно их мнению, является созданием самого мира. Но невозможно, чтобы существовало нечто извечное, часть которого была возникшей, а часть – не возникшей. А поскольку известно, что рождающаяся часть мира является возникшей, постольку и другая его часть должна быть возникшей.⁵

Подобные споры вокруг вопроса мира и природы Насир Хусрав проводит с другой группой, которую он называет *ахли табое*, т.е. натуралисты. Эта школа, сформировалась во II в.х. (VIII в.н.э.).⁶

Мыслитель соглашаясь с ними в существовании природы, и разделяя ее на универсальную и частную природу, утверждает, что по самому названию «природа» существует разногласия между ними и философами. При этом, он суммарно анализирует взгляды несколько групп таба'итов (натуралистов). Согласно Насиру Хусраву, по версию одной из них, «природа как хранитель этих природных формообразователи (*мусаввирот*) есть божественная сила, уполномочена в сохранении мира»; по версии второй группы, порядок миростроения держится на существование пустоты, ибо она притягивает тело к его месторасположению в мире, «сохраняет его там и не позволяет, чтобы оно покинуло свое место». В качестве

⁴ Носири Хусрав. Чомеъ-ул-хикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф, 2011, 290с.

⁵ Носири Хусрав. Зад ал-мусафирин. (Припас путников) Перевод с таджикского (персидского), вступление статья и комментарии М. Диноршоев. / Н. Хусрав-Душанбе: Адиб,- 2005, 234с.

⁶ Диноршоев М. Аз таърихи фалсафай тоҷик (Из истории таджикской философии). Душанбе, 1988 (на тадж. яз.). – С. 270.

примера они приводят керамическую кувшину, дно которую мастер создает со множеством отверстий. Если эту кувшину опустить в воду и закрыть голову кувшины пальцем, при подъеме кувшины, несмотря на наличие этих отверстий, вода не сливается из нее; следующая группа натуралистов утверждает, что «все природное из числа человека, дерева и другого [существа], только влажность, которая имеется в каждом из них, держит в зависимости друг от друга. Подобно тому, что землю может собирать только влажность и если в ней не будет влажности, тогда земля рассыпется. Отсюда, стало необходимым, чтобы они сказали – природа есть влажность и влажность сохраняет уровни каждого из них и наконец, некая группа философов утверждает, что «божественная воля сохраняет эти вещи».

Синтезируя все изложенное, Насир Хусрав дает свою формулировку определения природы, назвав ее заместителем Всеобщей Души, которая уполномочена в сохранении частей тела в их формах. Вместе с тем, он опровергает идеи натуралистов, считавших природу теплом или влажностью, которые в принципе относят к формам, а не к формаобразователям. В опровержении влажности и тепла в качестве природы, Насир Хусрав доказывает, что «влажность по отношению к воде является субстанцией, которую в субстанции воды нуждается в хранителе (*хофиз*), также как и тепло в субстанции огня нуждается в хранителе, потому что оба они – влажность и тепло являются акциденциями, а акциденция само по себе не является становлением (*кийам*).⁷ Развивая эту мысль, Насир Хусрав в «Зад ул-мусафирине» в продолжении опровержения доктрины таба'итов о том, что тело по своей сути образуется из материи и формы, но материя по своей субстанциональности стоит выше, чем форма, которая стала такой благодаря материи, а также то, что согласно таба'итов «форма для материи знаменует акциденцию». «Обвиняя» таба'итов в том, что «они не видели разницу между акциденцией и формой», мыслитель разъясняет свою позицию по этому вопросу в следующей трактовке: «Они говорили, что форма для материи знаменует акциденцию. Поскольку акциденция для своей устойчивости и проявления нуждается в

⁷ Носири Хусрав. Чомеъ-ул-хикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф,- 2011, 290с.

субстанции, а субстанция в своём бытии, непоколебимости и проявлении не имеет потребности в акциденции, поскольку она (акциденция) лишена превосходства субстанциальности. Вот все, что они сказали о состоянии материи и формы.⁸

Более того, Насир Хусрав категоричен в отношении утверждения таба'итов в вопросе о четырех стихиях, которые по своим формообразованиям различны: форма земли – холодность и сухость, воды – холодность и влажность, воздуха – теплота и влажность огня – теплота и сухость. Претензии Насира Хусрава к таба'итам сводятся к тому, что последние придают воде и земли свойство стремления к центру, а воздуху и огню – к периферии: «Суждение же о том, что «две стихии движутся к центру мира, ибо они тяжели, как земля и вода, а две другие стремятся к периферии, потому что они легки, как воздух и огонь», является простонародным и школярским. Истина заключается в том, чтобы ты знал, что все частицы мира опираются на центр мира. Но в силу приобретённых своих форм каждая из них не даёт другой разместиться в своём месте.⁹[7.С.56]

Нужно подчеркнуть, что это единственная школа, идеи которую Насир Хусрав анализирует посредством учения одного из ее известных представителей в лице Мухаммада Закарийа ар-Рази и его сына по многим вопросам натурфилософии. Мы не будем подробно рассматриваться на них только потому, что они исследованы в научных работах Г.Ашурова, Х.Додихудоева и Т.Муродовой. Здесь для наглядности приводим высказывание Насира Хусрава, как он относится, например к взгляду Мухаммада Закарийа о способности чувства осязания. Наш мыслитель отмечает, что «стало быть, мы выяснили, что чувства осязания постигает три разные вещи – тепло и холод, изящное и грубое, движущееся и покоящееся. Суждение этого философа (т.е. Мухаммада Закарийа – К.И.) в одной из этих трех пар истинно, а в других парах ложно. Его суждения о четырех других

⁸ Носири Хусрав. Зад ал-мусафирин. (Припас путников) Перевод с таджикского (персидского), вступление статья и комментарии М. Диноршоев. / Н. Хусрав-Душанбе: Адиб,- 2005, 234с.

⁹ Носири Хусрав. Чомеъ-ул-хикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф,- 2011, 290с.

других чувствах – о зрении, слухе, обонянии и вкушении также абсурдно.¹⁰

Вопрос о соотношении формы и материи Насир Хусрав рассматривает и в полемике со следующей материалистической группой, называемой как *асхаби хайуло*, т.е. «приверженцы первоматерии», которая, по утверждению М. Диноршоева сформулировалась во II в.х. (VIII в.н.э.). [3.С.56] Насир Хусрав относит их к философам, а их идею о первоматерии как о признаке извечности мира, а также и то, что душа является исходящей от *хайуло* по причине ее наслаждающей тяге к нему и по своей невежественности, считает несостоятельной. Насир Хусрав в «Джамеъ-ул-хикматайн» подтверждает, что согласно этой группы, «хайуло это частные извечные элементы без какого-либо состава, которые все разделены друг от друга и являются истоком тела. Все эти элементы неделимые до максимального мелкого объема с какой-либо природой и составляющих частиц. О душе же они (*асхаби хайуло* – К.И.) говорят, что она – извечная и невежественная субстанция, и что из-за своей невежества она притянулась к хайуло с надеждой получения чувственного наслаждения и перемешалась с ним, от которого стала создавать слабые формы для малых живых существ... И душа осталась навечно перемешанной в этой неделимой субстанции.¹¹ [7.С.56]

Насир Хусрав определяет, что хайула («первоматерия») замствована из арабского языка, а в персидском имеет свою аналогию *араста шода-и аввал* («первозданная») и разделяет его на два вида: абсолютная (*мутлак*) и сопряженная (*мудаф*) первоматерии. Первый вид первоматерии он уподобляет древесине для изготовления стула, т.е. «древесина устроена и создана для изготовления стула, или серебро для перстни». Второй же вид, по словам мыслителя, не познаваема при помощи чувств и «называется первичной материей. И она постигаема разумом, а не чувствами и ее особенности заключается в том, что «когда древесина принимает форму стула, то она теряет название «древесины» и будет

¹⁰ Носири Хусрав. Зад ал-мусафирин. (Припас путников) Перевод с таджикского (персидского), вступление статья и комментарии М. Диноршоев. / Н. Хусрав-Душанбе: Адиб,- 2005, 234с.

¹¹ Носири Хусрав. Чомеъ-ул-ҳикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф,- 2011, 290с.

именоваться «стулом». Таким же образом, первичная материя, бытие которой обуславливается разумом с тем, чтобы она приняла в себя длину, ширину и высоту, неизбежно вместе с этими тремя атрибутами должна обладать еще и четвертым атрибутом; ибо сначала необходимо наличие вещи, чтобы затем она обрела такими качествами, как длина, ширина и высота. А этой вещью является абсолютная первоматерия, которой соответствую все эти атрибуты.¹²

М. Диноршоев в предисловии к «Зад ул-мусафирину», анализируя идеи изначальности первоматерии *асхаби хайуло* и в доказательстве Насира Хусрава о ее сотворенности определяет два аргумента мыслителя против этой идеи: первое, идея изначальности первоматерии противоречит Божьему слову; второе то, что время первоматерии имеет начало и конец, а «имеющее временное начало и конец является возникшим», это значит, что первоматерия из состояния бесформенности переходит к состоянию форменности. Далее, указанный исследователь заключает, что «при этом Насир Хусрав не учитывает, что какие бы формы ни приняла первоматерия, она в принципе не исчезает, а продолжает сохранять свое бытие. Окончательный вывод Насира Хусрава состоит в том, что «первоматерия до сотворения мира из небытия не существует. [5.С.56]

Что касается влияние рациональных школ Ислама, то необходимо отметить, что в отношении к проблематики натурфилософии нашего мыслителя его объем невелико. Оно в большей части касается теологическим, метафизическим, онтологическим и гносеологическим вопросам, как о сотворенности или извечности мира, соотношении духовного и телесного и др. Например, почти во всех своих произведениях Насир Хусрав рассматривая вопрос об единобожии, для его обоснования обращается к суфийской концепции *вахдат ал-вуджуд* («единство существования») с двумя ее компонентами – *хастии воджиб* («необходимосущее») и *хастии мумкин* («возможносущее»). Однако, по сравнению с суфизмом, где эта концепция используется сугубо для мистического утверждения и обоснования единства Бога, то Насир Хусрав допускает использовать *хастии воджиб*

¹² Муродова Т. Философия Насира Хусрава. Душанбе, 1994.С. 154

(«необходимосущее») не только по отношению к Единому, но и мира в целом. В «Разрешение и спасение» он писал: «Далее мы утверждаем, что мир в своей целокупности есть возможносущее, а не необходимосущее, потому что его части являются все возможносущими... Таким образом, все части мира существуют потенциально. Растения и животные встречаются именно в таком, а не в необходимосущем порядке. Ибо существующие сегодня растения и животные завтра могут не существовать, а могут и существовать. Подобные вещи называются возможносущими.¹³

Другое дело, когда Насир Хусрав полемизирует с философами, под которым подразумевает как древнегреческих мыслителей, иногда называя их имена, и так мусульманских мыслителей, не называя, например имена ал-Кинди, ал-Фараби, Ибн Сина (исключение здесь составляет Мухаммад Закарийа ар-Рази как представитель *асхаби хайула*) и других известных личностей, а упоминает менее известных, как Ираншахри, ан-Нахшаби, ас-Сиджистани и др. Можно только догадаться об отнесенности той или иной идеи к взглядам известных ученых. Например, затрагивая вопрос об изначальности, продолженности и вечности мира, Насир Хусрав со ссылкой на неизвестного философа писал: «Для философов *азали* («извечность») означает какой-то предел. И они говорят, *азали* это то, что его бытийность не имеет причину, а существует без нее, противоположность которому является свойство *мухдаса* («возникшего»). Возникшее же то, что имеет причину. И они говорят, что возникшее есть настоящее и оно есть этот колоритный, движущийся и делимый мир, доказательством которого являются его цветы, движения и его части. Следовательно, Творец и Необходимосущее этого мира извечен, бытийностью которому нет причины, и у которого, конечно же, нет ни цвета, ни движения и ни части.¹⁴

Таким образом, истоки натурфилософских идей разнообразны и они составляют основу рациональных подходов Насира Хусрава в понимании и интерпретации как метафизических, так и физических вопросов. В своих подходах же, он опираясь на философские

¹³ Носири Хусрав. Чомеъ-ул-ҳикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф,- 2011, 290с.

¹⁴ Носири Хусрав. Чомеъ-ул-ҳикматайн. /Н. Хусрав.- Душанбе: ЭР-граф,- 2011, 290с.

традиции различных рациональных школ Запада и мусульманского востока, приводит их в гармонию с кораническими установками. При этом, философия Насира Хусрава показывает, что она прямо не зависит от этих заимствований, так как они были осмыслены им и включены в его собственные исмаилитские системы мышления. Они в какой-то их части были адаптированы и примерялись исламскими понятиями, концепциями и принципами, отсюда Насир Хусрав находясь под влиянием этих заимствований, не мог быть ограниченными только ими, что очевидно также включением своих собственных аргументов против идей других мыслителей и философов по натурфилософским вопросам.

Юсуфи ШОДИПУР
н. и. т., дотсенти ДМТ

**НАҚШИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИВУ МАЪРИФАТӢ
ДАР РУШДИ ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ БУХОРОИ ШАРҚИИ
ОХИРИ АСРИ XIX –ИБТИДОИ АСРИ XX**

(Тибқи маълумоти “ Таърихи ҳумоюн”-и Гулшанӣ)

Дар осори таърихӣ, аз ҷумла сарчашмаҳои хаттӣ пиромуни вазъияти иҷтимоиву фарҳангии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубию шарқии Тоҷикистони кунунӣ (бо номи Бухорои Шарқӣ) маводу бурҳонҳо кам нестанд. Зимнан, ҷуғрофидон ва мутафаккири барҷастаи тоҷики охири асри XIX - ибтидои асри XX Муҳаммад Содиқхоҷаи Бухороӣ, мутахаллис ба Гулшанӣ дар баробари вазъияти сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ, инчунин доир ба ҳаёти фарҳангии бекиҳои Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла Ҳисор, Кӯлобу Балҷувон, Қабодиён, Қаратегин, Дарвоз ва амсоли онҳо ахбори бағоят ҷолибу судманд боқӣ гузоштааст, ки то имрӯз аҳамияти илмиву амалиашонро гум накардаанд.

Воқеан, дар “ Таърихи ҳумоюн”- и Гулшанӣ ҳаёти фарҳангӣ ва маърифатии мардуми аморати Бухорои охири асри XIX - ибтидои асри XX, аз ҷумла тоҷикони Бухорои Шарқӣ (ноҳияҳои марказию ҷанубии Тоҷикистони имрӯза) беҳтару бештар таҳлилу муқоиса ва ҷамъбаст гардида, дараҷаи баланди маърифатнокӣ ва саводнокии тоҷикони ин минтақаи кӯҳистон инъикос ва бозгӯ шудаанд. Ба сифати далелу бурҳони қиёсӣ танҳо ҳаминро зикр кардан кифоят мекунад, ки маълумот ва ахбори овардаи Гулшанӣ дар “ Таърихи ҳумоюн” пиромуни теъдоди мадрасаҳо, толибилмони он ва инчунин дигар муассисаҳои маданияту маърифатӣ дар Кӯлобу Балҷувону Ҳисор ва дигар мавзӯҳои кӯҳистон куллан хато ва ғалат будани ақидаи то кунун дар илми таърихшиносии тоҷикон ҷой доштаро роҷеъ

ба саросар бесавод будани тоҷикон то Инқилоби Ҷунӣ ба пуррагӣ собит месозад.¹

Ёдовар шудани он боиси фараҳмандист, ки дар маъхазу сарчашмаҳо ва дигар матолиби таърихӣ доир ба дараҷаи саводнокию маърифатнокии тоҷикони аморати Бухоро, аз ҷумла Бухорои Шарқӣ (тоҷикони кӯҳистон) маводу санадҳои раднашаванда маҳфуз буда, онҳо дорои аҳамияти илмиву амалӣ мебошанд. Чунончи, дар нимаи якуми асри XIX, аз рӯи ахбори маъхазҳои гуногуни таърихӣ, дар Бухоро 25 мадраса, Қаршӣ 20, Қаратегин беш аз 10 мадраса, Ҳисор 3 мадраса, Қаратоғ як мадраса, дар охири асри XIX бошад, дар Душанбе 2 мадраса, Кангурт 10 мадраса ва дар бисёр шаҳрҳо якмадрасагӣ мавҷуд буданд.²

Дар “Таърихи ҳумоюн” – и Гулшанӣ, ҳангоме ки аз вилоят, шаҳру қарияҳои он, аз қабилҳои Қаршию Хузор, Шаҳрисабз, Ҳисору Хатлон, Кӯлобу Қаратегин, Дарвозу Рӯшон, Шуғнону Вахон ва амсоли он сухан меравад, муаллиф кӯшише ба харҷ додааст, то ки дар хусуси на танҳо авзои сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ, балки пиромуни ҳаёти маданӣ ва рӯзгори фарҳангии он иёлоти шаҳрҳо ва қарияҳо, ба мисли муассисаҳои маданияту фарҳангӣ: аҳли илму адаб, теъдоди мактабу мадрасаҳо, масҷиду хонақоҳҳо, уламою фақехон, мударрисон, муллоҳо, шайхҳо, дараҷаи саводнокию сатҳи маърифатнокӣ, қаду қомат, ҳусну зебӣ, хулқу атвор ва ғайра нуқтаю назари хешро ибраз намояд.

Муҳаммад Содиқхоҷаи Бухороӣ дар асараш “Таърихи ҳумоюн” пиромуни иёлоти аморати Бухоро, хусусан ҳаёти маданияту фарҳангии он санаду бурҳонҳои нишондиҳандаи рушду такомули ин соҳаро овардааст, ки бағоят шоиставу манфиатбахшанд. Аз рӯи иттилоӣ, дар ибтидои асри XX, дар иёлоти Бухоро 199 мадраса (дар Бухоро), 50 ҳазор талаба, 391 масҷид (ҳамагӣ 657 масҷид), 17 хонақоҳ, 615 муаззини Бухоро ва

¹ Гулшанӣ М. С. Таърихи ҳумоюн / Ба ҷои тайёркунанда, мураббӣ ва муаллифи сарсухан Ҷ. Назриев. – Душанбе, 2006.-168 с.

² Мирбобоев А. Историю мадрасаи Тоҷикистани. - Ҷ. 2. - Душанбе, 1994. – 72 с.

амсоли он мавчуд буд.³ Дар рафти сарнагун гаштани аморати Бухоро танҳо дар шаҳри Бухоро 25 мадраса мавчуд буда, дар онҳо беш аз 30 ҳазор нафар талаба таҳсил мекарданд.

Яке аз марказҳои фарҳангу тамаддуни Осиёи Миёна шаҳри Насаф маҳсуб ёфта, дар ин ҷо маданияти моддӣ ва маънавӣ ривочу равнақ карда буд. Масалан, дар асри XIX Насаф (Қаршӣ) яке аз марказҳои тиҷорати транзитии байни Бухоро ва Афғонистон табдил миёбад, ки дар ин ҷо беш аз 20 мадраса фаъолият мекард, ки онҳоро соҳибкорони асилу кордон, аз ҷумла ашхоси дунявӣ ба тиҷорат машғул асос гузошта буданд⁴. Ба тариқи Гулшанӣ тасдиқ месозад, ки дар Насаф дар даруни ҳисори он аз биноҳои қадима як мадрасаи сангин ва як масҷиди одинаи хеле васеу матини сангин ва як сардобаи сангини бағоят матини Абдуллоҳон мавчуд буд. Инчунин 21 масҷиди дигар дар маҳаллот ва 31 мадрасаи сангин, ба ғайр аз он, ду адад ҳаммом ва як адад тоқи сангин мавчуд аст⁵.

Муаллиф пиромуни бекиҳои гуногуни аморати Бухоро, чун Хузор, Шаҳрисабз, Китоб ва амсоли он санаду далелҳо оварда, бар он таъкид месозад, ки ҳаёти фарҳангӣ дар ин қаламрав ба баъзе дастоварду комёбӣ ноил гашта будааст. Ҳамзамон дар аморати Бухоро, хусусан Шаҳрисабз, Китоб аҳли илму маърифат хеле зиёд буданд, зеро дар ин минтақа муассисаҳои миёнаву олии таълимӣ ва маърифатӣ, ба монанди мактабу мадрасаҳо амал мекарданд. Чуноне Гулшанӣ қайд кардааст, “Дар Бухоро аз аҳли таҳсил назар ба аҳолии Шаҳрисабз талабаи аҳолии Китоб бисёр аст”, чунки ҷавонони он дар мадрасаҳои Шаҳрисабз таҳсил мекарданд⁶. Зеро Шаҳрисабз ҳамчун маркази илму фарҳанги водии Кешрӯд ба шумор рафта, дар ин ҷо ҳаёти фарҳангӣ ба пешравиҳои қиёсӣ ноил гашта будааст. Аз рӯи шаҳодати Гулшанӣ, дар вилояти Шаҳрисабз 45 мадраса мавчуд буда, дар онҳо талабагонӣ

³ Гулшанӣ М. С. Таърихи ҳумоюн / Ба чоп тайёркунанда, мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Назриев. – Душанбе, 2006.-168 с.

⁴ Мирбобоев А. История мадраса Таджикистана . - Ч. 2. - Душанбе, 1994. – 72 с.

⁵ Ҳамин ҷо. С.89.

⁶ Ҳамин ҷо. С.116.

сершумор таҳсил менамуданд. Ба қавли Гулшанӣ , 10 ҳазор талаба дар мадорису масҷид ва хонақоҳ таҳсилу истиқомат доранд⁷. Аз далелу бурҳонҳо бармеояд , ки дар вилояти Шаҳрисабз (Кешрӯд) ҳаёти маданӣ ва фарҳангӣ ба комёбиҳои азиму назаррас ноил гашта будааст.

Дар қаламрави Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла ноҳияҳои Бойсун, Деҳнав, Сариосиё, Юрчӣ, Регар ва ғайра теъдоди муассисаҳои маданияту таълимӣ, динию маърифатӣ сершумор буданд. Масалан, Гулшанӣ доир ба Деҳнав арза медорад , ки “ шаҳри Деҳнав суру қалъаи рофеъ дорад. Дар муҳозии қӯрғони он ду адад мадрасаи сангини васеъи муштамил бар ҳучуроти фавқонӣ таҳтони мутааддида дорад, ки пештоқи онҳо камоли рифъат аз як фарсах роҳ маръӣ мегардад⁸. Инчунин дар дигар ноҳияҳо, ба монанди Сариосиё, Юрчӣ, Регар муассисаҳои маданияту маърифатӣ ва динию таълимӣ фаъолият мекарданд. Чунончи, аз рӯи маълумоти Гулшанӣ, дар сари бозори он (Регар) як мадрасаи ҷӯбин муштамил бар ҳучуроти мутақосира (бисёр, фаровон) дорад , инчунин маъба як хонақоҳи ҷумъа ва идайн. Ба қӯрғон ва финои он 15 адад масҷиди дигар дорад, аммо дар қарияҳои он масҷид бисёр аст⁹.

Ҳамзамон нигоранда пиромуни касбу ҳунар ва санъати базмию мусиқии ин минтақа изҳори ақида намуда, ахбори ҷолибу судбахш пешкаш кардааст, ки аҳамияти амалӣ дорад. Масалан , дар хусуси мардуми Дашнобад (Дашти Набот) сухан ронда , таъкид месозад , ки аҳолии ин қария тамоман тоҷик мебошанд. Аксари онҳо аҳли созу тарабанд. Онҳо рӯз ба пешаи зироату санъати худ машғуланд ва шабона ба макони яке аз онҳо ба сабили бадалият ҷамъ меоянд ва маҳфили маҷлис меороянд , ба созу тараб машғул мешаванд. Ин пешаву андеша ба онҳо абан ва ҷаддан (аз падару аҷдод) нақл

⁷ Ҳамин ҷо. С.113.

⁸ Ҳамин ҷо. С.132.

⁹ Ҳамин ҷо. С.131

менамояндр , ки маврӯсӣ (меросӣ) аст. Шайху шоби (пиру чавон) онҳо яксон аст , ҳама базмию маҳфилороянд¹⁰.

Шаҳри Ҳисор яке аз шаҳрҳои ободу зебои музофоти Ҳисор буда, маркази илму адаб , фарҳангу ҳунар ва тичорат ба шумор мерафт. То инқилоб шаҳри Ҳисор пойтахти бекиҳои Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб рафта, дорои панҷ дарвоза, 15 гузар, чаҳор мадраса, 24 масҷид, қалъа, миршабхона, қорихона, мактаби назди масҷид, бозори серодам, корвонсарой ва амсоли он будааст¹¹. Инчунин идҳои бошукӯҳи Наврӯз, Қурбон ва Рамазон танҳо дар шаҳри Ҳисор бо шукӯҳу шаҳомати хосса гузаронида мешуданд¹² (15 ,22).

Дар нимаи дувуми асри XIX – ибтидои асри XX дар бекии Ҳисор теъдоди зиёди мадрасаҳо ва монанди он амал мекарданд , ки дар тақомули ҳаёти фарҳангии Бухорои Шарқӣ нақши бузург мебозиданд. Дар Ҳисор бисёр ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ , ба монанди Мақбараи Маҳдуми Аъзам (асри XVI), Мадрасаҳои Кӯҳна ва Нав (асрҳои XVII – XVIII), Қалъаи Ҳисор (асрҳои XVII – XIX) мавҷуд буданд¹³. Имрӯз ин ёдгориҳои таърихӣ фаҳри миллат ва ифтихори ҳар як сокини Ҳисори Шодмон ва умуман, ҷумҳурии соҳибистиклоламон мебошанд. Масалан, Қалъаи Ҳисор ёдгории таърихӣ буда , ба асри 3 то мелод ва ибтидои асри XX мансуб аст. Он дар 6 километр дар ҷанубию шарқтари истгоҳи роҳи оҳани Хонақоҳи ҳудуди ноҳияи Ҳисор воқеъ аст. Қалъаи Ҳисор масоҳати 17 га – ро ишғол намудааст. Танҳо дар асрҳои XVIII – XIX, пас аз ба вуҷуд омадани бекии Ҳисор ба қароргоҳи бек табдил ёфт. Дар охири асри XIX - ибтидои асри XX қароргоҳи беки Ҳисор ба шумор мерафт¹⁴. Воқеан , Қалъаи Ҳисор ва шаҳри зебову пурбаракате , ки тӯли асрҳо шухрати ҷаҳонӣ дошту ба он ҷо аз Чину Ҳиндустон , Эрону Афғонистон ва дигар кишварҳои дуру наздик ва ҳатто мамолики Мағриб тоҷирон

¹⁰ Ҳамин ҷо. С.131-132.

¹¹ Шоҳонӣ С. Қалъаи Ҳисор: (Ривоят ва ҳақиқат). – Душанбе: Ирфон, 2002.

¹² Шоҳонӣ С. Қалъаи Ҳисор: (Ривоят ва ҳақиқат). – Душанбе: Ирфон, 2002.- с.22.

¹³Тошев А. Ҳисор // ЭСТ.- Ҷ. 8. - Душанбе, 1988. –С. 397-398.

¹⁴ Отахонов Т. Қалъаи Ҳисор //ЭСТ. – Ҷ. 8. - Душанбе , 1988. – С. 281-282.

бо корвонҳои пурбор омада, аз ин сарзамин амволи ба мамлакаташон заруриро мебурданд¹⁵ ва дар рушду такомули иртиботи тичорӣ ва ҳаёти иҷтимоиву фарҳангӣ нақши бузург мегузоштанд. Маҳз имрӯз ёдгориҳои таърихиву фарҳангии Ҳисор аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ таъмиру тармим ёфта истодаанд. Дар соли 2011 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон супориш дод, ки Қалъаи Ҳисор ҳамчун яке аз ёдгориҳои нодири таърихӣ фарҳангии халқи куҳанбунёди тоҷик аз ҳисоби Фонди захиравии Президенти мамлакат барқарор ва обод карда шавад.

Ҳамзамон соҳибкорону бозаргонон дар бунёди сохтмонҳои гуногун, аз ҷумла муассисаҳои истеҳсоливу тичоратӣ нақши муассир мегузоштанд. Аз рӯи маълумоти Собири Шоҳонӣ, дар миёнаи асри XIX яке аз қалъанишинон, ҳокими довару додгустар, закию раиятпарвари Ҳисори Шодмон, зодаи деҳаи Қаратоғ Абдулкаримхон ба шумор мерафт. Вай марди далеру шуҷоъ, оқилу фозил ва лашкаркаши моҳире буда, дар ободу зебо гардонидани шаҳомати пойтахти худ - Ҳисори Шодмон эътибори ҷиддӣ медод. Бисёр биноҳои муҳташами маъмуриву динӣ ва ҷамъиятиву маърифатии Ҳисор, аз ҷумла иморату саройҳои иловагии дохили қалъа аз ҳисоби хазинаи Абдулкаримхон ва таҳти назорати шахсии ӯ бунёд ёфтаанд¹⁶.

Тазаккури он ҷоиз аст, ки соҳибкорону бозаргонон ва сармоядорони давр дар бунёди муассисаҳои тичоративу фарҳангии музофоти Ҳисор нақши муассир гузоштанд. Бино бар аҳбори муҳаққиқони тоинқилобии рус Н.Покотило ва А.Лилиентал, яке аз бозаргонони хӯқандӣ ҳамроҳи рақибонаш зимни тичорат ва боздид аз Ҳисори Шодмон ба обу ҳавои он мафтун шуда, пули пасандози хешро барои сохтмони Мадрасаи Нав иона (хайрия) мекунад. Ишораи шоир Парии Ҳисорӣ дар «Таърихи сарои Ҳисор» аз ин хусус далолат менамояд:

¹⁵Азиз Ф., Одина С. Ҳисори Шодмон: аз бостон то ин замон. - Душанбе, 2013. - С. 109.

¹⁶ Шоҳонӣ С. Қалъаи Ҳисор: (Ривоят ва ҳақиқат). - Душанбе: Ирфон, 2002. - С.30.

*«... Ба қасри чоҳу давлат то қиёмат,
Хидев Абдукаримбий додҳо дод...
Гузашт аз авҷи торум, гуфт таърих,
Имороте рофеъи сангбунёд».*

Мисраъи охирин моддаи таърих буда, аз рӯйи ҳисоби абҷад ба соли 1279 ҳиҷрӣ, яъне ба солҳои 1862-1863 мелодӣ баробар аст ва таърихи мазкур роҷеъ ба сохтмони саройи илму маърифат, яъне Мадрасаи Нав, ки дар аҳди Абдукаримбий дар Ҳисор бунёд шудааст, ишора мекунад¹⁷.

Дар охири асри XIX – ибтидои асри XX дар музофоти Ҳисор муассисаҳои илмиву таълимӣ ва динӣ амал менамуданд. Дар маъхазу сарчашмаҳои хаттӣ, осори рангини муаррихон ва амсоли он пиромуни ҳаёти илмиву маърифатӣ, таълимӣ ва фарҳангии Ҳисори Шодмон маводу санадҳои раднопазир мавҷуданд. Чунончӣ, ахбори Гулшанӣ пиромуни вазъи муассисаҳои таълимиву маърифатӣ ва фарҳангии Ҳисори Шодмон низ ҷолибу муҳим аст. Бесабаб нест, ки мутафаккир доир ба марказҳои илмиву фарҳангии Ҳисор сухан ронда, қайд кардааст, ки дар ин ҷо ду мадрасаи сангини дуошӯна бо ҳучраҳои зиёд, як хонақоҳи чумъа ва идайнхонии сангин, як мадрасаи чӯбин машҳур бо номи Чашмаи Моҳиён ва инчунин чанд мадрасаи кӯчаки дигар фаъолият доранд. Аз ин рӯ, аксарияти аҳолии Ҳисори Шодмон аз ҷиҳати маърифат ва саводнокӣ дар дараҷаи хеле баланд қарор доштанд. Ин ақидаро санаду бурҳонҳои овардаи Гулшанӣ низ собит мекунанд. Ба андешаи ҳаққонии нигоранда, «машоихи кибору уламои номдор дар ин мамлакат фаровон аст. Дар дараҳои кӯҳистони он аҳли тақову вараъ (парҳезгор) ва олимони мунзавӣ (гушанишин) ва одамони касир – ус – син (куҳансол) бағоят фаровон аст. Аҳли илму талабаи ин вилоят бисёр фаровон аст. Мутаҷовиз аз 10 ҳазор нафар талаба мавҷуд аст. Чаро ки ба ҳар дараву қария як адад – ду адад мадрасаи чӯбин мавҷуд аст. Аҳолии кӯҳистон ба касби илм иштиғоли тамом ва ғайрати ҷибилӣ (табий)

¹⁷ Азиз Ф., Одина С. Ҳисори Шодмон: аз бостон то ин замон.- Душанбе, 2013. – 369 с.

доштанд. Лиҳозо аксар аҳли хаймаву хиргоҳ ва косибу тоҷири он ба қадри зарурат аз аҳли илм аст... Аҳолии кӯҳистон ба касби илм гӯйи сабқатро аз аксари аҳолии соири иёлати Бухоро рабуданд»¹⁸. Хулласи калом, дар музофоти Ҳисор, аз ҷумла Душанбе ва амсоли он аз аҳли сулуку машоихи кибор ва мардумони синни онҳо мутавоҷиз аз сад сол бағоят фаровон аст ва аз удабою шуаро низ бисёр ба назар мерасанд¹⁹.

Дар дигар қарияҳои музофоти Ҳисор, аз ҷумла Душанбе низ муассисаҳои мадания маърифатӣ ва марказҳои илмиву фарҳангӣ мавҷуд буданд. Масалан, бино бар ахбори Гулшанӣ, «дар Душанбе ду масҷиди идайн ва ҷумъа ва 15 масҷиди панҷвақтӣ ва як мадраса ва дорои дусад қишлоқу қария аст»²⁰.

Муҳаммад Содикҳоҷа Гулшанӣ, ки дар соли 1902 ба Қаратоғ сафар карда буд, дар асараш «Таърихи ҳумоюн» доир ба муассисаҳои мадания маърифатӣ ва истеҳсолию тиҷоратии Қаратоғ чунин маълумот ироа намудааст: «Вилояти Қаратоғ 24 масҷиди панҷвақта, ду масҷиди хонақоҳи ҷумъахонӣ ва идайнхонӣ, 15 корвонсарой, як қорихона, 200 адад дӯкон ва растаю бозорро доро мебошад...»²¹.

Ҳамаи масҷидҳои Қаратоғ то зилзила серодам буданд. Сабаби асосии серодам будани онҳо дар он буд, ки қабл аз ҳама, шаҳри Қаратоғ дар сари роҳи тиҷоратии Самарқанду Бухоро, Эрону Афғонистон, Қошғари Хитойю Ҳиндустон ҷойгир шуда буд. Аз тарафи дигар, бозори калони шаҳр тамоми тоҷирону соҳибкорон ва косибону ҳунармандони гирду атроф ва инчунин беруниро ба сӯи худ ҷалб мекард. Аз ин рӯ, масҷидҳо шаборӯз амал мекарданд²². Дар меҳмонхонаҳои ин ҷо бозаргону соҳибкорон, тоҷирон, сайёҳону сарватмандону меҳмонони гиромиву олиқадр ташриф оварда, базмҳои ҷамшедӣ, суҳбату маҳфилҳо меоростанд.

¹⁸ Гулшанӣ М. С. Таърихи ҳумоюн / Ба чоп тайёркунанда, мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Назриев. – Душанбе, 2006.-168 с.

¹⁹ Ҳамин ҷо. С. 127.

²⁰ Ҳамин ҷо. С.128.

²¹ Ҳамин ҷо. С. 125.

²² Ҷӯрабой Р. Масҷиди Қаратоғ // Муроди дилҳо. - Душанбе, 1999. - С. 124 --125.

Чавонони соҳибистеъдоди музофоти Ҳисор то инқилоб баҳри омӯзиши саводу маърифат пайваста кӯшиш мекарданд, вале роҳи онҳо душвору мураккаб будааст. Яке аз чунин чавонон Раҳматулло Бобоҷонов буд. Раҳматулло дар соли 1882 дар деҳаи Сангмилаи поёни амлокдории Қаратоғи бекии Ҳисор дар оилаи деҳқони камбағал ба дунё омадааст. Вай дар хурдсолӣ ба нигоҳубини чорвои ҳамдиёронаш машғул шудааст. Вай чавони хеле зирак ва дорои қобилияти фитрӣ буд. Пас аз хатми мактаб, аввал ба мадрасаи Ҳисор, сипас дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил кардааст. Дар он замон таҳсил дар мадраса ба фарзандони камбағал душвор буд. Аз ин рӯ, вай бо ду шарикдарсаш, ки онҳо низ аз водии Ҳисор буданд, дар корвонсаройҳо мардикорӣ мекарданд. Раҳматулло тахминан дар солҳои 1909 – 1910 мадрасаро ба итмом расонида, чанд маддат дар мадрасаи Ҳисор мударрисӣ мекунад. Озодфикрии ӯ ба рӯҳониён маъқул набуд. Аз ин сабаб, ӯро таъқиб намуданд. Вай маҷбур шуд, ки бо мислиҳати дӯстонаш пинҳонӣ ба Бухоро равад. Ӯ ба мадади шиносҳояш дар Когон (Бухорои Нав) рафта, дар истгоҳи роҳи оҳан ду сол ба сифати боғочдор кор кардааст²³.

Дар миёнаи асри XIX Ҳисор аз калонтарин вилоятҳои Бухорои Шарқӣ буда, то андозае маркази ноҳияҳои кӯҳистон ба шумор мерафт. Дар мадрасаҳои Ҳисор толибилмон аз вилоятҳои гирду атроф ва ғайра низ таҳсил мекарданд. Дар нимаи дуюми асри XIX амири Бухоро ҳудуди Бухорои Шарқиро ба бекиҳои зерин: бекиҳои Ҳисор, Деҳнав, Қӯрғонтеппа, Кӯлоб, Балчувон, Қабодиён, Қаратегин ва Дарвоз тақсим намуд. Аммо пас аз чунин тақсимоат ҳам беки Ҳисор ва ё қушбегии Ҳисор ҳамчун ҷонишини амир ҳисоб шуда, бекиҳои Кӯлоб, Балчувон, Қӯрғонтеппа ва Қаратегин ба ӯ итоат менамуданд²⁴.

Хосатан, ҳаёти адабӣ дар аморати Бухоро ба баъзе пешрафту такомул ноил гардида, доираи амалу фаъолияти аҳли илму адаб, аз ҷумла шоирону нависандагон васеъ ва

²³ Келдиев. И. Муборизи роҳи ҳақиқат ва адолат//Сарнавишти Ҳочӣ Раҳматулло. – Душунбе, 1997. – С.26 – 28

²⁴ Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ: (Асри XIX – ибтидои асри XX).- Душанбе: Дониш, 1984.- 240 с.

густурда шуда буд. Зикри он нуқта ҷолиб аст, ки амирони манғити Бухоро, хусусан амир Абдулаҳад ба аҳли илму адаб, аз ҳама бештар шоирону донишмандон вобаста ба мавқеъу манзалаташон муносибат карда, ба онҳо марҳамату меҳрубонӣ зоҳир менамуд. Ба дарбори аморат ҷалб гардидани аҳли илму адаб аз шукӯху шаҳомати дарбор ва давлатдорони манғитӣ шаҳодат меод. Амир Абдулаҳад ва амир Олимхон худро ҳамчун илмдӯсту маърифатпарвар ва адабиётдӯст нишон медоданд, чуноне аксари подшоҳони мамолику кишварҳои Шарқ ба аҳли илму адаб: шоирону нависандагон ва амсоли он алоқамандӣ нишон медоданд ва баъзеи онҳоро дар дарбор ба кор ҷалб мекарданд. Устод С. Айнӣ аз ин хислатҳои амир Абдулаҳад ёдоварӣ карда, ишора бар он намудааст, ки: “Амир Абдулаҳад ба мисли соири подшоҳони Шарқ ба шуаро ва удабо робита мекард, худ ҳам даъвои шоирӣ дошт”²⁵. Чунончи, амири Бухоро Абдулаҳад ба Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, ӯро ба сифати надими дарбор ба дарбори аморат ҷалб кардааст. Ин матлаб дар адабиёти таърихӣ ишора гардидааст: “Амир Абдулаҳад, ки ба мақсади муҳолифонашро таҳти назорат гирифтани онҳоро ба хидмати дарбор ҷалб мекард, аз ин лиҳоз, Гулшаниро низ ба хидмати дарбор ҳамчун надим (мушовир) ба кор даъват намудааст”²⁶.

Дар Бухорои Шарқӣ ҳаёти фарҳангӣ ва адабӣ аз ҳама бештар дар вилояти Ҷисор ривочу равнақ ёфта буд. Аз рӯи маълумоти муҳаққиқи доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ А. Абибов, аз доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ доираи адабии Ҷисор бузургтар буда, нисбатан маркази аксар вилоятҳои кӯҳистон ба шумор мерафт. Зеро қушбегии Ҷисор аз рӯи теъдоди маъмурият ҳам нисбат ба дигар вилоятҳо ҳокимияти васеътар дошт. Муҳити адабии Ҷисор аз рӯи авҷу барори худ ба муҳити адабии Хўқанди дарбори Умархон баробарӣ менамуд. Аз рӯи

²⁵ Айнӣ С. Таърихи амирони манғитияи Бухоро // Куллийет . – Ҷ. 10. – Душанбе, 1966 – С. 6. –192.

²⁶ Малтсев Ю., Сиддиқов С. Гулшанӣ Содиқхоҷаи Бухороӣ // ЭСТ. – Ҷ.2. – Душанбе, 1980. –С. 161

ахбори осори адабӣ, дар асри XIX – ибтидои асри XX дар вилояти Ҳисор 17 нафар шоирон зиндагӣ ва фаъолият мекарданд. Намояндагони барҷастаи муҳити адабии Ҳисор, Мирзо Олимҷони Ҳасрат, Муҳаммадраҷаби Парӣ, Боби Ирсеӣ, Фориғи Ҳисорӣ ва ғайра ба маҳорати баланди шоирии худ шуҳрат ёфтанд.²⁷ Ин далелҳо бар он гувоҳӣ медиҳанд, ки муҳити адабии Ҳисори Шодмон дар доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ дорои нуфуз ва эътибори баланд буда, шоирону адибони зиёде ба камол расиданд ва дар рушду такомули адабиёти индавраинаи тоҷикон саҳми босазо гузоштанд.

Тазаққури он ҷоиз аст, ки дар дигар бекиҳои Бухорои Шарқӣ вазъи ҳаёти маданӣ ва фарҳангӣ то дараҷаи муайян ба пешрафту такомул ноил гардида будааст. Дар Хатлонзамин муассисаҳои таълимии динӣ ва маърифатӣ фаъолна амал мекарданд. Чуноне Гулшанӣ иброз медорад, «дар даруни шаҳр (Кӯлоб) ва фаноӣ (ҳавлиҳо) ин вилоят (Хатлон) мутаҷовиз аз 45 адад мадориси азим, ки ҷамеи он мамлӯ аз аҳли талабаи илм аст, мавҷуд аст. Баъд аз Бухорои Шариф ҳеҷ шаҳр мисли Кӯлоб ба касрати талаба нест, мутаҷовиз аз 30 ҳазор талаба ба шаҳру фаноӣ (ҳавлиҳои) он машғул ба таҳсиланд». Дар ин марзу бум донишмандону фозилон хеле зиёд буданд. Бино бар маълумоти Гулшанӣ низ, «толибилмҳои хуби дар Бухоро хатми кутуб намуда бисёр дорад»²⁸. Ба қавли ин муаллиф, «аз ин вилоят удабо ва шуаро ва аҳли фазл бисёр зухуру буруз менамоянд. Ва дар солифу-з-замон гузашта низ уламои номдор аз ин ҷо бисёр буруз намудаанд...»²⁹.

Дар ин минтақа санъати актёрӣ ва мусиқӣ низ ба пешравиҳо ноил гашта буд. Чуноне аз ахбори Гулшанӣ бармеояд, «аҳолии ин марзу бум хушмашраб, толиби созу тарабанд. Талабаи он ба хондани нақши мулло маҳорат доранд ва авоми он аксар

²⁷ Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ: (Асри XIX – ибтидои асри XX).- Душанбе: Дониш, 1984.- 234 с.

²⁸ Гулшанӣ М. С. Таърихи ҳумоюн / Ба чоп тайёркунанда, мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Назриев. – Душанбе, 2006.-142 с.

²⁹ Ҳамин ҷо. С.142.

иштиёку шавқ ба рубоб доранд, ба мазоқи завқӣ аҳли Бадахшон ва нағомоти онҳо маҳорат доранд»³⁰.

Дар ҷои дигар, мутафаккири номӣ таъкид менамояд, ки «аҳолии тоҷики вилояти мазкур (Хатлон) ба ҳусну ҷамол машҳуранд. Ва дар дараҳои кӯҳистони ин вилоят аҳли сулуку машоихи кибор бағоят фаровонанд ва ба ироати тариқи ҳаққа машғуланд»³¹.

Дар Балҷувон низ муассисаҳои оливу миёнаи таълимӣ, динию фарҳангӣ мавҷуд буд. Бино бар маълумоти Гулшанӣ, вилояти Балҷувон мутаҷовиз аз 15 адад мадориси ҷӯбин дорад. Вале аҳли талабаи вилояти Балҷувон нисбат ба Кӯлоб кам аст. Лиҳозо аҳолии ин вилоят аз беилмӣ ба фоқа (тангдастӣ) мубталоянд. Дар ин ҷо масҷиду хонақоҳ хеле зиёд буданд. Ба қавли Гулшанӣ, дар вилоят 4 хонақоҳи ҷумъа ва идайн, ки яки он дар сари мазори Хоҷаи Балҷувон аст, мавҷуд буд. Инчунин дар шаҳру финои он миқдори 45 адад масоҷоди дигар дорад»³². Ҷамчунин Гулшанӣ пиромуни ҳаёти фарҳангии Ховалинг сухан ронда, қайд карда буд, ки дар аксар қарияҳои азим мадрасаҳои ҷӯбин мавҷуд буда, мударриси онҳо аксар шайханд. Таълими илми қолу ҳол низ менамуданд. Аҳли талабаи илм ва машоихи ин вилоят низ бисёранд. Мардуми ин вилоят нисбат ба аҳолии Балҷувон холиқу вочеҳанд ва хушунати табъ надоранд ва бар хилофи аҳолии Балҷувон»³³.

Кангурт низ ба ҳайати вилояти Балҷувон дохил мешуд, ки аҳолии онро тоҷикон ташкил медоданд. Ба қавли Гулшанӣ, касбу пешаи онҳо асосан тиллошӯӣ буда, аз ин ҳисоб зиндагӣ мекарданд. Аҳолии ин марзу бум аз илму саноат бебаҳра буда, ба ғайр аз зироату тиллошӯӣ пешаи дигар надоштанд. Ба қавли Гулшанӣ, онҳо мардуми камҳавсала ва беғайрат маҳсуб меёфтанд»³⁴.

³⁰ Ҷамин ҷо. С.142-143.

³¹ Ҷамин ҷо. С.144.

³² Ҷамин ҷо. С.145.

³³ Ҷамин ҷо. С.147.

³⁴ Ҷамин ҷо. С.148.

Дар мақолаи ҳаштум: «Зикри иёлати Қалъаи Хум, яъне Дарвоз», муаллиф доир ба ҳаёти фарҳангии ин мардум изҳори ақида карда, андешаҳои ҷолибу судбахш баён месозад. Чунончи, Гулшанӣ доир ба сокинони Дарвоз ва иёлатҳои он истинод намуда, таъкид месозад, ки «аҳолии ин ҷо ҳама тоҷиканд. Аҳли талабаи илм дар ин ҷо фаровон аст ва аҳолии он закитабъ, ҳуззолу (ҳазлгӯ, хушсухан) забонавар ва бадеҳагӯянд. Аксари онҳо аҳли хату савод мебошанд».

Дар байни мардуми кӯҳистон саводноки дар сатҳи нисбатан баланд қарор дошт. Манбаҳои таърихи шаҳодат медиҳанд, ки аксари мардуми ин ҷо аҳли хату савод буданд. Бо итминони Гулшанӣ, аҳли талабаи илм дар ин ҷо (Чиҳилдара, яке аз қасабаҳои Дарвоз) фаровон аст ва мардуми он закитабъ ва ҳаззолу забонавар ва бадеҳагӯй мебошанд.

Қасабаи сеюми он, Тавилдара буда, аз ободтарин қасабаи иёлати Дарвоз ба ҳисоб мерафт. Тавилдара, - қайд кардааст муаллиф, - ба хушҳавой ва дилкушой сонии иснайни (дуюмин)-и фирдавсу ҷаннат аст. Ва ин аъзами қасаботу қитъаоти вилояти Дарвоз аст. Дар Тавилдара, асосан тоҷикон аҳолии бумӣ ба шумор мераванд. Зимнан, дар Тавилдара ҳаёти маданӣ чандон қафомонда набудааст. Ба қавли Гулшанӣ, сокинони Тавилдара бағоят соҳиби фасоҳату балоғат буда, аксари онҳо шуаро ва удабоянд. Ҳама закитабъу базлагӯй ва латифагӯю забонаваранд. Ин воҳа шуарои ширинкаломи бисёр дорад ва аз он ҷумла аз шуарои мотақаддами онҳо Нокомӣ ва Маҳҷур мебошанд. Алъон низ шуарои фасеҳ ва балеғ дорад. Қаблан олимони мутабаҳҳир дорад, дар бораи Бухорои Шариф хатми кутуби мутадовила (маъмулӣ, расмшуда) намуда, ба ватани хеш омадаанд, сафи онҳо хеле зиёданд. Аҳолии ин ҷо зуқуран ва уносан (марду зан) халиқу забонавар ва латифагӯйянд. Онҳо бағоят мардумони хушлаҳча ва ширинсухан мебошанд.

Ҳаёти фарҳангӣ дар вилояти Қаратегин дар ҷараёни пешрафт қарор доштааст. Хусусан, дар байни тоҷикон аҳли савод бештар буданд. Дар ин хусус ахбори сарчашмаҳои хаттӣ ба пуррагӣ шаҳодат медиҳанд. Дар «Таърихи ҳумоюн»- и Гулшанӣ низ пирумунӣ саводноки тоҷикон, миқдори мактабу мадрасаҳо, талабагонӣ онҳо, зиёд будани аҳли илму адаб ва монанди он

санаду бурҳонҳои судбахш мавҷуданд. Бино бар ахбори Гулшанӣ, тамоми аҳолии 18 қўрғон ва қалъаҳо саросар тоҷик буда, ба илму дониш ва маърифат мароқи зиёде доштанд. Бино бар истилоҳи Гулшанӣ, сокинони қалъаҳои мазкур ҳама мардуми қавиҳайкал ва қавию – ул –бунянд, ба заковату фаросат ва имтиёзи суҳан машҳуранд, ба касби илм иштиғоли тамом доранд. Инчунин олимони мутабаҳҳир (бисёр доно, хирадманд) дар ин вилоят бисёранд ва талаботи онҳо низ фаровон аст. Аксари онҳо ба Бухорои Шариф омада, касби улуми мутадовилаи байна – ал – уламоро намуда, ба ватани хеш рафтаанд. Аз ин қабил асҳоби фазл ва арбоби дониш бисёр дорад.

Ҳамин тариқ, аз баррасӣ ва муқоисаи маводу санадҳои гуногуни илмиву адабӣ ва таърихӣ бармеояд, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар қаламрави Бухорои Шарқӣ дигаргунсозии муҳими иҷтимоӣ, навгониҳои илмиву техникӣ ва фарҳангӣ ба амал омаданд. Ин дигаргуниҳо, пеш аз ҳама, дар рӯзгори мардуми маҳаллӣ роҳ ёфтани навгониҳои илмиву техникӣ, масалан, ароба, фойтун, қатора, чароғи карасинӣ ва бисёр дигарон ба ҳисоб мерафтанд. Хосатан, дар ин давра муассисаҳои илмиву фарҳангӣ ва динию маърифатӣ, ба монанди мадрасаҳо, масҷиду хонақоҳҳо ва ғайра бунёд ёфта, дар рушду нумӯи саводноқӣ ва маърифати мардуми маҳаллӣ, аз ҷумла ҷавонон нақши муассир гузоштанд. Ба ғайр аз он, дар бекиҳои Бухорои Шарқӣ як зумра шоирону мутафаккирон зиндагӣ ва фаъолият намуда, дар инкишофи доираҳои адабии на танҳо Ҳисори Шодмон, балки қаламрави Бухорои Шарқӣ саҳми калон гузоштанд.

Исомиддин ШАРИФЗОДА
номзади илмҳои фалсафа

ТАҚДИРГАРОЙ ВА ОСЕБШИНОСИИ ИҚТИМОЙ

Яке аз мушкилоти зеҳнии рушди иқтимой тақдиргарой ва бовару эътиқод ба он маҳсуб меёбад. Боварӣ ба тақдир бори масъулиятро аз дӯши одамӣ мебардорад, рӯҳияи инфиолӣ ба фард таҳмил мекунад ва тавоноии инсонро барои ифои нақши барҷаста ва муассир дар ҳаёти иқтимой аз ӯ мегирад. Бо бартараф кардани ин бовар аз фарҳанги чомеа инзивоии иқтимой коста шуда, рӯҳияи ҳамкориву таовун тақвият меёбад. Бинобар ин шинохти падидаи мазкур ва афзоиши огоҳиву дониш нисбат ба он барои чомеаи имрӯзаи тоҷик аз аҳамияти босазое бархӯрдор аст. Бо назардошти муҳимияти масъала барои чомеаи муосир хостем як таҳқиқоти кӯтоҳ ва иҷмолиро рӯйи масъалаи мазкур аз диди чомеашиносӣ анҷом диҳем.

Тақдиргарой ё ба истилоҳ, фатализм аз масоили кӯҳане аст, ки дар тамоми тамаддунҳо вуҷуд дошта, дар давраҳои мухталиф инсонҳо ба сӯйи он кашида шуданд. Асли масъалаи тақдиргарой аз он бармеояд, ки оё инсон дар анҷоми корҳо озод аст ва зӯру фишоре паси он нест ва ё ин ки маҷбур аст дар ҳақиқат, омилҳои шинохтаву ношинохта ӯро ба сӯйи ҳадафи хосе савк медиҳанд. Чунин тарзи тафаккур аз қадимулайём мавриди таваҷҷуҳи бештари афроди башарӣ буда, ҳар яке аз онон дар ҳудуди истеъдоди худ ба таҳлили он пардохтаанд. Ба ҳар ҳол, ҳар инсоне, ки баҳрае аз тафаккур дорад, моил аст бидонад нақшаи зиндагии инсонҳо ба дасти худӣ онҳо сохта мешавад ва ё тарроҳу барномарез касе дигар аст. Тафсири роиҷ ва ё омиёна он аст, ки дасти тақдир ба унвони як омили ношинохта ва мармуз гиребони ҳар инсонро гирифта ва аз лаҳзае тавлид то замони марг ӯро ба ҳамон ҷиҳате, ки меҳодад, ҳидоят мекунад ва инсон

хоҳ-нохоҳ ҳамон масирро тай карда, ҳеч гуна ҳаққи интиҳоб надорад. Бесабаб зарбулмасалҳое аз қабилӣ “ҳар чӣ бодо, бод”, “ҳар чӣ пеш ояд, хуш ояд”, “ин низ бигзарад” ва монанди инҳо ба тарзи тасодуфӣ дар зиндагии рӯзмарраи мо чойгоҳ пайдо накардаанд. Ин дар ҳоле аст, ки такрори ин одатҳо фикри инсонро аз талош ва кӯшиш бозмедорад. Дар чунин шароит фард ба мавҷуди комилан шикастхӯрда мубаддал мешавад.

Ба таври куллӣ, тақдиргароӣ падидаи иҷтимоӣ аст, ки реша дар таҷрибаҳои таърихӣ ва масъалаҳои сиёсӣ дорад.

Тақдиргароиро метавон чунин таъриф кард: Пазириши бечунучароӣ воқеаҳо ва таслим дар баробари онҳо ва рабт додани онҳо ба берун аз ҳуди инсон ва иртибот ба қувваҳои ғайбӣ-хориҷӣ. Ба баёни равшантар, асолатро ба тақдир додан дар ҷое ки иродаи инсон қодир ба тасмим ва амал бошад. Дар тақдиргароӣ фард ба ин бовар аст, ки оянда ва муҳити иҷтимоӣ дар зери назари ӯ нест ва тақдир вазъияту ояндаи ҳар касро рақам мезанад¹.

Таърихан, яке аз масоиле, ки башар ҳамвора рӯйи он андешидааст, масъалаи ҳоким ва мусаллат будан бар сарнавишти хеш аст. Ба дунболи ин, пурсишоте аз ин қабил: оё инсон худ ҳоким бар сарнавишти хеш аст, метавонад ояндаи худро ба нуруи саъй ва амали хеш бисозад ва ё ин ки нуруҳои хоссе ба сарнавишти ӯ ҳукумат мекунанд, ӯ мутааххид ва маҳкуми нуруҳои ҷуз таслим чорае надорад, ҳамвора инсонро ранҷ медиҳанд. Ҳангоме ки бо нигоҳи дақиқ ба масъала менигарем, мушоҳида мекунем, ки тақдиргароӣ, пеш аз он ки ба шакли фардгароёна қобили дарк бошад, бояд ба сурати иҷтимоӣ дида шавад ва ба унвони як воқеияти иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор бигирад. Дар шароити кунуӣ, ки ҷомеаҳо ба суръати рӯзафзуне дар ҳоли тағйиру таҳаввул ҳастанд, тавсеа ва дағдағии аслии бештари ҷомеаҳо сармояи инсонӣ ва тақия намудан ба донишҳои дақиқи илмию ақлӣ ва дар ин замина фароҳам овардани фанновариҳои навин дар ҳалли масоили инсонӣ маҳсуб мешавад, ки омилҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар ин замина нақш доранд.

¹ муфассалтар ниг.: Бокири Сорухонӣ. Муқаддимае бар доиратулмаорифи улуми иҷтимоӣ. Техрон: Кайҳон, 1375

Дар чомеаи кунунии мо муносибатҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии вижае ҳокиманд, ки монеи пайдоиши андешаҳои навини ақлӣ ва ҳаллоқиятҳои инсонӣ мешаванд. Бар асоси назари дастае аз чомеашиносон, шартӣ тавсеаи чомеа вучуди арзишҳои навин ва ҳаллоқи инсонӣ, навоариҳои фардиву иҷтимоӣ аст. Ин гурӯҳ тақдиргароиро аз ҷумлаи омилҳои медонанд, ки монеи пазириши фарҳанги нав мешаванд. Тавсеаи ниёзмандии инсонӣ нав, ҳаллоқ, мубтақир ва таъсиргузор бар чомеа як навъ тағйиротро дар муҳити зеҳнӣ ба вучуд меоварад. Инсонӣ нав масъул аст ва метавонад бар сарнавишт ҳоким бошад ва онро тағйир диҳад. Чунин инсоне ба дунболи тағйирӣ шароити чомеа ва назорат бар муҳити хеш аст. Баръакс, бар чомеаи суннатӣ инсон тобеи неруҳо(моддӣ ва ғайримоддӣ)-е аст, ки қудрати таъсиргузориро аз ӯ салб карданд. Инсонӣ тақдиргаро маҳсули табиӣ чунин вазъият аст. Вазъияте ки дар он фард эҳсос мекунад бар муҳити худ назорат надорад ва наметавонад коре барои тағйир додани маҷмеияташ анҷом диҳад. Тақдиргароӣ, ҳарчанд дар биниши аввал хусусияти фардӣ дорад, вале дар маҷмӯъ, он бештар хусусияти иҷтимоӣ касб менамояд ва ба тарзи тафаккури як чомеаи мушаххас табдил меёбад.

Дар тӯли таърих, махсусан дар замони Шӯравӣ шиддати тақдиргароии чомеаи тоҷик хеле пойин омад ва рушди донишҳои ақливу табиӣ боло гирифт. Бо сабаби пош хӯрдани Шӯравӣ, ки аслан, иддаи зиёди мардум тасаввуроти онро надоштанд ва зеро таблиғоти идеологӣ сабабу омилҳои асосии аз байн рафтани Шӯравиро дарк намекарданд, дубора ба тақдиргароӣ рӯ оварданд. Аз ҷониби дигар, бархӯрдҳои сиёсии солҳои 90-ум низомии сиёсӣ иҷтимоии чомеаеро пурра шикаст ва то шакл гирифтани низомии нав ва ба эътидол омадани чомеа мушкilotи зиёди иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоиву амниятӣ ба миён омаданд, ки сатҳи тақдиргароии чомеаеро ниҳоят боло бурданд. Чомеаи тақдиргаро чомеаест, ки ҳалли мушкilotро ба салоҳияти худ наметавонад ва интизор дорад, касе ҳатман меояд ва мушкilotи ӯро ҳал менамояд. Ба таври қуллӣ, чомеаи тақдиргаро чомеаи нигарон ва чомеае, ки дар он тағйирот ба кундӣ сурат мегирад, навоариҳо қабул надорад ва ҳама қор дар он на аз рӯйи барномарезии муайян, балки дар қорҷӯбаи таваққул сурат мегирад. Тақдиргароӣ ба рушд ва инкишоф муҳолиф аст. Чомеаи

тақдиргаро дар баробари вазъиятҳои бавучудомада ва бавучудоянда бетафовут аст, зеро афроди ин чомеа муътақидан, онҳо ҳеч вазъиятро дигар қардан наметавонанд ва ҳама вобастаи тақдир ва сарнавиштанд. Барои идомат пайдо қардан ва ба зехнияти доимӣ табдил ёфтани тақдиргароӣ омилҳои зиёде таъсиргузор будаанд. “Омили муҳиме, ки мучиб шуд тақдиргароӣ қорқарди худро ҳифз қунад ва ба таъби он дар чомеа ҳузураш эҳсос шавад, ин аст, ки мардум аз андешидан дар бораи он манъ шудаанд”.²

Таъсири тақдиргароиро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ метавон дар тамоми низоми иҷтимоӣ эҳсос қард. Низоми чомеа ба ҷаҳор самт тақсим мешавад, ки иборатанд аз: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ.

Тақдиргароӣ бар низоми сиёсии чомеа чунин таъсир мегузорад, ки гурӯҳе, ки қудрати сиёсӣ дар дасти онҳост, муътақид мешаванд, ки тақдир ё сарнавишт ба онҳо чунин имкониятро додааст ва оҳиста-оҳиста иродаи ҳокимиятро ба иродаи илоҳӣ талаққӣ меқунанд ва аз ин шеваи қор манфиатдоранд, ки тақдиргароӣ бештар дар байни мардум ривоч ёбад. Афроди тақдиргаро вақте ба мақоме таъйин меқарданд, масъулияти иҷтимоиро эҳсос намеқунанд ва бо халлоқияту созандагӣ ва тақя намудан бо нерӯҳои инсонӣ идорақуниро ба роҳ намеқонанд, баръакс, бо роҳи таваҳҳуму хурофот ва истибдод бақои ҳокимияти хешро тадовум мебахшанд. Бешак, агар андешаи тақдир ба ҳар чомеае нуфуз қунад, истибдод дар он реша ёфтаву масъулияти афзоиши он ба як омили берунӣ (тақдир) нисбат дода мешавад ва бад-ин тариқ мардум дар муқобили низоми ҳоким халъи силоҳ мешаванд. Ба илова, ривочи ин андеша муҳити муносиберо барои “бозтавлиди истибдод” фароҳам меқунад. Ба иборати дигар, тақдиргароӣ ва истибдод дар як ҳаракати доирай қарор гирифта, ба бозтавлиди яқдигар меқардозанд. Ҳамчунин, дар тӯли таърихи мавҷудият тамоми султаҳои сиёсие, ки дар минтақаи мо рӯйи қудрат омадаанд, ба навъи аҳсант аз тақдиргароӣ истифода намудаанд. Онҳо ҳамеша худро “барғузидаи илоҳӣ”, “соия Худо” ва амсоли инҳо таҷассум намудаанд, то чунин зехнияти тақдиргароро ба

² Абдулҳусайни Зарринқуб. Ҳикоёт ҳамчунон боқӣ. –Техрон: Суҳан, 1376. –С. 239-240

мардум тавсеа ва аз ин роҳ умри ҳокимиятҳои сиёсии ҳешро тақвият бахшанд. Ба таври кулӣ, подшоҳон ба қудрат тақия зада, барои ҳифзу машруъият ва тадовуми ҳокимияти ҳеш саъй карданд таъйиди мақомоти рӯҳониро бигиранд. Зеро танҳо омили муҳим дар баробари фармонравоии мутлақ мазҳаб буд. Бинобар ин ҳокимияти сиёсӣ бидуни ҳимояти аносири динӣ қудрати амалӣ ва нуфуз надошт. Дар натиҷа, дин ва давлат бародар шуданд ва подшоҳон аз ин талфиқ танҳо вачҳи “намояндагии осмонӣ” -ро гирифта, тақвият карданд. Бар ин асос Салтанат ба масобаи “атияи илоҳӣ” аз сӯйи Худованд ба подшоҳон ато шуд ва бо ташкили низоми истибдодӣ дигар ҳеҷ ниёзе ба қонун набуд. Ин буд, ки дар ҳокимият иродаи фардӣ бо иродаи осмонӣ талфиқ шуд ва шоҳон худро “сои Худо” қаламдод карданд”.³

Дар ин масъала дар тӯли таърих барои сиёсатҳо ва ҳокимиятҳо рӯҳонӣён ҳамчун мубаллиғи асосии тақдиргарой тавонистанд ҳам нуфузу аҳамияти сиёсиву иҷтимоии ҳешро тақвият бахшанд ва ҳам мардумро дар чорчӯбаҳои бунбасти нигоҳ доранд. “Метавон ин гуна арзебӣ кард, ки дар таърихи Эрон ҳукуматҳо бо қабза кардани сиёсат ва ин ки мардуми оддӣ набояд дар қори сиёсат ва қори намояндаи Худо ва битабъ қори Худо даҳолат кунанд, афродро дар чорчӯбаи ҳосе аз шароити муҳитӣ қарор меоданд. Ба гунае ки худро дар баробари қудрати лоязоль, ки бар онҳо ҳукм меронад, бубинанд ва аз сӯйи дигар, ҳукком ва сардамдорони ҳукумати барои таҳкими мавқеияти худ тафаккури тақдиргароёна ва таслимпазирии фардро дар баробари Худованд ва намояндаи ӯ таблиғ мекарданд. Дар чунин соҳте фард ба тарки ҳосе аз давлат ва ҷойгоҳи худ мерасид, ки дар он ҳеҷ гуна ихтиёр ва иродае барои худ мутассавир намешуд ва дар як фароянди дар ҳам омехта аз шароити айнӣ ва зеҳнӣ, ки таблиғ мегардид, фард ба тақдиргарой савқ дода мешуд”.⁴

Қобили қайд аст, ки тақдиргарой бештар дар ҷавомеи низоми сиёсиашон динӣ ва анъанавӣ густариш ёфтааст ва барои

³ Римун Орван. Мароҳили асосии андеша дар ҷомеашиносӣ. Тарҷумаи Боқир Пурҳон. Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1377. –С.34

⁴Ҳамидризо Анварӣ. Пажӯҳише роҷеъ ба тақдиргарой. Техрон: Донишгоҳи аллома Таботабой, 1373. –С. 49

сиёсатмадорони анъанагаро бо роҳи ба тақдир ва сарнавишт ҳавола кардани мушкилоти мардум онҳоро дар як муҳити баста ва ором нигоҳ медоранд. Дар чунин сохторе робитаи фард ва ҳукумат ба робитаи ноҳамгун ва осебпазир ифода меёбад. Фард дар чунин ҷойгоҳе эҳсоси амнияти худро дар баробари хатароти иҷтимоӣ ва табиӣ воқиф мешавад ва кулли ҷомеа дар инҳисори чунин кудрат (сарнавишт) қарор мегирад.

Дар низоми иҷтимоӣ инсон тақдиргаро ниҳодҳои иҷтимоиро ислоҳнопазир мепиндорад ва худро тавоно ба эҷоди тағйирот дар даруни низомҳои иҷтимоӣ намебинад. Аз назари ӯ, низомҳои иҷтимоӣ аз қабл таъйин шудаанд ва инсонҳо вазифадоранд дар он зиндагиро ба иҷбор ба сар баранд. “Инсон ин дидгоҳ худро даст ба дасти тақдир медонад ва эҳсос мекунад наметавонад даҳолате дар масоили сарнавиштсоз дошта бошад. Бинобар ин талоше дар ҷиҳати тағйири умур намекунад. Дар заминаи корҳои иҷтимоӣ аз фикри ислоҳи онҳо хориҷ мешавад ва идораи умури иҷтимоиро ба дасти омилҳои мовароӣ (тақдирӣ) вомегузорад. Ин амр боис мешавад, мардум барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ба дунболи “қаҳрамон” бошанд, ғофил аз ин ки қаҳрамон худашон ҳастанд. Дар чунин ҷомеа инсон бо пардохтан ба сарнавишт аз “масъулияти фардӣ ва иҷтимоӣ” мегурезад ва аз заҳмати тасмимгирӣ раҳо мешавад. Аз ин рӯ “бетарафӣ” ва “интизории инфилолӣ” ба ҷомеа ҳоким мешавад”⁵. Фарди тақдиргаро арзиш ва эҳсоси озодиро аз даст додааст. Барояш тасаввурнопазир аст, ки худ мустақил метавонад, бе ҷиҳати сарнавишт амалеро анҷом диҳад. Ҳамин аст, ки низоми иҷтимоии ҷомеаи тақдиргаро ба кундӣ дигар мешавад. Тағйироти иҷтимоӣ дар он ба оҳистагӣ ба вучуд меояд. Ин гуна ҷомеа хурофотӣ, вопасгаро ва осебпазир аст.

Низоми иқтисодӣ. Тақдиргарой таъсири манфии хешро дар системаи иқтисодӣ низ мегузорад. Фикри тақдиргарона инсонро аз фаъолиятҳои ҷиддӣ дар иқтисод ва ҳаёти моддӣ бозмедорад ва онро ба камтарин ҳадди мумкин мерасонад. Дар ин ҷойгоҳи фикрӣ ҳама чашм ба рӯзии Парвардигор медӯзанд ва аз кор “ғафлат мекунанд”. Агар масъалаи мазкурро аз зовияи таърихӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем, дар ҳавзаи иқтисодӣ низ

⁵ Али Ризоқулӣ. Ҷомеашиносии худкомагӣ. Техрон: Нашри Най, 1371. –С. 27

подшоҳон ва соҳибони ҳокимияти сиёсӣ аз таҳриф боз наистодаанд, онҳо бо ривоч додани андешаи тасаввуфӣ ё инзивопарастонаю дунёгурезона ва тарғиби пушти по задан ба ҷаҳони моддӣ пардохтаанд ва мардумро аз неъматҳои дунявӣ бениёз кардаанд, то ба андак қуввате басанда кунанд. Бар ин асос, ҳамон гуна ки дар боварҳо Худованд соҳибу молики кулли ҳастӣ аст, подшоҳ (сояи Худо) низ молики дороиҳои дунявӣ мебошад. Иқтисоди ҷомеаи тақдиргаро ниҳоят ба кундӣ рушд мекунад, зеро афроди ин ҷомеа интизордоранд, ҳар чӣ аз сарнавишт бошад, аз назари моддӣ онро дарёфт мекунад. Яъне дар чунин ҷомеа иқтисоди муназзами фавол, ки дар чорҷӯбаҳои конунмандии иқтисодӣ тарроҳӣ шуда бошад, вучуд надорад. Дар ҷомеаи тақдиргаро бештар сӯфимашрабӣ боло гирифта, иқтисод низ дар дасти як гурӯҳе, ки гӯё тақдир ба онҳо додааст, маҳдуд мегардад. Бароварда кардани ниёзҳои моддӣ танҳо дар ҳадди қутти лоямат аст.

Низоми фарҳангӣ. Ҷомеаи тақдиргаро аз назари фарҳангӣ ҷомеаи хушҳол аст. Шояд мусбаттарин ҷиҳати таъсири тақдиргароӣ дар ҳамин бошад. Зеро афроди ин ҷомеа бар ин эҳсосанд, ки ҳеҷ амале аз онҳо вобастагӣ надорад. Шеър, мусиқӣ ва осори бадеиашон пур аз симоҳои тақдирзада аст. Дар дарозии таърих мардумони сарзамини мо мушкили гуногуни табиӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиро бо таҳаммулу оромиш қабул намудаанд ва аксаран, ба онҳо воқуниши ҷиддие ҳам нашоштаанд, ки ин ҳам аз афкори тақдиргароёнаи ҳокимбудаи ин манотиқ маншаъ мегирад. “Эронӣён бо оромиш ва тасаллут бар нафси эҷобоварӣ дар интизори марг мемонанд. Ҳаргиз он ҳоли пуршиканҷаи тарс аз маргро, ки дар аврупоӣҳо ағлаби пизишкон бо он рӯ ба рӯ хастанд, дар Эрон надидам. Оромиши эронӣён хангоми рӯёрӯӣ бо марг мубтанӣ бар имон ва итминон ба ин амр нест, ки зиндагиашон ба наҳви худописандона, ба сурати дигар дармеояд ва ба дунёи беҳтар мешитобанд. Ин оромиши ҳаёли аз он ҷо маншаъ мегирад, ки кулли ин аъмол ба тақдир ҳавола мешавад ва аксари эронӣён ба он бовардоранд”.⁶

⁶ Мехрдод Ҷавонбахтӣ. Эронӣ аз нигоҳи эронӣ. Исфаҳон: Интишороти Омӯза, 1379. – С. 94

Хулоса. Чомеаи тақдиргаро чомеаи бетараф, вопасгаро ва бозмондааст, ки он дар баробари ҳама гуна вазъиятҳо осебпазир буда, дар он баданай иҷтимоии қавӣ вучуд надорад ва аз ин ки дар он масъулияти фардиву иҷтимоӣ дар баробари масъалаҳои муҳими тасмимгирӣ вучуд надорад, ҳамеша беқайду бебандубор ва осебпазир боқӣ мемонад(албатта, то он даме ки чомеа, аз назари фикрӣ ва иҷтимоӣ тағйири ҳол нанамояд ва дар баробари мушкилот тасмимоти инфиродӣ нагирад, дар ҳоли қайду банд боқӣ мемонад ва сарнавишт ононро тахти султа қарор медиҳад). Хулласи калом, тақдиргароӣ ҳолати инфиролиест, ки мардумро дар ғафлат нигоҳ медорад, рӯҳи ғуломиро дар онҳо парвариш медиҳад ва монеи асосии рушд мегардад. Бояд аҳли равшанзамири чомеа чихати аз байн бурдани ин падидаи манфӣ роҳҳалхоеро сустҷӯ ва барномарезӣ намоянд, то тавониста бошанд чомеаро аз паёмдахӯи манфии он начот бахшида, роҳро барои тасмимгириҳои инфиродӣ, истиклоли фикрӣ ва часорати иҷтимоӣ ҳамвор созанд.

БОЗЁФТ ВА КАШФИЁТ

Зикриё АКРАМИЙ
доктори илмҳои таърих, профессор

ФЕНОМЕН (ПАДИДА)-И ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

«Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ бо тақозои таърих на танҳо тифли дар гахвора будаи истиклолиятро наҷот дод, балки тақдирӣ ояндаи онро муайян сохт ва Тоҷикистони соҳибистиклолро ба сӯйи чомеаи мутамаддин ва арзишҳои волеи башарӣ хидоят намуд»

Эмомалӣ РАҲМОН

Дар таърихи инсоният аксари халқҳои мутамаддин ва давлатҳо дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ хеш ҷангҳои шаҳрвандиро аз сар гузаронидаанд. Ҷангҳои шаҳрвандӣ, ҷуноне ки аз таҳлили таҷрибаи таърихи умумиҷаҳонӣ бармеояд, аслан дар заминаи омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, динӣ, психологӣ, этникӣ ва миллӣ ба вуқӯъ мепайванданд. Агар таърихи асри XX халқи тоҷикро таҳлил намоем, маълум мегардад, ки аксар заминаҳои зикргардида дар ҳаёти халқи тоҷик ҷой доштанд.

Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ аз нигоҳи иқтисодӣ яке аз ҷумҳуриҳои қафомонда маҳсуб меёфт. Сиёсати рушди сохторҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, бо назардошти хоҷагии халқи мамлакати абаркудрат Шӯроҳо амалӣ мегардид. Маҳз аз ин лиҳоз инфрасохтор ва низомии коммуникатсионии Тоҷикистон дар

байни минтақаҳои табиӣ - иқлимӣ ва ҷуғрофӣ ба таври гуногун тақсим шуда буд. Масалан, дар тӯли соли тақвимӣ вилояти Суғд, ноҳияҳои водии Зарафшон, Бадахшони Кӯҳӣ, водии Ҳисор, гурӯҳи ноҳияҳои Фарм аз ҳамдигар, инчунин аз пойтахти ҷумҳурӣ - шаҳри Душанбе ҷудо буданд. Аз ин рӯ, рушди нобаробари иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо, ки дар заминаи омилҳои таърихиву табиӣ-иқлимӣ асос ёфта буданд, заминаҳои неругирии анъанаҳои маҳалгароиро маҳсусан, байни зиёӣни ҳизбӣ, эҷодкор ва илмӣ ташкил доданд.

Маҳсусиятҳои вазъи демографӣ, ки дар охири солҳои 80-уми асри XX ба болоравии шумораи аҳолии аз истехсолот дур ва дар ибтидои солҳои 90-ум ба бекории амиқ оварда расонданд, низ омили муҳими тезутундшавии вазъи иҷтимоӣ, пурқувватшавии барҳӯрди шаҳрвандӣ маҳсуб меёбанд.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳалли ҳамаи масъалаҳои зикршуда ба дӯши худи халқ, арбобони сиёсӣ ва пешвоёни миллат вогузор гардид.

Омили берунӣ низ дар вусъати муноқишаи миёни тоҷикон таъсири худро расонд. Агар иштирокчиёни асосии “бозии бузурги шоҳмот” дар саҳнаи байналхалқӣ гирифтори густариши минбаъда ва таҳкими мавқеи хеш дар ҳудудҳои лагери сотсиалистии собиқ ва ҷумҳуриҳои қисмати аврупои Иттиҳоди Шӯравӣ бошанд, пас “бозингарони миёна” имконияти густариши таъсири сиёсӣву иқтисодии хешро ба гӯшаҳои ҷанубии ҳудудҳои Иттиҳоди Шӯравии собиқ, Осиёи Марказӣ ва Моварои Қавказ аз даст надоданд. Тоҷикистон барои онҳо баҳри ба даст овардани ҳадафҳои худ, пеш аз ҳама, ҷиҳати тарғиби идеологияи хеш, истифодаи минбаъдаи ҳудудҳои Осиёи Марказӣ баҳри манфиатҳои иқтисодии худ ва минбаъд воридшавӣ ба ҳудудҳои Россияи Ҷанубӣ мувофиқ буд.

Ҳамин тавр, воқеаҳои таърихӣ солҳои 1991-1992, ки бо омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар натиҷаи ҷораҳои мушаххаси баъзе давлатҳои исломӣ ҷиҳати густариши таъсири хеш дар харобаҳои собиқ империяи Шӯравӣ амиқгардида асос ёфтаанд, ибтидои ҷанги шаҳрвандӣ маҳсуб меёбанд.

Лозим ба тазаққур аст, ки ба ивази хароҷоти зиёди моддиву маънавӣ, инчунин муборизаи қаҳрамонона ва ҷонбозиҳои

бемисл, халқи тоҷик тавонист, ки таҷовузи минбаъдаи экстремизм ва терроризм, ҷараёни мутаассиби динӣ ва густариши тартиботи истибдодии диниро на фақат аз Осиёи Марказӣ, балки аз тамоми қисматҳои ҷанубу шарқии қитъаи Авруосиё боздорад. Муқоиса ва таҳлили амиқи воқеаҳои таърихӣ ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон баръало нишон медиҳанд, ки бо муваффақият пайдо кардан ва нерӯманд шудани ҷонибдорони тартиботи конституционӣ ва заиф гардидани гурӯҳҳои яроқноки лӯхтакмонанди экстремистӣ, ин кӯшишҳо ба минтақаи Қафқоз, ба хусус ба Ҷумҳурии Чеченистон интиқол меёбанд.

Дар тамоми давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ҳокимияти қонунӣ-Шӯроҳо ва органи олии қонунбарор Шӯрои Олии ИҶШС ва Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон маҳсуб меёфтанд. Баъд аз қабули “Эъломия дар бораи Истиқлолияти давлатӣ” мамлакати мо-Ҷумҳурии Тоҷикистон ном гирифт ва ҳокимияти қонунӣ дар тамоми кишрҳои идоракунии давлатӣ Шӯроҳои депутатҳои сатҳҳои гуногун ба ҳисоб мерафт.

Ҳамин тавр, органи олии қонунбарори Ҷумҳурии Тоҷикистон- Шӯрои Олӣ, ки аз ҳисоби депутатҳои халқӣ бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ таркиб ёфтааст, дар ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ ягона ҳокимияти қонунгузоӣ буд. ҲКИШ ва Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ҳанӯз дар давраи бозсозӣ, вақте ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон институти президентӣ таъсис ёфт, заиф гардида буданд. Маҳз Шӯрои Олии ИҶШС ва Шӯрои Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар иҷлосияҳои худ бо роҳи овоздиҳии вакилон президентҳои мамлакатҳои хешро интихоб карданд. Истеъфои Президенти ИҶШС Михаил Сергеевич Горбачёв ва гузариш ба шакли парламенти идоракунии дар Федератсияи Россия ба таҳким ва болоравии дараҷаи қонунии Шӯроҳои Олии вакилони халқӣ имконият дод. Дар Тоҷикистон маҳз парламент-Шӯрои Олӣ тибқи конститутсияи вақт истеъфои президент Қаҳҳор Маҳкамовро қабул кард. Дар давраи байни истеъфои Қ. Маҳкамов ва интихоботи нави Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҳз Шӯрои Олӣ идоракунии кишварро ба уҳда

дошт. Интихоби президенти навбатӣ Раҳмон Набиев бесамарии шакли президентии идоракуниро дар вазъияти мушаххаси таърихии Тоҷикистон маълум кард. Намоишҳои эътирозӣ дар пойтахти мамлакат-шаҳри Душанбе ба фалаҷ шудани ҳокимияти Раҳмон Набиев оварда расонданд. Ҷустуҷӯи василаҳои баҳамой бо роҳи таъсиси шаклҳои гуногуни ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва гуфтушунидҳои намояндагони нерӯҳои даргир натиҷаи дилхоҳ надоданд. Пас аз гуфтушунидҳои тӯлонӣ миёни гурӯҳҳои гуногуни муқобилияткунанда, ташкилотҳои ҷамъиятӣ- сиёсӣ ва ҷамоаҳои динӣ-фарҳангӣ ҳалли тақдири таърихии ҷамъият аз нав ба уҳдаи Шӯрои Олии ҷумҳурӣ во гузошта шуд. Мураккабӣ ва зиддиятнокии вазъи сиёсӣ зарурияти даъвати иҷлосияи Шӯрои Олиро берун аз шаҳри Душанбе ба миён овард. Ҳамин тавр, Шӯрои Олӣ ба боварии халқ сазовор гардида, роҳҳои аз буҳрони сиёсӣ берун кардани ҷамъиятро меҷуст. Акнун роҳҳои ояндаи раванди таърихӣ аз иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста буд.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон кори худро дар шароити набудани роҳбари давлат оғоз кард. Дар ҷараёни иҷлосия, баъд аз мубоҳисаҳои зиёд чиҳати идомаи иҷлосия, институти президентӣ барҳам дода шуда, раиси Шӯрои Олӣ ҳамчун роҳбари давлат аз нав интихоб гардид.

Шакли президентии идоракунии давлат мутамарказонидани ҳокимияти васеъро дар ихтиёри шахси интихобгардида, ки барои қабули қарорҳо ҷавобгариро ба уҳда дорад, пешбинӣ менамуд. Дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ миёни гурӯҳҳои даргир нигоҳ доштани чунин шакли идоракунӣ барои давлати тозабунёд на танҳо каммаҳсул буд, балки мураккабии вазъи сиёсиро дар дохили ҷамъият амиқ мегардонд. Дар иртибот ба ин, шакли парламентии идоракунӣ, вақте ки қарори қабулкардаи роҳбари мамлакат бо намояндагони халқ мувофиқа карда шуда, дар натиҷаи овоздиҳии вакилони халқ амалӣ мегардад, ягона шакли мувофиқ ба ҳисоб мерафт.

Хушбахтона, Иттиҳоди муҳолифини тоҷик беоқибатии мавҷуд набудани ҳокимияти қонунӣ ва роҳбари давлатро дарк карданд. Вакилони халқии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ки манфиатҳои муҳолифинро ҳимоя мекарданд, низ ягона роҳи ҳалли мушкилотро дар интиҳоби роҳбари нави давлат медиданд. Роҷеъ ба ҷигунагии нуқтаи назари онҳо, воқеаҳои солҳои 1993-1997 гувоҳӣ медиҳанд.

Имкониятҳо ва махсусиятҳои характери пешвоёни сиёсии давраи оғози ҷанги шаҳрвандӣ, солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ ва давраи Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил ва баҳогузорӣ намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки интиҳоби вакилони халқӣ дар моҳи ноябри соли 1992 ба вазифаи роҳбари парламенту давлат, боақлона, қонунӣ буда, аз мантиқи таърих бармеояд.

Ҳамин тавр, Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбари нави давлатро интиҳоб кард. Ба ин вазифа роҳбари 40-солаи вилояти Кӯлоб, ки қаблан роҳбарии яке аз хоҷагиҳои пешқадами минтақаи ҷанубии мамлакатро ба уҳда дошт - Эмомалӣ Раҳмон интиҳоб гардид. Роҳбари нави мамлакат, ки дар оилаи деҳқон ба воя расида буд, мактаби меҳнати ҷисмонӣ ва хизмати ҳарбии сесоларо дар сафи Кувваҳои ҳарбӣ- баҳрии уқёнуси Ором гузашта, таҷрибаи бои зиндагӣ дошт. Ӯ оиладор, соҳиби писарону духтарон буда, наздикони худ-падар ва бародари калониашро аз даст дода буд. Ҳамроҳи халқи худ солҳои вазнини оғози ҷанги шаҳрвандиро таҳаммул карда, аз хатарҳое, ки ба ҳаёти ӯ баҳри истиқрори сулҳ дар замини тоҷикон ва ояндаи дурахшони фарзандону халқи азизаш таҳдид мекард, натарсид. Саломатии бардавом, ҷасорат ва диловарӣ, заковат, меҳнатдӯстӣ ва матонат, ки ба ӯ аз табиат эҳдо шудаанд, барои фаъолияти муваффақи ӯ ба сифати Роҳбари давлат ва дар оянда ба сифати Пешвои миллат воқеан ҳам, кӯмак расонданд.

Дар он рӯзҳо савол ба миён меомад, ки “оё ҷавоне, ки таҷрибаи давлатдорӣ надорад, метавонад ҷумҳуриро идора намояд?” Аксарияти депутатҳо ва пешвоёни минтақавӣ ба интиҳоби Эмомалӣ Раҳмон танҳо бо мақсади боздоштани хунрезӣ ва ба воситаи ӯ барқарор намудани вазъияти нисбатан муътадили сиёсӣ розӣ шуда буданд. Онҳо ҳалли бомуваффақиятонаи вазифаҳои иқтисодӣ ва сиёсати хориҷиро таҳти сарвари сиёсатмадори ҷавон ғайриимкон гумон карда,

худро дар “тахт”- и Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол меиданд.

Аммо Эмомалӣ Раҳмон тамоми хусусиятҳои беҳтарини роҳбари давлатро дар ҳалли масоили сиёсати дохилӣ зоҳир карда, ҳамчун дипломати соҳибтаҷриба дар саҳнаи сиёсати хориҷӣ баромад намуд. Ӯ сиёсатмадори ботаҷриба, донои масъалаҳо ва роҳҳои ҳалли вазифаҳои аграрӣ, саноатӣ, энергетикӣ, иҷтимоӣ на танҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, балки дар сатҳи минтақа, ҳамчунин дар дараҷаи вилоятӣ, ноҳиявӣ ва ҳатто деҳаҳои Тоҷикистон аст.

Барои Пешвои мамлакат, махсусан давраи аз моҳи декабри соли 1992 то моҳи ноябри соли 1994 марҳилаи вазнинтарин ба ҳисоб мерафт. Эмомалӣ Раҳмон дар ин марҳилаи фаъолияти хеш амалан дар ҳолати ҷарбӣ-саҳроӣ қарор дошт. Ҳокимияти ӯ ҳудудан маҳдуд буд. Қисмати муайяни ҳудуди Тоҷикистон дар таҳти назорати кумандонони ҷарбӣ-саҳроӣ қарор дошт. Эмомалӣ Раҳмон мураккабии вазъият ва зарурати роҳандозии сиёсати нозуки дохилиро баҳри муттамарказонидани мамлакат ва унсурҳои давлат хуб дарк карда буд.

Ӯ дар давраи гуфтушунидҳо бо Иттиҳоди муҳолифини тоҷик матонат, фазилати сиёсӣ, истеъдоди баланди дипломатӣ зоҳир кард. Дар давраи фаъолияти Комиссияи оштии миллий дар сохтори давлатӣ ва органи қонунбарори мамлакат ислоҳот гузаронида, Парламенти дупалатагии касбӣ, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод.

Дастоварди бузурги Пешвои миллат гузаронидани ислоҳот дар низоми молия ва ба истифода баровардани асъори нави миллий буд. Вазифаҳои стратегии мамлакат, амалан идеяи миллии халқи тоҷикро ташкил доданд. Таъмини истиқлолияти энергетикӣ, бехатарии амнияти озуқаворӣ ва раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ-вазифаҳои стратегии таъмини амнияти дохилӣ ва хориҷӣ буда, асоси рушди минбаъдаи некӯаҳволии халқи тоҷикро ташкил медиҳанд.

Ҳамчун Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон масоили иҷтимоии халқи хешро низ хеле хуб дарк мекунад. Навовариҳо, аз қабилӣ танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллий, масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, баланд бардоштани

мавқеи занон дар чомеа ва ҳоказо, ки бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати иҷтимоӣ ворид гардида, дар ҳаёти моддӣ ва иҷтимоии миллати тоҷик таъсири кулӣ расониданд.

Фаъолияти беназири Эмомалӣ Раҳмон дар он зоҳир мегардад, ки ӯ ба масоили характери глобалидошта бетафовут буда наметавонад.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ташаббускори фаъоли барқарор кардан ва таҳким бахшидани амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ борҳо аз минбарҳои баланди иҷлосияҳои генералии СММ, маҷлисҳои ташкилотҳои байналхалқӣ диққати чомеаи ҷаҳониро ба хатари таҳдидкунандаи терроризми байналхалқӣ ва экстремизми динӣ ҷалб кард. Тоҷикистон ба иштирокчии асосӣ ва ташаббускори фаъол дар масоили рушди минбаъдаи иқтисодӣ ва таҳкими нуфузи сиёсӣ дар саҳнаи байналхалқӣ, дар ҷорҷӯбаи СММ, ИДМ, СҶШ, СААД ва дигар ташкилотҳои байналхалқӣ табдил ёфт.

Ибтикороти ӯ дар ибтидои асри XXI ҷиҳати ҳалли масоили об дар сатҳи ҷаҳонӣ саривақтӣ ва рӯзмарра буда, аз ҷониби чомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфтанд. Дар ҳоле, ки роҳбарони давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ пайгири татбиқи ҳадафҳои тамаъкорона ва мустамликавии хешанд, Пешвои миллати тоҷик диққати кишварҳои пешқадами чомеаи ҷаҳониро баҳри ҷустуҷӯи роҳҳои наҷоти тамоми инсоният аз равандҳои манфии ҷаҳонӣ, ки ба мавҷудияти ҳаёт дар замин таҳдид мекунанд, ҷалб менамояд.

Воқеан, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи муосири халқи тоҷик ва таърихи нави давлатдорӣ рӯйдоди тақдирсоз буда, марҳилаи зиёда аз 70 -солаи ҳаёти халқи моро дар ҳайати империяи бузургтарини ҷаҳонӣ-Иттиҳоди Шӯравӣ ҷамъбаст менамояд. Эълумияи 9-уми сентябри соли 1991, ки дар натиҷаи балвои нокоми августи соли 1991 Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон дошт, оғози марҳилаи расидан ба истиқлолияти воқеӣ буд.

Аз моҳи сентябр то моҳи декабри соли 1992 ҷамъияти тоҷикон гирифтори бесарусомонӣ ва беҳокимиятӣ шуда, ҷамаи

сохторҳои ҳокимият фалаҷ гардиданд. Дар ин давра мамлакат мувоҷеҳи хисороти азими моддӣ ва маънавӣ гардид. Андозаи хисороти моддиро мутахассисон бо беш аз 10 миллиард доллари амрикоӣ баробар медонанд. Зиёда аз 150 ҳазор ҳалокшуда, зиёда аз як миллион гуреза, муҳочирони иҷборӣ ва кӯдакони یتиммонда талафоти бебозгашт ба ҳисоб мераванд.

Маҳз қарорҳои таърихии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарони нави мамлакатро имкон доданд, ки масоили муҳими ҳаётро чиҳати манъи чанги бародаркуш, бозгашти гурезагон ба ватан, дарёфти роҳҳои гуфтушунидҳо бо Иттиҳоди муҳолифини тоҷик, бунёди давлатдорӣ нав ва низоми ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳал намоянд.

Иҷлосия тавонист, ки роҳбари нави давлатро интиҳоб намояд. Маҳз Эмомалӣ Раҳмон пешвои ҳақиқии халқ сазовори вазифаи роҳбари Тоҷикистони соҳибистиқлол гардид.

Барои чӣ маҳз Эмомалӣ Раҳмон? Хусусиятҳои хоси шахсӣ ва қобилияти зеҳнии ӯ, таҷрибаи ҳаётӣ ва малакаи роҳбарӣ ба халқи тоҷик имконият доданд, ки таҳти роҳбарии ӯ беш аз 26 сол дар шароити истиқлолияти давлатӣ рушд ёбанд, масоили иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаро бомуваффақиятона ҳал намоянд. Дар тӯли 26 сол, баъд аз баргузори иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон халқи тоҷик роҳи бузургро чиҳати рушди ҳамаҷонибаи ватани хеш тай намуд.

Дар иртибот ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва халқи тоҷикро ҳадафҳои азим дар пешанд. Таҷрибаи таърихии солҳои сипаришуда моро мутмаин месозад, ки ин вазифаҳо низ бомуваффақиятона ҳалли худро меёбанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи сазовори хешро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ишғол менамояд.

**Исматулло
РАХИМОВ**
член-корр АН РТ

**УНГЕРНИЯ
ВИКТОРА -
UNGERNIA
VICTORS WED
“АМОҲҚАРО”**

**Карим
ХАЙДАРОВ**
академик АН РТ

В настоящее время лекарственные растения пользуются большим спросом. Лекарственные растения широко употребляют не только в медицине, но и в других отраслях промышленности: пищевой, кондитерской, консервной, парфюмерной, лакокрасочной. Также их применяют в косметологии, курортологии, фитотерапии и гомеопатии, главным образом в народной медицине. При лечении ряда тяжелых заболеваний лекарственные препараты из растительного сырья, занимают почти монопольное положение. Лечебные препараты, приготовленные из растительного сырья, составляют около 50% от общего объема выпускаемых лекарственных препаратов, используемых в современной научной медицине. Количество официальных растений составляет около 120 видов, а промышленные заготовки производят только нескольких видов. Общий запас лекарственных растений, по предварительным данным, составляет более 3,5 тысяч тонн ежегодно. Кроме того, за последние годы культивированием лекарственных растений занимаются эпизодично, хотя почвенно-климатические условия вполне удовлетворительны.

В данной статье хотелось бы ознакомить читателей и специалистов фармацевтической отрасли насколько лекарственные растения, представляют большой интерес для фармацевтической промышленности и для практического здравоохранения.

Унгерния Виктора *Ungenia victoris* Vved. Ex Artjuschenko

Унгерния Виктора – многолетнее луковичное растение семейства амариллисовых. Луковица яйцевидная, диаметром 7-12 см, покрыта темно-коричневыми или черно-бурыми плёнчатыми чешуями, 2-3 см и такой же толщины. От него отходят желто-розовые сочные ломкие придаточные корни, толщиной 0,3-0,4 см и длиной 10-25 см. Листья двухрядные, сочные, гладкие, линейные, туповатые, длиной 20-40 см, шириной 1-4 см; начинают отрастать в конце февраля. К середине апреля они достигают полного развития, а в конце мая – начале июня засыхают. Через 2 - 2,5 месяца развивается сплюснутый цветонос, высотой 12-30 см, заканчивающийся почти односторонним зонтиковидным соцветием, покрытым чехлом. Соцветие состоит из 2-11 почти правильных, воронковидных, желтовато-розовых или сиреневых цветков. Плод – трёхстворчатая вздутая коробочка длиной 3-4 см, цветет в конце июля – начале августа; плоды созревают в сентябре.

Растет Унгерния Виктора в Средней Азии на горных склонах (на южных склонах Гиссарского хребта), водоразделах, щебнистых осыпях и в ущельях на высоте от 800 до 2700 м над уровнем моря. В предгорьях и в среднем поясе гор она приурочена к пырейным степям; выше встречается в поясе древесной и кустарниковой растительности под пологом арчи, среди зарослей кустарников, а также в типчаковых и типчаково-пырейных степях. Обычно Унгерния растет небольшими группами, занимая мелкоземлистые

участки на щебнистых и каменистых склонах. На старых стойбищах часто образует почти сплошные заросли.

Унгерния Виктора размножается как семенами, так и вегетативным способом, путем отпочкования дочерних луковиц. Обычно образует небольшие заросли. Семенное размножение является одним из основных способов ее расселения. В конце сентября плоды Унгерния растрескиваются, семена падают на землю около материнского растения и разносятся по склонам гор ветром или потоками воды.

В медицине используются листья растения.

В качестве лекарственного сырья используют вполне резвившиеся листья растения. Листья Унгернии служат основным сырьем для получения алкалоида галантамина, выпускаемого в виде галантамина гидробромида. Свежие листья режут на куски длиной 2—3 см и, раскладывая тонким слоем, сушат в течение 4-5 дней. Листья Унгерния заготавливают в тот период, когда они достигают в длину 30-35 см. На высоте 800-1200м над уровнем моря сбор листьев можно начинать с середины апреля. В зарослях, расположенных на высоте около 1500-1800 м над уровнем моря, листья следует собирать с конца апреля, а у верхней границы распространения Унгернии (на высоте 2200-2500м) с 12-15 мая и заканчивать к началу их пожелтения. При заготовке листья срезают серпами или ножами, так как при их обрывании часто повреждается точка роста луковицы. Срезанные листья складывают в небольшие кучи и следят за тем, чтобы они не почернели, не увлажнились и не слиплись.

Свежие листья следует измельчать в день сбора на соломорезке или ножом, разрезая их на куски длиной 2-3 см. В таком виде сырье складывают тонким слоем на брезенте или на открытые площадки и 2-3 раза в день переворачивают граблями или вилами, ни в коем случае не допуская их намокания. Листья следует сушить быстро, тогда они остаются зеленоватыми; если же сушка длится более 4-5 дней, они желтеют и чернеют.

Содержание влаги в готовом сырье не должно превышать 12%; галантамина должно быть не менее 0,03%.

Сырье упаковывают в мешки массой нетто 12-15 кг. Срок годности сырья 2 года.

Некоторые любители выращивают его ради желтовато-розового цветка с пурпурной полоской, некоторые – в лекарственных целях. Не забуду слова опытного невропатолога, сказавшего пациенту после инсульта с сильным парезом лицевого нерва, когда не закрывались левый глаз и угол рта: «Эх, вам бы сейчас унгернию Виктора - всё пошло бы на поправку!» Дело в том, что эти растения содержат ценнейшее вещество – галантамин, основное сырьё для получения галантамина гидробромида, применяемого, в частности, при инсультах.

Галантамин гидробромид в малых дозах стимулирует секрецию слизистых желез бронхов, разжижает мокроту и тем самым способствует ее отхождению. В больших дозах вызывает рвоту. Уменьшает спазмы бронхиальной мускулатуры. В дозах 0,1-0,2 мг галантамин гидробромид применяется как отхаркивающее средство при заболеваниях легких и бронхов, при бронхоэктазах и бронхиальной астме, при миастении, прогрессивной мышечной дистрофии, двигательных и тактильных нарушениях, связанных с невритами, полиневритами, радикулитами. Препарат назначают 3-4 раза в день. Более высокие дозы могут вызвать тошноту, рвоту и другие токсические явления.

Кроме основного алкалоида галантамина, из листьев и луковиц Унгернии получены другие алкалоиды: ликорин, горденин, тацеттин, панкреатин. Сумма алкалоидов и галантамина достигает максимума в раннем периоде развития листьев и постепенно уменьшается к концу вегетации. В рекомендованные сроки сбора листьев, с 14 по 25 апреля, содержание в них суммы алкалоидов

колеблется от 0,52 до 0,50%, а содержание галантамина от 0,15 до 0,13, что вполне соответствует требованиям стандарта на сырье Унгернии Виктора.

Галантамин используют в качестве средства, снимающего остаточные явления полиомиелита, радикулита, а также при травматических повреждениях чувствительных и двигательных нервов. Галантамин применяют также для лечения атонии кишечника и мочевого пузыря и функциональной рентгенодиагностике при заболеваниях желудка и кишечника.

В последний раз, насколько нам известно, заготовка листьев Унгернии Виктора была произведена в 1997 году лесхозами Шахринауского и Гиссарского районов, что составила около 20 тонн. Если учесть, что в течение последних лет сбор и заготовка не была произведена, то в настоящее время промышленные запасы должны составлять около 40-50 тонн. По данным специалистов химиков, содержание суммы алкалоидов составляет около 0,5%, а содержание галантамина - в пределах 0,12-0,15%. Имеется достоверная информация, что существует технология, по которой можно выделить до 0,5% чистого галантамина основания именно из сырья, растущего на южных склонах Гиссарского хребта.

Думаем, наступило время нашим специалистам в фармацевтической промышленности заняться заводской технологией выделения алкалоидов, кумаринов, флавоноидов и эфирных масел для выпуска лекарственных препаратов отечественного производства, которое будет иметь колоссальный социальный и экономический эффект.

Литература

1. М.Д. Машковский. Лекарственные средства. Т.1., 1997 г.
2. И.Х. Хаитов, Б. Холназаров, Д. Холов. Фармакология в медицине (фитотерапия). Второе издание «Нашр». Хульанд – 2010г.
3. Атлас лекарственных растений СССР. Москва, 1976 г.
4. Х.А. Абдуазимов. Исследование алкалоидов некоторых видов Ungernia. Автореферат канд. диссертации. Ташкент. 1954 г.
5. И.Х. Хошиматов. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. Душанбе. 1989 г.

Аброров ҲУСЕЙН
*ходими илмии Институти масъалаҳои об,
гидроэнергетика ва экологияи АИҶТ*

ФАЗИЛАТҶО ВА МУШКИЛОТИ ОБ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам **Эмомалӣ Раҳмон** дар Паёми ба наздикӣ баёндаштаи худ (22 декабри соли 2016) бо ифтихор ва хушнудӣ иброз намуданд, ки Созмони Милали Муттаҳид чаҳорумин пешниҳоди мамлакати моро оид ба даҳсолаи байналмилалӣ «**Об барои рушди устувор**», ки аз ҷониби 177 мамлакати ҷаҳон дастгирӣ ёфтааст, барои солҳои 2018-2028 маъқул дониста, қабул намудааст. Ин шарафи бузурги халқи тоҷик ва тамоми тоҷикистониён мебошад. Масъалаи «Об барои рушди устувор» босо васеъ ва доманадор аст. Воқеан, об ҳаёт аст, бе об наботот, ҳайвонот ва инсон зиндагӣ карда наметавонад. Тамоми соҳаҳои иқтисодӣ (саноат, кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт) ва ҳаёти иҷтимоӣ ба истифодаи об ниёз доранд, миқдори маълуми обро истифода мебаранд. Агар дастрасии об дар ин соҳаҳо ба талаботу меъёр мувофиқат накунад, имрӯз рушд намеёбад, пагоҳ аз равнақу болоравӣ мемонад. Ва бояд гуфт, ки талабот ба об ҳамеша хосияти болораванда дорад, зеро аҳолии мамлакати мо ва умуман, ҷаҳон рӯ ба афзоиш дорад, он нисбат ба рушди иқтисод ва иҷтимоӣ талаботҳои нав ба нав ва бештарро пеш мегузорад. Аз ин лиҳоз, масъалаи об дар саҳнаи иқтисод ва иҷтимоӣ дур намеравад, то он рӯзе, ки инсон дар кураи Арз арзи ҳастӣ дорад, ин масоил боқӣ мемонад, мураккабу мушкилтар ва доираи васеи корбастро фаро мегирад. Ин тағйиротҳо торафт ба ҳаёти инсон фишор меоварад, муҳити зистро тангтару нозуктар мегардонад. Аз ин хотир, олими сатҳи ҷаҳонӣ **Ж. Дорст** боизтироб навиштааст, ки муҳимтарин мушкилот (қазия)-и имрӯзаи ҳифзи табиат ин **ҳифз намуди инсон аз худи он** мебошад. Минбаъд инсоният бояд аз уҳдаи идора намудани ҷараёнҳои музофотӣ,

минтақавӣ ва умумисайёравии табиат, нигоҳдории сифати муътадили нишондиҳандаҳои муҳити зист баромада тавонад.

Ҳанӯз дар асри X мутафаккири барҷастаи халқи тоҷик, саромади табибони ҷаҳон **Абӯалӣ ибни Сино** дар қатори ҷаҳор унсури табиат – **об, оташ, хок ва ҳаво ақли инсонро** гузошт ва мо ҳоло онро дар зерӣ мафҳуми **ноосфера** ифода мекунем, яъне агар инсон фаъолияти худро дар асоси ақли солим ба амал наорад, онгоҳ ба фалокатҳои пешбинишуда дучор мешавад, аз онҳо раҳой ёфтани мушкилу гарантар мегардад. Имрӯзҳо дар байни ҷаҳор унсури асосии табиат об **осебпазиртар** гардидааст, зеро миқдори зиёди партовҳо аз ҳадди **қобилияти худтозашавӣ** ғайриимкон, сарф бештар ва норасоии об, алалхусус оби ошомиданӣ бағоят кам дастрас гаштааст.

Барои ҳамин ҳам, Сарвари мамлакати мо Эмомалӣ Раҳмон ин мушкилоти умумисайёравӣ, умумибашари сари вақт дарк намуда, аз ибтидои асри XXI баҳри истифодаи оқилона, тоза нигоҳ доштани об ва воситаи рушди устувор аз минбарҳои бонуфузи ҷаҳонӣ оид ба ҳаллу фасли ин қазияи мубраму мушкил ва пургиреху пурасрор ва пурмуаммо сухан ба миён оварданд ва роҳҳои ҳалли онҳоро нишон доданд.

Гузаштагони пурифтиҳори мо обро ҳамчун муъҷизаи табиат сарчашмаи ҳаёт бо суханҳои кӯтоҳу пурмазмун басо хуб васф кардаанд: «Об омаду бахт омад», «Аз ман напурс, ки чӣ қадар замин дорӣ, бипурс, ки чӣ қадар об дорӣ», «Қатраи об гарантар аст зи алмос», «Об хуни замин аст», «Овардани об – қаҳрамониест» ва ғайра. Дар ин ҳикматҳои халқӣ як олам маънӣ ифода ёфтааст. Дарвоқеъ, об боигарӣ, шарбати замин, модари ҳосилот, зиндагии пуртароват, осоиш ва ғайра мебошад.

Об яке аз моддаҳои дар қурраи Замин васеъ паҳншуда ва аҷиб мебошад. Дар табиат танҳо об дар се ҳолат (сахт, моеъ, газмонанд-бухор) дучор мешавад ва инсоният онро дар се ҳолат истифода мебарад. Дар қурраи Замин оби нӯшӣ кам аст ва он қариб 2 фоизи гидросфераро ташкил медиҳад. Қисми зиёди **оби нӯшӣ дар ҳолати ях** ё дар қабатҳои Замин ҷойгир шудааст. Дар ихтиёри сокинони Замин фақат 0,2-0,3 фоизи захираи оби нӯшӣ мавҷуд аст. Барои ҳамин ҳам, бо оби нӯшӣ таъмин намудани аҳоли, инчунин бо об таъмин намудани саноат, кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, хоҷагии коммуналию маишӣ яке аз масъалаҳои мураккаби замон гардидааст.

Об дар курраи Замин ва чи дар мамлакати мо дар шакли пирахҳо, дарёҳо, кӯлҳо, обҳои зеризаминӣ нобаробар тақсим шудаанд. Дар баъзе мамлакатҳо об фаровон, вале замини кишт кам аст, дар мамлакатҳои дигар масоҳати Замин нопайдоканор, вале об намерасад. Дар ҳарду ҳолат таъмини рушди устувор мураккабу мушкил мебошад. Аз ин хотир, лозим меояд, ки роҳҳои ҳалли онҳоро бояд ҷуст.

Бо қатъият ва итминони комил гуфта метавонем, ки мо ба ин саволу гузоришҳо аз пешниҳодҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз қабиле «Оби тоза» (с.2003), Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» (солҳои 2005-2010), «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об» (с.2013), Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» (солҳои 2018-2028) ва дигар суҳанрониҳои ин шахсияти фозил, роҳбари хирадманд ёфта метавонем, ки нақши калидӣ бозид ва мебозад. Зери таъсири ин масъалагузориҳо дар минтақаю мамлакатҳои ҷаҳон ва Тоҷикистони маҳбуи мо бисёр дигаргуниҳои қатъӣ дар соҳаи истифодабарии оқилонаи об, беҳдошти саломатӣ, кадр кардани сифату тозагии об рӯйи кор омаданд, ва минбаъд боз васеътару густариш хоҳад ёфт.

Вазифаи сиёсатмадорон, олимон, коршиносон ва масъулони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ аз он иборат аст, ки паҳлӯҳои мушаххаси соҳавии ин масъалаҳоро амиқтару равшантар вобаста ба шароити пешомада, ҳаллу фасл ва баҳри амалӣ шудани онҳо ташаббус нишон диҳанд.

Воқеан, об дар табиат сарвати васеъ паҳн шуда, захираи калон дорад, мушкилӣ дар он аст, ки обҳои ширин дар материку қитъаҳои олам нобаробар ва дастрасиашон барои истифода мушкил аст. Об минбаъд ба як соҳаи муҳими тиҷорат ва ба неъматии гаронбаҳотарин табдил хоҳад шуд. Аз ин хотир, истифодаи обро оқилонаю босамар ба роҳ монда, ба ифлосшавии он ҳаргиз роҳ надихем, вагарна мо ба ҷазоҳои бемаҳдуди об рӯбарӯ хоҳем шуд, талафотҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, равонӣ ва ҷонӣ хоҳем дод.

Хосият ва фазилатҳои об. Об-моддаи аз ҳама васеъ паҳншуда дар сатҳи курраи Замин мебошад, ҳамаи равандҳои биологӣ, геологӣ, геофизикӣ зери таъсири он ҷараён мегиранд ва ташаккул меёбанд. Об ҳамчун моддаи химиявӣ аз як атоми

оксиген ва ду атоми ҳидроген иборат аст, хосияти диполӣ (дукутбӣ) дорад. Дар байни моддаҳои ба мо маълум танҳо об дар се ҳолат – моеъ, сахт ва газмонанд (бухор) дучор мешавад. Ин аломату хосиятҳо, ки боиси равандҳои гуногуни биологӣ, геофизикӣ ва геохимиявӣ мегарданд, аҳамияти калон доранд.

Об бо баъзе хосиятҳои худ аз дигар моддаҳои табиат тафовут дорад. Маълум аст, ки аксари ҷисмҳои табиат аз хунукӣ фишурда мешаванд, зичиашон афзун мегардад. Об ҳам то ҳарорати $+4^{\circ}\text{C}$ фишурда мешавад, дар ин ҳол зичии он ба $1,00 \text{ г/см}^3$ баробар мешавад. Агар хунукшавии об минбаъд идома ёбад, он гоҳ фишурдашавии об хотима ёфта, васеъшавӣ ба амал омада, зичии он кам мешавад. Ҳангоми аз 0°C паст шудани ҳарорат об ях мекунад ва боз ҳам васеътар ва зичии он ба $0,91 \text{ г/см}^3$ мефарояд. Барои ҳамин ҳам, ях нисбат ба об сабук шуда, дар болои он шино мекунад. Ин ҳолат тафовути муҳими об аст ва танҳо метали висмут дар ҳолати сахтӣ нисбат ба ҳолати моегӣ вазнинтар аст. Агар об ин хосиятро наредошт, он гоҳ ҳамаи обҳои ширини сатҳи замин дар фасли зимистон то қаърашон ях мебастанд ва тамоми мавҷудоти зиндаи дар дохили об ҳаёт басарбаранда мурда нобуд мешуданд. Яхҳо ҳамчун пӯстин сатҳи оби дарёҳо, кӯлҳо ва обанборҳоро аз хунукшавии барзиёдати хифз менамоянд.

Оби баҳру уқёнусҳо хосиятҳои дигар доранд, зеро дар онҳо моддаҳои гуногуни химиявӣ бештар ҳал шуда, ғилзати (концентратсия) обро баланд гардониданд. Аз ин хотир ҳарорати максималии зичии об сонитар (дертар) рух медиҳад, яъне ҳарорати пасттарро металабад. Аз ин лиҳоз, оби уқёнус дар ҳарорати $-1,89^{\circ}\text{C}$ ях мебандад, зичии максималиаш бошад, то $-3,5^{\circ}\text{C}$ афзоиш меёбад, яъне зичии он то давраи яхбандӣ бештар мешавад. Тавассути ин хосият оби хунукшудаи зичиаш бештар ва аз оксиген ғанӣ гардидаи сатҳи болоии об ба умқи уқёнус фуру меравад, мавҷудоти зиндаи қаъри онро бо оксиген таъмин, ҳаётро нигоҳ ва афзоишро идома мебахшад. Бо ях пӯшида шудани сатҳи оби уқёнус ҳангоми ба дараҷаи зиёд паст фаромадани ҳарорат дар Уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ, канорҳои он, атрофи материки Антарктида ва канорҳои шимолию чанубии уқёнусҳои Орому Атлантик рух медиҳад.

Хосияти дигари муҳими об аз он иборат аст, ки нисбат ба дигар моддаҳо **гармигунҷоиши калон** дорад. Гармигунҷоиш

гуфта, миқдори гармиеро меноманд, ки онро чисм ҳангоми ба 1°C гарм шуданаш фуру мебарад. Ба шарофати гармиғунҷоиши калон (1 ккал/кг. град) доштани оби укёноси Ҷаҳон, анбӯхи калони об ($1,37 \cdot 10^{21}$ кг ва ё 1,34 млрд. км³) ба худ миқдори калони гармиро ($38 \cdot 10^{22}$ ккал), баробари 600-сола энергияи аз офтоб ба Замин омадаро дар худ нигоҳ медорад. Барои ҳамин ҳам бе гидросфера (қабат-пардаи обии курраи Замин) иқлими курраи Арз басо қаҳратун мешуд, тафовути ҳарорат дар фасли зимистон хеле паст ва дар фасли тобистон ниҳоят баланди тоқатфарсо мегашт, яъне зимистон нисбатан ба ҳозира борҳо хунук, вале тобистон борҳо гармтар мешуд. Марҳалаҳои табдили агрегатии об ниҳоят бузург аст ва ҳангоми гудозиш гармиғунҷоиш 80 маротиба ва дар вақти ба буғ табдилёбӣ 539 маротиба афзун мегардад. Аз ин хотир, ҳангоми аз як фаза (ҳолат)-и агрегатӣ ба фазои дигар гузаштани об дар равандҳои метеорологӣ (буғшавӣ ва ё боридани борон, барф, жола) энергияи бузург фуру бурда мешавад ва ё хориҷ карда мешавад. Гармиғунҷоиши об нисбат ба ҳаво 3000 маротиба, нисбат ба рег 5 маротиба ва нисбат ба оҳан 10 маротиба баланд аст. Ба шарофати хосиятҳои аҷоиби **гарминигӯҳдоштан**, об вазифаи ба низом даровардани ҳароратро дар сатҳи сайёраи Замин мебозад, ба давргашти (сиркулятсияи) атмосфера ва гидросфера иштирок меварзад, он ҳарорати гармии аз офтоб гирифтара аз нав тақсим ва иқлими курраи Заминро нарм мегардонад.

Натанҳо баҳру укёнусҳо, балки дарёҳо, ҳатто обанборҳои на чандон калон ҳам барои муътадил гардонидани иқлим таъсири калон мерасонанд.

Гармигузаронандагии об чандон калон нест. Барои ҳамин ҳам, дар гармшавии баҳру укёнусҳо, кӯлу обанборҳо омехташавии об аҳамияти муҳим дорад. Гармигузаронандагии ях бошад, аз об ҳам кам буда, обро аз хунукшавии босуръат нигоҳ медорад. Гармшавӣ ва хунукшавии об тадричан ба амал меояд. Аз ҳамин сабаб байни сатҳи хушкӣ ва сатҳи ҳавзаҳои об фарқи доимии ҳарорат ва фишори ҳаво мавҷуд аст, ки чунин тафовут боиси пайдоиши бод мегардад.

Кашиши сатҳии об нисбат ба дигар моеъҳо (истисно симоб) аз ҳама баланд аст. Барои ҳамин ҳам об тавассути мӯякнайчаҳо (капиллярҳо)-и хок, чинсҳои кӯҳӣ ва наботот аз қаъри замин ба боло ҳаракат мекунад. Ҳатто дарахтҳои, ки баландиашон то ба

150 метр мерасанд, бо мӯякнайчаҳо обро ба шоҳу баргҳои худ мерасонанд. Дар мӯякнайчаҳо як хусусияти аҷоибӣ об муайян карда шудааст: оби дохили мӯякнайчаҳо дар ҳунокии -30°C ҳам ях намебандад, он часпак ва вазнин мешудааст. Муқаррар карда шудааст, ки ҳосиятҳои об зери таъсири фишор ва ҳарорат тағйир меёбад. Агар оби тоза дар зери фишори 1 атмосфера дар ҳарорати 0°C ях бандад, пас дар зери фишори 600 атмосфера дар -5°C , дар зери фишори 2200 атмосфера дар -22°C ях мебандад.

Бояд гуфт, ки бухори об дар атмосфера барои нурафкании (радиатсия) офтоб нақши обпалоро мебозад. Об иқлими Замиро муайян мекунад.

Об маҳлулқунандаи бузург аст, дар зери таъсири он қариб тамоми моддаҳо ба ҷуз кварс, чарб (равған), карбогидридҳо ва баъзе дигар моддаҳо ҳал мешаванд. Дар оби баҳру уқёнусҳо қариб нисфи элементҳои таркиби ҷадвали Менделеев дар ҳолати маҳлул дучор мешаванд. Ба шарофати ҷунин ҳосият доштани оби уқёнусҳо наботот ва ҳайвонотҳои обӣ ҳамаи моддаҳои зарурии ғизоиро истифода мебаранд, нашъунамо мекунад, дар ин раванд ҳосиятҳои химиявиашро об амалан бетағйир нигоҳ медорад, зеро давргашти мунтазами об давом мекунад.

Хотирнишон намудан муҳим аст, ки об дар ҳарорати $+374^{\circ}\text{C}$ ба кислотаи тоза табдил меёбад, дар натиҷа миқдори зиёди ҷинсҳои кӯҳию минералҳо, пайвастагиҳои уран, металлҳо (охан, мис, палатина)-ро ҳал карда метавонад. Об дар бисёр равандҳои химиявӣ ҳамчун катализатор хизмат мекунад.

Об ҳамчун **омили муҳими геологӣ** вазифаҳои ниҳоят муҳиму мураккабро иҷро мекунад, яъне моддаҳо ва минералҳои ниҳоят гуногунро вайрон мекунад, маҳлул менамояд, минбаъд ҷараёнҳои обӣ ва дарёҳо онҳоро ба баҳру уқёнусҳо мебаранд, мувозинат барқарор шуда меистад. Сохти сатҳи хушкӣ имрӯзаи Замин зери таъсири қувваҳои дохилӣ ва берунии замин, алалҳусус об тӯли миллионҳо сол ташаккул ёфтааст, кӯҳҳо, дараҳо, водӣҳо ва ҳамвориҳо пайдо шудаанд, ин раванд имрӯзҳо ҳам идома дорад.

Яке аз муҳимтарин ҳосияти об – **худтозашавӣ** он аст. Дар сурате, ки дараҷаи ифлосшавӣ об аз андозаи (қобилияти) худтозашавӣ бартарӣ надошта бошад. Дар ҳолати баръакс, имконияти худтозашавӣ об коҳиш меёбад, ба истеъмолқунандагон дар ҳолати ифлос дастрас мегардад, дар ин

ҳол лозим меояд, ки обро бо усулҳои механикӣ, кимиёвӣ ва биологӣ тоза намуда, ба хоҷагиҳои манзилию коммуналӣ дастрас карда шавад, дар ин ҳол хароҷотҳои иловагии маблағ ва меҳнат сарф мешавад.

Об-ҳаёт, офат, тичорат. Нақши об дар пайдоиш ва рушди олами зинда (наботот, ҳайвонот, инсон) боз ҳам муқтадиртар мебошад. Аввалин мавҷудоти зинда дар муҳити об пайдо шуда рушд ёфтанд ва фақат пас аз гузаштани миллионҳо сол наботот ва ҳайвонот дар сатҳи хушкӣ сокин шуданд ва инсони боақл пой ба арсаи вучуд ниҳод.

Муҳимтарин мақоми об дар табақаи биосфера (табақаи мавҷудоти зинда) аз он иборат аст, ки он барои чараёнҳои ҳаёти манбаи ҳидроген ба ҳисоб меравад. Бе об **фотосинтез (пайдоиши моддаҳои органикӣ дар наботот)** ҳам вучуд надорад. Дар чараёни фотосинтез зери таъсири равшании офтоб, об ба қисмҳои таркибӣ – оксиген ва ҳидроген ҷудо мешавад, оксиген ба атмосфера дохил мешавад, ҳидроген бошад, бо ду оксиди карбон пайваست шуда, карбогидратҳоро ҳосил мекунад, ки барои ҳамаи организмҳои зинда чун манбаи энергия зарур аст.

Об барои равандҳои **биохимиявӣ ва биофизикавӣ**, ки дар дохили организми зинда ба вучуд меояд зарур аст. Об ба таркиби хуҷайраю бофтаҳои наботот, ҳайвонот ва одам дохил шуда, мубодилаи моддаҳоро метезонад, минбаъд аз моддаҳои хурдмолекула моддаҳои мураккабтару калонмолекуларо ба вучуд меоварад, сабзишу инкишоф идома меёбад. Реаксияҳои мураккабтарини организмҳо бо иштироки об ба амал меоянд. Ҳатто ягон мавҷудоти соддатарин нест, ки дар таркибаш об нашошта бошад ва ё бе об ҳаёт басар мебарда бошад. Тамоми наботот дар таркибашон аз 75 то 96% (ба ғайр аз тухмашон) об доранд ва ҳамаи қисми ҳайвонот аз 60 то 99% об дорад. Қисми инсон вобаста ба вазнаш 2/3 ҳисса аз об иборат аст. Дар бофтаҳо ва устухонҳои инсони калонсол, ки 70 кг вазн доранд қариб 4 сатил об (45-кг) ва ё 65-70 %-и вазн зинда об мавҷуд аст. Тибқи талаботи гигиенӣ ба сифати оби нушокӣ тирагии он набояд аз 1.5 мг/дм³ зиёд бошад. Бино ба маълумоти муҳаққиқон 86% бадани тифли навзодро об ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда барои ҳайвонот 75 %, картошка – 76%, себ – 85%, помидор – 90%, бодиринг – 95% ва тарбуз – 96%, - ва 99% бадани **медузаро** (ҳайвони баҳрӣ) ташкил медиҳад.

Муҳаққиқони, соҳаи тиб ошкор намудаанд, ки шахсоне, ки обро бештар менӯшанд, ба бемории сактаи қалб камтар дучор мешудаанд. Як инсон тӯли умр ба ҳисоби миёна 35 тонна об менушидааст.

Организми инсон механизми басо нозуки ба низомдарории мубодилаи обро дорад. Ҳисси ташнигӣ ҳангоми талафи 2% оби бадан нишонаи вайрон шудани мувозинати (баланси) об аст ва инсон ин ҳолро хуб эҳсос мекунад. Талафи об ба андозаи 6-8% вазни бадан ба ҳолати нимбеҳушӣ, 10% ба ҳолати таваҳҳум (галюцинация) меорад, рефлекси фурубарии ғизо дар гулӯ вайрон мешавад. Агар инсон 12% оби баданашро гум кунад, бе ёрии табибон норасогии обро барқарор карда наметавонад. Ҳангоми аз бадани одам талаф ёфтани 20%-и об он ба марг дучор мешавад.

Воқеан, об ҳаёт аст. Ин воқеиятро нависандаи Франсавӣ **Антуан де Сент-Экзюпери** (1900-1944) хеле хубу образнок ба қалам додааст: **«Об! Ту на таъм, на ранг, на бӯй дорӣ, туро тасвир кардан натавон, чи буданатро надониста кас аз ту ҳаловат мебарад. Ту на ҳамонтавр, барои ҳаёт зарурӣ, худ ту ҳаёт ҳастӣ. Бо ту ҳама мавҷудот хузуру ҳаловат мебаранд, ки онро тавассути панҷ узви эҳсоси мо фаҳмида намешавад. Ту бо мо қувва ва ҳосиятеро бармегардонӣ, ки мо аз онҳо кайҳо дасту дилро шустаем. Бо лутфи ту аз сари нав чашмаҳои хушкидаи дил кушода мешавад».**

Обҳои барфу ях ҳосият шифобахшандагӣ доранд, зеро чунин обҳо мтавонанд миқдори дейтерии зарароварро дар организм кам кунанд. Оби барф ҳосилнокии зироатҳои кишоварзиро то 1.5-2 маротиба афзун, фарбеҳшавии чавонаҳоро метезонад, мурғонро сертухм ва серширшавии модаговҳоро зиёд мегардонад.

Ҳарорати минималие, ки одам дар он муддати кӯтоҳ дар ҳаво тоқат карда метавонад ба -89⁰С баробар аст. Барои инсон ҳарорати поёнии марговар ба -24-25⁰С баробар буда, ҳарорати болоии марговар ба +43-44⁰С баробар дониста мешавад.

Барои идомати ҳаёти ҳайвонот ва инсон се чиз-хурок, об ва ҳаво лозим аст. Инсон бояд дар як шабонарӯз 1 кг хӯрок, 2,5 кг об ва 12 кг ҳаворо истифода барад. Муайян карда шуда аст, ки инсон метавонад бе хӯрок на бештар аз 50 шабонарӯз, бе об 5-7 шабонарӯз ва беҳаво 5 дақиқа зинда монад. Ҳамаи ин

неъматҳоро табиат меофарад, ҷои онҳоро чизи дигар иваз карда наметавонад. Ҳамаи он неъматҳое, ки инсон аз табиат мегирад зери таъсир ва робитаи мутақобилаи офтоб, литосфера, атмосфера, гидросфера, ки боиси пайдоиши биосфера гардидааст, дастрас мегардад.

Мақом ва фазилатҳои обро дар фаъолияти ҳоҷагидории инсон баҳо додан ниҳоят мушкил аст. Бе об филизро (металлро) гудохтан, нон пухтан, нерӯи барқ истеҳсол намудан, ба кори зироатпарварӣ машғул шудан, нефтро коркард намудан, доруҳои табобатӣ тайёр намудан, иморат сохтан, пластмассаҳоро коркард намудан, маъдан истихроҷ ва коркард намудан, машинаҳо тайёр намудан ва ғайра амалҳо номумкин аст.

Маҳз об ҳаст, ки тамоми соҳаҳои зиндагии инсонро аз таваллуд то марг, аз воситаи ғизо то инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ, саодати ӯ, аз покизагиву сихҳатӣ то ғизоӣ маънавӣ ва оғозу равнақи фарҳангии вай маънӣ мебахшад ва бо рушду камолоти он мусоидат менамояд. Аммо мушкилот аз он иборат аст, ки дар замони ҳозира дар сартосари ҷаҳон хавфи кам шудани миқдору сифати оби ошомиданӣ, ифлосу захролуд шавии захираҳои оби хеле босуръат идома дорад, инсонро зери хавф гузошта ба саломатии он таҳдид менамояд. Бе нарх будан ва истифодаи беҳирадонаи об ба он оварда расонидааст, ки дараҷаи тоза будани он паст гардида, на фақат саломатии одамон, балки, мувозинати экологии биосфераро саҳт коҳиш медиҳад.

Дар баробари он ки об асоси ҳаёт аст он гоҳо ҳаётро мерабояд, ба сари инсон мушкилоти зиёдеро пеш меорад. Ошкор карда шудааст, ки 85%-и бемориҳо тавассути об паҳн мешаванд. Бо ин иллат соли 25 миллион сокинони сайёраи Замин мефавтанд. Аз ифлос будани оби дарёи муқаддаси Ганги Ҳиндустон соли 3 (се) миллион нафар одамон ҷон мебозанд. Мардумони поёноби дарёи Нил аз истифодаи оби ифлоси он мучиби бемориҳои музмини марговар мегарданд. Аз басо ифлос будани оби дарёи Рейни Германия онро натавонанд нӯшидан, балки дар он оббозӣ кардан мумкин нест. Оби дарёи Сенаи Франция ва Пои Италия низ хеле саҳт ифлос гаштаанд. Дар Африка 80 % бемориҳо аз ҳисоби истеъмоли оби бадсифат, шароити бади гигиенӣ-санитарӣ сармезанад. Обҳезӣ, сел, тӯфонҳои баҳри, баҳрҷунбӣ (сунами) ҳар сол боиси фавти ҳазорҳо одамон

мегардад, хона, заминҳои кишт, боғуроғро ба харобазор табдил медиҳад. Селу обхезӣ дар ҳавзаи дарёҳои Панҷу Вахш, Сирдарёву Зарафшон, Варзобу Сурхоби Ҷанубӣ ва ғайра рух дода, оқибатҳои нохушро ба бор меорад, боиси кулфату ғам мегарданд. Аз рӯи баъзе маълумотҳо ҳанӯз тақрибан 750 млн. одамон дар ҷаҳон ба оби тозаӣ нушоки ва 2,5 млрд. нафар ба шароити кофии беҳдошти дастрасӣ надоранд. Офатҳои табиӣ марбут ба об ҳарсол ба ҳисоби миёна ба андозаи беш аз 60 млрд. доллари ИМА ҳисороти оварда, хушксоли ва биёбошавӣ ба сарчашмаҳои василаҳои зиндагӣ зиёда аз 1 миллиарду. 200 млн. одамон дар тамоми ҷаҳон таҳдид мекунад. Тағйири глобалии иқлим ва вазъи демографӣ ба ин равандҳо бешубҳа таъсири зиёд мерасонад.

Селу обхезиҳо ҳамасола ба иқтисодиёти Тоҷикистон зарари калон мерасонад ва дар баъзе ҳолатҳо боиси ҳалокати одамон мегарданд. Масалан, фақат тайи 5 соли охир ҳисороти умумӣ аз обхезӣ зиёда аз 600 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст.

Тибқи арзёбиҳои илмӣ, 80 % -и масоҳати кишварамон минтақаи фаёли сейсмикӣ ва 60%-и он минтақаи сел, тарма ва ярҷ мебошад. Далелҳои илмӣ гувоҳи онанд, ки зери зиёни офатҳои табиӣ дар мамлақати мо ҳамасола тақрибан 70%-и ММД-ро, дар дигар мамлақатҳои Осиёи Марказӣ ин нишондиҳанда аз 5 то 20%-ро ташкил медиҳад. Байни солҳои 2000-2005-ум зери таъсири офатҳои табиӣ Тоҷикистон беш аз 223,5млн. доллари ИМА зарари иқтисодӣ овард. Танҳо соли 2016 зарари ҷунин офатҳо беш аз 100 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод. Тӯли солҳои бӯҳрони энергетикӣ, соле аз 13 то 15 ҳазор га бешазори мамлақат нобуд шуд, ки он боиси авҷгирии пайдоиши сел, обхезӣ, тарма ва ярҷ асос гузошт, сифату миқдори оби нӯшокиро коҳиш дод.

Дар мамлақати мо сарфи назар аз фаровонии захираҳо об як қисми аҳоли аз сабаби набудани шабакаҳои мутамаркази обрасонӣ ва дастрасӣ бо оби тоза бо мушкилоти чиддӣ рӯ ба рӯ гардидаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади беҳбудии таъминоти об ва ноил шудан ба дигар ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола «Барномаи беҳтар сохтани таъминоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оби тозаӣ ошомидани барои давраи солҳои 2008-2020» - ро қабул намудааст. Дар натиҷаи ба амал баровардани тадбирҳо дар ин самт андешидашуда дар давоми 5-

соли охир қариб 1,2 млн. нафар бо шароити беҳтари истифодаи об таъмин шуда, зиёда аз 600 ҳазор нафар одамон ба истифодаи оби тоза дастрасӣ пайдо карданд.

Камобӣ низ ба соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи мамлакатамон таъсири ба ғоят калони манфӣ мерасонад. Дар ҷумҳурии мо, ки қариб 60% оби Осиёи Марказӣ ташаккул меёбад, соли 2008 аз норасоии об зиёда аз 60 ҳазор гектар замин самараи дилхоҳ наод.

Селҳои ногаҳонӣ боиси харобии хоҷагӣ, марғи одамон ва шӯсташавии қабати болоии ҳосилхези замин мегардад. Тибқи маълумоти мутахассисон ҳар сол аз масоҳати як гектар замин ба андозаи аз 50 то 250 тонна қабати серҳосили хок шуста мешаванд. Ин маънои онро дорад, ки зери ин ҳодисаи номатлуб аз хок нуриҳои маъданиро ба арзиши тақрибан 20-25 миллион доллари ИМА талаф дода мешавад.

Мувофиқи маълумоти мутахассисон раванди гармшавии иқлим боиси бо суръат об шудани пирияхҳои кӯҳӣ, назди кутбӣ, ҷазираи Гренландия ва материки Антарктида гардидааст. Муайян карда шуда аст, ки дар ҳолати об шудани тамоми пирияхҳои кураи Замин сатҳи оби Уқёнуси Ҷаҳон ба андозаи 64 м баланд меҳезад, ин маънои онро дорад, ки соҳилҳои ҳамворзамини ҳосилхез, шаҳру шаҳракҳои канори қитъаҳои ҷаҳон зери об мемонанд, масоҳати Уқёнуси Ҷаҳон афзоиш, вале масоҳати сатҳи хушкӣ ба андозаи калон кохиш меёбад, 12%-и ҳудуди мамлақати Бангладеш, соҳилҳои баҳр то 60 км зери об мемонад, суръати баландшавии сатҳи оби Уқёнуси Ҷаҳон дар 100-150 соли охир 2,2 мм-ро ташкил додааст, истехсоли неруи барқи обӣ дар бисёр дарёҳо аз қор мебароянд, шабақаҳои обёрӣ бе об мемонанд, ҳосилот кам мешавад, бинобарин доништан ва дурнамои ин равандро дарк кардан лозим аст, ки оянда ба яхҳои табиӣ чи ҳолат пеш меояд, роҳҳои истифодаи оқилона ва дурусту қорбасти намудани онҳоро дар самтҳои гуногуни хоҷагӣ дарёфтган лозим аст. Обро бояд ҳифз ва сарфакорона истифода бурд.

«Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаҳои беҳсозии таъминоти иқтисодӣ миллӣ ва аҳолии кишвар бо об тавачҷуҳи бузург зоҳир менамояд. Дар тӯли даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт» барои иҷрои лоиҳаву барномаҳои вобаста ба об аз сарчашмаҳои гуногун тақрибан 1 миллиарду 648 миллион долари амрикоӣ маблағгузорӣ шуд, аз ҷумла чихати татбиқи лоиҳаҳо оид ба

таъминсозӣ бо оби нӯшокӣ як миллиарду 51 миллион долари амрикоӣ, барои иҷрои лоиҳаҳои беҳдошти 260 миллион долари амрикоӣ ва барои анҷом додани дигар лоиҳаҳои ирригатсионӣ ва соҳилмустаҳкамкунӣ 335 миллион долари амрикоӣ ҷудо карда шуд. Дар ин давра дар кишвари мо якуним миллион одамон шароити беҳтари дастрасӣ бо оби нӯшокиро пайдо кард» (**Эмомалӣ Раҳмон, с.2015**). Сарфи назар аз ин дастовардҳо баҳри таъминоти аҳоли бо оби тозаи ошомиданӣ ҳамчун самти афзалтарини соҳаи оби кишвар боқӣ мемонад. Муттаимем, ки тӯли Даҳсолаи амал «**Об барои рушди устувор**» (солҳои 2018-2028) камбудию норасоии боқимонда дар соҳаи таъминоти оби тозаи ошомиданӣ дар шаҳру деҳаҳои Ватанамон ҳалли босуботи худро меёбанд.

Рушди гидроэнергетикаи ватанӣ, қуфлкушоӣ ин мушкилотҳо хоҳад гашт. Масъалаҳои об, нерӯи барқ, озукаторӣ ва муҳити зист дар Осиёи Марказӣ бо ҳам саҳт печидаанд ва ҳалли онҳо муносибати маҷмуи, созиш, ҳамкорӣ, боварии бозътимод, ҳамфикрии босубот ва дурбинии некбинонаро талаб менамояд.

Санадҳои таърихӣ гувоҳи онанд, ки агар дар ибтидои солҳои 1960-ум Осиёи Марказӣ дар як сол тақрибан 60 км³ обро истеъмол мекард, пас ҳоло дар як сол 110 км³-ро ташкил медиҳад. Мувофиқи арзёбиҳои мӯътамад, то соли 2030-юм афзоиши истеъмоли об дар ҳаҷми 15-20 % зиёд мегардад.

Дар роҳи ҳалли мушкилоти вобаста ба об ду ҷанбаи он – сармоягузорӣ ва инфрасохторро талаб менамояд. Бе ҳалли ин ду ҷабҳа кори амалии кишварҳои султараққикарда ва дар ҳоли рушд қарор доштаро бо оби тозаи ошомиданӣ таъмин намудан аз эҳтимол дур аст. Диди нав ва истифодаи технологияҳои нав нақши калидӣ хоҳад дошт.

То вақтҳои наздик обро ашӣ беарзиш ва тамомнашавандаи табиат мепиндошанд. Воқеан оби қураи Замин тамомнашаванда аст ва асосан дар баҳру уқёнусҳо ҷой гирифтааст, вале ба қадри баланд шӯр будан, имкон намедиҳад, ки онро бевосита бе коркарди иловагӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагӣ истифода намоем. Бояд гуфт, ки вобаста ба васеъ шудани самтҳои истифодаи об қиммати он ҳамарӯза дар болоравист, дар замони кунунӣ об нисбат ба ҳамаи канданиҳои ғоиданок заруртарин ва қимматбаҳотарин ашӣ ба ҳисоб меравад. Ин аломату хосиятҳои обро боре Президенти мӯҳтарами мамлакат

Эмомалӣ Раҳмон дар назар дошта иброз намуда буданд: «Ҳамагон бояд бидонем, ки қимати об аз нафту газ ва дигар захираҳои сӯзишворӣ ва манбаъҳои нерӯбахш барои устувории ояндаи кишварҳои минтақа камтар нест».

Минбаъд чи оби ошомиданӣ ва чи об барои зироаткорӣ ва барои хоҷагии манзилию коммуналӣ ба як самти муҳимтарини тичорат табдил меёбад ва имрӯз он бо маром дар афзоиш қарор дорад. Дар замонҳои қадим истеъмоли шабонарӯзии об аз тарафи як одам ҳамагӣ 12-18 литрро ташкил меод ва ин нишондиҳанда дар асри XIX ба 40-60 литр дар давлатҳои мутараққии замони мо масрафи об ба ҳар сари аҳоли ба 300-400 литр расидааст. Мувофиқи маълумоти оморӣ охири қарни XX миқёси ҷаҳонии истифодаи об дар соҳаи саноат то 20 баробар, дар кишоварзӣ 6 баробар ва дар соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ то 7 баробар афзудааст.

Нобаробар тақсим шудани манбаъҳои об дар қураи Замин ба он оварда расонидааст, ки ҳоло дар қитъаи Осиё-1 млрд, дар Африқо – 350 млн ва дар Америкаи Лотинӣ зиёда аз 100 млн нафар одамон аз нарасидани оби нушокӣ азият мекашанд. Дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ҳар шахси сеюм аз нарасидани оби тоза дар азоб аст.

Давлатҳои канори соҳили халиҷи Форсу шарқии баҳри Миёназамин, Япония ва ҷанубии ИМА корхонаҳои маҳсус сохтаанд, ки оби баҳро бугронӣ намуда, аз он оби нӯшокӣ тайёр менамоянд. Дар ин бобат давлати Кувайт пешсаф мебошад. Имрӯзҳо мардумони мамлакатҳои Араб ва Аврупо ба оби тозаи ошомиданӣ ниёз доранд. Дар шаҳри Париж (Франсия) ва Брюссел (Белгия) нархи 1 литр оби ошомиданӣ ба 2-3 доллари амрикоӣ баробар аст. Дар як қатор давлатҳои дунё об ҳамчун мол ба тичорат бароварда мешавад. ИМА бошад барои ҳар як метри мукааби оби дарёи Колумбия ба Канада 5 сенти амрикоӣ медиҳад. Дар фасли гарми сол барои мамлакатҳои Араб ва Шарқи Наздик қиммати оби нӯшӣ аз ҳама баландтар аст.

Дар ҷанубии Италия 1 литр оби муқаррарии чашмаро бо нархи 70 лир меҳаранд. Дар Юнон аз қитъа (материк) ба ҷазираҳо овардани як метри мукааби оби муқаррарии ошомиданӣ аз 70 сент то 2 доллар, дар ҷазираҳои баҳри Кариб аз 3,4 то 8,5 доллар ва дар Мавритания (шимолу ғарбии Африка) бошад 4,4 доллар аст.

Дар дунё мамлактҳое ҳастанд, ки бо оби воридотӣ ҳаёт ба сар мебаранд. Масалан, Ҷумҳурии Халқии Демократии Алҷазоир (шимолу ғарбии Африка), қисме аз ноҳияҳои канори собиқ давлати Югославия, ноҳияҳои соҳилӣ ва қазираҳои Юнон обро аз дур тавассути кишитиҳо меоваранд. Дар ин кишварҳо гоҳе шароби ноб (оби ҷав- пиво) аз оби нӯшӣ арзонтар аст. Муҳаққиқоне, ки дар қазира ва ё дар болои яхҳои шинокунанда ҳаёт ба сар мебаранд ва ё дар болои материки Антарктида таҳқиқот мебаранд, яхро бо арра бурида, сонӣ гудохта аз он оби ошомиданӣ мегиранд, ки он харочоту меҳнати зиёдро металабад.

Ҳоло чанде аз давлатҳои ҷаҳон ба тичорати оби нӯшӣ машғул мебошанд. Масалан ИМА аз Канада, Олмон аз Шветсия ва Арабистон Саудӣ аз Малазия оби нӯшӣ мебаранд.

Маълум аст, ки 60 % сатҳи заминро биёбону нимбиёбонҳо ташкил медиҳанд, аҳолии ин сарзаминҳо ба оби ошомиданӣ мӯхтачанд. Ба ин қабил музофотҳои алоҳидаи Африкаи Шимолӣ, Бразилия, Мексика, Покистон, Эрон, Алҷазоир, зиёда аз 10 иёлотҳои ИМА, ғарбии Осиёи Марказӣ ва ғайра мансуб мебошанд.

Ҳукумати Чин қарор додааст, ки оби дарёи Янтсизиро тавассути 3 канали дарозии ҳар кадомашон 1600 км, ба самти шимол, ғарб ва ҷанубу шарқ интиқол дода, танқисии обро то ҳадди имкон коҳиш диҳанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистони мо ҳам пешбиниҳои ҳастанд, ки тавассути сохтани обанбору нақбу каналҳо, оби ҳавзаӣ як дарёро ба ҳавзаӣ дарёи дигар гузаронида, заминҳои бекорхобидаро обшор намоянд. Масалан, нақшае ҳаст, ки як қисми оби дарёи Зарафшон (Мастҷох)-ро ба музофоти Истаравшан интиқол диҳанд.

Ҳоло нақшаҳои тарҳрезӣ шуда истодаанд, ки айсбергҳои (кӯҳҳои яхини) соҳили материки Антарктидаро ба Австралия ва мамлакатҳои Америкои Ҷанубӣ кашол карда оваранд ва ё ба воситаи қубурҳои обгузари трансокеанӣ аз Гренландия ба Аврупо яхобаҳо ва аз дарёи Амазонка ба қитъаи Африқо обро интиқол диҳанд.

Соҳибкорони японӣ дерест, ки соле аз пирахҳои қазираи Гренландия ба андозаи 20-25 тонна яхҳои тозаро канда ба савдо мебаранд. Хотирнишон бояд кард, ки ба роҳ мондани тичорати ях ихтирооти японӣ набуда, ханӯз қabilaҳои кечуаи ҳиндуҳои

Эквадор дар асрҳои миёна аз баландкӯҳҳо яхпорахоро канда ба сокинони паҳнкуҳҳои дар поён ҷой гирифта ба фӯруш мебароварданд.

Давлату халқиятҳои алоҳидаи Саҳрои Кабири Африка аз норасоии оби ошомиданӣ ва зироаткорӣ саҳт дар азоб мебошанд. Аз ин хотир барои обёрии Саҳрои Кабир нақшае тартиб додашудааст, ки як қисми оби дарёи Конгои Африкаи Марказиро ба кӯли Чади дар шимолтар воқеъбуда, интиқол дода, сипас аз он ба Саҳрои Кабир раван карда шавад. Мувофиқи лоиҳаи дигар қисми марказии Саҳрои Кабирро бо оби баҳри Миёназамин пур карда, намнокии атрофро афзун ва сипас имконият пайдо мешавад, ки дар канори ин баҳри инсонсохта ба қорҳои кишоварзӣ-обёрӣ, зироаткорӣ, меваларварӣ ва чорводорӣ машғул шаванд.

Бояд гуфт, ки то ҳол қариб 90%-и оби дарёҳои ҷаҳон истифода нашуда меоянд. Пешниҳодҳои ҳастанд, ки минбаъд оби дарёҳои Об, Енисей ва чанде дигархоро бо тарзу усулҳои мухталиф ба минтақаҳои обталаби ҷаҳон интиқол диҳанд.

Мувофиқи маълумоти ЮНЕСКО оби тозатарин дар ҷаҳон дар мамлақати Финляндия мавҷуд мебошад. Дар ҷаҳон 122 давлат дорои захираи бештари оби ширин мебошанд, дар байни ин давлатҳо кишвари мо – Тоҷикистон дар қатори даҳгонаҳои аввал ҷойгир мебошад.

Ҳоло оби тозаи гаронбаҳотарин дар ҷаҳон дар Лос-Анҷелоси ИМА ба фӯруш бароварда мешавад, ки нархи 1 литри он ба 90 доллари ИМА баробар аст.

Оби кӯли Сарези (17 км³) Тоҷикистон дар қатори обҳои тозатарини ҷаҳон ба ҳисоб меравад ва минбаъд харидорони худро пайдо хоҳад кард.

Маълум аст, ки солҳои охир мамлақатҳои Осиёи Марказӣ ба масъалаҳои таъминоти аҳоли бо об ва беҳтар сохтани шароити санитарӣ диққати бештар ва фарогиртар зоҳир менамоянд. Аз ҷумла Тоҷикистон бо сарвари пешвои муаззами худ Эмомалӣ Раҳмон барои ҳалли масъалаи таъминоти об ва беҳдошти санитарӣ пешниҳод намуд, ки аз кӯли Сарез ба мамлақатҳои дигари минтақа хатҳои обрасонӣ кашда шавад. Ҳаҷми оби кули Сарез беш аз 17 км мукааб буда, онро барои бо оби тоза таъмин намудани миллионҳо нафар сокинони минтақа истифода бурдан мумкин аст. Айни замон коршиносон паҳлуҳои ин қазияи

чолибро мавзӯи омӯзиш қарор додаанд, ва ҳалли мусбати онро пайдо хоҳанд кард. Ҳалли босуботи ин иқдом имконият медиҳад, ки хавфи канда шудани сарбанди оби ин обанбори табиӣ пешгирӣ карда шавад. Хотирнишон менамоем, ки ба шаҳри Истамбули дар қитъаи Аврупо ҷойгир шудаи Туркия аз шаҳри Анқараи дар қитъаи Осиё ҷойгир шуда, ки масофаашон беш 300 км мебошад, оби ошомиданӣ бо кубур интиқол дода мешавад, пас чаро мо ин таҷрибаро истифода накунем.

Захираи оби ҷаҳон. Захираи об дар қурраи Замин хеле фаровон аст, зеро 71% сатҳи онро об фаро гирифтааст. Об ҳамзамон дар қаъри замин, дар холигию тарқишҳо, дар атмосфера, дар таркиби организмҳои зинда ва моддаҳои ғайриорганикӣ мавҷуд аст. Ҳаҷми умумии оби гидросфера 1,5 млрд. км³, вале ҳаҷми умумии оби озод дар гидросфера ба 1386 млн. км³ мерасад.

Бояд гуфт, ки 361 млн. км² масоҳати сатҳи қураи Заминро оби баҳру уқёнусҳо ишғол намудаанд, дар онҳо 1338 млн. км³ об мавҷуд буда, 96,5% захираи ҷаҳонии обро ташкил медиҳанд. Манбаъи дуҷуми захираи об ин оби қаъри замин мебошад, дар он 24,3 млн. км³ ва ё 1,7% ҳамаи захираи об воқеъ гардидааст. Мутаассифона, қисми бештари оби зеризамин ва оби баҳрҳо, ки 97,47%-и захираи оби ҷаҳонро ташкил медиҳанд, бо миқдори зиёд намак (дар 1 л.35г.) доранд, аз ин хотир инсон чунин обҳоро барои нӯшокию корҳои хоҷагӣ бевосита истифода бурда наметавонад. Зеро тибқи нишондиҳандаҳои илмӣ оби ошомиданӣ бояд аз 1 г/л ва об барои обёрии заминҳо аз 2 г/л зиёд намак надошта бошанд.

Ҳамаи обҳои ширини қураи Замин, 2,5-3% захираи оби ҷаҳонро ташкил медиҳад. Қариб тамоми захираи оби ширин (69,5%) дар ҳолати саҳт, дар пирахҳои Арктика, Антарктика ва минтақаҳои яхбандиҳои доимӣ макон доранд, ҳиссаи онҳо дар захираи умумии ҷаҳонӣ ба 1,76% баробар аст. Мутаассифона, ин захираҳои оби ширин барои истифода дастрас нестанд. Қисми бештари оби ширин, ки дар ҳолати моеъ қарор дорад (30,1%) аз обҳои зеризаминӣ иборат буда, 10,53 млн. км³ ва ё 0,76% захираи умумии обро ташкил медиҳанд. Пас, маълум мешавад, ки ҳамагӣ 0,4% захираи умумии оби ширин дар минтақаи фаъоли мубодилаи об, яъне дар кӯлҳо, ботлоқҳо, мачрои (рӯдқадаи) дарёҳо, хок ва атмосфера ба миқдори 134 ҳазор км³ вучуд дорад,

барои инсон манбаи асосии истифода башумор меравад. Гарчи бугҳои об дар атмосфера ба ҳисоби миёна ҳамагӣ 12 900 км³ ва ё камтар аз 0,0009%-и ҳамаи захираи обро ташкил медиҳанд, маҳз намии атмосфера манбаи асосии оби ширин дар қураи Замин мебошанд, тавассути гардиши об аз сатҳи баҳру уқёнусҳо, дарёву кӯлҳо ва мавҷудоти зинда ба атмосфера буг шуда мегузарад, баъдан ба воситаи анбӯхҳои ҳаво ба минтақа ва сарзаминҳои гуногун аз ҷумла ба болои музофотҳои кӯҳсор оварда дар шакли борону барф меборад, аз онҳо пиряхҳои кӯҳию материкӣ, дарёҳо, кӯлҳо ташаккул меёбанд, олами зиндаро бо об таъмин карда мешавад. Чунин гардиши мунтазами об аз дарёҳо ба уқёнус ва аз уқёнус ба атмосфера ва аз он ба сатҳи хушкӣ ва боридани бориш нақши гармидиҳии офтоб бағоят бузург аст. Агар лаҳзае тасаввур намоем, ки ба ягон сабаби кайҳонӣ Офтоб аз гармидиҳӣ боз монд, онгоҳ давргашти оби ширин хотима меёбад, ҳамаи обҳо ба баҳру уқёнусҳо ҷамъ мешуданд.

Соле ба андозаи 55% энергияи офтоб, ки ба сатҳи замин омада мерасад, барои буг намудани 577000 км³ об сарф мешавад, ва ин буг ба атмосфера ворид мегардад. Аз ҳамаи оби бухор шуда, ба сатҳи хушкӣ замин 119 000 км³ ва боқимонда 458 000 км³ ба сатҳи уқёнус дар шакли бориш мерезад. Таъминкунандаи асосии оби ширин ин рӯду дарёҳо мебошанд. Дар як вақт захираи об дар маҷрои дарёҳо ба 2120 км³ ва обшораи солони онҳо ба 43 690 км³ баробар мебошанд, инсон метавонад мувофиқи имкон аз онҳо истифода намояд. Агар ин обро ба ҳар сари аҳолии ҷаҳон (7,5 млрд) тақсим намоем он гоҳ ба зиёда аз 5450 м³ мерасад, ки он нисбат ба талабот хеле зиёд мебошад. Пас, дар ҳар шабонарӯз ба ҳар сари сокини сайёра беш аз 15 000 литр мерасад, нисбат ба ҳамаи ба об талаб дошта, хеле зиёд мебошад. Агар давргашти обро дар табиат ба инобат гирем, пас захираи об тамомнашаванда ва абадӣ мемонад.

Тақсими об дар қураи Замин нобаробар сурат гирифтааст, ки он ба инкишофи соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва саноат таъсири назаррас мерасонад. Ин пеш аз ҳама ба хусусиятҳои сатҳи замини маҳал ва омилҳои иқлимӣ саҳт вобастагӣ дорад. Масалан, дар минтақаи мӯътадил ва устувоӣ (экваториалӣ) ба ҳаркас 25 ҳазор м³ оби нӯшокӣ, вале дар минтақаи хушкӣ (биёбону нимбиёбон), ки 1/3 ҳиссаи аҳолии ҷаҳон зиндагӣ мекунад, ба ҳаркас дар як сол ҳамагӣ 3 ҳазор м³ рост меояд. Ин

қисмати обро ҳам аксар барои обёрии заминҳо истифода мебаранд.

Бояд гуфт ки таъминот бо оби дарёҳо дар байни қитъаҳои олам фарқи чиддӣ мавҷуд аст. Масалан, агар чараёни пурраи оби дарёҳо ба сари ҳар кас соле дар Аврупо 4,76 ҳазор м³ ташкил кунад, пас ин нишондиҳанда дар Америкаи Ҷанубӣ 44,3 ҳазор м³ ва дар Австралия ва Океания бошад, ба 94 ҳазор м³ мерасад.

Аз давлатҳое, ки ҳоло дар миқёси дунё аз ҷиҳати захираи об ба сари ҳар кас хеле бой ҳисобида мешаванд, ин дар қитъаи Осиё давлати Лаос (63 ҳазор м³ оби равон ва 14 ҳазор м³ оби зеризаминӣ), дар қитъаи Африқо - Конго (120 ҳазор м³ оби равон ва 45 ҳазор м³ оби зеризаминӣ), дар Америкаи Шимолӣ - Канада (115 ҳазор м³ оби равон ва 30 ҳазор м³ оби зеризаминӣ), дар Америкаи Марказӣ - Никарагуа (54 ҳазор м³ оби равон ва 22 ҳазор м³ оби зеризаминӣ), дар Америкаи Ҷанубӣ - Бразилия (48 ҳазор м³ оби равон ва 16 ҳазор м³ оби зеризаминӣ), дар Австралия ва Океания – Зеландияи Нав (128 ҳазор м³ оби равон ва 64 ҳазор м³ оби зеризаминӣ) рост меояд.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар муддати 100-150 соли охир дар тамоми сайёраи мо ҳаҷми умумии обҳои равон қариб тағйир наёфтааст. Вале бо сабаби афзоиши аҳоли дар давоми як аср таъминоти об ба сари ҳар кас то 2,3 баробар кам шудааст. Ин нишондиҳанда солҳои охир бо суръат афзоиш мекунад. Дар се - чор даҳсолаи охир таъминот бо оби нӯшокӣ ба сари аҳоли нисбати солҳои 1950-1970 бештар аз 3 маротиба коҳиш ёфт. Ин вазъият дар аксарияти давлатҳои Осиё ва Африқо дар инкишофи соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ мушкилиҳои зиёдро ба бор овард. Масъалаи мазкур боиси ташвиши давлатҳои мутараққии ҷаҳон низ гардидааст, зеро оби кӯлу дарёҳо дар қитъаю мамолиқҳо низ нобаробар тақсим шудаанд. Масалан, агар дар Африқо фақат 10 фоиз аҳоли ба таври доимӣ бо об таъмин бошад, ин нишондиҳанда дар Аврупо бештар аз 95 фоизро ташкил медиҳад. Чунин фарқияти таъмини об дар қитъаю мамлакатҳо пеш аз ҳама ба омилҳои иқлимӣ, сатҳи замини маҳал вобастагӣ дорад. Дар сайёраи мо сол то сол талабот ба оби нӯшокӣ зиёд мешавад ва дар солҳои 2001-2002 ин рақам зиёда аз 4 ҳазор км³-ро ташкил кард. Қисми асосии сарфи об ба кишоварзӣ, ки аксар барои обёрӣ истифода мешавад ва, сипас, ба соҳаҳои саноату хоҷагии таъминоти маъиши рост меояд.

Дар айни замон дар сатҳи кураи Замин пирияхҳо дар ҳаҷми зиёда аз 30 млн км³ мавҷуданд, ки ин 2/3 ҳиссаи захираи оби нӯшокиро ташкил медиҳанд. Бо ифодаи дигар, чунин миқдори пирияхҳо қодиранд, ки то 700 сол дарёҳои кураи Заминро бо об таъмин намоянд. Ҳисоб карда шудааст, ки майдони пирияхҳои тамоми сатҳи сайёраи мо ба 72,4 млн км² мерасад, ки ин 14,2 % масоҳати Заминро ташкил медиҳад. Пирияхҳо дар сатҳи кураи Замин вобаста ба омилҳои иқлимӣ ва орографӣ нобаробар тақсим шудаанд.

Бештари пирияхҳо дар Антарктида – 13979000 км², Америкаи Шимолӣ ва Гренландия- 2076550 км², Осиё – 136760 км², Аврупо – 927140 км², Америкаи Ҷанубӣ- 32300 км², ҷойгир шудаанд. Дар Океания ва Африқо пирияхҳо камтаранд, дар Австралия бошад, пирияхҳо амалан вучуд надоранд.

Ба ақидаи мутахассисон, агар тамоми пирияхҳои сайёраи моро баробар ба сатҳи Замин тақсим намоем, ғафсии қабати ях ба 53 метр хоҳад расид. Дар сурати якбора обшавии қабати номбурда сатҳи уқёнусҳои ҷаҳонӣ метавонад то 64 метр баланд шавад. Чунин ҳолат боиси зерӣ об мондани бисёр шахру водиҳои серҳосили кураи Замин дар майдони бештар аз 15 млн км² мегардад. Албатта чунин яку якбора обшавии пирияхҳо дар сатҳи тамоми кураи Замин аз имкон берун аст, вале дар давраҳои хеле қадими геологӣ ҳодисаҳои аз ин ҳам зиёд пасту баландшавии оби уқёнусҳои ҷаҳонӣ ба вуқӯъ омадааст.

Калонтарин пирияхҳои кӯҳии ҷаҳон ин пирияхи Хабборт дар кӯҳҳои Аляска (дарозииаш 145 км, Федченко дар Помир (дарозииаш - 77 км), Сиачен дар Қароқурум (дарозииаш - 75 км), Мулдрав дар Аляска (дарозииаш 72 км) ва ғайра мебошанд.

Сабабҳои косташавии оби ширин. Модоме, ки захираи об чунин бузург аст, пас барои чи норасоии об имрӯзҳо инсоният ва чомеаи ҷаҳонро ба ташвиш овардааст?! Мушкилоти бо об таъмин намудани сокинони сайёра аз он манша мегирад, ки дар кураи Замин об нобаробар тақсим шудааст, аз ин хотир талаботи сокинони мамлақату сарзаминҳои алоҳидаро ба андозаи зарурӣ қонеъ кунонида наметавонад. Манбаи асосии оби нӯшоӣ ин боришоти атмосферӣ буда, дар сатҳи замин нобаробар мерезад. Дар минтақаҳои хушқу тафсони Африкаи Шимолӣ, ҳамвориҳои Осиёи Миёна, водии дарёи Ҳинд, Австралияи Марказӣ, шарқии баҳри Миёназамин ва ғайра 100-200 мм бориш мешавад, он буғ

гардида, рӯду дарёхоро ташкил намедиҳанд. Дар минтақаю сарзаминҳои дигар бориш аз буғшавӣ бештар аст. Масалан, соле дар Хоҷаобигарм то 2500 мм, дар Батуми (Гурҷистон) 3000 мм, дар Черапунчи (Ҳиндустон) 11000 мм, дар қазираҳои Гавайаи Шимолӣ 12093 мм бориш мешавад.

Дарёҳо ҳам дар сатҳи хушкӣ нобаробар ҷойгир шудаанд. Масалан, дарёи серобтарини ҷаҳон-Амазонка (дар Бразилия) обшораи солонааш 3500 км³, Конго-обшораи солонааш – 1305 км³, Ганг обшораи солонааш – 1200 км³, Енисей – 623 км³, Лена – 508 км³, Об- 398 км³, Амур – 350 км³ ва ғайра бештар дар маҳалҳои камаҳолӣ ҷойгир мебошанд.

Дар маҳалҳои зичаҳолии ҷаҳон дарёҳои начандон калону сероб ҷорӣ мешаванд, захираи оби онҳо кайҳост, ки барои бо об таъминкунии аҳоли ва корҳои ирригатсионӣ сарф мешаванд, оби баъзеи дигари дарёҳо бо сабаби ифлосӣ истифодашон маҳдуд гаштааст.

Агар солҳои пешин мушкилоти норасогии об дар мамлакатҳои хушкзамину қабориш ва камоб ҳис карда мешуд, аммо ҳоло норасогии об дар минтақаҳои намноки (сербориши) кураи Замин, ки дорои захираи калони об мебошанд, низ ҳис карда мешавад, онҳоро ба ташвиш овардааст.

Афзоиши босуръати аҳолии ҷаҳон, талаботро ба об бештар менамояд, вале оби нӯшиданибоб ба ҳар сари аҳоли то рафт камтар мешавад. Мувофиқи ҳисоби демографҳо аҳолии кураи Замин дар ибтидои солшумории мо 230 млн. нафарро ташкил медод, барои ду маротиба афзудани он 1550 сол лозим омад. Барои то асри XVII ду маротиба зиёд шудани аҳоли 200 сол ва дар асри XIX барои ду маротиба зиёд шудани аҳоли 100 сол, дар замони мо барои ду маротиба афзудани аҳоли аз 35 сол камтар вақт сарф мешавад. Ба замми он истеъмоли об дар ҳар 10-12 сол ду баробар меафзояд.

Масалан, дар сарзамини Осиёи Марказӣ масоҳати заминҳои оби аз 2,2 миллион гектари аввали асри XX то 9 миллион гектари ҳозира ва теъдоди аҳоли аз 20 миллион нафари соли 1956 то ба 63 миллион нафар дар соли 2010 афзош ёфтааст, ки ин дар навбати худ, боиси шиддат гирифтани муносибатҳои байни ҳамдигарии соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва ҳатто дар дохили як мамлакат ба паёмадҳои номотлуб боис мегардад. Дар истифодаи оқилонаи захираҳои об саҳми занон, ки бештари корҳои

манзилию коммуналӣ ба онҳо тааллуқ дорад низ бузург мебошад, ва бояд онҳо ба ин масъала таваччуқи бештар диҳанд.

Таълиму тарбия ва маданияти истифодаи захираҳои обиро дар тамоми қишри аҳоли баланд бардоштан аз аҳли хона, муассисаҳои то мактабӣ, мактабҳои миёнаю олии бояд сурат гирад. Дар ҳалли амалии ин масъала мураббӣён, омӯзгорон, зиёӣён, ходимони илм, коршносони соҳавии хоҷагии халқи мамлакат бе андоза калон аст, бетарафиро наменпазирад.

Дар баробари афзоиши босуръати аҳоли тамоюли **урбанизатсия** – тарзи ҳаёти шаҳрӣ (шаҳришавӣ) рӯ ба афзоиш дорад. Агар соли 1800-ум ҳамагӣ ду фоизи аҳолии ҷаҳон дар шаҳр зиндагӣ мекард, соли 1950 ба 30%, ба соли 2000-ум ба 60% расид. Бошандагони шаҳр нисбат ба аҳолии деҳот обро бештар харҷ мекунанд. Агар талаботи шабонарӯзии инсон дар асрҳои миёна ба об 12-25 литр буд, вале ҳоло бошандагони шаҳр барои корҳои маишию коммуналӣ аз 300 то 600 литр ва бештар аз он об талаб менамоянд, ба ин рақамҳо талаботи бо об доштаи саноат ва хоҷагии шаҳрӣ низ ҳамроҳ карда мешавад. Ҳоло барои сокинони ш. Ашқобод дар як шабонарӯз 500 л, барои сокинони Москва беш аз 600 л об талаб карда мешавад. Аз ин хотир манбаҳои оби маҳаллӣ ин талаботро бо об пурра таъмин карда наметавонанд. Дар баробари ин шаҳрҳо то рафт калонтар ва сараҳолитар гаштаанд, ҳамсояшаҳрҳо ба ҳам васл шуда агломератсияҳои бузургро ташкил дода ба мегаполисҳо сабзида расидаанд, ки аҳолиашон ба 40-70 млн, ва ҳатто аз он бештар шудаанд. Табиист, ки бо об таъмин намудани чунин шаҳру аҳолии онҳо кори мушкил, заҳматталаб, мураккаб, қимматбаҳо буда, захираи калони обро талаб мекунанд, боиси норасоии об, маҳдудкунии истифода, чораҳои истифодаи сарфакоронаи обро талаб менамояд.

Талаботи болоравандаи об дар соҳаҳои **кишоварзӣ** яке аз сабабҳои норасоии об мебошад, зеро афзоиши босуръати аҳоли талаботро ба маҳсулоти хурока, маҳсулоти хоми саноати сабук, бофандагӣ ва ғайраро метезонад, барои рушди устувори ин соҳаҳо сарфи иловагии об талаб карда мешавад. Норасоии об дар як қатор малакатҳо боиси қашшоқӣ, камбизоатӣ ва гуруснагӣ гардидааст, азият мекашанд, аз як мамлакат ба мамлақати дигар фирор мекунанд. Заминҳои обёришаванда талафдиҳандаи асосии об мебошанд. Барои тайёр намудани

галлае, ки аз он як бурида нони 100 грамма тайёр мешавад 150 литр об, барои тайёр намудани як табақча шавлаи биринҷӣ беш аз 500 л, барои тайёр шудани 100 г сабзавоту мева 100 литрӣ, барои 100 г қанд 150 л, барои 100 г гӯшт 2-3 ҳазор литр об сарф мешавад. Дар байни соҳаҳои саноат саноати химия ба об бештар ниёз дорад.

Ва ниҳоят, сабаби дигари боиси косташавӣ ва норасогии захираҳои об мегардад ин **ифлосшавии обҳои чорӣ** зери таъсири рушди саноат, ки оби ифлосро ба дарёҳо сар медиханд, моддаҳои химиявӣ, нуриҳои маъданӣ ва захрхимикатҳо барои мубориза ба муқобили зараррасонандагони зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Аз ин лиҳоз ҳалли ин масъалаҳо чунин дарёфт намуд, ки оби ифлоси корхонаҳои саноатӣ, пастобаи (фораи) оби майдонҳои зироатпарварӣ ба дарёҳо ҳамроҳ нашаванд, обро ифлос накунад, онро сарфаю сариштакорона истифода намоянд.

Ҳамин тариқ маълум мешавад, ки об ганҷинаи гаронбаҳо, атои нодири табиат, сарчашмаи ҳаёт, сафобахши зиндагист, онро бояд оқилонаю сарфакорона истифода намуд, аз ифлосшавӣ боздошт, муаммоҳои онро ҳал намуд, вагарна инсон ба решаи худ теша мезанад.

Номвар ҚУРБОНОВ
табиатшинос

УСУЛҲОИ НАВИ МУТОБИҚШАВӢ БА ТАҒӢИРӢБИИ ИҚЛИМ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар замони муосир таъсири антропогенӣ ба муҳити зисти инсон ба дараҷае расид, ки устувории биосфера зери таҳдиди ҷиддӣ қарор гирифт. Проблемаҳои маҳаллию минтақавӣ ба мушкилотҳои ҳалталаби ҷаҳонӣ табдил ёфта, тағйирёбии глобалии иқлимро тезониданд. Сабаби асосии ин, афзоиши босуръати аҳоли, яқбора камшавии майдони системаҳои экологии вайроннашудаи табиӣ, коҳиш ёфтани гуногуншаклии биологӣ, аз байн рафтани барқароршавии захираҳои барқароршавандаи табиӣ (оби нӯшокӣ, гумуси замин ва биомасса), истихроҷи бағоят зиёди газҳои гулхонаӣ ва ифлос гардидани муҳит бо партовҳои истифоданашуда мебошад.

Иқлими сайёра сол то сол тағйир ёфта, дар бархе аз манотиқи ҷаҳон гармшавии глобалӣ мушоҳида мегардад, ки он боиси обшавии пирияхҳо ва ба амал омадани офатҳои табиӣ марбут ба об, аз қабилӣ обхезиҳои шадид, хушкшавию шӯразаниҳои заминҳои кишт, шусташавии хок ва фавти даҳҳо ҳазор одамон гардида, ба иқтисоди кишварҳо хисороти қалон ворид месозад. Тибқи нишондодҳои омӯри ҳар сол ба ҳисоби миёна 200 млн. нафар аҳолии сайёра аз офатҳои табиӣ зарар мебинанд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои давлатҳои созмонҳои байналмилалӣ дар масоили мутобиқшавӣ ба тағйирёбии глобалии иқлим ва идораи офатҳои табиӣ марбут ба об тақвият дода шуда, оид ба таҳкими потенциали созмонҳои миллию минтақавӣ дар маборизаи ин масъалаҳои хатарзои умумибашарӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Ба амал омадани офатҳои табиӣ, босуръат обшавии пирияхҳо, обхезиҳо, хушксолиҳо ва падидаҳои фалокатовари

гидрометеорологӣ таъсири манфии худро ба амнияти озукаворӣ, захираҳои энергетикӣ, солимии аҳоли ва ғайра расонида истодааст. Айни ҳол хатароти экологӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим, ифлосшавии атмосфера, аз меъёр зиёд партофтани аэрозолҳо, харобшавии қабати озонӣ, коҳишёбии пирияхҳо, мушкилоти демографӣ ва норасоии оби нӯшокӣ хусусияти глобалӣ касб карда, таъсири манфии онҳо дар тамоми ғӯшаю канори сайёра ба назар мерасад. Ҳарчанд як қатор кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Тоҷикистон дар ифлос кардани атмосфера ва аз меъёр зиёд партофтани газҳои гулхонаӣ сахми зиёд надоранд, вале таъсири манфии ин хатарҳо дар ҳудуди онҳо бармало мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, Тоҷикистон чун кишвари аз ҷиҳати географӣ кӯҳсор, аз нигоҳи ҷойгиршавии захираҳои глятсиологию гидроэнергетикӣ бой ва аз нуқтаи назари таъсири хатарҳои экологӣ осебпазир наметавонад аз ин мушкилот дар канор бошад. Зеро ҳудуди Тоҷикистон релефи зинамонанд ва водии тангу чуқур дошта, 93%-и қаламрави онро кӯҳҳо ишғол мекунанд ва 80%-и марзи кишвар дар минтақаҳои осебпазир воқеъ гардидааст. Тоҷикистон аз нигоҳи ифлоскунии атмосфера ва истихроҷи газҳои гулхонаӣ дар байни давлатҳои ҷаҳон дар ҷойи 135-ум қарор дошта, бинобар сабаби релефи мураккаб доштану дар минтақаи баландкӯҳ воқеъ гардидан, аз ҷиҳати осебпазирӣ ҳангоми таъсири хатарҳои мухталифи иқлимӣ дар байни кишварҳои ИДМ, соҳили Балтика ва Аврупои Марказию Шарқӣ мақоми аввалро мегирад.

Тавре маълум аст, тағйирёбии иқлим, яке аз муҳимтарин масъалаҳои кураи арз ба шумор меравад ва ҷанбаҳои комплексӣ дошта, фарогири масоили экологӣ, кишоварзӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ оид ба таъмини рушди устувори ҳама мамолики олам, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз ин рӯ, олимони соҳаҳои мухталифи илмҳои табиатшиносӣ, аз ҷумла физика, химия, агрономия, биология, география, метеорология ва экологияро зарур аст, ки оид ба тағйирёбии иқлим, тадбирҳои паст кардани таъсири антропогенӣ ба иқлим, зиёд кардани ҷангалзорҳо, беҳдошти саломатии ҷомеа ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлимро ҳамачониба андеша намоянд. Чунки пайомадҳои манфию хатарбори тағйирёбии иқлим дар тамоми қаламрави Тоҷикистон ба таври гуворо мушоҳида шуда истодаанд. Яке аз соҳаҳои осебпазири ин кишвар соҳаи

кишоварзӣ буда, ҳамасола дар натиҷаи хушкшавӣ, ботлоқшавӣ, эрозия ва таназзулӯбии замин, сар задани офатҳои табиӣ, ярҷ, аз ҳад зиёд чаронидани чорво дар чарогоҳҳо, истифодаи нодурусти захрхимикатҳо, нуриҳои минералӣ ва паҳншавии касалиҳои зараровар ва ҳашаротҳои зараррасон қисми заминҳои қорам ва чарогоҳҳо аз истифода мебароянд.

Барои паст намудани пайомадҳои манфии тағйирёбии иқлим ва мутобиқ сохтани соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз қабилӣ кишоварзӣ, саноат, энергетика, иқтисод, тандурустӣ ва гендерӣ ба тағйирёбии иқлим дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон чандин лоиҳаҳои мухталиф амал менамоянд, ки ҳар яки онҳо ойиннома ва мақсаду ҳадафҳои муайяни худро доранд. Лоиҳаҳои, ки ба мутобиқсозии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ кишвар бахшида шудаанд, ҳадафи ягонаи онҳо таҳким бахшидани рушди устувор дар ҷумҳурӣ мебошад. Дар қатори дигар лоиҳаҳои амалишаванда, яке аз лоиҳаҳои тобоваркунанда ва мутобиқсозии соҳаҳои гуногун ба тағйирёбии иқлим, пасткунандаи оқибатҳои манфии он ва дастгирикунандаи шарҳвандони ҷумҳурӣ дар раванди мазкур воситаи маблағгузорӣ барои тобоварӣ ба тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон (КЛИМАДАПТ) мебошад.

Воситаи маблағгузорӣ барои тобоварӣ ба тағйирёбии иқлим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне лоиҳаи КЛИМАДАПТ аз тарафи Бонки аврупоии таҷдид ва рушд (БАТР) ва Ҳазинаҳои сармоягузориҳои иқлим (ХСИ) маблағгузорӣ шуда, қомилан ба сармоягузориҳои беҳтарсозӣ ва мутобиқнамоии соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ ба тағйирёбии иқлим равона гардидааст. Лоиҳаи мазкур бо мақсади бештар тобовар намудани сектори хусусии ҷумҳурӣ, ба монанди кишоварзӣ, соҳибдорӣ ва манзили зистро нигаронида шудааст. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамарӯзаю ҳамасола дучори таъсири манфию хатарбори тағйирёбии иқлим мешаванд, соҳаи фаъолияти худро бо ёрии лоиҳаи КЛИМАДАПТ метавонанд ба ин тағйирот тобовар созанд ва ҳамзамон, онро рушду инкишоф диҳанд. Зеро лоиҳаи зикргардида дорои имкониятҳои хеле зиёд буда, на танҳо дар мутобиқ намудани самти фаъолияти қорафтодагон кӯмак менамояд, балки ба дархосткунандагони қарзҳои фоизашон паст пешниҳод месозад ва дар андешидани чораҳои зарурӣ ба онҳо

омӯзиш медиҳад. Яъне, шаҳрвандонро, ки мехоҳанд, самти фаъолият ва хоҷагии худро ба тағйирёбии иқлим мутобиқ созанд ва инчунин, таъсири манфии антропогениро ба муҳит кам кунанд, ҳамаҷониба дастгирӣ менамояд.

Бояд ёдовар шуд, ки лоиҳаи КЛИМАДАПТ соли 2016 таъсис ёфта, барои дастгирии татбиқи технологияҳои ба тағйирёбии иқлим устувор ба корхонаҳои хурд, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хонаводаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудааст. Ин лоиҳа ба кишоварзон барои такмили идоракунии замин ва истифодаи самараноки обу энергия, барои истифодабарандагону истеҳсолкунандагони технологияҳо, ки ба самаранокии истифодаи обу энергия ва инчунин, идоракунии беҳтарин замин мусоидат мекунад ва дар баҳши беҳсозии манзили зист барои истифодаи босамари обу энергия ва системаҳои гармикунии биноҳо қарзҳои дастрас ва бо ғоизҳои пастро пешниҳод менамояд. Бузургтар аз он, лоиҳа пешбарии баробарии гендериро барои ҳалли сабабҳои асосии осебпазирии иқлим бо мақсади баланд бардоштани устуворӣ ба тағйирёбии иқлим ва рушди устувор эътироф мекунад. Зеро муносиботи гендерӣ, махсусан дар ҷомеаҳои суннатии шарқӣ хеле ҳассос буда, аз таъсири тағйирёбии иқлим ба осебпазирии замон шаҳодат медиҳад. Осебпазирии гуногуни замон дар робита ба мардон ба таври ассиметрӣ инъикос ёфта, дар дастрас набудани дороию хизматрасониҳо ба бонувон инъикос меёбад.

Воқеан, сабаби асосии тағйирёбии иқлим фаъолияти худи инсон дар сайёра буда, ба ифлосшавии атмосфера боис гардидааст ва болоравии ҳарорати ҳаво ба миқдори 2-3°C деградатсияи (коҳишёбии) пирияхоро пурзӯр намуда, боиси ба амал омадани ҳодисаҳои фавқулода мегардад. Дар ин ҳолат аввалан сатҳи оби дарёҳои ҷудогона баланд шуда, коҳиши оби дарёҳои дигарро ҷуброн менамояд, вале баъдан дар бисёр дарёҳо камшавии ғочаомези серобӣ оғоз мешавад. Маҳз ҳамин ҳолатро ба инобат гирифта, лоиҳаи КЛИМАДАПТ дар ҳар се баҳш - кишоварзӣ, соҳибкорӣ ва манзили зист ба истифодаи самаранокии обу энергия аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Чунки истифодаи самаранокии обу энергия аз ҳама ҷиҳат манфиатнок буда, ин ду навъи захира дар тамоми соҳаҳои фаъолият аҳамияти бузург доранд. Бинобар ин, лоиҳаи мазкур дар мутобиқномаи соҳаи кишоварзӣ ба тағйирёбии иқлим,

якчанд усулҳои ҷадиди истифодаи босамари об, аз ҷумла обёрии катрагӣ, насби системаҳои ҷамъоварии оби борон ва системаҳои нигоҳдории обро маблағгузорӣ ва амалӣ мекунад, ки ин усулҳо дар мелиоратсия қариб нав мебошанд.

Мушоҳидаҳои бисёрсоли обуҳавошиносӣ нишон медиҳанд, ки дар давоми 60 соли охир ҳарорати миёнаи солони ҳаво дар Тоҷикистон то 1°C баланд шуда, шумораи рӯзҳои боришоти сел афзудааст ва офатҳои табиӣ марбут ба об, ки хисороти иқтисодии онҳо дар навбати худ имкониятҳои кишварро барои ноил шудан ба рушди устувор коҳиш медиҳад, зиёд гардидаанд. Аз ин рӯ, устувор сохтан ва тобовар намудани тамоми соҳаҳои фаъолияти аҳоли дар Тоҷикистон ба тағйирёбии иқлим басо зарур буда, дар рушду инкишофи ҳамаҷонибаи ҷумҳурӣ аҳамияти бузурги иқтисодӣ дорад. Барои мутобиқ гардондани бахшҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба оқибатҳои манфии тағйирёбии иқлим Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003 «Нақшаи миллӣ - амалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим»-ро таҳия ва тасдиқ кард, ки он дар робита ба ҳаллу фасли масъалаҳои марбут ба тағйирёбии иқлим афзалиятҳои асосиро муайян менамояд. Мақсади ниҳонии лоиҳаи КЛИМАДАПТ ба нақшаи миллӣ - амалии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мутобиқгардонии бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба тағйирёбии иқлим комилан мувофиқ буда, амалишавии нақшаи мазкурро метезонад. Бояд гуфт, ки лоиҳаи зикргардида, яке аз воситаҳои амаликунандаи ҳадафҳои нақшаи фавқузикр ба шумор меравад.

Дар Тоҷикистон марҳилаи кунунии стратегияи мутобиқсозӣ, асосан муайян намудани тадбирҳои аввалии мутобиқсозии имконпазирро дар бар мегирад, ки бояд бо мақсади бартарафсозии оқибатҳои тағйирёбии иқлим ва мусоидат ба рушди устувори кишвар татбиқ ва амалӣ гарданд. Дар марҳилаҳои минбаъдаи таҳияи стратегияи васеъ кардан, санҷиш ва муайян кардани ҷузъиёти чорабиниҳои мутобиқсозӣ пешбинӣ мешавад. Яке аз имкониятҳои бузурге, ки амалишавии стратегияи мутобиқсозӣ ба тағйирёбии иқлимро дар Тоҷикистон метезонад, лоиҳаи КЛИМАДАПТ мебошад. Зеро лоиҳаи мазкур на танҳо дар манотиқи мухталифи кишвар барои мутобиқсозии бахшҳои кишоварзӣ, соҳибкорӣ ва манзили зист қорҳои амалие анҷом додааст, балки як қатор шаҳрвандони ҷумҳуриро оид ба

масъалаи мазкур омӯзиш дода, сатҳи дониши онҳоро баланд бардоштааст. Тавассути семинару курсҳои омӯзишӣ ва корҳои амалии худ ин лоиҳа илмро ба истеҳсолот пайваст менамояд.

Лоиҳаи КЛИМАДАПТ бо назардошти маблағгузорӣ ва дастрас намудани таҷҳизотҳо барои обёрии заминҳо, насб ё барқароркунии кубурҳои обкаш, насби дегҳои бухорӣ системаҳои гармидиҳӣ, насби панелҳои офтобӣ, нигохдории ҳароратии биноҳо ва ҳоказо дар ҳама шаҳру навоҳии дархосткунанда бо мақсади огоҳонидани аҳоли тавассути семинар-омӯзишҳо, буклетҳо, брошюраҳо оид ба пешгирӣ аз оқибатҳои ноговори тағйирёбии иқлим мусоидат менамояд. Воситаи маблағгузорӣ барои тобоварӣ ба тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон (КЛИМАДАПТ) барои сармоягузорӣ ба технологияҳои мавҷуда ва озмоишӣ, ки тавассути таъмингарон ва насбгарони тавсияшуда метавонанд дастрас гарданд ва барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи об ва энергия ва паст кардани бодлесшавии (эрозияи) хок равона шудаанд, дастгирӣ пешкаш менамояд. Дар аксарияти минтақаҳои кӯхистон, ки бинобар сабаби надонистани муносибатҳои дуруст нисбати истифода ва идоракунии замин мавзӯҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ худро таҳти фарсоиш қарор додаанд, пастшавии ҳосилнокии заминҳо ва даромаднокии соҳа ду сабаб дорад: яқум, паст будани сатҳи дониш ва малакаи аҳоли дар самти роҳбарӣ ва идораи заминҳои кишт ва дуюм, имконияти молиявӣ барои маблағгузорӣ ва нигохдории инфрасохтори заминҳои кишоварзӣ мебошад. Маҳз барои бартараф намудани ҳамин мушкилотҳо лоиҳаи КЛИМАДАПТ дар як қатор шаҳру навоҳии атрофи шаҳри Душанбе ва вилоятҳои Хатлону Суғд чандин кишоварзону соҳибкоронро дастгирӣ ва раҳнамоӣ кардааст, ки мисоли онро дар шаҳрҳои Турсунзода, Ваҳдат ва ноҳияҳои Хуросон, Бохтар, А.Ҷомӣ, Ҷ.Расулов, дида метавонем.

Ин лоиҳа барои соҳибкорӣ бахши хусусӣ, аз ҷумла кишоварзон, соҳибкорон ва хонаводаҳо тавассути муассисаҳои молиявӣ шарикҳои худ - бонки Эсхата ва ташкилотҳои амонатии хурди Имон Интернешнл, Хумо ва Арванд бо фоизҳои нисбатан паст қарзҳо пешниҳод менамояд. Қарзҳои КЛИМАДАПТ дар ин соҳаҳо бо асъори миллӣ (сомонӣ) барои технологияҳои пешкаши тасдиқшуда ва соҳибмулкони баробар ба 500 то 300 000 доллари ИМА ва барои технологияҳои тасдиқшудаи дар марҳилаи

коркард қарордошта, ки бояд аз арзёбии мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим гузаранд ва гурӯҳи соҳибмулкону шахсони ҳуқуқӣ баробар ба 1000 то 1000 000 доллари ИМА пешниҳод карда мешаванд.

Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки лоиҳаи КЛИМАДАПТ дар тӯли беш аз як сол фаъолият тавонист ба пешравихои назаррас ноил гардад, яъне он дар як муддати кӯтоҳ ба рушди устувор расида, маблағгузории соҳахоро бо дастгирии донорҳои байналмилалӣ осонтар намуд. Ҳамин аст, ки дар ин муддат бо ёрии лоиҳа зиёда аз 2000 қарзгирандагон - хонавода, деҳқонон ва корхонаҳои хурду миёна барои технологияи нави ба тағйирёбии иқлим тобовар, аз ҷумла обёрии қатрагӣ, гармхона, тирезаҳои гармнигоҳдор, системаи чамъоварии оби борон, системаҳои нигоҳдории об, панелҳои офтобӣ ва дигар таҷҳизотҳо қарз гирифтанд. Аз шумори умумии қарзгирандагон, қариб 29%-и онҳоро занон ташкил медиҳанд ва аз ин 59%-ашон дар деҳот умр ба сар мебаранд. Далелҳо собит месозанд, ки бонувон асосан қарзро барои маблағгузории хона истифода мебаранд ва мардон ба самтҳои гуногун маблағ мегузоранд. Аз ин, бармеояд, ки баробарии гендерӣ яке аз мақсадҳо ва ҳадафҳои асосии КЛИМАДАПТ буда, лоиҳа барои баланд бардоштани устувории занон ба тағйирёбии иқлим тавассути бартаараф сохтани камбудихои гендерӣ ва дастгирии маблағгузорӣ дар Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, лоиҳаи КЛИМАДАПТ барои дастгирии кишоварзон, соҳибкорон ва хонаводаҳо, ки барои мутобиқсозии фаъолият ё манзили зист ба тағйирёбии иқлим кӯшиш менамоянд, дастгирӣ пешкаш мекунад ва ҳадафҳои лоиҳаро дар самти мутобиқсозии соҳаҳои зикргардида ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- ✓ чалби тавачҷуҳи чомеа ба мушкилоти тағйирёбии иқлим;
- ✓ омӯзиши истифодаи оқилонаи манъбаҳои алтернативии энергия;
- ✓ истифодаи васеи технологияҳои аз нигоҳи экологӣ безарар;
- ✓ истифодаи таҷҳизот ва дастгоҳҳои каммасрафи энергетикӣ;
- ✓ истифодаи оқилонаи захираҳо ва коркарди ҷадиди партовҳо;
- ✓ обёрии қатрагӣ ва обёрӣ намудани заминҳои бекорхобида.

Қоҳирова Г.И., Раҳматуллоева Ф.Ҷ.

Институти астрофизикаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУШОҲИДАҶОИ ОБЪЕКТҶОИ ҒАЙРИОДДӢ ДАР РАСАДҶОНАИ АСТРОНОМИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ “САНГЛОХ”

Пас аз барқарор кардани Расадҳонаи байналмилали астрономии Санглох (минбаъд Расадҳонаи Санглох) фаъолияти он рӯз аз рӯз афзуда истодааст. Телескопи якметра ва осмони беҳамтои Расадҳона на танҳо олимони Тоҷикистонро, балки олимони хориҷи дурро ҳам дар ҳайрат гузоштааст, ки ин боиси ҷалбшавии онҳо дар Расадҳонаи мазкур мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Расадҳона дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеи худро пайдо карда истодааст. Дар ин мушоҳидаҳо олими Институти астрономияи Академияи илмҳои Словакия Иванова Олександра бо ташаббуси ҳамкорӣ бо олимони Институти астрофизикаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин ҷалби ӯ барои кор кардан дар телескопи якметраи Расадҳонаи Санглох ташриф овард. Мақсади асосии мушоҳидаҳои муштаракӣ олимони ин тадқиқи ҷирмҳои ғайриодӣ буд, ки маҳз дар рӯзҳои 26 июл - 3 августи соли ҷорӣ хусусиятҳои онҳо тағйир меёфт.

Солҳои охир дар байни сайёраҳои Муштарӣ ва Нептун гурӯҳи ҷирмҳои кашф шудаанд, ки дорои хусусиятҳои астероидию кометавӣ доранд. Чунин ҷирмҳоро «кентаврҳо» меноманд.

Кентавр калимаи юнонӣ буда, решаи он аз ду калима иборат аст, *кентев*-сиёҳии дуда, зада буридан ва *таврос* – барзагове, ки қотили барзаговҳоро ё сайёдии онҳоро тафсир мекунад. Дар асотири Юнони қадим кентаврро ба махлуқи ваҳшии қотил бо сар ва бадан дар тани асп шабоҳат додаанд, ки то ҳол ин маҷмӯъ дар илми астрономия истифода бурда мешавад.

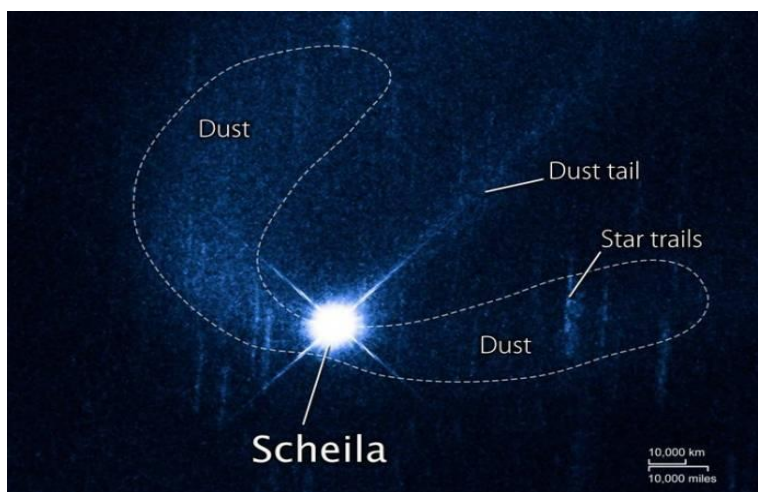
Расми 1. Кентавр, шабоҳати инсон бо бадани асп.

Аз ҳамин лиҳоз, дар Расадхонаи Санглох аз рӯзҳои 27 июл- 3 августи соли 2017 объектҳои кайҳонӣ аз гурӯҳи кентаврҳо дар масофаи 900 млн км аз Офтоб бо номи кометаҳои 29/P Швассман-Вахман, 2015ER61 Панстрасс, 2015VL62 Лемон-Юнг-Панстарсс, астероидҳои (596 Шейла), (457175) 2008GO98 мушоҳида карда шуданд. Кометаи 29/P Швассман-Вахман – кометаи кӯтоҳдаври гурӯҳи Кентавр (Расми 2), ки соли 1927 аз тарафи олимони Олмон А.Швассман ва А.Вахман кашф карда шудааст. Дар давоми солҳо дар ин гурӯҳ зиёда аз 45 объектро кашф намуданд. Хосияти пурасрори кентаврҳо дар он аст, ки ҳатто дар масофаҳои хеле дур аз Офтоб онҳо фаввораҳои газу чангӣ ҳосил мекунанд. Одатан, дар ин масофаҳо кометаҳои одӣ ин гуна фавволяро нишон намедиҳанд. Ин муаммо то ҳол ҳалли худро наёфта, яке аз масъалаҳои муҳими астрономияи муосир ба ҳисоб меравад.

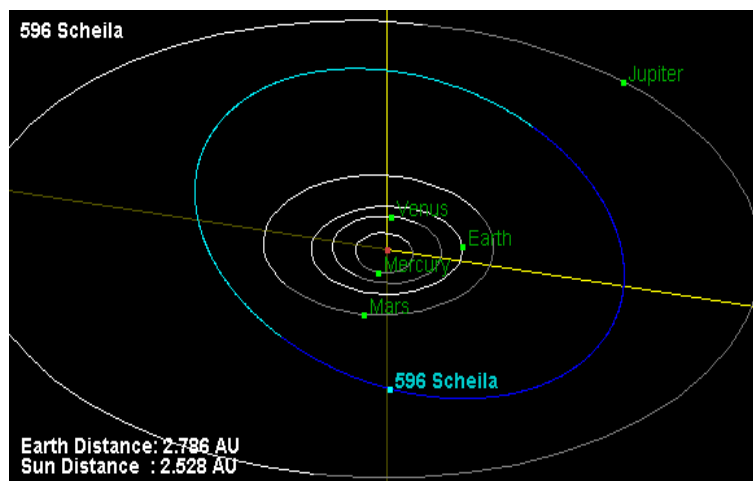
Расми 2. Кометаи 29/P Швассман-Вахман аз рӯи мушоҳидаҳои Расадхонаи Санглох 30 июли соли 2017, ки дар байни 45 объекти гурӯҳи Кентавр ҷойгир шудааст.

Боз як муаммои муосири дигар дар илми астрономия ин фаъолнокии астероидҳое мебошад, ки гоҳ-гоҳ фаъолияти кометавии худро нишон медиҳанд. 11 декабри соли 2010 аз тарафи олимони Амрико чирмеро мушоҳида намуданд, ки дурахшониаш ду маротиба зиёд гардида, хусусиятҳо ва шакли кометавиро нишон дод. Дар давоми мушоҳида дуто думи чангӣ дар он пайдо карданд (Расми 3).

Расми 3. Думҳои ҷангии астероиди 596 Шейла пас аз бархӯрд бо ҷирми кайҳонӣ.

Олимон пурра хусусиятҳои кометавиро ошкор намуданд, ки ин боиси боварии онҳо ба комета буд. Аммо координтаҳо ва мадори ин ҷирм ба комета монанд набуд (Расми 4), дар ин лаҳза олимон боз таҳҳис ва тадқиқи пурраеро гузарониданд, ки ин комета не, балки астероид бо номи 596 Шейла ҳаст.

Расми 4. Мадори астероиди 596 Шейла ва мавқеи он дар Системаи Офтобӣ

Илм ва Чомеа

Бо ин сабаб астероидро ба гурӯҳи объектҳое дохил карданд, ки астероид ё астероидҳои фаъол буда, гоҳ-гоҳ фаъолияти кометавиро зоҳир менамояд. Ба онҳо номи кометаҳои тасмаи асосии астероидҳо гузоштанд. Сабаби асосии фаъолияти кометавӣ нишон дондани астероиди 596 Шейла ин бархӯри бо чирми номуйян буд, ки баъди бархӯрд он ба ларзиш даромад.

Олимони Институти астрофизикаи АИ ҶТ бо олими Институти астрономия Академия илмҳои Словакия Иванова О.В. дар вақти мушоҳидаҳои объектҳои ғайриоддӣ дар Расадхонаи Санглох.

Аз ин лиҳоз, мо ҳам тасмим гирифтем, ки дар Расадхонаи Санглох мушоҳидаи ин ҷирми шавқоварро ба роҳ монем ва боз якчанд астероидҳои фаъолро аз ин гурӯҳ 596 Шейла, 457175 2008GO98 барои тадқиқ интихоб кардем. Дар давоми мушоҳида ба олимони Институти астрофизикаи АИ ҚТ маълум гашт, ки астероиди Шейла то ҳол фаъолияти кометавии худро давом дода истодааст ва бо рафтори ғайриодии худ боз олимони астрономияро дар ҳайрат гузоштааст (Расми 5).

Расми 5. Акси астероиди 596 Шейла, ки дар Расадхонаи Санглох рузи 31 июли соли 2017 ба навор гирифта шудааст.

Мушоҳидаҳои муштарак ва кори пурмаҳсули олимони ду тараф нишон доданд, ки Расадхона дар тамуддуни ҷаҳонӣ мавқеи худро пайдо карда истодааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аз рӯи коркарди маводи мушоҳидаҳо мавқеи кентавр ва фаъолияти кометавӣ доштани астероиди 596 Шейла муайян шуда, натиҷаҳои илмӣ дар Маркази сайёраҳои хурди Иттиҳоди

байналмилалии астрономҳо қабул гардиданд. Тадқиқотҳо давом дорад ва дигар хусусиятҳои физикии онҳо, аз ҷумла таркиб, сохтор, андоза, дурахшонӣ, ҳаракати даври гардиши онҳо коркард карда мешаванд. Ба раванди мазкур кулли олимони ҷавони Институти астрофизикаи АИ ҶТ ҷалб шуданд ва аз таҷрибаи олими Словакия баҳра гирифтанд. Дастовардҳои илмӣ ҳамкориҳои байналмилалӣ дар маҷаллаҳои махсуси ҷаҳонӣ нашр мегарданд ва дар конференсияҳо пешниҳод мешаванд.

АДАБ ВА ҲУНАР

Комил БЕКЗОДА
файласуф

ШЕЪР ЧИСТ?
(*Таҳқиқи адабиётшиносӣ*)

**Шеърро мақсуд агар одамгарист,
Шоирӣ ҳам вориси пайғамбарист.
Иқбол**

Дар ин навишта, ки чандин пораҳои шеърӣ гирд оварда шудаанд, мо маҷбурем, ҷавоби худро бигӯем, ки «Шеър чист?».

Ба шеър таърифҳои гуногун додаанд. Ҳар шоире назари хоси худро дорад. Ҳар муҳаккику мунаққиде назари худро пешкаш мекунад. Ин ба он маъно нест, ки гӯё шеър таърифи мушаххасу конкрет надошта бошад. Шеър таърифи мушаххас дорад. Дар зимни ҷавоб ба саволҳои ин муқаддима доир ба шеър ва таърифи он сухан хоҳем ронд.

1. Шеър ҳамчун падидаи маънавӣ

Шеър яке аз василаҳои мебошад, ки маънавиёти башар ба воситаи он ифода мегардад. Ҳамаи ҳунароҳои башарӣ василаанд. Васидаи кӯмак кардан ба Инсон ва осон намудани зиндагии инсонӣ. Инсонҳо дар ҷаҳон танҳоанд... Гирифтдоранд... Бадбахтанд... Мусибатзадаанд... Дардманданд... Мирандаанд... Нотавонанд... Гуруснаанд... Маҳкуманд... Маҳбусанд... Нокоманд... Ноумеданд... Сарсонанд... Овораанд... Ва бо як

калима ҳама дар ҷустуҷӯи амният ва бехатарии вучудӣ (экзистенциалӣ) мебошанд.

Ин ва боз садҳо саволи дигар дар рӯ ба рӯи инсонӣ гузашта ва ҳозира арзи вучуд мекард ва мекунад. Мо бояд ба ин саволҳо ҷавоб диҳем. Ҳар кас ба тариқай худ ба ин саволҳо ҷавоб медиҳад. Сиёсатмадорон, файласуфон, донишмандон, олимон, ҷанговарон, рӯҳониён, равоншиносон, ҷомеашиносон ва ғайра ба ин саволҳо аз рӯи ихтисоси худ ҷавоб медиҳанд. Мақсад ва ҳадафи ҳамаи онҳо ин аст, ки чӣ тавр мо бояд инсониятро аз ин мушкилиҳо ва мусибатҳо начот диҳем. Мо дар ин навишта танҳо сари ин мавзӯ баҳс мекунем, ки шоир аз рӯи ихтисоси худ ба ин мушкилоти башарӣ чи гуна ҷавоб медиҳад. Барои осонии кор фалсафаи шеър ва шоириро ба мавзӯҳои ҷузъӣ тақсим мекунем:

2. Шеър аз нуқтаи назари мазмун

Мазмуни шеър тамоми олами вучудро дар бар мегирад. Дар олами ҳастӣ ду ҳақиқат вучуд дорад: Якум, ҳақиқати кайҳонӣ; дуюм, ҳақиқати инсонӣ. Ҳақиқати кайҳонӣ аз рӯи қоидаҳои вазн, кашиш, суръат, ҳаракат... муайян карда мешавад. Худи кайҳон намедонад, ки вазну кашиш чис? Ҳаракату суръат чист? Зеро кайҳон ақлу хирад надорад. Бадбахтиву хушбахтиро намедонад. Худро намедонад ва инсонро низ намешиносад. Аммо ҳақиқати инсонӣ бар хилофи ҳақиқати кайҳонӣ аст. Инсон аз рӯи қоидаҳои ақл, хирад, инсоф, адолат, баробарӣ, хайр, хушбахтӣ, дӯстӣ, ҳамкорӣ, шафқат, меҳрубонӣ ва ғайра амал мекунад. Ин қоидаҳои ҳақиқати инсонӣ бақулӣ муқобили ҳақиқати кайҳонӣ мебошанд. **Низои байни ин ду ҳақиқат ҷавҳари мушкилоти башариро ташкил медиҳанд.** Ҳақиқати кайҳонӣ хеле бузург ва амиқ аст. Умри мо одамон кӯтоҳ ва сатҳӣ мебошад... Ҳақиқати одамон нотамо ва ноқис аст... Мо инсонҳо маҷбур ҳастем, ки бо ҳақиқати мутлақ ва беинтиҳои кайҳонӣ созиш ва муросо кунем. Ҳамин аст ҳулосаи ақлу дониши башарӣ...

Шоир аз ҷониби худ кӯшиш мекунад, ки ба воситаи шеъри худ ба ин саволҳои муҳол ҷавоб гӯяд... Ба мавзӯи аслии худ баргардем. Ҳар хонандаи ин мақола ҳақ дорад бипурсад, ки: Назари худи шоир ба шеър ва шоирӣ аз чӣ иборат аст? Ин пурсиши бисёр муҳим аст. Бисёр шоирон ва муаллифони китобҳои шеърӣ аз ҷавоб додан ба ин савол саркашӣ мекунанд.

Чаро? Барои он ки шаҳомату бузургии худро аз даст надиханд. Зеро ба хонандагон талқин кардаанд, ки ин шеърхоро бо илҳомии осмонӣ сурудаанд. Аз тарси он ки мабодо хонандагон аз осмонӣ будани шеъри онҳо шубҳа кунанд. Ва сирри заминӣ будани шеършон фош шавад.

Ин аст, ки изҳори назар намекунад ва қазоватро ба уҳдаи хонанда мегузоранд. Оқибати кор аҷиб аст. Таваҷҷуҳ кунед: Хонанда ҳарчи гӯяд, шоир розӣ нест. Гӯё мазмуни шеърро ба пуррагӣ дарк накардаанд. Зимнан, боз даъво дорад, ки ин хонандагони заминӣ мазмунҳои осмонии шеъри ӯро дарк накардаанд! Барои ҳамин ҳам, ҳеҷ як шоир қабул намекунад, ки мазмуни шеърро ба мо шарҳ диҳад! (Ин мавзӯро боз баъдтар пайгирӣ мекунем).

3. Шеър чи гуна эҷод мешавад?

Ман муаллифи ин матлаб шеър ба хонандагони худ ҷавоб медиҳам, ки: «Шеър чист ва он чи гуна эҷод карда мешавад?» Ва ё ба ибораи дигар: «Ман шеърро чи гуна мефаҳмам?» Ҷавоби мушаххас ва конкретии ман ба ин савол чунин аст:

«Шоир ба воситаи шеъри худ ҷаҳонро аз нав меофарад. Зеро шоир аз ҷаҳони мавҷуда розӣ нест. Шеър барои шоир васила аст. Васила, яъне восита, абзор, инструмент...

Чунин абзорест, ки кӯчакро бузург ва бузургро кӯчак (хурд) нишон медиҳад. Агар чунин накунад, пас шеър нест, балки илм аст. Илм ҳар чӣ ҳаст, ҳамон тавр тафсир мешавад. Ҳодисаи илмиро каму зиёд кардан мумкин нест. Иштибоҳ мешавад. Аммо дар шеър каму зиёд кардани ин ё он ҳодисаро муболиға мегӯянд. Шоир аз рӯи биниши худ чизи бузургро кӯчак тасвир мекунад. Ва ё чизи хурд ва кӯчакро бузург нишон медиҳад. Дар ҳар ду ҳолат ҳам мегӯянд, ки шоир муболиға кардааст. Яъне аз тасвири воқеии ҳолатҳо ва ҳодисаҳои мушаххас ва конкрет дур рафтааст. Мо мегӯем, ки ин ҳаққи ҳунари ва ҷаҳонбинии хоси шоир аст, ки ба чунин иқдоми эҷодкоронае даст задааст.

Бо як калима ҷавҳари ҳунари шоирӣ маҳз аз ҳамин муболиға иборат аст. Ҳамин муболиға инструменти кории шоир аст, ки ҳам бузург ва ҳам хурдро бераҳмона мекӯбад. Ин абзорест дар хизмати фалсафии шоир. Шоир эҷодкор аст. Назари мустақили худро дорад. Шоир меҳонад, ки аз роҳи фикр ва маънавият

накшаи худро ба хонандагон фаҳмонад. Вале фикр хушк ва урён аст... Мучарраду абстракт аст. Мардум ба осонӣ фикри мучаррадро намефаҳманд. Ин аст, ки шоир хунари худро ба кор мегирад. Хунари шоир кадом аст? Хунари шоир он аст, ки ақида ва фикри мучаррад ва абстрактиро ба воситаи мисолҳои конкретӣ, тасвирҳои воқеӣ ва манзараҳои зинда ва диданӣ шарҳу баён мекунад. Ин корро тасвири шоирона меноманд. Тасвирҳои воқеӣ ва конкретӣ, бо худии худ шеър нестанд. Ин тасвирҳо он гоҳ шеър мешаванд, ки агар шоир онҳоро барои баён кардани ақидаи худ бо ҳам пайваст карда бошад. Тасвирҳо, манзараҳо, ҳодисаҳо, мазмунҳои конкретӣ худ ба худ танҳо маънои ҷузъӣ доранду бас. Он тасвирҳо нопурраанд. Ноқисанд. Шеър нестанд. Аммо ақида, фалсафа, диди нав ва назари шоиронаи ӯ ин манзараҳо ва тасвирҳои ҷузъиро симо ва сурати том ва тамом мебахшад. Он вақт аст, ки шеър эҷод мешавад. Меҳоҳам барои намуна ва мисол, як байтро ба тарзи худ таҳлил кунам ва чӣ будани механизми офариниши шеърро ба хонандагони фозил пешкаш намоям. Ғазалеро аз эҷодиёти худ, ки «Ишқи бепарвои ман» унвон дорад, мисол мезанам:

**Раҳ ба сӯи ёр дорад ин дили шайдои ман,
Ҷуръати Мансур дорад ишқи бепарвои ман.**

Мазмуни куллии байт чунин аст: «Ман дар роҳи ишқи худ то охир устувор ҳастам». Ҳамин ақидаи шоир ба воситаи чандин тасвирҳои аҷибу ғариб баён карда шудааст (Ноғуфта пайдост, ки агар шоир инструменти шоирӣ худ, яъне тасвирҳои муболиғаомезро истифода намекард, касе ба ҳадафи ӯ тавачҷуҳе наменамуд. Ва гуфтани он, ки «Ман дар роҳи ишқи худ то охир устувор ҳастам» як ақидаи одӣ ва маъмулӣ мебошад. Ва ҳама онро медонанд ва дар ҳама ҷо хонда ва шунидаанд.) Вале шоир ин ақидаи одиро тавре ба мо талқин мекунад, ки мо маҷбур мешавем, ки ба он бо диди нав назар кунем. Шоир бо тасвирҳои муболиғаомези худ моро қонеъ мегардонад, ки ин ақидаи ӯ чизи нав аст. Арзанда аст. Фидокорӣ металабад. Баъди хондани ин байт дар мо тасаввуре пайдо мешавад, ки гӯё аз забони шоир чизи навро шунидаем. Гӯё тасаввуроти пешинаи мо дар бораи ин ақида ки: «Ман дар роҳи ишқи худ то охир устувор ҳастам» як ақидаи одӣ аст, иштибоҳи маҳз будааст. Байти шоир моро

барангехт. Моро такон дод. Моро бедор кард. Мо ин маъниро ба таври нав эҳсос кардем. Ба тарзи нав фаҳмидем. Мо бедор шудем. Шоир моро бедор кард. Вазифаи шоир ҳамин буд. Ӯ ин вазифаро анҷом дод. Рисолати шоирии худро ба исбот расонд. Аз ин ба баъд мо хонандагон озод ҳастем, ки барои амалӣ намудани нақшаи шоир камар бандем. Ҳамин тавр, шоир ба ҳадафи худ расид. Моро ба кору амал водор кард. Рисолати шоирии худро иҷро намуд...

Ба хонандагон пешниҳод мекунам, ки барои намуна ва мисол ҳамин байтро ба таври муфассал таҳлил кунем. Якero ба сифати калид интихоб кардаем, то кори хонандаро осон гардонем. Биёед, барои як дафъа ҳамаи калимаҳои ин байтро аз назар гузаронем ва бубинем, ки ин калимаҳо дар танҳои чӣ маъно доранд ва ҳангоме ки дар байт чамъ оварда мешаванд, чӣ маънои наве ба худ мегиранд. Инак, таҳлили муфассали ин байт:

Раҳ - роҳ аст. Ба хогири равонии байт ва вазни он «роҳ» - ро «раҳ» гуфтем. Калимаи «роҳ» чунин маъниҳо дорад: чода, тарик, дафъа, бор, мартаба, қоида, равиш, маслак, мазҳаб, гузаргоҳ, кӯча, масофа...

Ба - ишора ба сӯ, тараф; дар ҷое будани чизе ё касеро мефаҳмонад...

Сӯй - тараф, ҷониб, назди, пеши, ба тарафи, ба ҷониби...

Ёр - дӯст, рафиқ, маҳбуба, маъшуқа, зан, назир... Маъбуд, Худо, Офаридагор...

Дорад - аз доштан; доро будан, молик будан, тасарруф кардан, идора кардан, водор кардан...

Ин - кас ё чизи наздикро ишора мекунад; «Ин одам», «Ин китоб»...

Дил - узви хунгардонӣ, қалб, дарун, дохил, ботин, ҷон, рӯҳ, фикр, андеша, майл, хоҳиш, ҳавас, дилбар, ёр, маҳбуба, дӯст...

Шайдо - ошуфта ва девона; ошиқи гузаро; ҳайрон, саҳт ба ҳаяҷон омада; ошуфтагӣ; аз ишқ пайдо будан; маҷзуб, нимадевона, вола, ғариб...

Ман - ҷонишини шахсии шахси якуми танҳо; дар ибораҳои изофӣ соҳибиятро ифода мекунад. Дар ин байт ба шоир ишора мекунад. Ин ҷо «Ман»- и шоир аст. Шахсияти ӯст. Муаллифи ин ғазал аст.

Чуръат - далерӣ, ҷасорат, бебоқӣ, шучоат, ғаюрӣ, нотарсӣ, пурдилӣ, баҳодурӣ...

Мансур - Инчо Мансури Ҳаллоҷ (854 - 921) ориф ва мутафаккири форс-тоҷик дар назар аст. Чунонки маъруф аст, хангоми ҷазбаи сӯфиёна ибораи «Аналҳақ» (Ман худоям) - ро ба забон овард. Барои ин густоҳӣ Ҳаллоҷро ба дор овехтанд. Ин ибора рамзи устуворӣ дар ақида ва ҳадаф аст. Чун хангоми зиндонӣ Ҳаллоҷро саҳт шиканча карданд, ки аз ақидаи худ баргардад. Вале ӯ то охир дар ақидаи худ устувор монд.

Дорад - аз доштан; доро будан, молик будан...

Ишқ - Ҳисси дилбастагӣ ва дӯстдории аз ҳад зиёд ба чизе ё ба касе, муҳаббат, шефтагӣ...

Бепарво - беғам ва беандеша дар бораи худ ва ё дигарон; бетафовут, бетараф;

Ман - ҷонишини шахсии шахси якуми танҳо; Ман дар ин байт ба шахси шоир дахл дорад. Нависандаи ин ғазал дар назар аст.

Инҳо буданд ҳамаи калимаҳои байт, ки асоситарин маъниҳои онҳоро зикр намудем. Ҳоло аз хонандагон мепурсам, ки оё мешавад аз маҷмӯаи ин калимаҳо як ақидаи муайянеро ҳосил кард? Таваҷҷуҳ кунед, ки ин калимаҳо дар якҷоягӣ ба чӣ шакл меоянд: Раҳ - ба - сӯй - ёр - дорад - ин - дил - шайдо - ман - чуръат - Мансур - дорад - ишқ - бепарво - ман. Бубинед, ки бо партофтани ва ҳазфи танҳо як ҳарфи изофаи «и» байт маънои худро аз даст додааст. Изофа дар ибораҳои дил-и шайдо; шайдо - и ман; чуръат - и Мансур; ишқи - и бепарво омадааст.

Агар тартиби ин калимаҳо дигар карда шавад, мешавад аз онҳо маъние пайдо кард? Не, намешавад. Агар, тасодуфан маъние ҳам пайдо шавад он шеър нахоҳад буд. Пас, маълум мегардад, ки офаридани шеър кори шоир аст, на кори калимаҳо, на кори калимасозон, на кори тасвирҳо ва манзараҳои алоҳида. Ин шоир аст, ки бо қудрати эҷодӣ ва офаринандагии худ маъниҳо ва мазмунҳоеро меофарад. Ақида ва назарияи шахсии худро ба воситаи тасвирҳо ва манзараҳои зинда, ки аз калимаҳои забон сохта шудаанд, баён мегардад. Моро мафтун мекунад, таваҷҷуҳи моро бармеангезад. Дар торикии дерина рӯшноии нав мепояд... Ҳамин тавр, шеър эҷод мегардад. Дар мисоли ин байт шоир ба хонандагонаш гуфтани ҳаст, ки «Шумо ҳам дар роҳи ишқи худ ба мисли ман устувор бошед. Аз ман ибрат гиред. Ман аз Мансури Ҳаллоҷ ибрат гирифта будам. Ин роҳи дуруст аст. Зеро ки роҳи озмуда ва санҷидашуда аст. Ҳаллоҷ озмуд, ман ҳам

озмудам... Шумо ҳам биозмоед...» Ин аст даъвати шоир... Ин аст рисолат ва хидмати шеър ба мардум... Ин аст рисолати таърихӣ, фарҳангӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ, тарбиявӣ ва бедоркунандаи шеър дар чомеа. Ман рисолати шеър ва шоирро чунин мефаҳмам. Ҳамаи шеърҳои ин китоб аз байтҳо иборатанд. Ва ҳамаи байтҳо ба мисли байти боло сохта шудаанд. Ин аст тасавури ман аз коргоҳи шеърӯ шоирӣ”.

Шояд дигарон ин мавзӯро ба тарзи дигар мефаҳманд. Ин табиӣ аст. Чун инсонҳо озодаанд, ҳар кас ҳақ дорад, ки дар ҳар мавзӯе назари шахсии худро дошта бошад...

4. Шакли шеърӣ чист?

Унсурҳои асосии шеър: забон, вазн, қофия ва мусиқӣ мебошад. Дар ҳикоя на вазн асту на қофия ва на мусиқӣ. Вучуди ҳикояҳо ва насрҳои мусаччаъ дар адабиёти бузурги мо мавриди гуфтугӯи ин баҳс нест. Онҳо як падидаҳои тафаннунӣ ва истисноӣ ҳастанд, ки аз қоидаҳои умумии баҳси назму назф берунанд. Ин аст, ки шеър аз наср фарқ дорад. Баъзе шеърҳои ҳафт, ки вазн надоранд. Дар баъзе қофия нест. Дар гурӯҳи сеюм мусиқӣ дида намешавад. Инҳо шеърҳои ноқисанд. Шакли шеърӣ фалсафаи хоси худро дорад. Қисмҳои кайҳонӣ дорои вазн мебошанд... Вазн ба маънои таносуб... Таносуб ба маънои қофия аст... Қофия, яъне ритм, оҳанг... Оҳанг, яъне мусиқӣ... Мусиқӣ дар худ вазн, таносуб, қофия ва ритмро дар бар мегирад. Худи мусиқӣ натиҷаи ҳаракати кайҳон аст... Ҳаракат ҷавҳари ашӯҳост... Ашӯҳо аз хилоли ҳаракат худро намоиш медиҳанд... Сурат мепазиранд... Сурат зоҳири шеър аст. Мусиқӣ ва ҳаракат ботин ва ҷавҳари шеърро ташкил медиҳанд.

5. Фалсафаи шеър чист?

Фалсафаи шеър ба маънои моҳияти шеър аст. Шеър нақшаи нави ҷаҳон ва зиндагии нави инсонҳост, ки шоир ба таври худ офаридааст. Шоири ҳақиқӣ навоар ва офаридагор аст. Ба ҷаҳони дигарон қонеъ нест. Ҷаҳонро ба тарзи навоаронад. Зардуштия- шеъри Зардушт, Яҳудият- шеъри Мусо ва Масеҳият шеъри Исои Масеҳ аст. Чунки ҷаҳонро ба тарзи худ офаридаанд.

Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Румӣ, Иқбол низ ҷаҳонро ба тарзи худ офариданд. Идеал ва ҳадафи ин ё он шеър чизест, ки бояд бошад, вале ҳоло дар воқеият вучуд надорад. Пас, ҳамаи шеърҳо нақшаанд. Нақшаҳое, ки шояд дар оянда амалӣ шаванд ва ё нашаванд. Оқибаташро зиндагӣ нишон хоҳад дод. Шоир нақшаи ояндаи зиндагии башариро пешбинӣ мекунад... Ҳар шоир ҷаҳониёнро ба таври худ ба оянда умедвор мегардонад... Шоир офаридагори ҳадафҳо ва орзуҳои нав ба нав аст...

6. Шоирони асил кадоманд?

Шоирон ду тоифаанд. Якум, пайравони тортанак; Дуюм, пайравони занбӯри асал.

Тоифаи якум бардавом тор мебофанд. Шеъри онҳо луобест, ки ҳамвора тӯри сайёди метанад. Барои ба даст овардани сайд ва ба дом андохтани он. Ин тӯрҳо ва ин домҳо василаи зиндагии онҳост. Шеър танҳо баҳона аст. Мебофанд ва мебофанд. Як тортанак дар ду рӯз ба дарозии 500 метр тор метанад... Танҳо аз ҳисоби луоби худаш...

Шоири асил мекӯшад, ки дарди бедармони худ, ҳамзамонон ва инсониятро баён кунад... Чидду ҷаҳд мекунад. Заҳмат мекашад. Ҷустуҷӯ менамояд... Чун занбӯри асал аз гулҳои гуногуни илму маърифати башарӣ асал ҷамъоварӣ мекунад... Шираи ин гулҳоро дар шакли пораҳои шеърӣ ба мардум пешкаш менамояд... Чун қоида шоири асил ҳамеша қурбонии кӯрзавқии мардуми авом аст... Ҷаро ки авом ҳамеша аз асли масъала ғофил мемонанд ва фирефтаи зарқу барқи шоирнамоён мегарданд.

Шеъри асил кадом аст? Шеъри асил дорои мазмуни фалсафӣ мебошад. Кадом фалсафа? Фалсафаи зиндагӣ. Ин фалсафа, ки: Инсон кист? Олам чист? Мо аз кучо омадаем? Оқибат ба кучо меравем? Сарнавишти ҳар яки мо чӣ хоҳад буд? Шоирони асили ҳамаи қавму миллатҳо кӯшидаанд, ки ба ин саволҳо ҷавоби қонеъкунанда пайдо намоянд...

Дар фарҳанги мо Ҳаким Умари Хайём (1048-1131) чунин меандешид, ки: Ҷаҳон саросар ҳеҷ аст; Эътибори чандоне надорад; Чун мо дар гардиши айём дасте надорем; Пас, корҳоро ба ҳоли худ роҳо кунем ва дар тағйир додани чизҳо беҳуда сарсаҳтӣ накунем. Зеро ақли мо аз дарки сирру асрори олам очиз аст ва тавоноии мо маҳдуд мебошад. Ҷаҳон тамошоғаҳи

гардиши рӯзгор аст ва мо низ тамошогарони онем». Ин бинише сӯфиёна, бунбастӣ ва орифонааст, ки тамоми ҷаҳонбинии асримиёнагии зиёиёни моро ташкил меод ва таҷаллиёти онро дар шеърӯ адаби тоҷик меёбем. Рӯҳи қаландарӣ, оини риндӣ, пушти по задан ба дунё, корҳои дунёро ба ҷиддиат нагирифта, танзу истеҳзои ҳақимона пеша сохта, хешро дар рӯ ба рӯи маломати дигарон қарор додан ва боз чандин хоксорихои нобачо ва дурӯғини дигар хусусияти фалсафаи қавмест, ки ҳазор сол боз истиқлоли фикрӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии худро аз даст додааст.

Чунин фалсафае акнун барои ворисони Хайём ва миллати тоҷик барои асри XXI ва асрҳои оянда зарурате надорад. Зеро ин фалсафаи таслим ва шикаст аст. Фалсафаи навмедӣ ва пессимизм аст. Зарарнок аст. Гумроҳкунанда аст. Худбохтагӣ аст. Аз худ бегонагӣ аст...

Аз ҳамаи ин сифатҳои зидду нақиз дар адабиёти гузаштаи мо симои риндро сохтаанд. Хайёмро беҳтарин намунаи ринд мешуморанд. Ринд дар ҳаҷ таърифе хулоса намешавад. Ба назари оқилон девона асту ба назари девонагон оқил; Назди порсоён гунаҳгор асту назди гунаҳгорон порсо; Ин аст шарҳи муҳаққиқони мо доир ба фалсафаи риндӣ. Вале ин шарҳ ноқис ва нотамо аст. Аз ҷавоби савол гурехтан аст. Бо як қалима: Ринд шахси ғариб ва аз худ бегона аст. Вале ин бегонагиро дарк намекунад. Хайёл мекунад, ки меҳвари олами ҳастӣ мебошад. Бо ҳазор забону таъбир лоф мезанад, хоксорӣ мекунад, гурур мефурушад... Вале ҳамаи ин бесамар ва беҳуда аст. Ин аст, ки мо бояд аз Хайём ва Хайёмпарастон бигрезем... Фалсафаи онҳо натиҷаи як бемории иҷтимоӣ буд. Шикасти сиёсӣ. Шикасти маънавӣ ва фарҳангӣ. Ғалабаи рӯҳи ғуломӣ ва ноумедии мутлақ бар инсон ва ҷомеаи инсонӣ... Чунин фалсафаро насли имрӯзи қавми мо қабул надорад... Мо аз фалсафаи озодӣ ва истиқлол пуштибонӣ менамоем. Мо тарафдори фалсафаи худшиносии миллӣ ҳастем... Мо аз озодандешӣ ва худоғоҳӣ дифоъ менамоем. Мо ба қудрати халқ ва офаридагори инсон ва инсоният боварӣ дорем...

Риндони гузаштаи мо дард доштанд. Вале аз дарди худ огоҳ набуданд. Дардро ташхис дода наметавонистанд. Ин беҳабариро риндӣ ном гузошта буданд. Ринди Хайёмӣ на ҳақро эътироф дораду на ҳақиқату на тариқату на яқинро...

Ҳамаи ин мафҳумҳо (ҳақ, ҳақиқат, тариқат, яқин) истилоҳоти тасаввуфианд... Яъне ринди Хайёмӣ мегӯяд, ки тасаввуфро қабул надорам! Боз чӣ? Боз мегӯяд, ки куфру ислому дунёву динро низ қабул надорам! Баъд чӣ? Баъд оғоз мекунад ба худкушии маънавӣ! Яъне ба зиндагӣ пуштӣ по задан... ҷаҳонро беҳуда ҳисобидан, аз саволҳои зиндагӣ гурехтан... Кори ринди Хайёмӣ ба ин натиҷа расид... Ин аст, ки мо мегӯем: Аз Хайём бояд гурехт... Хайёмро бояд раҳо кард. Ҳамқадами замон ва ҷаҳониён бояд шуд. Инсони асри XXI ба ҳамаи ин саволҳо ҷавоб ёфтааст ва омодаи посухи саволҳои эҳтимоли ҳама мебошад.

7. Ҳақиқати илҳом чист?

Мардони огоҳ ва инсонпарваре ҳастанд, ки меҳоханд ҳарчи ошқортар, равшантар ва возеҳтар мақом ва арзиши зиндагиро ба мардум бирасонанд. Василай аз ҳама таъсирноктар дар байни восита ва василаҳои дигар маҳз ҳамин шеър ва сухани мавзун аст. Ин аст, ки он шахс шоири асил мешавад. Ӯ шоири ҳақиқист. Ба ҳалли масъалаҳои умдаи зиндагӣ ва марг мепардозад... Ӯ масъулияти вичдонии худро дар назди одамон, муосирон ва наслҳои оянда илҳом меномад. Қувваи ҳаракатдиҳандаи илҳомии шоир, вичдон ва ҳисси масъулиятшиносии ӯст дар назди инсоният ва таърих. Фирдавсӣ ва Иқбол чунин буданд.

Аммо илҳом барои шоирони дурӯғин ниқобест, ки соддалавҳонро мефиребанд. Онҳо барои сарпӯш гузоштан бар оташи кибру ғурур ва ҳисси шӯҳратталабии худ шеър мебофанд. Дар адабиёти мо ҳазорон шоир арзи вучуд карда ва ҳазорон девон таълиф шудаанд. Оё ҳамаи ин миллионҳо адабиёти шеърӣ бо илҳом навишта шудаанд? Аз осмон ба онҳо илҳом фиристодаанд? Ҳаргиз! Аксари шоирон чун пайғамбарон козиб ва дурӯғинанд. Онҳо меҳоханд, ки ба воситаи иншои шеър айби худситой ва шӯҳратталабии худро пинҳон доранд.

Он ҷо ки мегӯянд «ба номи халқ» ва «ба хоҳири мардум» шеър менависем, дар асл ва дар ҳақиқат барои худ ва барои таскин додани дарди худнамоӣ ва ҷоҳталабии худ қалам ба даст гирифтаанд...

Хонандаи муосир ҳақ дорад, ки аз ин рози маҳрамонаи шоирон огоҳӣ пайдо кунад. Чун шеър барои хонанда аст... ва шоиру хонандаи шеъри ӯ харду дар нисбати якдигар масъуланд...

Ин масъулияти мутақобил ва ҳамагонӣ қувваи ҳаракатдиҳандаи ҳамагуна ҷустуҷӯҳо ва кунҷковиҳо мегардад...

8. Сояравшанҳои кори шоирӣ

Як муҳаққиқи форсизабони хориҷӣ шоирони тоҷикро муттаҳам карда буд, ки шеърхояшон ба қоидаҳои илми арӯз созгор нестанд. Яъне калимаҳое, ки ба сину соду соъ навишта мешаванд, ҳамаро бо ҳам қофия кардаанд. Ҳол он ки арӯзи классикӣ инро иштибоҳ медонад! Бале, аз назари арӯзи классикӣ, ки аслаш арабӣ аст, ин кор иштибоҳ аст. Вале бояд ба эътибор гирифт, ки мо ба забони тоҷикӣ шеър менависем, на ба забони арабӣ! Арӯз хоси забон ва шеъри арабӣ аст. Калимаҳои забони тоҷикиро мешавад бо хатти кирилик, лотинӣ, англисӣ, японӣ ва дигар хатҳои ҳақон навишт. Муҳим савту садои тоҷикии мост, на ҳарфҳои алифбои забонҳои бегона! Хатту алифбоҳои дигар ба мо чӣ дахл дорад? Хатту алифбо ҳам ба мисли олати сабт аст. Мувофиқи салоҳият ва имконияти худ садоҳоро сабт мекунад. Сабтҳои дурушт ҳасту сабтҳои расо ва оӣ. Пас, айби гуянда чист? Масъала, масъалаи олати сабт асту бас. Пас, дар шеъри тоҷикии мо масъалаи савту садо нест, балки масъалаи хатту алифбост. Агар хатту алифбо ноқис аст, онро бояд ислоҳ кард. Аслан, алифбои арабӣ аз нигоҳи имрӯз як алифбои ноқис аст. Ниме аз садоҳои забони ҳуди арабҳо дар алифбоашон таҷассум намеёбад. Ва аксари садонокҳо навишта намешаванд. Боз ҳарфҳое ҳастанд, ки танҳо хоси фонетикаи забони арабист ва дар забони тоҷикӣ вучуд надоранд. Ин аст, ки мо мегӯем арӯзи арабӣ барои шеъри тоҷикӣ бегона аст. Он тобутест барои мурдае дигар. Шеъри тоҷикии мо қоидаҳои хоси ҳудро дорад, ки аз сиришти фарҳангии мо бархостаанд. Мо аз ин қоидаҳо пайравӣ мекунем...

9. Шеъри гузаштаи мо

Шеъри гузашта ва ба истилоҳи муосир, шеъри классикии мо, ба таври умумӣ, ба ду ҳақон хизмат кард: Ба ин ҳақон ва он ҳақон. Мавлоно Румӣ мегӯяд:

**Ин ҷаҳону он ҷаҳон як гавҳаранд,
Дар ҳақиқат куфру дину кеш нест.**

Рост мегуфт. Вале барои «Ин ҷаҳон» ва «Он ҷаҳон» барномае мушаххас ва конкретӣ пешкаш накард. Пешниҳодоти ӯ ва дигар шоирони классикии мо аксаран динӣ, тасаввуфӣ ва дар бехтарин ҳолат (утопиявӣ) буданд. Шеър бояд бозгӯи фалсафа бошад. Фалсафаи зиндагӣ. Шоирони гузаштаи мо зиндагигурез буданд. Зиндагиро дар ин ҷаҳон қобили зист намедонистанд. Ба хотири зиндагии ҷаҳони дигар эҷод ва талош мекарданд. Аз ин қоида берун баъзе истисноҳо ҳам буд, вале онҳо хеле ночиз ва камтаъсир буданд. «Шоҳнома» баъд аз «ду қарни сукут» аз тарси арабҳо эҷод шуд. Мардуми мо аз нигоҳи сиёсӣ ва динӣ - фалсафӣ онро қабул карда натавонистанд. Зеро «Шоҳнома» ба ҷои ислом идеяи миллиро гузошт ва ба ҷои Худо–Рустам, Сӯҳроб, Сиёвуш ва Исфандиёрро... Пахлаванони хирадманду ватанпарварро. Мардуми мо аз ин ду пешниҳод ҳарос карданд. Фалсафаи миллии ва ватандӯстии Фирдавсро напазируфтанд. Зеро рӯҳи ғуломӣ дар мағзу устухони онҳо сироят карда буд. Мо ҳатто имрӯз ҳам аз фалсафаи Фирдавсӣ меҳаросем... Онро аз воқеият дур медонем. Чаро? Дар ҳақиқат, барои амалӣ намудани идеали сиёсӣ ва фалсафии «Шоҳнома» ин чанд шартро иҷро намудан лозим аст:

Аввалан, барҳам задани низоми қабилавӣ - падаршоҳӣ дар сарзаминҳои Эронвич; Дуюм, аз нав афрӯхтани ҷароғи илму дониши ҳақиқӣ; Сеюм, ҷудо намудани дин аз давлат ва барҳам задани ҳама гуна хурофот аз матни ҷомеаҳои ориёитаборон. Дар ҳамаи кишварҳои эронитаборон низоми шоҳаншоҳӣ, ки ҳамон падаршоҳӣ аст, ҳукмрон мебошад. Кишварҳои ин минтақа аз таълими илмҳои ҳақиқӣ: математика, физика, химия, биология, астрономия, фалсафа, мантиқ... маҳруманд. Дар кишварҳои ин минтақа ҳанӯз ҳам идеологияи ҳукмрон дар сатҳи давлатӣ мазҳаб ва дин мебошад. Ин ва боз чандин монеаҳои дигар ҳоло ҳам намегузоранд, ки фалсафаи «Шоҳнома» дар амал татбиқ шавад.

Мо аз давраи Фирдавсӣ пештар нарафтаем. Гирифториҳои мо шояд бештар шуда бошанд. Кишварҳои минтақа эҳтиҷ ба як сохти иҷтимоӣ - демократии ҳозиразамон доранд, то ин ки аз истибдоди моддӣ ва маънавии чандинҳазорсола начот ёбанд. Урупо дар оянда ё ин истибдодро шадидтар мекунад ва ё

кишварҳои ин минтақаро ба сохти иҷтимоии урупой ҳамоҳанг месозад...

Эҳтимоли дуҷум ба воқеият наздиктар аст. Ҳарчанд роҳи дарозро дар пеш дорад.

10. Шеъри муосири форсӣ - тоҷикӣ

Шеъри муосири форсӣ - тоҷикӣ дар Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон эҷод мешавад. Аҳмади Донишу Садриддини Айнӣ пешниҳоди мушаххасе надоштанд. Танҳо моро ба тақлиди урупойён (русҳо) ташвиқ намуданду бас. Худи онҳо навигариҳои хунарӣ ва шоиронае надоштанд. Он чӣ карданд, тақлид ба урупойён буд. Вале ин хизмат дар замони худи онҳо иҷрои рисолати ростини фарҳангӣ ба шумор мерафт.

Дар Афғонистон устод Халилуллоҳи Халилӣ то соли 1980 ба сифати як ориф ва шоири сӯфимашраб шинохта шуда буд. Баъди ҷанги Афғонистон ба садои зиндагӣ ҳамоваз шуд. Вале дер карда буд. Ҳоло ҳарчи дар Афғонистон эҷод мешавад, шеър нест. Сиёсат аст. Ётироз аст. Барои хунар ва хунарнамоии шоирона фурсат надоранд. Шоир бояд дар ҳар шароите хунари шоирии худро намоиш диҳад. Вагарна мавзӯҳои шеъриро дар шакли мақолаҳои сиёсӣ ва рисолаҳои фалсафӣ низ баён кардан мумкин аст. Ба ин маънӣ ки хунарманд бояд рисолати хунарӣ ва таърихии худро хуб ва дақиқ бишносад ва аз вазиши тундбодҳои сиёсии замон ва ҷаҳон парешон нагардад. Фирдавсӣ, Сино, Носири Хисрав ва Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ба рисолати хунарӣ ва таърихии худ содиқ монданд.

Дар Афғонистони муосир ин рисолати таърихию танҳо Аҳмадшоҳи Маъсуд дар илми сиёсат анҷом дода тавонисту бас.

Дар Эрони муосир навоариҳои шеърӣ ба мисли навоарӣ дар таҳаллуסי як шоир шуд. Асосгузори шеъри нави Эрон Нимо ном дорад. Номи аслиаш Алӣ Исфандиёрӣ аст. Дар аввали фаъолияти шоирӣ «Амин» таҳаллус дошт. Барои он ки навоар шавад, номашро аз ҳарфҳои охир хонд: НИМО. Яъне шакли чапшай АМИН! Навоариҳои Нимо аз чӣ иборат буд? Ё се орзу ва ҳадаф дошт:

Якум: Хост, ки оҳангу мусиқиро аз шеъри форсӣ барҳам занад;

Дуюм: Талош намуд, ки шеъри баландовозаи классикии моро ба дараҷаи наср ба поён биёварад;

Сеюм: Кӯшид, ки зебой, равонӣ, назокат ва сеҳри сухани мавзуни форсиро ба ибораҳои ноҳамвор ва дурушту дағали урупой иваз намояд. Ӯ аз шеъри шоирони Франсия таклид мекард. Аз боби мазмун ва мухтаво фалсафаи муайяне нашофт. Он чӣ мегуфт, такрори мавзӯҳои шеъри шоирони урупой буд. Масалан, даъват мекард, ки ба табиат рӯй оваред. Вале ҷузъиёти ин даъваташро асоснок карда натавонист. Пайравонаш низ аз ин ҳол берун нестанд.

Дар Ҳинду Покистон чӣ? Мисолашро дорем: Муҳаммад Иқбол. Ӯ аз рӯи шафқати инсонӣ ба мусулмонони ҷаҳон хизмат кард. Вале натиҷае нагирифт. Чаро? Барои он ки мусулмонон омода набуданд. Якум: Омодагии сиёсӣ нашофтанд. Дуюм: Фалсафаи мушаххаси иҷтимоӣ нашофтанд. Сеюм: Програмаи муайян дар нисбати дин нашофтанд. Он чӣ Иқбол пешниҳод кард, аз ҷиҳати сиёсӣ ва иҷтимоӣ реформаи динӣ буди бас. Он ҳам реформаи ҷузъӣ ва муросоқорона. На аз қабиле реформаи Мартин Лютер. Баъди таҷрибаҳои талхи сиёсӣ ва иҷтимоӣ Урупо дар ҷаҳон асри охир ҳеч як дине дар ҷаҳон қодир нест, ки назария ва амалияи худро ба гардани қавму миллатҳо таҳмил кунад. Чун Урупо ба дин ғолиб омадааст. Шарқ ханӯз мутеи дин ва хуруфот аст. Урупойён мутеи шарқӣро дар назди дин хеле моҳирона истифода мебаранд. Бо мазҳаби шарқӣён бозӣ кардан бизнеси сиёсӣ Урупой муосир аст. Онҳо худро аз дин начот доданд, вале намеҳоянд, ки шарқӣён начот ёбанд. Ин буд, ки даъватҳои оташини Иқбол бечавоб монданд. Худи Иқбол дар солҳои охири умр ба шикасти худ эътироф кард. Мусулмонро дарди сари ҷаҳонӣён хонд. Ба ибораи хуш: «Ки ин миллат ҷаҳонро бори дӯш аст». Ин миллат гуфта мусулмонро дар назар дошт.

Вале мо садоқат ва фидокориҳои Иқболро дар роҳи озодӣ ва истиклоли мусулмонон арҷ мениҳем ва меситоем. Чун ҳарчи тавонист, ба таври бедареғ барои мардум анҷом дод. Иқдоми ӯ намунавӣ ва сазовори пайравӣ мебошад. Бо вучуди ин, боистӣ рӯҳи замон ба эътибор гирифта шавад. Маҳатма Гандӣ, ки сиёсатмадори касбӣ буд, аз роҳи омӯзиши ихтисосӣ ба саволҳои Ҳинд ҷавоб ёфт ва Ҳиндустонро бе талафоти ҷонию молӣ аз зери зулму истибдоди бегонагон начот дод.

11. Ояндаи шеъри форсӣ – тоҷикӣ

Ворисони ин шеър роҳи пурпечутобе дар пеш доранд. Мо бояд аввал урупой шавем ва баъдҳо боз аз нав ба шарқигарии худ рӯй оварем. Он гоҳ аст, ки навбати шеър мерасад. Вале шоирони асил ва бузург нахоҳем дошт. Зеро шеъри мо бемоя ва береша хоҳад буд. Чаро ки мо дар асри XX аз решаҳои суннати шеъри худ фарсангҳо дур шудем. Аз асолати миллий ва фарҳангии худ маҳрум гардидем. Аз худ бегона шудем. Худро бохтем. Гуломи моддӣ ва маънавии урупойён гардидем. Он гоҳ аст, ки мунаққидони бузурги урупоймашраб ба майдон меоянд. Шеъри классикии моро аз ғирболи нақди урупой мегузaronанд. Ин мунаққидони бузург аз ҳамин сарзамини забони форсӣ зухур хоҳанд намуд. Баъди он ки дар тамоми олам ҳукумати ягонаи умумичаҳонӣ барқарор гашт, он гоҳ аст, ки ҳақ ба ҳақдор мерасад ва ориёитаборони форсизабон бо диду эҳсосе нав ба шеъри форсӣ - тоҷикӣ таваҷҷӯҳ хоҳанд намуд. Дар он марҳала аст, ки зухури шоирони бузургро метавон интизор гардид.

12. Хулосаи баҳс

Олами воқеъ иборат аз шаклҳо ва мазмунҳои рангоранг аст... Шаклу мазмун ҳам бо худии худ зоҳир ва ботине дорад... Шеър зебоии зоҳирӣ ва ботинии шаклу мазмун аст. Масалан, шеърҳои Рӯдакӣ, Ҳофиз, Румӣ ва Иқбол ҳам шаклан ва ҳам мазмунан саршор аз зебоӣ ва мусиқӣ мебошанд. Ин аст ақидаи ман.

Ҳабибулло РАҶАБОВ

ҳиндишинос

**АМБЕТКАР - НАМОЯНДАИ ТАБАҚАИ
ПАСТ ДАР МАҚОМИ БАЛАНД**

Онҳое ки ба таърих, сиёсат, иҷтимоиёт, фарҳанг ва хусусан, ба сохтори ҷамъиятии Ҳиндустон ошноии бештар доранд, бохабаранд, ки дар ин мамлакат чунин қоидаи ҳайратовар ба мисли тақсим шудани мардум ба табақаҳои гуногуни нобаробар зиёда аз чор ҳазор сол боз анъана ва як чизи маъмулӣ шудааст. Ин табақаҳоро, ки ба забони русӣ “каста”, ба забони ҳиндӣ “ҷатӣ” ё “варна”, ба забони урду низ “табақа” мегӯянд, аслан чорто мебошанд. Онҳо чунин номҳо гирифтаанд: **бараҳманҳо** (обидҳо, ибодаткунандаҳо, мансабдорон, олимон, муаллимон, мирзоҳо), **кшатриҳо** (низомӣён), **вайшяҳо** (точирон, косибон, зироаткорон, чорвопарварон) ва **шудраҳо** (ҳар гуна коргарон ва хизматгорҳо). Боз ба ҳамин табақаи чорум наздик **далитҳо** (маҳавҳо – истисморшавандаҳо, пасттаринҳо). Бояд ёдовар шавем, ки вақте маҳавҳои Ҳиндустон мегӯем, ин ишора ба ягон беморие ё дигар иллоте нест, балки ишора ба он аст, ки онҳо аз табақаи пасттаринанд ва дигар табақаҳо, хусусан бараҳманҳо аз онҳо ҳазар мекунанд). Ҳамин тариқ, **шудраҳо ва далитҳо** пасттарин табақаҳои ҷамъияти Ҳиндустон буда, ба дӯши онҳо иҷрои ҳамаи корҳои ифлос бор шудааст. Табақаҳои номбурда боз зертабақаҳо доранд, ки шумораи онҳоро дақиқ гуфтан имкон надорад. Баъзе сарчашмаҳо тақрибан 2 ҳазор, дигар сарчашмаҳо тақрибан 3 ҳазор мегӯянд. Гарчанде Конститутсияи Ҳиндустони озод ҳуқуқҳои кастаҳоро баробар эълон карда бошад ҳам, дар амал ин баробарӣ пурра дида намешавад, хусусан дар деҳаҳо. Табиист, ки он ҷой ҳазорсолаҳо ҷорист, ба осонӣ ва зуд аз байн намеравад. Ҳадафи мо ин ҷо аз таърихи кастаҳо дар Ҳиндустон суҳанронӣ кардан нест. Мо бо овардани як-ду мисоле Ҳиндустонро чун мамлакати дорои демократияи

воқеъ нишон доданӣ ҳастем. Чун хулоса дошта бошем, ки дар ин мамлакат намояндаҳои кастаҳои поёнтарин дар ҳамон сатҳи барояшон чомеа кайҳо чудо карда, ҳоло ҳам мондаанд, пас дидани онҳоро дар вазифа ё иҷрои корҳои баландтаре тахмин ҳам карда наметавонем. Лекин аҷоиботро бубинед, ки дар солҳои соҳибистиқлол будани Ҳиндустон, яъне аз соли 1947 инҷониб як қатор намояндагони табақаи **далитҳо** соҳиби вазифаҳои баланди ҳукуматӣ шудаанд. Аз ҷумла Амбеткар (вазири адлия), Кочерил Раман Нараянан (дар солҳои 1997-2002 президенти Ҳиндустон), Мейра Кумар (аввалин зан – спикери палатаи поёнии Парламенти Ҳиндустон дар солҳои 2004-2009) ва инчунин, аз 14 июли соли 2017 президенти нави Ҳиндустон Рам Натх Ковинд. Ҳар кадоме аз ин номбурдаҳо то ба ин вазифаҳо расидан дар чандин вазифаҳои баланди давлативу ҷамъиятӣ худро чун ашхоси кордону масъулиятшинос нишон додаанд. Мо дар поён чанд сухане оид ба яке аз ҳамин гуна намояндагони кастаи поёнтарини Ҳиндустон Амбеткар зарур донистем.

Ҳуқуқшиноси маъруфи Ҳинд, арбоби сиёсӣ, пешвои маҳавҳо Бҳимрао Рамчӣ Амбеткар, ки бо таҳаллуси Бобосоҳиб низ маъруф аст, 14 апрели соли 1891 дар музофоти Мадхя Прадеш дар як деҳаи хурдакае бо номи Маҳавганв, ки дар наздикиҳои шаҳри Индавр воқеъ аст, дар оилае аз табақаи далитҳо (маҳавҳо) таваллуд шудааст. Вай фарзанди 14-ум ва охиринаи оила буд. Бҳимрао Рамчӣ Амбеткар кист? Барои чӣ вай дар мамлакати худ, бо вучуди аз табақаи маҳавҳо будан, ин қадар машҳур аст? Бо ду - се ҷумла ба ин саволҳо ҷавоб гуфтан имкон надорад. Амбеткар, мисле ки ишора шуд, ҳуқуқшиноси маъруфи Ҳиндустон, иқтисодчӣ, номанигор, ношир, сиёсатмадор, арбоби шинохтаи ҷамъиятию сиёсӣ ва олими барҷаста мебошад. Гузаштагонаш дар артиши англисии ширкати Ост – Индия, падараш бошад, дар артиши англисӣ - ҳиндустонӣ хизмат кардаанд. Амбеткар аз хурдӣ мекӯшад, ки намояндагони табақаҳои болоӣ нисбат ба маҳавҳо чӣ гуна бадбинӣ ва ҳазардоранд ва маҳавҳо дар вазнинтарин шароити иҷтимоӣ маънавӣ умр ба сар мебаранд.

Амбеткар ин номи аслии Бҳимрао Рамчӣ нест. Маҳадев Амбеткар номи устоди дӯстдоштаи Бҳимрао Рамчӣ аст. Вай ин

устодашро ниҳоят иззат мекардааст ва ҳамчун рамзи ин иззату эҳтиром номи ӯро гирифтааст. Амбедкар аввал дар Сатара (шаҳре дар музофоти Маҳараштра, маркази округи Сатара) маълумот гирифта, пас, вақте ки аҳли оила дар соли 1897 ба Бамбай мекӯчад, таҳсилро дар он ҷо дар мактаби миёнаи Элфинстоун идома медиҳад. Дар ин мактаб ӯ ягона талабае буд аз кастаи махавҳо. Дар синни 15-солагӣ ӯро бо духтарчаи нӯҳсолае бо номи Рамабайй хонадор мекунад. Амбедкар соли 1907 мактаби миёнаро хатм намуда, ба коллеҷи Элфинстоуни Донишгоҳи Бамбай дохил мешавад. Дар ин ҷо ҳам ӯ ягона нафаре аз табақаи махавҳо буд. Соли 1912 Амбедкар Донишгоҳи Бамбайро хатм намуда, дар соҳаи иқтисодиёт ва сиёсат соҳиби диплом шуд ва ҳукумати роҷанишинии Барода, ки он вақт дар ҳайати Британияи Кабир буд, ӯро чун мутахассиси лаёқатманд ба кор гирифт, вале бо сабаби беморӣ ва фавти падараш (2 феввали соли 1913) кор дар Барода идома наёфт. Пас ҳукумати Барода барои ӯ стипендияи махсус дар ҳаҷми 11, 5 стерлинг ҳар моҳ барои се сол ҳамчун мукофот ҷудо намуд. Бо ёфт шудани чунин мадад Амбедкар дар Донишгоҳи Колумбияи шаҳри Нью-Йорк таҳсил намуда, дар соҳаҳои иқтисодиёт, иҷтимоиёт, ҳуқуқ, таърих, фалсафа ва антропология маълумоти мукамал ва дипломи Магистри илмҳои гуманитарӣ ҳосил намуд. Рисолае, ки ин ҷо барои хатмкунӣ навишта дифоъ кардааст, «Тиҷорат дар Ҳиндустони қадим» ном дошт. Аз моҳи октябри соли 1916 таҳсили Амбедкар дар мактаби иқтисодии Лондон оғоз меёбад. Вай дар мавзӯи «Масъалаи рупия: пайдоиши он ва ҳалли масъалаҳои он» рисолаи докторӣ навишта, унвони доктори илмҳои гуманитариро гирифтааст. Амбедкар аз Англия ба Ҳиндустон ҳамчун олими намоёни иқтисоду ҳуқуқ бармегардад. Соли 1918 вай аллакай профессори коллеҷи Сиденҳам дар Бамбай (Мумбайи ҳозира) буд. Чанд муддате ба ҳайси ҳуқуқшинос кор карда, пас зиёдтар ба сиёсат дода мешавад ва ҳамчун арбоби сиёсӣ ном бароварда, барои ҳимояи ҳуқуқҳои махавҳо мубориза мебарад. Вай ҳизбҳои пешбари онвақтаро барои ба масъалаҳои махавҳо кам эътибор доданашон зери танқид мегирифт. Амбедкар дар замони Ҳиндустони мустамликавӣ аз ӯи шӯроӣ ноиб - кароли Ҳиндустон буд. Дар

замони ҳокимияти Чавоҳирлол Нехру, яъне дар Ҳиндустони озод вай вазифаи вазири меҳнат ва вазири адлияро ба уҳда дошт, ки ин ҳама нишони мавқеи хос дар ҷомеаи Ҳиндустон доштани ўро ёдрас мекунад.

Бо вучуди шахси ниҳоят боистеъдод будану соҳиби вазифаҳои баланд шудани Амбеткар, ҳиндувони асилзода намехостанд шахсияти ўро эътироф кунанд. Онҳо фақат аз табақаи поёнӣ будани ўро зикр мекарданду халос.

Дар солҳои 1930-1935 дар шаҳри Пуна бо роҳбарии Амбеткар муборизаи ғайризўроварии маҳавҳо ба хотири ба даст овардани ҳуқуқи ворид шудан ба ибодатхонаҳои ҳиндуҳо ташкил карда мешавад. Дар солҳои сиюм чунин маърақаҳою талошҳо аз ҷониби Маҳатма Гандӣ низ оғоз меёбад. Натиҷаи ин мубориза он буд, ки соли 1932 аҳдномае баста шуд, ки дар таърихи Ҳиндустон «Аҳдномаи Пуна» ном гирифтааст. Ин аҳднома аз ҷониби Амбеткар чун пешвои маҳавҳо ва Мадан Моҳан Малавия чун намояндаи дигар қавмҳои Ҳиндустон ба имзо расид. Пас аз ин маҳавҳо низ як бахши ҷамъияти ҳиндуҳо шинохта шуданд. Акнун дарҳои бисёр маъбадҳо ба рӯи ҳамаи табақаҳои (кастаҳо) мардум кушода шуданд. Таъкид мекунем, ки бисёр маъбатҳо, на ҳамаашон. Амбеткар мехост дине арзи вучуд кунанд, ки худои ягонро эътироф кунанд ва ҳама пайрави ҳамон дин бошанд. Вай қариб бист сол ин андешаро дар сар дошт, вале татбиқ карда натавонист. Дар охир соли 1956 вай худ дини буддоиро қабул кард ва садҳо ҳазор маҳавҳо низ буддой шуданд. Дар солҳои 1935-1937 Амбеткар ҳамчун ректори яке аз коллеҷҳои давлатии ҳуқуқшиносии Бомбай иҷроии вазифа кардааст. Соли 1936 Амбеткар «Ҳизби коргарии озод» («Сватантра лейбар партӣ»)-ро ташкил намуд. Ин ҳизб соли 1937 дар интихоботи Маҷлиси қонунбарории марказӣ иштирок намуда, соҳиби 15 ҷой шуд. Дар ҳамин сол яке аз асарҳои Амбеткар «Нест кардани каста» («Ҷатӣ ка винаш») аз ҷоп баромад, ки танқиди сохти каставӣ ва бисёр дигар андешаҳои пешқадами ин шахси инсондӯстро дар бар мегирифт. Амбеткар дар дигар асарҳояш низ, аз ҷумла дар китоби «Шудраҳо кӣҳо буданд?» дар ҷимояи кастаҳои поёнӣ кӯшиш кардааст. 15 августи соли 1947 Ҳиндустон озод гардид, онгоҳ Конгресси

миллии Ҷиндустон пешниҳод намуд, ки Амбеткар аввалин вазири адлияи Ҷиндустони соҳибистиқлол гардад. Амбеткар ин пешниҳодро пазируфт. Пас Амбеткар раиси Комитети бунёди Конститутсияи нави Ҷиндустони озод таъин шуд ва бо сарвариини ӯ ин Конститутсия омода ва қабул гардид, ки ин бузургтарин ҳиссаи Амбеткар дар бунёди Ҷиндустони озод мебошад. Дар матни тайёркардаи Амбеткар омадааст, ки Конститутсия баробарии ҳамаи қавмҳои Ҷиндустон, аз ҷумла махавҳоро кафолат медиҳад, ҳуқуқҳои иҷтимоии занҳоро ҳифз менамояд ва ғайра. Ин нуқта низ зикр шуда буд, ки намояндагони кастаҳои пасттарин ҳам ҳаққу ҳуқуқи дар мактабу коллеҷҳои мухталиф ва корхонаҳои давлатӣ кор карданро доранд. Конститутсияи нави омодакардаи Амбеткар 29 ноябри соли 1949 расман қабул карда шуд.

Амбеткар соли 1951 аз вазифаи вазири адлия даст кашида, ба истеъфо рафт. Ин ҳамон вақт рӯй дод, ки баробарии марду зан дар лоиҳаи кодекси ҷиндустонии ба масъалаҳои ақди никоҳ, тақсими намуздани мерос ва иқтисодиёт дахлдошта аз тарафи парламент пазируфта нашуд, ҳол он ки ин лоиҳа аз ҷониби Ҷавохирлол Неҳру ва чандин рукнҳои асосии Конгресси миллии дастгирӣ карда шуд. Соли 1952 Амбеткар дар интихоботи палатаи поёнии парламент муваффақ нашуд. Албатта, ин ҷо боз ҳам ҳамон барномаи иҷтимоии ӯ нақши худро бозид. Лекин ҳуди ҳамон сол ӯ узви палатаи болоии парламент таъин шуд ва дар ин вазифа то охири умри худ монд.

Амбеткарро заҳмату андешаҳои зиёд, алалхусус беҳуқуқии махавҳо, ки дар Ҷиндустон хеле зиёданд, гирифтори бемории саҳт намуда буд. Вай аз бемории қанд дар азият буд. Маҳз ҳамин беморӣ барои ӯ боз бемориҳои дигарро овард. Соли 1955 вай охири китоби худ «Буддо ва дини ӯ»-ро навишта ба итмом расонид. Се рӯз пас аз ин бемории ӯ авҷ гирифт ва оҳиста-оҳиста аҳволи ӯро торафт харобтар мекард. 6 декабри соли 1956 ҷангоме, ки ӯ дар хоб буд, рӯҳаш тарки ин олам кард.

Бҳимрао Рамҷӣ Амбеткар, новобаста аз муносибати боғарозонаи баъзе аз ашхоси табақаҳои олиии ҷамъияти Ҷиндустон, ҳамчун олими барҷастаи иқтисодиёту ҳуқуқ, муаллифи даҳҳо асарҳои илмӣ мебошад. Вай дар асарҳои

муҳимтарин масъалаҳои вақтро дар бар гирифта, ҳамчун пешвои қавмҳои нафратзада, ҳамчун арбоби давлатӣ ва ҳамчун инсондӯсти воқеӣ, ҳомии миллионҳо азиятдидаҳои Ҳиндустон сазовори эҳтиромӣ шуҳрат гаштааст. Роҷеъ ба нақши ӯ дар навиштани Конститутсияи Ҳиндустони навин мақолаҳо ва китобҳои чудогона навишта шудаанд. Ҳамчун рамзи эҳтиром дар шаҳри Аврангобод ва Лакхнав ҳайкалҳои ӯ гузошта шудааст. Дар шаҳри Корапут дар музофоти Орисса чун ҳайкале панҷаи Амбеткар, ки чор ангушт қатъу як ангушт рост аст, гузошта шудааст. Як ангушти рост нишондодашуда ифодакунандаи ақидаҳои Амбеткар мебошад, ки як Ҳиндустон, як Худо, як каста, як ҳаво, як об, як оташ, як замин ва як осмон вучуд доштанро таъкид менамояд. Миёни одамон фарқе нест. Ҳама баробархуқуқанд, хоҳ доро бошанду хоҳ нодор, хоҳ бемор бошанду хоҳ сиҳатманд. Ҳама бояд якдигарро эҳтиром кунанд.

14 апрели соли 2016 дар Ҳиндустон 125-солагии доктор Бҳимрао Рамҷӣ Амбеткар - пешвои маҳавҳои ин кишвар ҷашн гирифта шуд. Дар Душанбе низ 18 апрел дар толори меҳмонхонаи «Шератон» бо кӯшиши сафорати Ҳиндустон дар Тоҷикистон ва Ҷамъияти дӯстии Тоҷикистону Ҳиндустон маҳфиле бахшида ба зодрӯзи Амбеткар орошта шуд, ки дар он устодони донишгоҳҳо, донишҷӯён, аҳли илму адаб, фаъолони Ҷамъияти дӯстӣ, номанигорон ва дигар зиёиёни шаҳри Душанбе иштирок намуданд. Муваққатан иҷрокунандаи вазифаи сафири Ҳиндустон дар Тоҷикистон ҷаноби Мидхун Т. Р., раиси Ҷамъияти дӯстии Тоҷикистону Ҳиндустон Ҳабибулло Раҷабов ва узви Ҷамъияти дӯстӣ Саидов Ҳалимҷон роҷеъ ба зиндагии соҳибҷашн баромадҳо карданд. Албатта, барои ашхоси ба масъалаҳои ба маҳавҳо алоқамандбудаи Ҳиндустон пурратар шинос, пешвои доштани маҳавҳои ин мамлакат шояд ҳайратовар намояд. Чунин савол худи ҳамон рӯз, камтаре пештар аз оғози ҷамъомад низ пайдо шуд, ки оё ин дуруст аст, ки дар Ҳиндустон маҳавҳо пешвои доштаанд ва боз рӯзи таваллуди ин пешво ҷашн гирифта мешудааст? Барои ба ин масъала равшанӣ андохтан ҷашни зодрӯзи Бҳимрао Рамҷӣ Амбеткар мавриди басо муносиб буд.

Абдухолик ЗУХУРОВ
*ходими илмии Институти масъалаҳои
омӯзиши давлатҳои Осиё ва Аврупо*

АШЪОРИ МАДҲИЮ ИНЗИВОЙ ВА АНДЕШАИ ИҚТИМОЙ

(мулоҳизоти куллӣ)

Назми форсӣ аз замони пайдоиш, ки онро пас аз истилои араб медонанд, то имрӯз даврони мухталифро аз сар гузаронид. Ибтидо назми форсӣ содаву равон буд ва бо мурури замон аз содагӣ ба мураккабӣ тамоюл пайдо кард. Вобаста ба давру замон сабақҳои шеърӣ низ иваз шуданд. Назми форсӣ дорои шаклу санъатҳои гуногуни шеърӣ гардид. Шуаро дар тамоми намуди санъатҳои шеърӣ қувваозмоӣ карда, доди суҳанро доданд ва забони миллии худро аз қари гили сияҳ то авҷи Зухал расониданд.

Назми форсиро аксарияти уламову удабо ва мунаққидони ватаниву хориҷӣ дар таълифоти худ таҳлилу баррасӣ намудаанд. Яке аз чунин мунаққидони машҳур ва забардаст Шиблии Нуъмонӣ мебошад, ки дар китоби худ «Шеър-ул-ачам» бартарият ва афзалияти назми форсиро чунин таъриф мекунад: «Дар ашъори форсӣ як мавзӯи муҳими оӣ, як маъноӣ васеъ, як нуктаи дақику борик дар як байт ё дар мисрае адо карда мешавад. Дар шеърҳои Урупо бошад, ҳеҷ маъноеро намешавад дар нисфи шеър адо намуд ва ба ҳамин ҷиҳат аст, ки дар забони англисӣ ва ғайрианглисӣ шеърҳои мутафарриқ ва фард кам аст ва намешавад дар ин забонҳо маъноеро бидуни ашъори мусалсал баён кард»¹.

Натиҷаи чунин ширинкориҳо боиси пайдоиши якчанд шаклу санъатҳои шеърӣ гардид ва шоирони баъдӣ санъатҳои навбавучудомадаро мукамал мекарданд. Чунончи, яке аз чунин намуди санъатҳо, ки шоири бомаҳоратро метавонист байни

¹ Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-ачам. Баргардон ва таҳияи Одинаев Н.С., Ҳамрокулова З.У. Душанбе: «Ирфон». 2017 с. 194.

дигар шоирон фарқ гузорад, санъати бадеҳа буд. Дар ин санъат шоир бояд бадеҳатан, яъне бе тайёрии махсус шеър эҷод кунад. Санъати мазкур боиси ба майдон омадани шуарои закиабъе гардид, ки байни ҳамдигар сухани худро бадеҳатан бо шеър иброз мекарданд. Бадеҳагӯӣ дар байни чомеа чунон шуҳрату маҳбубияти хосеро касб кард, ки имрӯз мансуби гуфтори фолклор гардида, аз ҷониби марду зан ва ё зиёда аз он иҷро мегардад.

Ҳамин тавр, назми форсӣ тӯли қуруни мутамодӣ дорои сабқхову санъатҳои гуногуни шеърӣ гардида, рушду нумӯ мекунад, вале аҷиб он аст, ки бо вучуди ин қадар таҳаввулу ташаккул ба чомеа натавонист таъсири мусбат расонад, агар расонида бошад ҳам, хеле кам аст. Чаро? Ё ин ки барои ҷӣ имрӯз аксарияти афроди чомеа эҳсосӣ ва ё хурофотӣ ҳастанд?

Барои посух гуфтан ба суоли мазкур таъсири манфии ду навъи шеър: шеъри мадҳӣ ва шеъри инзивоиро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Дар ин самт Шиблии Нуъмонӣ кори назаррас ва пураарзишро дар «Шеър-ул-ачам» анҷом додааст ва мо низ бо така ба ин китоб баъзе фикру мулоҳизаҳои худро иброз менамоем.

Шеър ибтидо содаву раво ва беолоиш буд ва дар ҳар амал, агар фаъолият софу пок анҷом пазирад, самараи мусбат медиҳад. Дар ҳолати баръакс самараи он аз байн меравад ва ё доғдор шуда, сифати асили худро аз даст медиҳад. Яке аз иллатҳои бесуботии чомеа ришвадихӣ ва ришваситонӣ аст ва ин иллат дар шеър (шеъри мадҳӣ) сироят кард. Шуарои тамаллуқпеша ва ҳарис шеърро аз масири рисолати аслиаш боздоштанд. Аксарияти шуаро ба хотири гирифтани силаи гарон ба сурудани ашъори мадҳӣ шурӯъ карданд.

Подшоҳони муқтадир шоирони маддоҳро паҳлуи худ ҷой дода, барои ашъори мадҳия аз сари онҳо зару ҷавоҳирро мисли борон мерехтанд ва барои шоири беҳтарин мансаби «маликушшуаро»-ро таъйин мекарданд. Чунончи дар бораи Унсурӣ, ки маликушшуарои Султон Маҳмуд буд, Шиблии Нуъмонӣ таъкид мекунад: «Ҳама медонанд, ки пояи макнату сарвати Унсурӣ аз баракати Султон Маҳмуд ба дараҷае расид, ки ҷаҳорсад ғуломи заринкамар дар рикобаш ҳаракат мекарданд

ва ҳар вақт ба сафаре мерафт, чаҳорсад шутур асбобу лавозими сафари ӯро ҳамл мекарданд»².

Албатта, чунин файзбахшиву ато ва инъом бе шакку шубҳа, дар тараққии шеърӯ шоирӣ омили қавӣ ба шумор мерафт ва боиси он мегардид, ки уламову ҳукамои бузург илмро канор гузошта, касби шоириро интиҳоб намоянд, вале чихати манфии ин равиши зиндагӣ дар он буд, ки шоирон барои расидан ба мансаби маликушшуароӣ байни ҳамдигар сабқату рақобат доштанд ва гоҳе натиҷаи чунин рақобатҳо боиси дилозурдагӣ ва ранчиши хотири шоири дигар мегардид. Дар шеъри мадҳӣ шуаро муболиғаро бештар сӯистифода мекарданд ва ҳатто ба он ҳам қаноат накарда, муболиғаро ба дараҷаи ифрот мерасониданд. Ҳамин тавр, кор то ҷое расид, ки шоирон барои наздик шудан ба дарбор аз ҳеҷ чиз рӯй барнаметофтанд ва мегуфтанд, ки агар подшоҳ рӯзро шаб гуфт, шумо ҳам бигӯед, оре, шаб аст:

Агар шаҳ рӯзро гӯяд шаб аст ин,
Бибояд гуфт: инак, моҳу парвин.

Асадии Тӯсӣ усули дарбори салотинро ин тавр тасвир мекунад:

Дами подшоҳон умед асту бим,
Якero самуму якero насим.
Чу рафтӣ бари шаҳ парастанда бош,
Камар баста фармон-шро банда бош.
Агарчи надорӣ гунаҳ пеши шоҳ,
Чунон бош пешаш, ки марди гуноҳ.³

Барои шоирони дигар, ки тамаллуқкор набуданд ва аз он ор доштанд, чунин навъи таълими ғуломӣ ва зиндагӣ дар дарбор бениҳоят душвор гардид. Ғайр аз ин, барои шоироне, ки дар дарбор муаррифӣ мешуданд ва қасидаи худро қироат мекарданд, гирифтани сила мушкilotи зиёдро эҷод менамуд ва шоир барои гирифтани сила муддатҳо интизорӣ мекашид. Чунки аввал бояд ҳукми он содир мешуд, баъдан, пас аз содир шудани ҳукм иҷрои он ба қадре тӯл мекашид, ки ҷони шоирро ба лаб мерасонид.

² Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-ачам. Баргардон ва таҳияи Одинаев Н.С., Ҳамроқулова З.У. Душанбе: «Ирфон», 2017 -с. 133.

³ Ҳамон ҷо. с. 151-152.

Омилҳои мазкур боиси он гардид, ки шоироне ба мисли Захиру Анварӣ, Салмону дигарон нисбат ба шугли интихобкардашон як ҳисси танаффур пайдо кунанд, зеро мезданд, ки натиҷаи шеърӯ шоирӣ гуфтани мадеҳа ва гирифтани сила аст ва он чӯзӣ разилтарин ва пасттарин пешаи дунё ба шумор меравад. Яке аз чунин шоирон Асириддини Адмонӣ мебошад, ки аз касби худ ба фиғон омада, дигаронро насихат ва ҳатто маслиҳат медиҳад, ки ба ин шугли бевунёд таъя накунад. Чунончи, дар як қасидаи худ мегӯяд:

Ё раб, ин қоидаи шеър ба гетӣ кӣ ниҳод?
Ки чу чамӣ шуаро хайри ду гетиш мабод.
Эй бародар, ба чаҳон бадтар аз ин коре нест,
Хону ҳон, то накуни таъя бар ин бевунёд.⁴

Ҳамин тавр, шоирони ба шикасту нокомӣ дучоршуда аз мадеҳасароӣ сарфи назар карда, ба шикаст ё ҳаҷву ҳичогӯӣ пардохтанд ва санъати наверо дар шеър ба вучуд оварданд. Шоирони дигар, ки тамаллуқчӯ набуданд, диданд, ки дар дарбор бидуни мадҳ наметавон пешрафт намуд, дунёро ба кулӣ тарк гуфта, гӯшанишинӣ ихтиёр карданд ва ба тасаввуфи исломӣ гаравиданд. Кор ба чое расид, ки қаноату таваккул як мавзӯи бисёр муҳим ва як шоҳкори барҷастаи шоирӣ қарор гирифт. Имрӯз, агар аксари чомеа хурофотӣ ҳастанд, сабабаш низ дар ҳамин аст, ки шуарои инзивоӣ ва гӯшанишин чомеаро бо ашъори парҳезкорона, мавзӯоти дунёбедорӣ, қаноат, зухду тақво, ризову таслим ва ғайра таҳрик намуда, аз Қуръону аҳодиси набавӣ мазомин ё оётеро дар риштаи назм кашиданд, ки мардумро ба тавозӯ, таслим, ризо ба қазо ва бесуботиву безътимодии дунё даъват мекарданд. Аз ин ҷост, ки Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар боби ҳунари дабирии «Чаҳор мақола» мегӯяд: «Одат бояд кард ба хондани каломи раббулизза (Қуръон) ва ахбори Мустафо (с) ва осори саҳоба (ҳамнишинони пайғамбар) ва амсоли араб ва калимоти аҷам»⁵.

⁴ Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам. Баргардон ва таҳияи Одинаев Н.С., Ҳамрокулова З.У. Душанбе: «Ирфон», 2017 -с. 146.

⁵ Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола Мураттиб ва муаллифони сарсухан Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1986, -с. 33.

Ибтидо шуарои гӯшанишин дар шеъри худ аз бесуботӣ ва безътимодии дунё ҳарф мезаданд. Натиҷаи чунин тарзи тафаккури ғалат ба шуарои баъдӣ чунон таъсир гузошт, ки онҳо ба хулосае омаданд, ки саъю кӯшиш дар ин дунёи фонӣ бефоида аст, зеро оқибати қор аз ин дунё хоҳем рафт ва чизе бо худ нахоҳем бурд. Бинобар ин, шурӯъ ба эҷоди ашъори марбут ба айшу ишрат ва қомронӣ қарданд.

Мутаассифона, он ашъоре, ки инсонро ба айшу ишрат ва қомронӣ даъват мекард, пойбанди дурӯза ҳаёт буд, на чизи дигар. Яъне инсонро хушдор меод, ки дар ин дурӯза умри орияти хушу хурсандона зиндагӣ намояд ва ғами фардору махӯрад. Чунончи, Умари Хайём мефармояд:

Эй дӯст, биё, то ғами фардо нахӯрем,
В-ин як дами нақдро ғанимат шумарем.
ва ё чои дигар мефармояд:

Рӯзе, ки гузаштаст, аз ӯ ёд макун,
Фардо, ки наёмадаст, фарёд макун.
Бар н-омадаву гузашта бунёд макун,
Хуш бош кунуну умр бар бод макун.⁶

Ҳамин тавр, шоирони баъдӣ бо шеър, ки он барангезандаи эҳсосоти мардум аст, масоили айшу ишрат, лаззатпарастии дурӯза ҳаёт ва қомронӣ қарданро бештар матраҳ мекунанд. Чунин ғояи бемантиқ, яъне андешаи ояндаро нақардан ва тарғибу ташвиқи он аз қониби шуаро боиси он гардид, ки аксарияти афроди чомеа фориғбол шаванд ва нисбати ояндаи худ ва дигарон безътино бошанд.

Аз қониби дигар, бо ворид шудани тасаввуф дар адабиёт вазъи назми форсӣ бештар нашуд. Тасаввуф дар оғоз чараёни муборизу қонфидо, қонибдори мардуми заҳматқашу ситамдида ва бечорагону бенавоён буд ва зидди ҳуққому уммоли золим муборизаи шадид мебуд ва мардуми гуногунмазҳабу гуногункешро қонибдорӣ мекард. Яке аз чунин саромадони

⁶ Рубоӣҳои Умари Хайём. Душанбе, Комбинати полиграфии Вазорати Маданияти РСС Тоҷикистон, 1963, -с.163.

тариќаи тасаввуф Мансури Ҳаллоҷ буд, ки бо андешаҳои далеронаву бебоконе, ошкоргӯиву адолатчӯӣ ба табаќаи ҳукмрони замон ва намояндагони дини расмӣ он даврон созгор наомад. Ниҳоят, ҳомиёни шариати исломӣ Мансури Ҳаллоҷро бо чурми «Аналҳақ» гуфта ба ҳабс гирифта, баъдан ба қатл расониданд.⁷

Тасаввуф низ оҳиста-оҳиста инзиво ва гӯшанишиниро ба унвони меъёри ризоятӣ пазируфт. Намояндаҳои бузургу барҷастаи тасаввуф берун аз шаҳр ба худ хонақоҳ сохта, пайравону муридони худро дар он ҷо ҷамъ мекарданд ва ба зикру тиловати Қуръон, азияти нафс (гуруснанишинӣ) ва азияти ҷисм (ҳангоми неш задани ягон ҳашарот ё хазанда онро аз бадани худ дур накардан ва гуфта, ки ин атои худованд аст) машғул мешуданд. Оқибати зикру тиловати Қуръон ва гуруснанишинӣ дар тасаввуф тариќаи нав, яъне рақсу самоъро ба вучуд овард. Дар ин тариќа пири хонақоҳ (шайх) ҳамроҳи муридонаш аз ҷой бархоста, ҳарду дастонашонро ба боло мебардоштанд ва гирди худ давр зада, шеър суруд мехонданд. Бо ин роҳ мехостанд гирифтори «ҳолати вачд» шуда, ба Худо наздик шаванд. Ҳолати вачд истилоҳи тасаввуфӣ буда, маънояш ин аст, ки гӯё рӯи инсон бо Худо мепайвандад ва инсон тобу тоқат наоварда, беҳушу беёд меафтад. Вале гумони ғолиб ин аст, ки бечора пиру мурид ва пайравон аз шиддати гуруснагӣ ва давр задани зиёд сарашон чарх мезад ва нафароне, ки камқувват буданд, дилашон беҳузур шуда, аз даҳонашон кафк мерехт ва беҳушу беёд ба замин меафтиданд.

Шиблии Нуъмонӣ пас аз таҳлили назми арабӣ ва форсӣ ба чунин натиҷа мерасад, ки: «Дар ашъори араб аз шуҷоату баҳодурӣ, ҷонбозӣ, ибои нафс, иқтиҳомӣ ҳарб, озодӣ, ҷасорат ва меҳмоннавозӣ маонии зиёд ёфт мешавад, ки дар форсӣ хеле кам аст.»⁸. Вале доир ба назми форсӣ чунин мегӯяд: «Мавзӯи ахлоқу мавъизат ва ҳукумат яке аз мавзӯҳои муҳим шумурда мешавад ва ҳама медонанд, ки дар бесуботии дунё ва панду мавъизат садҳо ҳазор шеър гуфта шуда, лекин дар озодихоҳӣ ва шаҳомату

⁷ Расул Ҳодизода Қиссаи Мансури Ҳаллоҷ Душанбе 1998 саҳ. 4.

⁸ Шиблии Нуъмонӣ Шеър-ул-ачам. Баргардон ва таҳияи Одинаев Н.С., Ҳамрокулова З.У. Душанбе «Ирфон» 2017 саҳ. 191.

часорат ва пурдилӣ, агар маонӣ пайдо шавад, ангуштшумор аст»⁹.

Шуарои инзивоӣ бо ашъори худ нури шуълавари шаҳомату часорат ва шуҷоати мардумро дар қалбҳояшон хомӯш карданд ва то ҳол ба назар мерасад, ки аксарияти мардум ҳангоми ноумедӣ ва дилшикастагӣ на танҳо кӯшишу рағбат ва ҷаҳду талош барои бартараф намудани мушкилот мекунанд, балки фориғболӣ намуда, ба тақдир таслим мешаванд ва интизорӣ мекашанд, ки аз ғайб борони муъҷиза ё қаромот ба сари онҳо меборад ва мушкилоти онҳоро бартараф мекунад.

Ҳамин фориғболии мардумро устод С.Айнӣ хеле хуб дарк кард ва тарбиятро аз омӯзонидани тифлон шурӯъ намуда, шеъри бисёр муассир низ эҷод кард, ки натиҷаи он мусаббаби ба майдон омадани якчанд қаҳрамонони миллат ба мисли Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва уламову удабое назири Ш.Ҳусейнзода, М. Шакурӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Х. Шариф, М. Қосимова ва дигарон ва аз шоирон бошад, амсоли Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Муъмин Қаноат, Гулрухсори Сафӣ ва дигарон гардид. Дар ин ҷо поре аз шеъри устод Айниро чун намуна ва мисол меоварем:

Биёед, эй рафикон, дарс хонем,
Ба бекориву нодонӣ намонем.
Дар олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.

Ҳамин тавр, ашъори шуарои маддоҳ ва инзивоӣ барои чомеа аз манфиат дида мазарраташ (зиёнаш) бештар буд. Чунки шеъри шуарои дарборӣ бештар дар мавзӯи мадҳу сано эҷод гардида ва шоир дар офаридани ашъори мадҳӣ мувофиқро ба ҳадди ифрот расонидааст. Шоирони мунзавӣ бошад мардумро бо ашъори гӯшанишинона, дунёбезорона, сабру қаноатмандонаи худ ба ашҳоси мунзавӣ, эҳсосӣ, фориғбол ва хурофотӣ табдил доданд.

Дар маҷмӯъ, агар ашъори шуарои гузаштаро бо шоирони имрӯз муқоиса кунем, бармало мушоҳида мешавад, ки мазомини

⁹ Ҳамон ҷо. -с. 155.

шоирони маддоҳу инзивоӣ ба шеъри муосир низ таъсири манфии худро расонидааст.

Хулоса, удабои Урупо дар назм муваффақ нашуданд, ки як мавзӯи муҳим ё нуқтаи борику дақиқро дар як байт ё мисраъ баён намоянд, вале агар ба насри онҳо назар афканем, бармало мушоҳида мешавад, ки адибони Урупо тавассути наср тавонистанд, ки як таҳаввулу табоддулоти иҷтимоӣ ба вучуд биёваранд ва оммаи мардумро ба донишу хирад ва ояндаи нек раҳнамун созанд. Ҳамчунин, назми араб тавонист бо тавсифи шуҷоату баҳодурӣ, озодиву ҷасорат ва меҳмоннавозӣ қабилаву тоифаҳои парокандаи араби бодиянишинро муттаҳид созад ва империяи хулафои рошидинро таъсис диҳад. Назми форсӣ бо суҳанбозиву лутфи адо, гарчи оламро шефтаву мафтуни худ сохт, вале рисолати иҷтимоии худро сарфи назар карда, дар қарахтии фикрӣ, саҳлангории иҷтимоӣ, тавсеаи уқдаҳои равоӣ ва ниҳоятан, ақибмондагӣ ва вопасгароӣ «саҳм» гирифт. Ин аст, ки шинохти шеър, рисолати аслии он, паёмадҳои ногувори мазомини назми асримиёнагӣ, ки одатан, дар ашъору осори аҳли тасаввуф ва ихлосмандони он таҷассум ёфтаанд, вазифаи муҳаққиқони муосир мебошад.

ТАҲИЯ ВА ТАДВИН

МИРЗОНАСРИДДИН

нависанда

КИТОБЕ АЗ РЎЗГОРИ ТИРАГИҶО ВА ХОМУШИҶО

(Тақриз)

- “Баҳри вучудро, ба кӯзаи танги дин дигар ғунҷондан натавон...
- Ҷаҳон, ба ҷаҳонбинии нав барои имрӯз ва ояндаи худ ниёз дорад...
- Агар дар инсон мағзаш маркази фикр бошад, дар ҷаҳон маркази фикр, инсон аст.”

Чунин ақида ва суҳанон, ки дар дили хонанда фурӯд омада, лона мегузоранд, дар китоби файласуфи номии мо Комил Бекзода “Таърихи рӯшанфикрӣ аз даврони Ҷамшед то замони Фирдавсӣ” (Душанбе 2012, -433 саҳифа), зиёданд. Донишманди тавоно, таҳхонаҳои сарду торик ва пайиҳам хобрафтаи таърихи куҳани моро кофта, воқеаҳои пешин назар меорад, ки бештари таърихнавису китобнависони мо аз онҳо ё аслан, хабар надоштанд, ё огоҳона онҳоро пинҳон медоштанд.

Муаллиф меорад, ки халқи тоҷик аз қадим то имрӯз ду рукни асосии фарҳангӣ дошт: Яке ғояи (мақсад) худшиносии миллӣ, ки асосгузораи Ҷамшед буд, дигаре ғояи худшиносии динӣ, ки Зардушт таҳсангашро гузошта буд.

Суҳанони Аҳурамаздо ба Ҷамшед: “Эй Ҷами зебо, неққирдор ту барои ман ба ёд супоранда ва барандаи дин бош”. Аммо Ҷамшед паёмбариро наметавонад ва мегӯяд: “Ман ҷаҳони туро парвариш ва шукуфо мекунам, нигоҳбонӣ ва сардорӣ мекунам, аммо интишор намудани динро уҳда кардан наметавонам”.

Файласуф мегӯяд, ки дар ҳамин нуқта андешаи миллӣ аз андешаи динӣ ҷудо мешавад. Ҷамшеди зирак, ки аз нотавониҳои

башари худ огоҳ буд, рисолати пайғамбариро қабул намекунад. Ӯ мегӯяд, ки “ман аз уҳдаи корҳои заминӣ бармеоям”. Ва мо аз “Шоҳнома” медонем, ки Чамшед аз уҳдаи корҳои заминӣ ба хубӣ баромад. Сардию дарду маргро коста карду асп, шутур, гӯсфанд, парранда ва ҳарчи беҳтар ва гузидатар буд, ривоҷ дод. Кишту корро ба роҳ монд, аз кӯҳҳо оҳан баровард, олоти ҷангӣ сохт. Корбурди сангу хиштро маъмул кард ва хонаҳову коҳҳо сохт. Наврӯзро ҷашни Эронӣ қарор дод. Чаҳор табақаи ҷомеа: отурбонон (рӯҳониён), ҷанговарон, барзгарон ва санъаткоронро мушаххас кард. Замин, инсон, ватан, қонунро пуштибонӣ кард. Дар “Шоҳнома” омадааст:

*Чунин сол сесада ҳамерафт кор,
Надиданд марг андар он рӯзгор.
Зи ранҷу зи бадшон набуд огаҳӣ,
Миён баста девон ба сони раҳӣ.*

Дар ҳамаи сарчашмаҳои мансуб ба ойини зардуштӣ аз Чамшед ёд шудааст. Дар китоби “Ригведа”-и ҳиндуён низ номи Чамшед ҳаст. Дар ҳамин асос, метавон ба ин натиҷа расид, ки асосгузори назарияи миллӣ ва озодандешии мардумони форсу тоҷик, маҳз ҳамин Чамшед будааст.

Аммо Зардушт, бошад, аз “он ҷаҳон”, аз андешаҳои онҷаҳонӣ дифоъ кардааст. Ва аввалин китоби диндорӣ, қоидаҳои динсозӣ, шариатмадорӣ ва пайғамбариро арза доштааст. Пайғамбарони баъдина каму беш аз ин китоб тақлид кардаанд.

Тафаккури Зардуштро набарди байни ду неруӣ некӣ ва бадӣ ва пирӯзии ниҳони қувваи некӣ Аҳурамаздо бар нерӯи аҳриманӣ, ташкил мекунад. Ин набард то ба итмом расидани як сикли кайҳонӣ, ки баробар ба 12 ҳазор сол аст, идома хоҳад кард. Ин ду асл, нуру зулмотро ҳақимони ишроқии давраи исломӣ, асоси назарияи ҳукамои паҳлавӣ ё хусравонӣ (давраи Сосонӣ) шумурдаанд.

Баъдҳо шогирдон ва пайравони пешинаи фарҳанги Эрон (сомихо, арабу турку яҳуд), ки баъдҳо ба мақоми устодӣ расида буданд, то ин ки асолати худро собит созанд, аз устоди пешинаи худ (Эрон) фосила гирифтанд. Ба қавли нависандаи Ҳинд,

Робендронат Тагор “акси садо асли худро барои он масхара мекунад, ки то исбот намояд: ман асл ва асосам, на ту!”

Олим далелҳои фаровоне аз сарчашмаҳо меорад, ки дар замони Чомоспи Ҳаким дар Осиёи Миёна ва Эрони бостон мактаби бисёр қадимӣ дар ҳикмат вучуд дошт ва асаре аз худ ба халқҳои ҳамҷавор, аз он ҷумла ба анҷумани махфии Орфей дар Юнон, ки сарчашмаи пайдоиши тафаккури фалсафӣ ва ирфонии пифагориён аст, таъсир гузошт. Форобӣ низ муътақид бар он будааст, ки фалсафа дар ибтидо аз Эрону Бобул ба Юнон рафт. Шаҳобиддини Сӯҳравардии мақтул (шаҳид) низ ба чунин ақида будааст.

Аз тарҷумаи матнҳои санскрит ба паҳлавӣ бармеояд, ки дар он аҳд фирқаҳои масеҳӣ, настуриён ва табиӣён аз калисои марказӣ ҷудо шуда, баъзе ба императори Эрон паноҳ овардаанд.

Дар Донишгоҳи Гундишопур (Шопури аввал -241-271 мелодӣ) фалсафа ва улуми тамаддунҳои Эрон, Ҳинд ва Юнон омӯхта мешуд. Баъдтар ҳақимони гурезаи Афина аз ҳукуматашон, он ҷо паноҳ овардаанд ва дар илм пешравиҳо кардаанд.

Олим пас аз овардани маълумот доир ба давраи ориёии куҳан ва Сосониён, ба замони ба Эронзамин омадани ислом шуруъ мекунад. Ва ба истилоҳ, сарпӯши болои чоҳро гирифта, аз он ҳама чирку ифлосиҳо ва касофатҳоро берун оварда, он ҳама солу рӯзҳои пур аз ҷабру зулму тухмату таҳқирро пеши назари хонанда ҷилвагар месозад.

Ҳангоме ки арабҳо ба футӯҳот ва ғалаба ноил мешаванд, дигар намехоҳанд худро ба дигар миллатҳо баробар ва ҳамсанг шуморанд. Мегуфтанд, ки “Оқилтарини миллати олам қавми араб аст”. Муҳаммад Идриси Шофей, имоми яке аз мазҳабҳои мегуфт: “Забони арабӣ комилтарин забони ҷаҳон аст. Ирсоли ваҳйи Қуръон дар қолаби ғайри забони арабӣ ғайриимкон мебошад”. Дар замони Бани Умайя баробарию бародарӣ, тақво ва парҳезкорӣ, ки аз муқаррароти дини ислом буд, аз байн рафта буд. Бани Умайя ба андозае мағрур шудаанд, ки фарҳангу фазилати дигар миллатҳоро писанд намекарданд, аз назари наҷод худро аз дигар миллатҳо болотар ва мумтоз мешумурдаанд. Дигар фаромӯш карданд, ки ба шаҳодати

Қуръон ва ҳадисҳои машҳур, фазилат танҳо ба ҳусни ахлоқ ва парҳезкорӣ аст.

Ин кордориву фаҳмишҳои ғайридинӣ ва ғайриахлоқӣ ба норозигии мардуми ғайриараб, хусусан, Эронӣён овард. Мардум диданд, ки дин баҳонае буд, ки арабҳо “зиёни касон аз паси суди хеш мечӯянд”. Қонибдорони маслаки Шуубия (чунбиши озодихонаи бузурге дар олами ислом) мегуфтанд, ки ҳар миллате дорои навъе азамат ва бузургӣ аст ва бад он ифтихор мекунад. Гурӯҳҳои пайдо шуданд, ки ба бартарии араб гардан намениҳоданд ва садои эътироз баланд мекарданд.

Хонанда баъд аз мутолиаи китоб огоҳ мешавад: дар он замон, ки арабҳо дин овардаанд, ду қарни аввали исломро дар китобҳо “қарнҳои хомӯшӣ, торикӣ, ваҳшигарӣ ва хунолуд” ном мебардаанд. Забони паҳлавӣ, дарӣ, суғдӣ ва хоразмӣ чун дар байни омма боқӣ намонд. Дар он солҳо шеър ба форсӣ гуфта нашуд. Ҳачвӣ, шикоят ва эътироз маҷоли зуҳур надоштааст. Ҳар эронӣ, ки аз таърихи гузаштааш ёд мекард, шиканча медид. Китобхонаҳои Эронро оташ заданд. Барои араб ба чун китоби Қуръон дигар китобе қадр надошт. Шаллоқу қатл ва ба оташ афкандан, ҷавобе буд ба ҳар гуна эътироз.

Ватанпарастон мебинанд, ки китобхонаҳоро нобуд мекунанд, таъриху тамаддуни ориёӣ, одобу суннату манишҳои миллӣ ба нобудӣ мераванд, ба хотири он ки ба ояндаҳо чизе ба ёдгор бимонад, чанд китобро ба арабӣ тарҷума мекунанд. Соҳибони дин, он тарҷумонҳоро низ ба ҷурми кофирӣ, зиндикӣ ва мулҳидӣ ба азобу шиканчаҳои фаровоне ба қатл мерасонанд. Ибни Муқоффаъро, ҳангоме ки қониби қатлгоҳ мебаранд, яке аз душманонаш мегӯяд: “эй фарзанди зиндик, туро пеш аз оташи дӯзах, дар оташи дунё месӯзонам” ва аз ӯ ба данашро як-як бурида, ба танӯр мепартоянд. Ин донишманди Эронпараст, ки он вақт 36-сола буд, китобҳои “Оиннома”, “Худойнома”, “Маздак”, “Тоҷ”, “Дар сирати Анӯшервон”, “Калила ва Димна” ва боз чандеро ба арабӣ тарҷума кардааст. Ибни Ровандӣ 114 рисола навиштааст. Чил сол умр дидааст. Тамоми умри хешро дар ҳоли таъқиб аз қониби шариатмадорон ва мутаассибони динҳо гузаронидааст. Хилофати араб, баъди вафоташ, бештари асарҳои ӯро ҷамъоварӣ карда, сӯзонд. Абубайдаро (зиёда аз сад

китоб навиштааст) заҳр дода куштанд. Гуноҳи ин озодмардон дар он буд, ки ғояҳои инсондӯстӣ, баробарӣ, бародарӣ, озодфикрӣ, хирадмандӣ ва зиндадилро дар ҷои аввал гузошта, исёни хирадро бар зиди ҷаҳолат барангехтаанд. Дар он замон бисёре аз донишмандони Эронро ба баҳона ва ҷурми қарматию зиндиқӣ, нобуд карданд. Дар аҳди ислом калимаи зиндиқ, нахуст, ба касе нисбат дода мешуд, ки ба дини ислом эътиқод надошт. Дар қарни сеюм ва чорум, лафзи зиндиқ, ба ҳамаи пайрави динҳои қадим ё афкори фалсафидошта гуфта мешуд. Баъдтар шиёни имомия ва исмоилияро ҳам гоҳе ба ин лафз мехонданд.

Чунин зулму ҷабр сабаб шуду аз ҳар тараф садоҳои мухталифи эътироз баланд шуданд. Дар шаҳрҳо бар зидди арабҳо шӯриш бардоштан. Наҳзатҳое мисли шуубия, хуррамия ва ровандия мехезанд. Замоне расид, ки “Ихвон-ус-сафо” (бародарони якдил) рӯи қор омаданд. Абумуслим дар Хуросон норизоёнро ба зерӣ ливои худ ҷамъ овард ва оқибат давлати Бани Умайяро барангехтанду ба омадани давлати Аббосӣ мусоидат карданд. Дар замони Аббосиён донишмандон тавонистанд, ки китобҳои зидди ҷаҳонбинии динии хилофатҳои Умайя ва Аббосӣ навишта, интишор диҳанд. Дар баробари забони арабӣ рақобат карда, ба забони худ шеър суруданд ва асарҳои насрӣ таълиф намуданд. Аз одоби русуми ободониҳои шаҳрҳо, кохҳо ва навғониҳои давраи то ислом асарҳо таълиф мекарданд. Ниҳоят, ба чунин қору пайкор ва ҷонбозиҳои бешумор таассуби хулафои арабро аз байн бурданд.

Дар асар ба яке аз донишмандони он замон Абуҳайёни Тавҳидӣ (942-1024) боби алоҳида бахшида шудааст. Хонанда ба рӯзгори он мард ошноӣ пайдо карда, мефаҳмад, ки донишмандони Эрон дар он замон чӣ зиндагии саҳту ногуфтани доштаанд.

Ҳамзамон дар бораи Абуҳайён навиштаанд: “Улуми бисёр таҳсил карда, аз ҳар ҳунаре чизе ҳифз намуда, маълумот ва иттилои фаровон дорад. Дар наҳву луғат ва тасаввуф пешвои замон аст”. Боре ба шайх Абуҳасан суҳбаташон чунин сурат гирифтааст:

“Чӣ қадар аҷибанд аҳли биҳишт!”-гуфт Абуҳасан. Пурсид чӣ гуна? Гуфт: “Зеро ҳамеша онҳо мемонанд ва коре ҳам надоранд, магар аз хӯрдану ошомидану никоҳ”. Пурсид: “Оё ҳавсалаи онҳо танг намешавад, хаста намешаванд? Оё худро аз ин ҳолати пастӣ, ки монанди ҳолати чорпоён аст, наҷот намедиҳанд?”

Ҳангоме ки дар васфи ҷаннат мегӯяд: “Дар он дарёҳо, ки аз шир ҷорианд, таъмашон тағйир намеёбад”. Абуҳайён мегӯяд: “Шир ҳамон шир аст, онро ба ғайр аз одами гурусна, касе майли нӯшидан надорад”.

Абуҳайён мегуфт: “Мутакаллимон (уламои ислом) андешаи каломи худро ба гардани ислом таҳмил намудаанд, вагарна ислом ҳамон аст, ки мардуми оддӣ аз он пайравӣ мекунанд. Мутакаллимон аз рӯи таассуб ба ҳам рашк меварзанд, аз рӯи найранг ба ҳам бармехӯранд ва аз рӯи ҳилла таълиф мекунанд, аз рӯи дурӯғ ваъда медиҳанд. Худо решаи ишонро барканад, зеро ҳарҷумарҷ ва газандашон ба кучаку бузурги мардум зиёд шуда, дармонаш душвор гардидааст ва умедворам аз дунё берун наравам, то ин ки бунёдашонро сусту ларзон бубинам”.

Абуҳайёни нотарс ҳамеша ба таври аён ва ноаён фарҳанги қавми Эронии худро ба ифтихор, ба фарҳанги бегона, муқобил мегузошт. Ӯ мегуфт: “Ҷоиз нест, ки ба тақлид ба чизе муътақид шуд, эътиқод бояд ба далел бошад”. Сипас далел оварда, ихтилоф меварзад. Ӯ мекӯшид, ки фикри шогирдонро аз такрори мавҳумоту хурофоти каломӣ (динӣ) бираҳонад ва ба самти таҳсили ҳикмату дониш савқ диҳад.

Дар суҳбатҳо ба шогирдон мегуфт:

-Ақл чизест, ки инсонро аз ҳайвон фарқ мекунад. Аммо ақл ба илм бурда намерасонад. Пас лозим аст, ки дар байн марҳилаҳое мисли ҳис, ақл ва бурҳон бошад. Барои саҳеҳии масъала ҳамкории риёзиёт, ҳандаса ва мантиқ низ зарур аст.

-Дониш бо ҳамроҳии инсон таваллуд намеёбад, балки бо инсон қобилияти таҳсили илм тавлид мегардад.

-Фалсафа фаннест, ки соҳибашро ба дарки тавҳиди воқеӣ бирасонад. Тавҳиде, ки фаротар аз хаёлотӣ кӯдаконаи мардуми авом аст.

-Соҳиби дин пайғамбарест, ки ба ӯ ваҳй нозил шудааст, соҳиби фалсафа бошад, шахси мухтору озоду заҳматкаш дар баҳши тафаккур мебошад.

-Худо бо сифоти худ муттаҳид ва ягона аст. Сифатҳои Худоро бо зоти Худо набояд ҷудо тасаввур кард.

-Худоё, худоият дарёст, ки канора надорад ва кӯҳест, ки ситеғу қулла надорад ва уфуқу каронаест, ки поён надорад.

Худои Абуҳайёни Тавҳидӣ худои фалсафӣ ва ирфонӣ буд, на динӣ...

Маҷлисаш пайваста пур аз уламо ва ҳукамо будааст. Дар шабнишиниҳо шогирдон ба ӯ бад-ин тавр саволҳо меодаанд: “Нафс чист? Камоли он чист? Фоидаи он чист? Рӯҳ чист? Авсофи он чист? Ва оё баъди вафот нафс боқӣ мемонад? Инсон чист? Ва чаро рӯҳ аз нафс ва нафс аз рӯҳ бениёз нестанд? Ақл чист? Худуди он кадом аст? Мартабаи ақл пеши Худо чист? Растохез чист? Оё растохез барои ҷисми инсон аст ё барои нафс? Оё фаришта ҳайвон аст? Оё гуфта мешавад: Табиат ҳай (зинда) аст? Нафс ҳай аст? Ақл ҳай аст? Алоқа миёни ситорагон ва ҳаводиси замин ва ҳақиқати неъмат дар биҳишт аз чӣ иборат аст?” Чунинанд баъзе аз мавзӯҳои баҳси ӯ бо шогирдонаш.

Ду китоби Абуҳайён-“Муқобисот” ва “Имтоъ ва муонаса” тамоми масоиле, ки дар дил ва фикри уламои Бағдоди он замон будааст, дар бар доранд.

Абуҳайён дар ҳама гуна маҳфилу маҷлисҳо бетарсу бим дохил шуда, аз таҳқиқу таҳлилҳои худ доир ба ривоёт дар мазҳабҳо фикру андешаашро мегуфт.

Чунин буд, ки рӯҳониёни хурофотӣ, сиёсатмадорони бедониш ва мардуме, ки сухани илмиро қабул надоранд, мегуфтанд, ки “Абуҳайён аз зумраи зиндиқон ва мулҳидон аст” ва ҳамин тавр, зиндагиро барояш танг мекарданд. Дар китоби “Ас-Садоқа ва-с-садиқ” менависад:

“Ҳолу лафз ва дину хулқи ман ғарибу бегона шуда ва ба хомӯшию саргардонӣ ва таҳаммули азияту озор одат кардам”.

Дар асари шӯришҳо ва фитнаҳои мазҳабии шиа, суннӣ, ҳанбалӣ ва ғайра, ки он замон ҳар гоҳ байни шаҳрҳо ва гурӯҳҳо рӯй меод, манзилашро ғорат карданд. Ӯ мегӯид, ки бештари дӯстони донишмандаш муҳтоҷи як қурс нонанд. Худаш низ саҳт

фақиру бечора буд. Дар муҳите, ки зиндагӣ мекард, беарзиш буданашро дарк мекард ва муттассир мешуд.

Ниҳоят, аз зиндагии пурмалоли Бағдод ба Шероз меравад бо сару вазъи суфиёна дар корвонсаройҳо зиндагӣ мекунад. Мебинад, ки бо чунин ҳолат ҳам рӯзи хуш намедиҳандаш, рӯҳониёни атроф, гуфтаҳояшро бо тухмату таҳдид ёдрас мекунад. Саранҷом, аз зиндагии ғамовар ноумед шуда, дар ҳолати хашму ғазаб, китобҳояшро месӯзонад.

Чунин буд саргузашти Абуҳайён, фоҷиаи донишманд дар он чомеаи ситамкори пурдard.

Дар китоби устод Комил Бекзода ҳамчунон боби алоҳида аз рӯзгор ва замони Ҳаким Фирдавсӣ дар асоси таҳқиқотҳои тозаи олимони Шарқу Ғарб оварда шудааст. Ҳамчунон аз пайдоиши динҳое, ки дар Эронзамин вучуд доштанд-меҳрпарастӣ, оташпарастӣ, маздопарастӣ, монавият бо чигунагии мазҳабашон ва дар замонҳои баъдина то кучо таъсир гузоштанишон ва сарчашмаҳое, ки маълумот медиҳанд, маълумоти муфассал оварда шудааст. Хонанда метавонад ба равияҳое ба монанди чаҳмия, қадария, ровандия, хуррамия, муътазила ва ғайра аз наздик ошно гардад.

Чун устод Комил Бекзода мардест, пурдониш ва дорои рӯҳи саркашу сарафроз, аз ин рӯ, фарҳангу фазои ба зӯрӣ овардаи бегонаҳоро қабул надорад. Ватанро болотар аз дину мазҳабу дигар музаҳрафоту хурофотҳо медонад. Тарафдори дунёи Чамшед аст, ки ба замин, ба ободонию тараққии зиндагии инсонҳо ҳавасманд буд, на ба олами пиндору тасаввурҳои паси абрҳо дар кишвари ҳаёлии Нокуҷообод.

Файласуф мегӯяд, ки дар давлатҳои исломӣ, ҳарчанд вучуди мардум ва миллатҳо, масъалаи решагӣ ва асосӣ буд, аммо миллату миллатгароён аз дин ва сиёсати замон ҷудо ва мустақил буданд. Дар асрҳои XIX ва XX идеяи миллӣ ва ғояи одамдӯстӣ бар динҳо ғолиб омад ва сабаби пайдо гардидани давлатҳои мустақили миллӣ гардид. Аз ин ба баъд фалсафаи худшиносии миллӣ, он ҷаҳонбинииро пеш меорад, ки сарнавишти садҳо қавму миллатҳои ҷаҳонро ташкил хоҳад кард. Бо ривочи худшиносии миллӣ, дину эътиқодоти суннатӣ камрангтар мешавад. Зеро ки худшиносии миллӣ, илми решагӣ буда, ба

бунёдҳои зиндагии инсонӣ, аз қабилӣ биологӣ, таърих, фарҳангу фалсафаи башарӣ робитаи бевосита дорад.

Чунонки мебинем, файласуфи меҳанпараст, мисли ҳар шахси бошараф нагузоштааст он воқеаҳо, ки танҳо аз хонданашон дилат чун аз меҳ харош меҳӯрад, ба фаромӯши раванд, онҳоро бо далел, бо сарчашмаҳо пеши назари хонанда меорад ва огоҳ мекунад, ки ба чӣ мушкилиҳо гузаштагонамон ватани бобой ва забони ширинамонро ҳифз кардаю ба мо расонидаанд. Аз китоби устод Комил Бекзода мо таърих меомӯзем, дониш мегирем ва моро водор мекунад, ки ба қадри ватан ва гузаштаҳои ҷасуру ватанпарастамон бирасем.

Устод Комил Бекзода бисёр мутолиа кардаю вақти зиёд сарф карда, чунин китоби пураарзишро бо забони равону шево навиштааст, то ин ки фикри ҳамватанонашро болотар бурда, аз хондани такрор ба такрори китобҳои динӣ онсӯтар равона карда, фазо ва самти таҳсил ва таҳлили ҷиддии илмиро густурдатар гардонад.

Ин аст хизмати рӯшанфикри ҳақиқӣ, Комил Бекзода, ба ватан ва ҳамзамононаш.

МУЛОҲИЗОТЕ ДАР ТАЪРИХИ ИРОН

Алиш Мирфатрус

**Илали таърихии ақибмондагии чомеаи Ирон
Нигоҳе ба ҳучуми ийлҳо, истиқрори ислом, заминаҳои
пайдоиш ва фалсафаи сиёсии “исломи ростин”.**

Фасли дувум:

Ислом як дини сомӣ / Хусусиёти тунди қавми сомӣ ва инъикоси он дар забон ва фарҳанги аъроб / Тафовути пайғамбарони сомӣ ва пайғамбарони ҳинду иронӣ / Қаҳру хушунат ва нақши он дар иқтисоди ислом / Марги ҳазрати Муҳаммад ва иртидоди қабоиلى Арабистон / Ҳамлаи аъроб ба Ирон / Назароте дар бораи чигунагии истиқрори ислом дар Ирон / Муқовиматҳо ва пайдориҳо / Нақши қаҳру хушунат ва пардохти чиза дар мусалмон шудани иронӣ / Натиҷа ва поёни суҳан.

Истиқрори ислом, чи дар шибҳичазираи Арабистон ва чи дар кишварҳои ишғолшуда (монанди Ирон) умуман бо алоқа ва тамоили қалбии мардум ҳамроҳ набуд, балки қаҳру хушунат-ба унвони шевае барои иъмол ва таҳмили ҳокимият-дар мусалмонсозии қабоиلى Арабистон ва милали мағлуб, нақши муҳим ва ҳатто асосӣ доштааст.

Ислом як дини сомӣ аст ва аз ин ҷиҳат бисёре аз хусусиёти қавми сомиро дорост. Ин хусусиёт, ки ҳосили шароити чуғурофӣ, тарихиву иқтисодӣ-иҷтимоии қавми сомӣ аст – дар фарҳангу ҳунар ва дини онон низ ифода ёфта аст. Қавми сомӣ – умуман- қавми тунд, зудхашм, ҳассос ва тез аст. Ихтилоф миёни ҳиндӣ ва араб ин ҳақиқатро ошкор менамояд:

Ҳиндӣ, ки барҷастатарин хусусиятҳои қавми ориёиро дорад, бо ҳамаи ҳассосиятҳову диққатҳо ва резакорихое, ки дар андешаву хаёлаш ҳаст (ва ин дар мазҳаб, фалсафа, ҳунар ва муסיқияш ҳувайдост) асосан инсонии орому сабур аст. Як оромиши паҳновар ва сабурии сангин дар ӯ ҳаст, ки бисёр чашмгир мебошад. Баръакс, араб инсонест муталотум, муҳочим, тунд, ошуфта ва ноором: шодияш тунд, хашмаш тунд, ғамаш тунд, ишқаш тунд, кинааш тунд, қазоваташ тунд, ҷангаш тунд ва... хусусиёти як араб, умуман, бо тундӣ тавбаам аст. Сомӣ асосан қавме тунду тез ва шитобзада аст.

Муסיқӣ ва рақси арабӣ низ аз ин хусусияти ӯ ҳикоят мекунад. Дар ин маврид, машхуртарину чаҳонитарин таронаи араб (Ё Мустафо, ё Мустафо...)-ро метавон ба ёд овард. Дар мавриди исмҳо низ ҳамин хусусият ба чашм меҳӯрад: исмҳои ориёӣ дар талаффуз ором, сангин, хотирчамъ ва бодавом ҳастанд, монанди: Чамшед, Дориюш, Сирус, Меҳродод, Ашкониён, Ҳахоманишиён ва... Аммо исмҳои сомиро бояд зуд талаффуз ва зуд тамом кард. Роҳату ором ва бодавому бурдборона наметавон онҳоро талаффуз кард. Ба муқоиса ва муодили калимоти зер таваҷҷуҳ кунед:

форсӣ	арабӣ
<i>хома</i>	<i>қалам</i>
<i>барг</i>	<i>варақ</i>
<i>моҳ</i>	<i>қамар</i>
<i>шер</i>	<i>асад</i>
<i>гов</i>	<i>бақара</i>
<i>даст</i>	<i>яд</i>
<i>гардан</i>	<i>ъунуқ</i>
<i>табор</i>	<i>насаб</i>
<i>дарахт</i>	<i>шаҷар</i>
<i>кирдор</i>	<i>ъамал</i>
<i>фароз</i>	<i>фавқ</i>
<i>симат,</i> <i>суй</i>	<i>тараф</i>
<i>савганд</i>	<i>қасам</i>
<i>парвоз</i>	<i>таярон</i>
<i>гусфанд</i>	<i>ғанам</i>

Ҳам ориёӣ ва ҳам сомӣ муътақиданд, ки дар поёни ҳар давра як “марди бузург” ва як “мунҷӣ” (начотдиханда) зухур хоҳад кард. Ин давра назди ориёӣҳо ҳазор сол аст ва назди сомиҳо сад сол. Дар назди ориёӣҳо ҳар қарн садсол аст, аммо дар назди сомиҳо сӣ сол. Ба таври куллий сомӣ мутлақандеш ва матлақбин аст ва ориёӣ нисбиандеш. Сомӣ якбуъдӣ (яктарафа) аст ва ориёӣ чандбуъдӣ. Ба қавли Николсон:

“Сомӣ дарахтро мебинаду ҷангалро не, аммо ориёӣ ҳам ҷангалро мебинад, ҳам дарахтро”.

Таҷаллии ҳамин тафовути рӯҳиву маънавиро метавон дар адабиёти достони ақвоми ориёӣ ва сомӣ низ мушоҳида кард, масалан: Лайло ва Ширин. Лайло парвардаи чомеае аст, ки ошиқ шудану дилбохтанро оғози инҳироф ва фаҳшо медонанд. Дар муҳите инчунин душвор як лабханди муҳаббатомези духтар “гуноҳи кабира” ва ё доғи нангин бар ҷабини ҳайсиати афроди хонаводаву қабила метавонад бошад. Аммо дар диёри Ширин манъе барои муоширату мусоҳибати зану мард нест. Писарону духтарон бо ҳам менишинанд ва бо ҳам ба гардиш ва шикор мераванд ва бо ҳам дар ҷашнҳову меҳмониҳо ширкат мекунанд. Қаййиму сарпарасти Ширин зане аст аз чинси худаш ошно ба ҷаҳонӣ дилдодагиву ҳолати отифии духтарони ҷавон. Аммо вазъи Лайло чунин нест. Ё маҳкуми муҳити ҳарамсарои тозиён асту гуноҳхояш бисёр: яке он ки зан ба дунё омадаву чун зан аст аз ҳар ихтиёру интихобе маҳрум аст. Гуноҳи дигараш зебову зарангӣ дар муҳите аст, ки ба ҷойи тарбияти мардон ба маҳкумияти занон мутавассил мешаванд ва барои он, ки кори ошиқӣ ба расвой накашад, Лайлоро аз дарсу мадраса маҳрум мекунанд, то ҷашми мард ба ҷамолаш наҷфтад. Дар диёри Лайло ҳукумати мутлақ бо хушунат аст ва мардонагӣ ба қабзаи шамшер баста аст, ҳато ба маросими латифе чун хостгорӣ бо табул ҷанг ва тири хаданг мераванд. Аммо дар фазои достони Ширин арзишҳо ба кулӣ мутафовит аст. Дар диёри Лайло асаре аз мадорову мардумӣ нест, ҳама хушунату уқдакушӣ аст. Дар сарзамини Ширин, аммо мадору асту мардумиву мулотифату гузашт.

Паёмбарони сомӣ ва ориёӣ низ чунинанд: достони паёмбарони ориёӣ достони андешидан, гӯшагирӣ, ишқварзидани пинҳону риёзати оромӣ хомӯш аст, намунааш: Буддо ва Зардушт. Достони пайғомбарони сомӣ, аммо достони хуну ҷиҳод ва қиёму куштору дарҳам кубидан аст, намунааш Мусо ва Муҳаммад.¹

¹ Нигоҳ кунед ба: Бозшиносии хувияти иронӣ-исломӣ, Али Шариатӣ, сах. 265-277, м. о. 27. Сомӣ ду зан (Бар асоси Ширин ва Фарҳоди Низомии Ганҷавӣ), Алӣ Акбар Сайидии Сирҷонӣ, сах. 7-34; Мақолаи Нодир Нодирпур – Дар тафовути ирфонӣ иронӣ бо адёни сомӣ (яхудият, масеҳият ва ислом) ва тафовути адёни сомӣ бо адёни осӣ (браҳмой, буддой ва зардуштӣ): нашрияи меҳргон, шумораи 3, поизи 72, сах. 42 ва 43-45; Ҷамчунин нигоҳ кунед ба мақолати Поникор ва Хумоюни Кабир, “Дар асоси фарҳанги Ҳинд”, сах. 8 ва 15-20. На шарқӣ, на ғарбӣ, инсонӣ, Абдулҳусейни Зарринкуб, сах. 7.

Бинобар ин, ислом ба хотири сиришти сомии худ – асосан – дине хашин, тунд ва муҳочим аст. Ин ки дар Қуръон он ҳама ба чиходу қатл таъкид шуда барои ин аст, ки ислом хайро асосан дар шамшер мебинад ва дар нигоҳаш қудрату шавкат танҳо дар сояи шамшер ба даст меояд. Ҳазрати Муҳаммад муътақид буд: “Ман бо шамшер фиристода шудаам ва онҷӣ некуст дар шамшеру бо шамшер аст... Ман фиристода шудаам то дарав кунам, на бикорам.”² Ва ё: “Биҳишт зери сояи шамшерҳо аст. Шамшерҳо калиди биҳиштанд”.³

Чунин ақидае баёнғари аҳамияти қаҳру хушунат ва нақши шамшер дар барқароршавӣ ва устуворшавии ислом аст. Оиша (зани пайғомбар) низ таъкид мекунад: “Чашми пайғомбар бар ҳеч кас намеғирист, вақте ғамаш саҳт мешуд, риши худро меғирифт”.⁴

Таърихи рушду густариши исломро наметавон фаҳмид, магар он ки ибтидо хислати хашин, тунд ва муҳочими онро бишносем. Ин ки баъзе аз муҳаққиқини барҷастаи торихи ислом (монанди Максим Родинсон) ҳазрати Муҳаммадро “пайғомбари мусаллаҳ” номидаанд, нозир бар ин воқеияти торихӣ аст.⁵

Доктор Али Шариатӣ низ таъкид мекунад: “Муҳаммад пайғомбаре буд, ки шиорҳо ва паёмҳоро мерасонд ва барои таҳқиқи ин пайғомҳо... шамшер мекашид ва ба ҳама эълон мекард: Ё таслими ин роҳ (ислом) шавед ё аз сари роҳи ман канор биравед... ва ҳар кас нарафт ба рӯяш шамшер мекашам”.⁶

Чигунагии истиқрори (барқароршавии) ислом ва шарҳи ҷангҳои қатли омҳои фочеаноку густарда барои масалмонсозии қабоили Арабистон, шарҳи бисёр муфассале аст, ки сафаҳоти фаровонери талаб мекунад ва дар ҳавзаи “мулоҳизоти” мо нест.⁷ Бо ин ҳол, сухани кутоҳи ҳазрати Муҳаммад ба фиристодағони қабилаи Бани

² Нигоҳ кунед ба: “Албаён ва-т-табйин”, Ҷоҳиз, ҷилди 1, саҳ. 159; Таъвили мухталифулҳадис, Ибни Қутайба, ҷ. 4, саҳ. 149; Тафсири Табарӣ, Сураи Ҳачр, ояи 14 ва сураи Албуруҷ, ояи 32; Симои Муҳаммад, Али Шариатӣ, саҳ. 80.

³ Нигоҳ кунед ба: “Наҳҷулфасоҳа”, Суханони ҳазрати Муҳаммад, саҳ. 115 ҳадиси 576 ва саҳ. 280 ҳадиси 1787.

⁴ Таърихи Табарӣ, ҷ. 3, саҳ. 1092; Муқоиса кунед бо: “Симои Муҳаммад” доктор Али Шариатӣ, саҳ. 55.

⁵ Mahomet, Editions du Seuil? Chapitre V, Paris: 1961, PP, 179-2485.

⁶ Уммат ва имомат, саҳ. 618-619.

⁷ Барои огоҳӣ аз ин ҷангҳо ва қатли омҳо нигоҳ кунед ба: Таърихи Табарӣ, ҷ. 3 ва 4. Мағозӣ ё таърихи ҷангҳои паёмбар, Муҳаммад ибни Умари Воқидӣ, ҷ. 1, 2 ва 3. Сирати расулуллоҳ (Сира алнабӣ), Ибни Ҳишом, ҷ. 2.

Ҳорис ва низ каломи Ҳубоб ибни Мунзир (яке аз асҳоб ва ёрони наздики пайғомбар) метавонад намунае барои шинохтани чигунагии истиқрори ислом дар шибҳичазираи Арабистон ва навоҳии дигар бошад:

“Дар соли даҳуми ҳичрӣ (630 м) пайғомбар Холид ибни Валидро барои мусалмонсозии қабилаи Бани Ҳарис ба суи ин тоифа фиристод ва таъкид кард, ки дар сурати напазируфтани ислом бо онон чанг намоед. Холид (ки дар қатли оми тавоифи Арабистон шухрати бисёр дошт) дар мулоқот бо сарони Бани Ҳорис ёдовар шуд: “Ислом биёваред то ба саломат бимонед”. Сарони Бани Ҳорис низ аз тарси қатли оми мардум ба ислом гаравиданд ва ҳамроҳи Холид назди ҳазрати Муҳаммад рафтанд. Пайғомбар дар мулоқот бо сарони қабилаи Бани Ҳорис таъкид кард: “Агар Холид нанавишта буд, ки ислом овардаед, сарҳоятонро зерӣ поятон меандохтам”.⁸

Ҳубоб ибни Мунзир дар чигунагии мусалмоншудани қабоили Арабистон хитоб ба ёрону сардорони пайғамбар гуфт: “Дар сояи шамшери шумо касон (қабоили Арабистон) ба ислом гаравидаанд”.⁹ Ҳазрати Муҳаммад зимни истифода аз шеваи нифоку доманзадан ба кашмакашҳои қабоили арабӣ дар истиқрори ислом, хусусан аз шамшеру хушунати касоне чун Холид ибни Валид истифода кард. Холид аз паҳлавонони маъруфи Қурайш буд, ки қабл аз фатҳи Макка ислом пазируфт ва ҳазрати Муҳаммад аз мусалмоншудани ӯ шодмон гардид, ончунон, ки ӯро ба раёсати саворон мансуб кард. Холид ибни Валид яке аз ҳашинтарин ва хунхортарин сардорони садри ислом буд, ки дар истиқрори ислом чангҳои бисёр кард, ба тавре, ки пайғомбар ӯро “Сайфуллоҳ” (шамшери Худо) номид. Ин “шамшери Худо” дар мусалмонсозии қабоили Арабистон ва дар саркуби “аҳли радда” (тӯдаҳои арабе, ки билофосила пас аз марги пайғомбар аз ислом баргаштаву муртад шуда буданд) нақши фаровон дошт. Ӯ дар идомаи саркубҳо ва қатли омҳои густарда, бисёреро аз фарозҳову баландии куҳҳо ба зер андохту кушт ва барҳеро низ дар оташ сузонид ва ончунон тарсу ваҳшате дар миёни қабоили араб барқарор сохт, ки “ҳамагӣ ба қабули ислом гардан ниҳоданд”.¹⁰

⁸ Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1256-1258.

⁹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1246.

¹⁰ Нигоҳ кунед ба: Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1406-1411 ва 1419 ва муқоиса кунед бо ривоёти Табарӣ дар қатли оми ирониён тавассути Холид: Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ.

Истифода аз қаҳру хушунат дар мусалмонсозии қабоили Арабистон, агарчи корсоз буд, аммо марги ҳазрати Муҳаммад (соли 11 ҳ. 631 м) ва даргирихову кашмакашҳои мавҷуд барои чонишинии ӯ, ба қабоили Арабистон, фурсат дод то эътирозу нафрати ҳешро аз ислом иброз намоянд. Ба қавли Урва ибни Зубайр: “Вақте пайғомбар даргузашт, ҳар як аз қабоил, ҳамагӣ ё баъзешон, аз дин бигаштанд ва бештар мардум дар ҳар чо чунин буданд.”¹¹

Маҷолиддин Саъд гӯяд: “Куфр сар бардошт ва ошуб шуд ва ҳар як аз қабоил, ҳамагӣ ё баъзешон аз дин баргаштанд.”¹²

Мардуми Гулфон, Баҳрейн, Ҳатам, Уммон, Яман, Мухра, Ак, Ашъариёни Ҳазралмавт, Бани Салим ва... аз ислом баргаштанд ва “бештари мардум, дар ҳама чо чунин буданд”.¹³

Қабоил ва тавоифе, ки аз ислом баргашта ва муртад шуда буданд, дар вилоёти мухталиф “омили (намояндагон ва гумоштагони) расул (ҳазрати Муҳаммад)-ро бидуштанд ва занони ҳешро бифармуданд, то дастҳо ранг карданд аз шодии вафоти расул ва дафҳо заданд”.¹⁴ Қанғҳои хунини “радда” (баргаштан аз дин), ки дар саросари даврони ҳукумати Абубақр, Умар, Усмон ва Алӣ идома дошт, барои сарқуби шӯришҳои иртидод ва ба хотири мусалмонсозии дубораи қабоили араб буд, ба тавре, ки Абубақр ва чонишинонаш фармон доданд то “ҳар киро, ки аз дин баргашта бошад, бо шамшер гардан зананд ва ба оташ бисузонанду зану бачаашро асир кунанд ва аз ҳеҷ кас ҷуз ислом напазиранд”.¹⁵

Абубақр дар сарқуби қабоили муртад беш аз ҳар чиз аз шамшери сардороне чун Холид ибни Валид (шамшери Худо) истифода кард. Холид дар қабоилу вилоёти Арабистон омилини (ичроқунандагони) қатли намояндагони пайғомбарро кушт ва аҷсодашонро ба оташ

1493-1494; Аз Парвиз то Чингиз, Сайид Ҳасан Тақизода, саҳ. 182; Исломиносоӣ (Партаве дар мутолеоти исломӣ), Алӣ Мирфатрус, саҳ. 42, 43 ва 44.

¹¹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1369.

¹² Ҳамон маъҳаз.

¹³ Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1354-1464; “Комил”, Ибни асир, ҷ. 2, саҳ. 37-98; Алтанбеҳул-Ашроф, Масъудӣ, саҳ. 261; Равзалсфо, ҷ. 2, саҳ. 603-614.

¹⁴ Қасас-ул-Анбиё, Нишопурӣ, саҳ. 455.

¹⁵ Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1379-1380, 1394, 1407 ва 1410; Алфутух, Ибни Аъсам Куфӣ, саҳ. 15. Муқоиса кунед бо фармони ҳазрати Алӣ дар “Таърихи Табарӣ”, ҷ. 6, саҳ. 2420 ва 2665 ва низ муқоиса кунед бо сухани ҳазрати Муҳаммад дар “Оини шаҳрдорӣ” (Маъолим-ал-қариба), Инби Ахува, саҳ. 35.

кашид: “... ва онон ки даст ранг карда буданд (аз шодии вафоти пайғомбар) ҳамаро бидушт ва ба оташ бисухт ва бифармуд то сарҳойшон гирд кунанд ва пояи дег кунанд ва оташ дар танҳои эшон зад ва ҳамаро бисухт... ҳама бечора шуданд ва расул (намоянда) ба назди Абубакр фиристоданд ва гуфтанд: “Мо бозгаштем аз ончи мегуфтем, пас аз ин намоз кунем ва закот диҳему ҳама он кунем, ки ту фармой, ин мард (Холид ибни Валид)-ро бозхон”.¹⁶ [16]

Ҳазрати Муҳаммад, аз дер боз, савдои (орзуи) фатҳи сарзаминҳои Ирон ва Руми Шарқӣ (Византия)-ро дар сар дошт ва бар ин асос ба асҳоб ва ёрони хеш, ҳамвора, тасарруфи қасрҳои Ҳийра (давлати араби вобаста ба Ирон) ва коҳҳои Мадоин (пойтахти Сосонӣ)-ро ваъда меод.¹⁷ Аммо идомаи мусалмонсозии қабоили Арабистон, ҷангҳои хеле зиёди дохилӣ ва саранҷом марғи ноғании пайғомбар фурсати онро надод, то ҳазрати Муҳаммад ба тасарруфу тасаллути Ирон ноил ояд. Дар замони Абубакр ва хусусан Умар пас аз саркуби шӯришҳои иртидоии қабоил ва дар натиҷа вучуди оромиши нисбӣ дар ҳавзаи шибҳичазираи Арабистон ва низ бурузи (пайдоши) қаҳтиҳову хушксолиҳои мутаадид ва фақри умумии аъроб боис шуд, то ҷонишинони Муҳаммад барои фатҳи сарзаминҳои ҳосилхез ва дастбӣ ба манобеи иқтисодӣ ва густариши қаламрави исломӣ, ҷангҳои густардаеро тадорук бубинанд.¹⁸

Гурӯҳе аз муҳаққиқон ба ин гумон, ки “фарҳанги иронӣ аз бунёд ва ногузир дар таҳаввулоташ динӣ буда”, нуфуз ва густариши ислом дар Иронро амре табиӣ ва ногузир донистаанд.¹⁹ Бисёре дигар

¹⁶ Қасас-ул-анбиё, саҳ. 455-456; Муқоиса кунед бо: Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1409-1410; Ал-Футуҳ, саҳ. 15-18 ва 37-45.

¹⁷ Нигоҳ кунед ба: Қуръон, сураи Фатҳ, ояҳои 19-20; Тафсири Табарӣ, ҷ. 7, саҳ. 123; Таърихи Табарӣ, ҷ. 3, саҳ. 1070-1071 ва 1073; Муруҷ-уз-заҳаб, Масъудӣ, ҷ. 1, саҳ. 664; Мухтасар-ул-булдон, Ибни Фақеҳ, саҳ. 9-188; Таҷоруб-ус-салаф, Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ, саҳ. 26.

¹⁸ Дар бораи қаҳтӣ фақри умумии аъроб ва зарурати дастбӣ ба сарзаминҳои сарватманд, нигоҳ кунед ба: Таърихи Табарӣ, ҷ. 3, саҳ. 1130; Ва низ нигоҳ кунед ба хатобаи Умар дар ташвиқи аъроби мусалмон ба муҳҷират ва ҳамлаву дастандозӣ ба манотиқи ҳосилхези ҳамсоя: Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1587-1589 ва 1655 ва низ ҷ. 5, саҳ. 1759 ва 1936, муқоиса кунед бо: Ал-Футуҳ, Ибни Аъсами Куфӣ, саҳ. 94 ва 102-103 (Посуҳи фиристодаи араб ба Яздигурди Сосонӣ, Ҳабиб-ус-сияр, ҷ. 1, саҳ. 302 ва 401).

¹⁹ Аз ҷумла нигоҳ кунед ба мақолаи: “Имтинои тафаккур дар фарҳанги динӣ”, Оромиши Дӯстдор (Бобаки Бомдодон) дар: Алфабо, шумораҳои 1 то 14; “Замони нав”, шумораҳои 10-11, мақолоти ҳамин нависанда.

муътакиданд, ки “вучуди фасоду табъизҳои табақотӣ дар чомеа ва нафрати мардум аз режими Сосонӣ ва руҳониёни зардуштӣ, боис шуд то иронӣён, исломро бо оғуши боз бипазиранд... ба тавре, ки иронӣ баъд аз бархурд бо исломи аввалия эҳсос кард, ки дини ислом ҳамон гумшудае аст, ки ба дунболаш мегаштааст... барои ҳамин, мазхаби хешро вел кард, миллияти худашро вел кард, суннатҳои худашро вел (тарк) кард ва ба тарафи ислом рафт...”²⁰

Ин назароти мухталиф дорои ду вачҳи муштарақанд: аввал ин ки ҳамаи онҳо ба нақши қаҳру сарқуб дар тасарруфи Ирону мусалмонсозии мардум эътиное надоранд. Дувум ин ки ин назарот ба муқовиматҳои мутааддид (зиёд) ва муборизоти тулонии иронӣён алайҳи тасаллути аъробу ислом тавачҷуҳе намекунанд, ба тавре ки масалан, доктор Шариатӣ ончунон ағроқ мекунад, ки маътақид аст: “Кучо иронӣ аз ҳамон аввал дар баробари ислом қарор гирифт ва нахоста исломро бипазирад? Кучо чунин чизе аст? Як чо як намуна нест”.²¹

Воқеият ин аст, ки ислом дар манотику кишварҳои ишғолшуда (хусусан дар Ирон) асосан аз тариқи истифодаи қаҳру хушунат, қатли омҳои густурда, эҷоди тарсу ваҳшат ва аз тариқи анвои фишорҳои иҷтимоӣ ва хусусан иқтисодӣ (мисли хирочу чизя) мустақар гардид. Куръон таъкид мекунад: “Ҳар кас ғайр аз ислом аз дини дигаре пайравӣ кунад, аз вай пазируфта нест”.²² Ё: “Бо касоне, ки ба Худо имон надоранд ва ё касоне ки пайрави дини хешанд, ҳатто бо онон ки китоб доштаанд, пайкор кунед то исломро бипазиранд ва ё бо ҳақорат ва зиллат чизя (молиёти сарона) бипардозанд”.²³

²⁰ Алӣ, ҳаёти борвараш пас аз марг, Али Шариатӣ, саҳ. 417-418 ва 434-435, “Бозшиносии хувият...” саҳ. 12-13 ва 52, м. о. 27; Муқоиса кунед бо: Ислом ва моликият, Сайид Маҳмуд Толиқонӣ, саҳ. 160; Ғарбадағӣ, Чалол Оли Аҳмад, саҳ. 47-49; “Ҳадамоти мутақобилаи Ирон ва ислом”, Муртазо Мутаҳҳарӣ, саҳ. 82 ва 112.

²¹ Алӣ, ҳаёти борвараш пас аз марг, саҳ.425, муқоиса кунед бо назари Сайид Маҳмуд Толиқонӣ: “Ислом ва моликият”, саҳ. 160.

²² Сураи Оли Умрон, ояҳои 32, 85 ва 132.

²³ Сураи Тавба, ояи 29. Ҳамчунин нигоҳ кунед ба: Сураи Бақара, ояҳои 193 ва 216; Сураи Таҳрим, ояи 9, сураи Тавба, ояҳои 5, 23, 36, 120 ва 129; Сураи Моида, ояҳои 27, 33 ва 40; Сураи Ниссо, ояҳои 76 ва 91; Сураи Аҳзоб, ояи 25; Сураи Анфол, ояи 39; Сураи Муҳаммад, ояи 4.

Намояндагони араб низ ҳангоми мулоқот бо Яздигурди саввум ба ӯ ёдовар шуданд: “Пайғомбар моро васият кард, ки дар чаҳон бигардед, ҳар кас ин дин (ислом) қабул кунад, неъматаш шараф, ва агар қабул накунад бо ӯ ҳарб кунед то дини моро бипазирад ё чизят бидиҳад”.²⁴

Яке аз сардорони араб дар фатҳи Мадоин (пойтахти Сосонӣ) меғӯяд: “Пас аз фатҳи шаҳр, мо иронӣро даъват кардем ва гуфтем: “Се чиз аст, ҳар якеро меҳоҳед интиҳоб кунед”. Иронӣ гуфтанд: “Чист?” Гуфтем: “Яке ислом ва агар намеҳоҳед чиза бидиҳед ва агар намеҳоҳед чанг мекунем...” Иронӣ гуфтанд: “Ба аввалӣ (ислом) ва охарӣ (чанг) ҳоҷате надорем, миёни (пардохти чиза)-ро мепазирем”.²⁵

Мусалламан, баъзе қабоили манотиқи арабнишини имперотурии Сосонӣ, дар мучоварати қаламрави исломӣ, пас аз ҳамлаи аъроби мусалмон, исломро пазируфтанд (Чизе ки муҳақиқони исломӣ, ба тақрор, онро “Истиқболи иронӣ аз аъробу ислом” қаламдод кардаанд). Бо ин ҳол бояд донист, ки бештари навоҳии арабнишини Ирон (монанди Ҳийра, Анбор, Фурот, навоҳии Савот ва...) пас аз чанг бо аъроби мусалмон, аз пазируфтани ислом худдорӣ карданд ва танҳо ба пардохти чиза гардан гузоштанд. Ин амр он чунон аҷиб буд, ки хашми сардорону фотехони арабро барангехта буд.²⁶

Фасоду ихтилофоти дарунии дарбори Сосонӣ, бурузи чангҳои тӯлонӣ бо давлати Руми Шарқӣ (Византия) ва ҳолӣ шудани ҳазонаи давлату ташдиди фишору таҳмили молиётҳои сангин бар тудаҳо (мардумон) ва низ қаҳту болоравии нархҳо ва интишори вабо, бетаваҷҷуҳии руҳонӣ ва муъбадони зардуштӣ, ихтилоф байни лашкариёни Хуросону Ироқи Аҷам, худсарии охири шохони сосонӣ дар бадбиниву таҳқир нисбат ба сардорони лоиқу фидокор (монанди Бахроми Чубина, Хурхусрав, Мардоншоҳ ва...), кушта шудани Хусрави Парвиз ва ошuftагиҳои сиёсӣ-низомии мутаоқибӣ он ва хусусан ҳамкориҳои баъзе афроди оддӣ ва хиёнати баъзе

²⁴ Тарҷумаи Таърихи Табарӣ, Балъамӣ, саҳ. 295; Муқоиса кунед бо: “Ал-Футуҳ”, Ибни Аъсами Куфӣ, саҳ. 51;

²⁵ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1812-181; Ҳамчунин нигоҳ кунед ба: саҳафоти 1806, 1807, 1823, 1837 ва 1841; ҷ. 4, саҳ. 1479, 1480, 1481, 1489, 1504 ва 1505...

²⁶ Нигоҳ кунед ба: Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1480, 1482, 1497, 1498, 1501, 1508, 1512, 1513 ва...

сардорони сипоҳи сосонӣ (монанди Сайёҳи Диламӣ ва Ширӯя) , бе шак, омилҳои мусоиде дар ҳамлаи аъроб ба Ироњу шикасти сипоҳиёни сосонӣ будаанд. Ин амр, ҳатто аз асноду пешбиниҳои баъзе аз сардорони сосонӣ низ пайдост. Масалан, Рустами Фаррухзод (сардори маъруфи сосонӣ) дар номае ба бародараш, шикасти сипоҳиёни Ирон аз аъробро пешбинӣ карда буд.²⁷

Ҳама ин омилҳо, аммо боиси “пешвози ирониён аз аъроб ва истиқболи мардум аз ислом” нагардид, балки тақрибан дар ҳамаи шаҳрҳо ва вилоёти Ирон, аъроби мусалмон бо муқовиматҳои саҳти мардум рӯ бо рӯ шуданд.²⁸

Дар аксар шаҳрҳо, пойдориву муқовимати ирониён бераҳмона сарқуб гардид, масалан, дар сукути (шикасти) Мадоин ва хусусан муқовимати мардум дар ҷанги Ҷулавло (16 х. 636 м) аъроби мусалмон, хушунати бисёре аз худ нишон доданд, ончунон ки муарриҳин аз он бо номи “воқеаи ҳавлноки Ҷулавло” ёд кардаанд. Дар ин ҷанг сад ҳазор тан аз ирониён кушта шуданд ва теъдоди фаровоне аз занону кӯдакони иронӣ ба асорат рафтанд ва бисёр кушта даштро пӯшониданд буд, ки намудори ҷаллоли ҷанг буд.²⁹

Дар ҳамла ба деҳқадаи Элис (ҳаммарзи қаламрави исломӣ), Ҷопон, солори деҳқадаи Элис роҳро бар Холид ибни Валид баст.

²⁷ Аз ин пас шикаст ояд аз тозиён,
Ситора нагардад магар бар зиён.
Шавад бандаи беҳунар шаҳриёр,
Нажоду бузургӣ наояд ба кор.
Чу ин хона аз подшоҳӣ тиҳист,
На ҳангоми пирӯзиву фарраҳист.
Чу огоҳ гаштам аз ин ҷарх роз,
Ки моро аз ӯ нест ҷуз баҳри роз.
Ба ирониён зору гирён шудам,
Зи Сосониён низ бирён шудам.

Хулосаи Шоҳномаи Фирдавсӣ, саҳ. 824, муқоиса кунед бо суханони Сиёҳи Дайламӣ (яке дигар аз сардорони маъруфи сосонӣ) ба фармондеҳони сипоҳи Исфаҳон: Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1904-1905.

²⁸ Динварӣ ҳатто таъкид мекунад, ки пас аз шикасти ирониён дар ҷанги Ҷулавло ва фирори Яздигурд ба Қум, “мардум дар ҳама ҷо ба ҳаяҷон омаданд ва аз ҳар су барои иҷобат нидои кумаку истиёнати Яздигурд ҳаракат карданд ва мардум аз Қумс (Домғон), Табаристон, Гургон, Дамованд, Рай, Исфаҳон, Ҳамадон ва Моҳон ба суи Яздигурд рӯй оварданд ва гурӯҳе аз ҷангҷӯён бар ӯ гирд омаданд”, Ахбор-ул-тавол, саҳ. 146.

²⁹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1829; “Комил”, Ибни Асир, ҷ. 2, саҳ. 340; “Футуҳ-ул-булдон”, Балозурӣ, саҳ. 65-66; “Ахбор-ул-тавол”, Динварӣ, саҳ. 141.

Чанге сахт байни сипоҳиёни аъроб ва Ирон дар канори руде, ки ба сабаби ҳамин чанг баъдҳо ба “рудӣ хун” маъруф гардид, дар гирифт. Дар баробари муқовимат ва пойдорӣ сарсахтонаи иронӣ, Холид назр кард, ки агар бар иронӣ пирӯз гардад “чунон аз онҳо бидушам, ки хунашонро дар рудхояшон равон кунам” ва чун порсӣ мағлуб шуданд, ба дастури Холид “гурӯҳ гурӯҳ аз онҳоеро, ки ба асорат гирифта буданд, меоваранд ва дар руд гардан мезаданд.”

Муҳайра гӯяд, ки: “бар руд осӣбҳо буд ва се рӯз паёпай бо оби хунолуд, қуввати (қуту хӯроки) сипоҳро, ки ҳаҷдаҳ ҳазор кас ё бештар буданд, орд карданд... куштагони душман (порсӣ) дар Элис ҳафтад ҳазор тан буд.”³⁰

Дар чанги Наҳованд (22 ҳ, 642 м) низ иронӣ муқовимати бисёр ва аъроб хушунати бисёр аз худ нишон доданд. Ба тавре, ки Урва ибни Зайд (шоири араб) аз чанги Наҳованд низ ба унвони “пайкори ҳавлноқ” ном мебарад.³¹ Муқаддасӣ дар бораи чанги Наҳованд ва муқовимати иронӣ менависад: “... ва дастаҳои иронӣ, ки гӯянд чаҳорсад ҳазор нафар буданд... дар он ҷо ва ба шикебой ва пойдорӣ савганд ёд карда буданд... ва аъроб аз эшон (иронӣ) чандон куштанд, ки Худо донанд... ва аз амволу ғаниматҳо, чунон насиби аъроби мусалмон гардид, ки дар ҳеҷ китобе андозаи он зикр нашуда аст.”³²

Дар Шуштар (Тастар) мардум вақте, ки аз таҳҷуми қарибалвуқуи аъроб боҳабар шуданд хорҳои сепахлуи оҳанини бисёр сохтанд ва дар саҳро пошиданд. Чун қушуни ислом, холиулзеҳн, ба он ҳаволи расиданд, хорҳо ба дасту пойи эшон бинишаст, мутаҳаййир гардиданд ва муддате дар он таваққуф карданд... пас аз тасарруфи Шуштар лашқари ислом дар шаҳр ба қатлу ғорат пардохтанд ва ононро, ки аз пазируфтани ислом худдорӣ карда буданд, гардан заданд.³³

³⁰ Таърихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 1491-1494; Муқоиса кунед бо амали Язид ибни Муҳаллаб ва Абдуллоҳ ибни Ос дар саркуби мардуми Гургон ва Истаҳр, саҳ. 76 ва 78-и китоби ҳозир.

³¹ “Аҳбор-ут-тивол”, саҳ. 151-15...

³² “Офариниш ва таърих”, ҷ. 5, саҳ. 192.

³³ “Ал-Футуҳ”, саҳ. 223; “Тазкирати Шуштар”, Сайид Абдуллоҳи Шуштарӣ, саҳ. 16.

Дар фатҳи Истахр (28 х, 648 м) мардumi шахр қатли ом шуданд ва ба қавли Табарӣ: аъроби мусалмон “куштори бузург карданд”. Бо ин ҳол мардум аз пазируфтани ислом худдорӣ карданд, балки бо ҳифзи оини худ ба пардохти қизя (молиёти сарона) гардан ниҳоданд.³⁴

Ромҳурмуз низ пас аз ҷанги сахт ба тасарруфи сипоҳиёни ислом даромад ва фотехони араб бисёре аз мардumi шахрро куштанд ва занону кӯдакони фаровонеро барда ва ғулом сохтанд ва молу матои хангуфте ба ҷанг оварданд.³⁵

Дар ҳамла ба Сиистон, мардум муқовимати бисёр ва аъроби мусалмон хушунати бисёр карданд. Ба тавре, ки Рабеъ ибни Зиёд (сардори араб) барои аъроби мардум ва костан аз шӯри муқовимати онон, дастур дод: “то садре бисохтанд аз он куштагон (яъне аҷсоди кушташудагони ҷангро руи ҳам анбоштанд) ва ҳам аз он куштагон такагоҳҳо сохтанд ва Рабеъ ибни Зиёд бар шуд ва бар он нишаст” (бадин тартиб) “ислом дар Сиистон мутамаккин шуд ва қарор шуд, ки ҳар сол аз Сиистон ҳазор ҳазор (як миллион) дирҳам ба Амиралмуъминин диҳанд бо ҳазор васиф (ғуломбача)...”³⁶

Дар ҳамлаи аъроб ба Рай (наздики Техрони кунунӣ) мардumi ин шахр пайдориву муқавимати бисёр карданд, ба тавре, ки Муғийра (сардори араб) дар ин ҷанг чашмашро аз даст дод. Ба қавли Табарӣ: “Мардум ҷангиданду пайдорӣ карданд... ва ҷандон аз онҳо кушта шуд, ки куштагонро бо най шумора карданд ва ғанимате, ки худо аз Рай насиби мусалмонон кард ҳамонанди ғаноими Мадоин буд...”³⁷ Ба қавли Ибни Фақеҳ: “Дар аҳбори оли Муҳаммад омадааст, ки Рай нафриншуда аст, зеро аҳли Рай аз пазириши ҳақ (дини ислом) сар боз заданд”.³⁸

Дар ҳамлаи аъроб ба Озарбойҷон Хуросону Ҷамадон низ мардум ба сахтӣ ҷангиданд ва дар баробари аъроби мусалмон муқовимат карданд, ончунон ки ба қавли Табарӣ: “Ҷангу муқовимати мардumi

³⁴ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2009.

³⁵ “Ал-Футуҳ”, саҳ. 215.

³⁶ “Таърихи Сиистон”, саҳ. 80-82; “Комил”, Ибни Асир, ҷ. 3, саҳ. 217.

³⁷ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1975.

³⁸ “Мухтасар-ул-булдон, саҳ. 111.

Ҳамадон дар азамат ҳамонанди чанги Наҳованд буд... ва аз порсиён чунон кушта шуд, ки башумор набуд.”³⁹

Дар ҳамла ба Шопур низ мардум пойдориву муқовимати бисёр карданд, ба тавре ки Убайда (сардори араб) ба саҳтӣ маҷруҳ шуд, ончунон ки ба ҳангоми марг, васият кард, то ба хунхоҳии ӯ мардуми Шопурро қатли ом кунанд, сипоҳиёни араб низ “чунон карданду бисёре аз мардуми шаҳрро бикиштанд”.⁴⁰

Дар ҳамла ба Сарахс аъроби мусалмон “ҳамаи мардум, магар сад танро куштанд”.⁴¹

Дар ҳамла ба Нишопур мардум амон хоستانд, ки мувофиқат шуд, аммо мусалмонон чун аз аҳли шаҳр кина доштанд, ба қатлу ғорати мардум пардохтанд, ба тавре ки “он рӯз аз вақти субҳ то намози шом мекуштанду ғорат мекарданд”.⁴²

Мардуми Кирмон низ солҳо дар баробари аъроб муқовимат карданд, то саранҷом, дар замони Усмон ҳокими Кирмон бо пардохти ду миллион дирҳам ва ду ҳазор ғулому каниз, ба унвони хирочи солона, бо аъроби муҳочим сулҳ карданд.⁴³

Мардуми Қумис (Доғон) низ бо пардохти понсад ҳазор дирҳам аз аъроби мусалмон хоستانд, “то касеро накушанду ба асирӣ набаранд ва оташкадаҳоро вайрон накунанд”.⁴⁴

Мардуми Исфаҳон низ пас аз чанги саҳт сулҳ карданд ва пазируфтанд, ки бо ҳифзи оини худ қизя бипардозанд.⁴⁵

Ноҳияи Қум низ бо чанг фатҳ гардид (23 ҳ, 643 м) ва ба қавли Табарӣ: “Абдуллоҳ ибни Утбон (сардори араб) дар Қум ҳар чаҳорпоеро, ки ёфт, аз шугур ва гусфанд, ки адади онро худо медонист, ҳамаро чамъ кард ва онро ғанимат кард”.⁴⁶

³⁹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1973. Ҳамчунин нигоҳ кунед ба: “Футуҳ-ул-булдон”, саҳ. 286-291, 292, 295-297, 299, 303-304, 307-309.

⁴⁰ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2011; Ҳамчунин нигоҳ кунед ба: “Форснома”, Инби Балхӣ, саҳ. 116.

⁴¹ “Комил”, Ибни асир, ҷ. 3, саҳ. 208.

⁴² “Ал-Футуҳ”, саҳ. 282.

⁴³ “Ал-булдон”, Яқубӣ, саҳ. 62; Тарихи Табарӣ, ҷ. 4, саҳ. 2014.

⁴⁴ “Футуҳ-ул-булдон”, саҳ. 148 ва 265-267.

⁴⁵ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1963-1965.

⁴⁶ Танҷумаи Таърихи Табарӣ, Балъамӣ, саҳ. 353, ҳамчунин нигоҳ кунед ба: Таърихи Қум, Ҳасан бини Муҳаммади Қумӣ, саҳ. 25.

Дар ҳамлаи аъроб ба Гургон (30 ҳ, 650 м) мардум бо сипоҳиёни ислом ба сахтӣ чангиданд, ба тавре ки сардори араб (Саъд ибни Ос) аз ваҳшат намози хуфия хонд.⁴⁷ Пас аз муддатҳо пойдориву муқовимат, саранҷом, мардуми Гургон амон хостанд ва Саъд ибни Ос ба онон “амон” дод ва савганд хурд, ки “як тан аз мардуми шаҳрро нахоҳад кушт...” Мардуми Гургон таслим шуданд, аммо Саъд ибни Ос ҳамаи мардумро ба қатл расонд, ба чуз як тан, ва дар тавҷеҳи нақзи аҳди худ гуфт: “Ман қасам хурда будам, ки як тан аз мардумро накушам!”... Теъдоди сипоҳиёни араб дар ҳамла ба Гургон ҳаштод ҳазор тан буд.⁴⁸

Вақте асирони ҷанги Наҳовандро ба Мадина оварданд, яке аз асирон ба номи Абулулу (Фирӯзи Иронӣ) ҳар асири кучак ё бузургро, ки мекид, бар сараш дасти навозиш мекашид ва мегиристу мегуфт: “Умар чигарамро бихурд”.⁴⁹ **Ҳамин Фирӯзи Иронӣ баъдҳо бо куштани Умар (сардори ҳамла ба Ирон) саранҷом интиқом гирифт.** Ҷашни “Умарсӯзон” дар бисёре шаҳрҳои вилояти Ирон, имрӯз шояд ёдоварии кинаи иронӣён нисбат ба Умару ҳамлаи аъроб бошад.⁵⁰

Тақрибан дар ҳамаи шаҳрҳо ва навоҳии Ирон, муқовиматҳои дарозмуддат ё кутоҳмуддате дар баробари сипоҳиёни ислом ба вуқӯ пайваст ва аъроби мусалмон, онҷунон ки баъзеҳо тасаввур мекунанд, ба осонӣ муваффақ ба фатҳи Ирон нашуданд.

Ишғоли низомии Ирон тавассути аъроб, ба маънои фатҳи рӯҳии иронӣён ва ба манзалаи поёни муқовиматҳои муҳолифатҳои онон алайҳи дину давлати исломӣ набуд, балки дар тули солҳои султан аъроб, иронӣён ҳамҷунон алайҳи ҳокимияти аъробу ислом мубориза мекарданд:

Пас аз фатҳи Истаҳр (дар соли 28 ҳ, 648 м) мардуми онҷо сар ба шӯриш бардоштанд ва ҳокими араби шаҳрро куштанд... Аъроби мусалмон маҷбур шуданд, то барои бори дувум, Истаҳрро муҳосира ва тасарруф кунанд. Муқовимату пойдорӣ мардуми шаҳр онҷунон буд, ки фотеҳи Истаҳр (Абдуллоҳ ибни Ос)-ро сахт ҳаросону ҳашмигин сохт, ба тавре ки : “савганд хурд, ки чандон бикӯшад аз

⁴⁷ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2016.

⁴⁸ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2016-2018; “Комил”, Ибни Асир, ҷ. 3, саҳ. 178-179.

⁴⁹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 1958; “Ду қарни сукут”, саҳ. 77.

⁵⁰ “Исломшиносӣ”, саҳ. 86-88.

мардumi Истахр, ки хун биронад... Пас ба Истахр омаду (ончоро) ба чанг бастуд... ва чун ҳамагон мубоҳ гардонид ва чандон ки куштанд, хун намерафт, то оби гарм ба хун рехтанд, пас бирафт... ва шумораи куштагон, ки номбардор буданд, чиҳил ҳазор кушта буд, берун аз мачхулон (гумномҳо)...”⁵¹

Пас аз фатҳи Рай низ мардumi ончо, борҳо, алайҳи волиёни араб шӯриш карданд, ба тавре ки Умару Усмон мачбур шуданд ба Рай лашкаркашӣ карда ва шӯриши мардумро саркуб намоянд.⁵²

Мардumi Озарбоёҷон низ дар замони Умар шӯриш карданд ва бо сипоҳиёни араб ба саҳтӣ чангиданд. Дар замони Усмон низ шӯришҳои мутааддиде дар Озарбойҷон руй дод, ба тавре ки “Валид ибни Ақаба ба чанги эшон рафт ва ғанимату асирони фаровон ба даст овард”.⁵³

Мардumi Хуросон низ, борҳо, туғён карданд ва “раддат оварданд”, ба тавре ки Усмон фармон дод, ононро саркуб кунанд.⁵⁴

Мардumi Форс низ ба соли 28 ҳичрӣ (648 м), бори дигар, шӯриш карданд ва Абдуллоҳ ибни Маъмур (ҳокими араб)-ро куштанд... мардumi Доробгирд низ туғён карданд.⁵⁵

Мардumi Гийлону Табаристон ва Дайламестон ҳудуди 250 сол дар баробари сипоҳиёни ислом пойдорӣ карданд. Дар замони Усмон барои фатҳи Табаристон талоши бисёр гардид ва Саъд ибни Ос ба дастури Усмон ба суи Табаристон равона шуд... Дар ин ҳуҷум, Имом Ҳасан ва Имом Ҳусейн (фарзандони ҳазрати Алӣ) низ бо Саъд ибни Ос ҳамроҳ буданд, аммо аъроб ҳеҷ гоҳ натавонистанд ҳокимияти худро бар навоҳии Гийлону Табаристон барқарор намоянд, ба тавре ки аъроб ин навоҳиро “сағар” мехонданд ва “сағар” дар назди мусалмонони араб марзе буд, ки шаҳрҳои ононро аз вилоёти “аҳли куфр” ҷудо месохт. Дар зарбулмасалҳои араб низ аз мардumi гийлу дилам ба унвони “душманони ислом” ёд шудааст.⁵⁶

⁵¹ “Форснома”, Ибни Балхӣ, саҳ. 116 ва низ нигоҳ кунед ба: “Комил”, Ибни асир, ҷ. 3, саҳ. 163-164; Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2009.

⁵² “Футуҳ-ул-булдон”, саҳ. 149; “Комил”, Ибни асир, ҷ. 3, саҳ. 30 ва 33-34.

⁵³ “Футуҳ-ул-булдон”, саҳ. 165-166 ва 326.

⁵⁴ “Мучмал-ул-таворих ва ал-қасас”, саҳ. 283; Тарихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2003.

⁵⁵ Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2118.

⁵⁶ Нигоҳ кунед ба: “Мухтасар-ул-булдон”, Ибни Фақия, саҳ. 152; “Футуҳ-ул-булдон”, саҳ. 183; Таърихи Табарӣ, ҷ. 5, саҳ. 2116; “Исломшиносӣ”, Алии Мирфатрус, саҳ. 92-94.

Мардуми Гургон дар замони Усмон, бори дигар, шӯриш карданд ва аз додани хирочу чизя худдорӣ карданд.⁵⁷

Дар замони Сулаймон ибни Абдулмалик Уммавӣ низ мардуми Гургон шӯриш карданд ва омили халифаро куштанд ва чунонки гуфтем: Язид бини Муҳаллаб (сардори араб) дар соли 98 ҳичрӣ (716 м) бо лашкари фаровон ба суи Гургон шитофт ва ба қавли муаррихин: “40 ҳазор тан аз мардуми Гургонро ба қатл расонд. Муковимати Гургониён чунон буд, ки сардори араб савганд хурд, то бо хуни гургониён осиеб бигардонад... пас ба Гургон омад ва 40 ҳазор тан аз мардуми Гургонро гардан зад ва чун хун равон намешуд (барои он ки сардори арабро аз кафораи савганд начот диҳад) об дар чӯй ниҳоданд ва хун бо он ба осиеб бурданд ва гандум орд карданду Язид ибни Муҳаллаб аз он нон бихӯрд, то савганди хеш вафо карда бошад... пас шаш ҳазор кӯдаку зану марди ҷавонро асир кард ва ҳамаро ба бардагӣ фуруҳт... ва фармуд то дар масофати ду фарсах (12 км) дорҳо заданд ва пайкари куштагонро бар ду ҷониби тариқ (чода) биёвехтанд.⁵⁸ Солҳо баъд (130 х, 747 м) Қаҳтаба ибни Шубайб (омили халифаи аббосӣ) низ қариб 30 ҳазор тан аз мардуми Гургонро кушт.⁵⁹

Мардуми Сиистон низ, борҳо, қиём карданд ва ҳуққоми (ҳокимони) аъроби онҷоро аз шаҳр берун карданд.⁶⁰

Дар муддати кутӯҳи хилофати ҳазрати Алӣ низ, шӯришҳои мутааддиде дар Ирон руй дод. Дар ин замон, мардуми Истаҳр, бори дигар, қиём карданд ва ҳазрати Алӣ Зиёд ибни Убайяро ба саркубии онон фиристод.⁶¹

Мардуми Форсу Кирмон низ, шӯриш карданд ва ҳуққому намояндагони Алиро аз шаҳр берун ронданд ва аз додани хирочу чизя худдорӣ карданд ва ба қавли Табарӣ: “Алӣ Зиёдро бо ҷамъе

⁵⁷ Таърихи Табарӣ, ҷ. 3, саҳ. 163.

⁵⁸ Таърихи Гардезӣ, саҳ. 251; Ҷамчунин нигоҳ кунед ба: Таърихи Табаристон, Ибни Исфандиёр, ҷ. 1, саҳ. 164; “Футуҳ-ул-булдон”, саҳ. 184-189; Таърихи Табарӣ, ҷ. 9, саҳ. 3940; Зайн ал ахбор, Гардезӣ, саҳ. 112; Равзат-ул-сафо, ҷ. 3, саҳ. 311; “Ҷабиб-ус-сияр”, ҷ. 2, саҳ. 169.

⁵⁹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 10, саҳ. 4577.

⁶⁰ Нигоҳ кунед ба: Футуҳ-ул-булдон, саҳ. 272; Муҷмал Ал-таворих ва ал-қасас, саҳ. 283.

⁶¹ Таърихи Табарӣ, ҷ. 7, саҳ. 2722. Дар бораи ин сардори маъруфи ислом нигоҳ кунед ба: Муруҷ-уз-заҳаб, ҷ. 2, саҳ. 29; “Офариниш ва торих”, ҷ.6, саҳ. 4; “Инқилобҳои исломӣ”, Хурбутали, саҳ. 59.

бисёр ба суи Форс фиристод, ки мардumi Форсро саркуб кард ва хироч доданд”.⁶²

Мардumi Рай низ дар замони Алӣ, бори дигар, туғён карданд ва аз пардохти хирочу қизя хуздорӣ карданд, ба тавре ки “дар хирочи он диёр касре (камбуде) падид омад”. Ҳазрати Алӣ Абумусоро бо лашкари фаровон ба суи Рай фиристод. Ба қавли Балозурӣ: “Пеш аз ин низ Абумусо бо дастури Алӣ ба чанг бо мардumi Рай шитофта буд ва умури ончоро ба ҳоли нахустин бозоварда буд”.⁶³

Мардumi Хуросон низ, дар замони Алӣ, бори дигар, сар ба шӯриш бардоштанд ва “кофар шуданду муковимат карданд”. Ҳазрати Алӣ Чаъда ибни Ҳубайраро ба суи Хуросон фиристод ва ӯ мардumi Нишобурро муддатҳо муҳосира кард, то маҷбур ба сулҳ шуданд. Мардumi Марв низ, бори дигар, туғён намудаду сипас бо вай сулҳ карданд.⁶⁴

Мардumi Истахр низ, дар замони ҳазрати Алӣ, бори дигар, сар ба шӯриш бардоштанд ва ин бор Абдуллоҳ ибни Аббос шӯриши мардumi Истахрро саркуб кард “ва халоике беандоза бикишт”.⁶⁵

Идома дорад...

Таҳияи Меҳр Собирӣён

⁶² Таърихи Табарӣ, ҷ. 6, саҳ. 2657.

⁶³ Футуҳ-ул-булдон, саҳ. 150.

⁶⁴ Таърихи Табарӣ, ҷ. 6, саҳ. 2582; Футуҳ-ул-булдон, саҳ. 292.

⁶⁵ “Форснома”, Ибни Балхӣ, саҳ. 117. Бо ин ҳама, муҳаққиқони шиа (хусусан, доктор Шариатӣ), дар тавзеҳи мусалмон шудану шиагароии иронӣён муътақиданд: “Алӣ, барои тӯдаи мардumi Ирон, ҳам марҷае буд, ки исломи Муҳаммадро бо итминони мутлақ аз ӯ фаро мегирифтанд ва ҳам имоме буд, ки ба руи онон шамшер назада буд ва ҳам имоме, ки сарашонро ба банди ҳукумати ҷабборона нақаша буд ва ҳам муҷасасамаан он ҳақҳоҳеву адолатгалабе буд, ки аз қарнҳо пеш дар талошу орзуи ӯ буданд... Барои ҳамин, (иронӣён) мазҳаби хешро вел (тарк) карданд, миллияти хешро вел карданд, суннатҳои хешро вел карданд ва ба тарафи ислом рафтанд...” Бозшиносии хувияти иронӣ-исломӣ, саҳ. 194; “Алӣ ва ҳаёти борвараш пас аз марг”, саҳ. 434-435 ва 442.

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмӣ омавӣ бо номи “Илм ва Ҷомеа” арзи хастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмӣ олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмӣ ҷаҳонӣ, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳонӣ муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяи маҷаллаи “Илм ва Ҷомеа” Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 935 -26-62-95

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадорӣ марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба матбаа супорида шуд _____ .2017
Барои нашр имзо шуд _____ .2017
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ _____ . Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № _____ .

ҶСК «Ҷопхонаи Дониш»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни 121, бинои 2

www.ravshanfikr.tj